НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 3-4 (171-172)
2017
Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор	Анатолій Рачок
Шеф-редактор	Юрій Якименко
Керівник редакційно-видавничого відділу – редактор	Алла Чернова
Редактор-коректор	Ганна Пашкова
Більд-редактор	Андрій Хопта
Макет	Олександр Шаптала Тетяна Овсяник
Техніко-комп'ютерна підтримка	Володимир Кекух Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики України, свідоцтво КВ № 4122

Журнал видається з 2000р. українською та англійською мовами

Загальний тираж 1 300 примірників

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: http://www.razumkov.org.ua

У разі використання матеріалів, посилання на журнал "Національна безпека і оборона" є обов'язковим

Усі фотоматеріали, вміщені в цьому журналі, взяті із власного фотоархіву та загальнодоступних джерел

© Центр Разумкова, 2017

Проект виконувався спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні

Konrad Adenauer Stiftung

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА І ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ
(*Інформаційно-аналітичні матеріали*) 2

1. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ
(*Результати соціологічного дослідження*) 3
1.1. Основні характеристики політичної культури громадян України 3
1.2. Політична культура громадян України: спроби узагальнення 12

2. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ 74
2.1. Верховна Рада України в системі розподілу влад 74
2.2. Деякі проблеми внутрішньоінституційної побудови Верховної Ради України 83
2.3. Проблеми парламентаризму та представництва в оцінках народних депутатів України 98

3. РЕКОМЕНДАЦІЇ 110

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РОЗВИТКУ
(*Заочний круглий стіл*) 112
Анатолій ЄРМОЛЕНКО, Олександр МАЙБОРОДА, Ігор ПОЛІЩУК, Валерій БОРТНІКОВ, Ірина КРЕСІНА, Анатолій РОМАНЮК

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
(*Експертні інтерв'ю*) 120
Ірина КАРМЕЛЮК, Віктор МУСІЯКА, Павло ПИНЗЕНИК

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І СТАН ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ
(*Виступи учасників Фахової дискусії*) 126
Юрій ЯКИМЕНКО, Якоб ВЕЛЛЕНШТАЙН, Микола КНЯЖИЦЬКИЙ, Роман БЕЗСМЕРТНИЙ, Віктор МУСІЯКА, Віталій ШИБКО, Ірина КАРМЕЛЮК, Олексій АНТИПОВИЧ, Володимир КІПЕНЬ, Ірина КРЕСІНА, Юрій КЛЮЧКОВСЬКИЙ, Олександр МАЙБОРОДА, Оксана КЛИМЕНКО, Анатолій РОМАНЮК, Анатолій ЄРМОЛЕНКО, Василь ТКАЧЕНКО, Ігор КОГУТ, Олена БОЙКО, Юрій ШАЙГОРОДСЬКИЙ, Віталій ДУХНЕВИЧ

СТАТТІ

ЗМІНИТИ МОТИВАЦІЮ ПРОТЕСТУ НА МОТИВАЦІЮ ПРИЧЕТНОСТІ
Віталій ДУХНЕВИЧ 142

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНИ
Галина ЗЕЛЕНЬКО 145

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА І ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

(Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова)

Революція Гідності, опір російській агресії та суперечливий, а подекуди болісний для суспільства процес реалізації реформ у різних сферах значною мірою загострили проблему ефективності механізмів представництва інтересів громадян органами влади та реалізації їх конституційного права на участь в управлінні державними справами.

Характер розвитку відносин між владою і суспільством уже не в перший раз у новітній історії України засвідчив один і той самий феномен: період суспільного ентузіазму, активної, навіть жертовної участі в політичних процесах, високих суспільних очікувань змінюється розчаруванням, розпачем і апатією, які загрожують переходом в агресію.

Обрання до органів влади, здавалося б, тих, хто на момент виборів відповідає суспільним очікуванням, через певний час змінюється негативним, навіть ворожим ставленням. Рівень довіри до виборних вищих інститутів влади в такі періоди знижується з максимальних до мінімальних значень, як це було в період 2005-2009рр. та 2014-2017рр. На сьогодні зростання активності громадянського суспільства та прояви його великого творчого потенціалу після другого Майдану поєднуються з ризиками та небезпеками спрямування цієї енергії у деструктивному для демократії напрямі.

Ця проблема має дві складові: особливості політичної культури громадян, з одного боку, та ефективність механізмів реалізації їх політичної волі, представницьких інститутів – з іншого. Без розуміння цих особливостей, їх взаємовпливів і взаємозв'язків процес удосконалення демократичних інститутів в Україні й далі відбуватиметься методом "спроб і помилок", а функціонування політичної системи залишатиметься приреченим на періодичні кризи, крайніми випадками яких можуть стати чергові "революції". Стабільність демократичної системи сьогодні є неможливою без подальшої, не тільки і не скільки протестної, але й конструктивної участі громадян, які володіють знаннями про політичні інститути і навиками участі в них.

Головна мета проекту Центру Разумкова "Політична культура і парламентаризм в Україні: шляхи удосконалення представницької демократії" полягає в тому, щоб на підставі дослідження сучасного стану та особливостей політичної культури громадян України, зокрема, їх ставлення до інститутів представництва інтересів та аналізу найбільш актуальних проблем, що впливають на ефективність діяльності вищого представницького та єдиного законодавчого органу України – Верховної Ради, виробити рекомендації для розробки адекватної політики розвитку політичної культури громадян та оптимізації політичних інститутів для підвищення якості демократичного представництва.

Інформаційно-аналітичні матеріали складаються з трьох розділів.

У першому розділі представлені дані соціологічних досліджень, що дають уявлення про поточний стан політичної культури громадян, та аналітичні узагальнення, зроблені на їх основі.

У другому розділі розглядаються сучасні проблеми розвитку парламентаризму в Україні, наводяться дані опитування народних депутатів України.

У третьому розділі формулюються попередні рекомендації для органів влади та інститутів громадянського суспільства, спрямовані на розвиток політичної культури та підвищення ефективності парламентаризму в Україні.

У підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів "Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми" брали участь: Ю.Якименко (керівник проекту), А.Биченко, В.Замятін, М.Міщенко, В.Мусіяка, А.Стецьків, В.Ярема.

1. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН, ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ

(*Результати соціологічного дослідження*)

Політична культура є складним і багатовимірним явищем. Ураховуючи різноманітність підходів до визначення цього поняття та його структури, в цих матеріалах політичну культуру розглядаємо як "сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал та виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів"[1].

З метою виявлення особливостей політичної культури громадян України на сучасному етапі, Центром Разумкова було проведено загальнонаціональне соціологічне дослідження[2], результати якого представлені нижче. У дослідженні охоплюються такі аспекти політичної культури, як знання про політичну систему та її інститути, ставлення до них, політичні цінності та орієнтації, рівень громадської та політичної участі.

1.1. ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Рівень компетентності в політиці

Українське суспільство в цілому не схильне занадто цікавитися політикою – лише 38% громадян відповіли, що вони або дуже цікавляться політикою (5%), або скоріше цікавляться нею (33%). Не дуже цікавляться політикою або не цікавляться нею зовсім 60% громадян.

Відносно вищий рівень зацікавленості в політиці у жителів Західного і Центрального регіонів (39-40%), дещо нижчий – на Півдні (31%)[3]. Відповідно, на Півдні найбільше тих, хто політикою не дуже цікавиться або не цікавиться зовсім – 67%.

Рівень зацікавленості в політиці зростає із зростанням віку респондентів – якщо серед громадян віком 18-29 років таких 24%, то серед громадян, старших за 59 років – 50%. Відносно високою, порівняно з іншими групами, є частка зацікавлених у політиці серед громадян з вищою освітою та з найвищим рівнем матеріального добробуту.

Для порівняння: опитування "*The World Values Survey*", остання, шоста хвиля якого проводилась у 60 країнах світу у 2010-2014рр., зафіксувало, зокрема, значно вищий рівень зацікавленості політикою в суспільствах Німеччини та Нідерландів, де відповідно, 62% та 65% громадян цікавилися політикою[4].

Разом з тим, попри досить невисокий інтерес до політики, більшість громадян вважають, що політикою цікавитися потрібно ("*так*" і "*скоріше так*" відповіли майже 72% опитаних). При цьому, така точка зору притаманна більшості громадян у всіх регіонах та всіх групах, що виділяються за різними ознаками (вікових, освітніх та ін.).

43% опитаних визнають, що їм часто або дуже часто здається, що вони не можуть зрозуміти політичні процеси, що відбуваються в Україні. 36% респондентів відзначають такий стан час від часу, 18% – рідко стикаються з проблемою розуміння української політики або ніколи не стикаються.

Дещо вищою є частка громадян, які відчувають себе більш компетентними в політиці, серед респондентів старшого віку. За іншими ознаками оцінки громадянами своєї спроможності розібратися в політиці мало відрізняються.

Подібною є і ситуація з визначенням громадянами власної позиції з політичних питань. Так, лише 18% опитаних можуть зробити це легко або дуже легко. Для 29% респондентів визначити власну позицію важко або дуже важко, для 44% – іноді важко, іноді легко. Варіант відповіді "інколи легко, інколи важко" обирали абсолютна чи відносна більшість громадян у всіх регіонах і соціально-демографічних групах.

---

[1] Див.: Поліщук І. Поняття та структура політичної культури. – Електронний архів (інституційний репозитарій) Харківського національного університету ім.В.Каразіна, *http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2418/2/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%D0%9E..pdf*.

[2] Тут і далі використовуються матеріали дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 008 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

[3] Тут і далі застосовується наступний розподіл областей за регіонами: **Захід**: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр**: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь**: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід**: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області, а також частини Донецької та Луганської областей, підконтрольні Україні.

[4] Докладніше див.: Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. – Національна безпека і оборона, 2017, №1-2, с.12.

Відносно більше тих, для кого визначити власну політичну позицію легко – серед громадян з вищою освітою та людей, краще забезпечених матеріально, жителів великих міст.

Низка питань мали на меті виявити **рівень обізнаності громадян з конкретними політичними та правовими інститутами, найбільш значущими подіями політичного життя**.

Понад половина (55%) громадян України обізнані з тим, що в Україні зараз парламентсько-президентська форма правління. 16% дають відповідь "президентсько-парламентська республіка", що не є правильним у прямому розумінні, проте "приблизно" відповідає моделі "напівпрезидентської" республіки.

Не знають відповіді на це питання 21% опитаних, дають загалом невірні відповіді (парламентська, президентська республіка, диктатура) – 8%.

У всіх регіонах і практично в усіх аналізованих групах правильну відповідь (парламентсько-президентська республіка) дали більшість опитаних (48-60%).

Більшість (56%) громадян не знають, які саме положення Конституції України були відновлені на початку 2014р. Не обізнані з конституційними змінами 2014р. понад половина громадян з вищою або незакінченою вищою освітою. Найбільше тих, хто не обізнаний із змінами – серед молоді 18-29 років (63%), людей з нижчим рівнем освіти (60%).

Обізнані з такими змінами лише 29% громадян, найбільше з них – серед жителів малих і середніх міст та смт (35%), їх частка зростає із зростанням освітнього рівня респондентів.

Близько третини громадян не знають, **хто отримав більші повноваження в результаті відновлення дії Конституції 2004р**. Відносна більшість (39%) правильно вважають, що більші повноваження отримала Верховна Рада, 28% – що Президент. Найбільше тих, хто не зміг відповісти – серед жителів Сходу (39%), громадян віком 18-29 років (39%), громадян з нижчим освітнім рівнем (39%).

Респондентам ставилося питання щодо їх обізнаності з тим, які обов'язки громадян України передбачені Конституцією.

Більшість громадян (абсолютна чи відносна) обізнані з тим, що до конституційних обов'язків віднесені, зокрема, додержання законів та Конституції України (ст.68 Конституції) – 79%, захист незалежності і територіальної цілісності України" (ст.65 Конституції) – 71%, повага до державних символів (ст.65 Конституції) – 58%, повага до честі і гідності інших людей (ст.68 Конституції) – 46%, сплата податків (ст.67 Конституції) – 41%.

До популярних відповідей належать також "голосувати на виборах і брати участь у референдумах" (35%, не визначено в Конституції як обов'язок громадян, але тільки як їх право), "знати державну мову" (34%, прямо не визначено конституційним обов'язком громадянина), "берегти культурну спадщину" (ст.66 Конституції) – 30%.

Значні частки громадян також схильні вважати конституційними обов'язки утримувати дітей до їх повноліття (25%), піклуватися про непрацездатних батьків та забезпечувати отримання освіти для себе та дітей (по 22%), яких немає в тексті Конституції.

Лише 17% громадян знають, що обов'язок не заподіювати шкоду природі є конституційним (ст.66 Конституції).

Положення, які громадяни воліли б бачити конституційними обов'язками громадянина, з цим переліком переважно збігаються.

Крім того, громадяни вважають, що в Конституції варто закріпити обов'язки знання державної мови (50%). Наразі Конституція лише встановлює, що державною мовою є українська, а сфери її застосування регулюються законодавством.

Значну суспільну підтримку для закріплення в якості конституційних обов'язків мають положення про піклування про непрацездатних батьків та утримання дітей до їх повноліття (по 43% відповідей, ці положення регулюються окремими законами), голосування на виборах та референдумах (38%), забезпечення отримання освіти для себе та/або своїх дітей (36%, Конституція декларує лише право на освіту), знання основ історії та культури України (31%, такої конституційної вимоги для всіх громадян наразі немає).

Серед помітних відмінностей у відповідях – нижчий рівень обізнаності про конституційний обов'язок захищати суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України серед жителів Сходу і Півдня України (відповідно, 57% та 59%, порівняно з Заходом (82%) і Центром (78%)). Серед жителів Сходу нижча, ніж в інших регіонах, частка тих, хто бажав би бачити такий обов'язок записаним у Конституції: за те, щоб таке положення було в тексті Основного Закону, висловилися лише половина опитаних, тоді як на Заході – 80%, у Центрі – 76%, на Півдні України – 73%.

Помітною є різниця у ставленні до конституційного обов'язку захисту суверенітету й територіальної цілісності України серед російськомовних та україномовних громадян: у цих групах відповідно, 63% та 74% опитаних підтримують необхідність закріплення такого положення у тексті Конституції.

Джерелом інформації для громадян про зміст політики, яка реалізується чи може бути реалізована органами влади за певних умов, можуть бути програми політичних партій.

Водночас, **більшість (56%) громадян констатують, що вони ніколи не читали програми політичних партій**. Таких громадян помітно більше на Півдні (71%), серед молодших за віком виборців, громадян з нижчим рівнем освіти.

Серед тих 44% громадян, які читали програми партій, більшість (57%) вбачають відмінності між ними, а 42% – таких відмінностей не бачать. Логічно, що краще ці відмінності бачать більш освічені громадяни.

Громадянам були поставлені питання, спрямовані на виявлення їх обізнаності з функціями владних інституцій різного рівня і функціонального призначення.

Зокрема, пропонувалося визначити, яка з перелічених у питанні владних інституцій є головним розпорядником коштів державного бюджету на загальнонаціональному рівні.

Половина (51%) опитаних відповіли, що не знають таку інституцію, і майже половина (49%) – що знають її. При цьому, менший рівень обізнаності засвідчили жителі Півдня (42%), виборці віком 18-29 років (43%) та виборці з нижчим рівнем освіти (41%).

Водночас, серед респондентів, які ствердно відповіли на це питання, лише 36% правильно визначили цю інституцію – Кабінет Міністрів України. При цьому, частка правильних відповідей серед жителів різних регіонів і груп, виділених за соціально-демографічними ознаками, суспільних груп, відрізняється несуттєво.

Таким чином, загалом лише 19% громадян України знають, яка з владних інституцій є головним розпорядником Державного бюджету.

Краще обізнаними громадяни виявилися щодо функцій виборчих комісій – 61% опитаних відповіли, що можуть назвати головне завдання, що на них покладається. З них переважна більшість – 84% (понад 70% в усіх регіонах і соціально-демографічних групах) правильно обрали це завдання серед запропонованих альтернатив – підрахунок голосів виборців.

На думку більшості (68%)[5] громадян, загальноосвітні школи не дають молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту своїх конституційних прав і свобод (на Сході цей показник сягає 82%).

Протилежної думки дотримуються 21% опитаних.

При цьому, низькі оцінки рівня знань про політичну систему, що надаються загальноосвітніми школами, характерні для більшості громадян у всіх розглянутих групах (вік, освіта, майновий стан, регіон проживання, мова повсякденного спілкування та ін.).

Ставлення громадян до Верховної Ради, розуміння її функцій

Більшість (63%) громадян України вважають, що у країні має бути Парламент (Верховна Рада). При цьому, найбільше впевнених у цьому серед жителів Заходу (71%), людей з вищою або незакінченою вищою освітою (68%).

Порівняно з 2003р., частка громадян, які вважають Парламент необхідним для України, дещо зменшилася – тоді вона становила 68%.

Водночас, уявлення громадян про природу цього органу та його завдання – різняться.

Так, 31% асоціюють Верховну Раду в першу чергу з єдиним законодавчим органом України, її Парламентом. Для 28% опитаних – це, передусім, політичний клуб впливових людей та їх представників, приблизно по 16% респондентів визначають Верховну Раду як механізм, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через своїх представників, та як "усіх народних депутатів, зібраних в одній залі".

Дві третини (67%) громадян розуміють, що депутати Верховної Ради приходять до влади (згідно з законодавством) завдяки голосуванню виборців, тобто, через інститут виборів. Але якщо на Заході таких майже 82%, то на Півдні – лише 47%, тоді як 30% у Південному регіоні не змогли відповісти на це питання.

По 5-11% респондентів у різних регіонах і соціально-демографічних групах вважають, що депутатів призначають Уряд або місцеві державні адміністрації, по 2-3% – що вони призначаються Президентом або приходять до влади за підтримки іноземних держав.

Частка невизначених перебуває в межах 9-17% (крім згаданого випадку).

Серед запропонованих варіантів відповіді (правильного та неправильних) щодо конституційних завдань (функцій) Верховної Ради, правильний варіант – "затверджує склад Уряду", обрали 36% опитаних. 32% не змогли відповісти, стільки ж обрали неправильні варіанти.

Найвищі частка правильних відповідей – на Півдні (49%) та серед громадян з вищою освітою (42%). Не змогли відповісти на питання від 24% до 40% респондентів. При цьому, лише у великих містах частка респондентів, які дали правильну відповідь, перевищила частку тих, хто не зміг відповісти.

Серед різних функцій Парламенту найбільш цінними для суспільства, на думку респондентів, є "розробка і прийняття законів" – 55%; вираження інтересів виборців і затвердження бюджету – по 38%. Контроль за діями Уряду згадали 35% опитаних, а його формування – 26%.

Таким чином, громадяни об'єктивно оцінили головні функції Парламенту – законодавчу, представницьку, бюджетну, установчу та контрольну. При цьому, ієрархія перших п'яти функцій у різних регіонах практично збігається.

Законодавча функція Парламенту вище оцінюється на Заході (61%) та Півдні (60%).

Інші функції Парламенту, такі як добір нових політичних лідерів, комунікація політичних еліт та легітимація політичного режиму, були відзначені 8-9% громадян.

Майже половина опитаних виявилися не у змозі оцінити діяльність депутата від свого виборчого округу – 33% опитаних його не знають, 14% не змогли відповісти. Серед інших респондентів 19% оцінили діяльність депутата від округу позитивно[6], 34% – негативно.

На Півдні не знають свого депутата 41% виборців. Частки таких респондентів більші серед наймолодших виборців та громадян з нижчим рівнем освіти.

Серед громадян, які змогли оцінити роботу політичної партії, за яку вони голосували на виборах 2014р., 21% оцінили її позитивно, 32% – негативно. Наймолодші респонденти є менш критичними в оцінках.

Загалом, як щодо окремих депутатів, так і щодо політичних партій, за яких голосували виборці, переважання негативних оцінок над позитивними не є критичним.

Не підтримується більшістю (67%) громадян пропозиція щодо можливості збереження за депутатом Верховної Ради депутатського мандата в разі призначення його міністром (без збереження зарплати депутата на час роботи в Уряді) та можливість повернення до Парламенту після її припинення. Підтримують цю ідею 9% респондентів.

[5] Сума відповідей "*ні*" і "скоріше *ні*".

[6] Сума відповідей "*позитивно*" і "*скоріше позитивно*".

Найменше її підтримують на Сході – 4%, більше – на Заході і в Центрі (по 11%).

Для 54% інформація про діяльність Верховної Ради є цікавою або скоріше цікавою. Ця частка є вищою, ніж частка громадян, які загалом цікавляться політикою.

Найбільше такою інформацією цікавляться[7] люди старшого віку (63%). Серед жителів сіл рівень зацікавленості є нижчим. Зростання інтересу спостерігається із зростанням віку респондентів.

Загалом, у всіх суспільних групах частка зацікавлених перевищує частку тих, кому ця інформація нецікава.

При цьому, 37% опитаних хотіли б отримувати більше інформації про державний бюджет на наступний рік, майже третина – про діяльність депутатів у виборчих округах. Понад 30% опитаних зацікавлені в отриманні аналітики стосовно бачення пріоритетів державної політики провідними політичними силами.

Старші громадяни більше відчувають брак інформації про діяльність депутатів в округах.

Щодо інформації про Парламент, яка, на думку громадян, від них приховується, то понад половина (52%) респондентів вважають прихованою інформацію про закулісні домовленості між політичними силами. Найбільше таких громадян – на Сході (59%).

На другому місці – інформація про доходи парламентарів (47%), на третьому – інформація про минуле депутатів, деталі їх політичної кар'єри (40%).

По 31% опитаних вважають прихованою інформацію про взаємодію політичних сил із власниками ЗМІ та про реальних ініціаторів законопроектів.

Лише 6% громадян вважають, що жодна інформація про Парламент не є прихованою.

За характером інформації про Верховну Раду, яку громадяни переважно отримують із ЗМІ, понад половини (56%) відзначають негативну інформацію – про корумпованість, неефективність, "кнопкодавство" народних депутатів тощо. Чверть (26%) опитаних вважають інформацію про Парламент збалансованою, і лише 8% опитаних отримують переважно позитивну інформацію (про розроблені і прийняті законопроекти, про діяльність депутатів в округах).

При цьому, на Сході України частка негативної інформації є помітно більшою (62%). За іншими груповими ознаками суттєвих відмінностей немає.

Що ж до джерел інформації, то переважна більшість (79%) громадян не користуються офіційними виданнями (газети "Голос України", "Урядовий кур'єр"), більшість не дивляться парламентський телеканал "Рада" (62%) та не слухають новини і передачі Національної радіокомпанії України (59%). Це ж стосується і газет політичних партій, які не читають 70% громадян. Щодня або кілька разів на тиждень до цих ЗМІ звертається від 2% до 18% громадян.

Дещо кращою є ситуація з Першим національним телеканалом, який не дивляться зовсім 35% громадян України, а дивляться кожного дня або кілька разів на тиждень – 29%.

При цьому, особливо привертає увагу значно більша частка тих, хто не користується жодним із зазначених джерел, серед респондентів віком 18-29 років.

Про фінансовані міжнародними донорами громадські організації, рухи, проекти, об'єктом різнопланової активності яких є Верховна Рада, переважна більшість (74-91%) громадян не чули зовсім. Відносно більш відомими є Комітет виборців України та Громадянська мережа "Опора", про які чули по 18% опитаних.

При цьому, відносно менша обізнаність характерна для респондентів зі Сходу та громадян з нижчим рівнем освіти.

Ставлення до інститутів представництва інтересів

Серед інститутів, які мають представляти інтереси громадян у суспільних процесах у першу чергу, жоден не був відзначений більшістю респондентів.

Відносно більша частка (21%) назвали політичні партії, проте не набагато менше (19%) визначають у цій ролі громадські організації, 13% – профспілки, 10% – окремих політиків. Ще менші частки громадян довіряють представництво своїх інтересів ЗМІ та бізнес-структурам. 21% громадян не визначилися з відповіддю.

За те, щоб їх інтереси представляли партії, висловилися, зокрема, 27% жителів Заходу.

Цікаво, що 35% громадян з вищим рівнем доходів найбільше у плані представництва їх інтересів у суспільних процесах довіряють громадським організаціям і найменше – політичним партіям (8%) та окремим політикам (7%). Жителі Центру також більше довіряють представляти свої інтереси громадським організаціям (24%), ніж партіям (17%).

Рівень довіри до профспілок як до потенційного представника інтересів громадян у суспільних процесах не виглядає надто високим.

Відносна більшість (46%) громадян не бачать в Україні політичних лідерів, які могли б ефективно керувати країною. Майже половина (49%) громадян не бачать таких політичних партій і рухів, яким можна було б довірити владу.

Водночас, 39% громадян визнають наявність у країні лідера, який зможе нею ефективно керувати, а третина – наявність політичних сил, яким можна довірити владу.

При цьому, в усіх регіонах і серед різних соціально-демографічних груп частка тих, хто не бачить у країні політичних лідерів, здатних ефективно керувати країною, і партій, яким можна довірити владу, перевищує частку тих, хто їх бачить.

Виняток становить лише Захід, де частки тих, хто не бачать лідерів і хто їх бачить є рівними, та група старших за віком громадян (60 років і старше), де дещо більше тих, хто бачить у країні ефективних політичних лідерів (47% проти 42%).

Такий стан громадської думки може бути наслідком як зникнення "старих", звичних раніше політичних

[7] Сума відповідей "*так*" і "*скоріше так*".

сил після подій 2014р., так і розчарування значної частини суспільства в нових, "пост-Майданних" партіях, рухах та їх лідерах. Це підтверджується і наявністю в українському суспільстві помітного запиту на нових політичних лідерів і нові політичні сили[8]. Водночас, варто зауважити, що подібна картина була звичною для українського суспільства і в інші, більш стабільні періоди.

Рівень довіри до таких інститутів представництва інтересів громадян, як Верховна Рада, політичні партії та окремі політики, є вкрай низьким і оцінюється у 2 бали за шкалою від 0 до 10[9].

Цей показник – спільний для всіх регіонів і суспільних груп (він коливається у межах від 1,5 до 2,7), проте варто зауважити, що в уявленні громадян така оцінка дається, передусім, діяльності наявних політиків і політичних сил на основі тієї інформації, яку вони отримують з доступних для них джерел (насамперед, ЗМІ).

Ставлення до конкретних політичних партій, які існують в Україні, не відрізняється від ставлення до політичних партій загалом.

Так, середні оцінки респондентами свого ставлення до визначених у переліку 20 найбільш активних політичних партій України (як парламентських, так і позапарламентських), перебувають у діапазоні від 1 до 2,9 за шкалою від 0 до 10[10]. При цьому, дещо вищими є оцінки партій, які декларують опозиційність до нинішньої влади – "Громадянської позиції", ВО "Батьківщина" та "Об'єднання "Самопоміч" по 2,9, для порівняння: оцінка БПП "Солідарність" – 2,3.

Регіональний розподіл оцінок відображує усталений розподіл партійних симпатій громадян, відмінності між групами громадян, виділеними за іншими ознаками, є несуттєвими.

Стосовно засобів забезпечення представництва інтересів громадян цікавими є погляди громадян на характер виборчої системи.

Так, під час визначення позиції громадян щодо реформування системи виборів до Верховної Ради України, середня оцінка склала 4,0, де "0" означає, що кандидати повинні мати право самі висуватися у територіальних виборчих округах, а "10" означає, що лише партії мають право висувати кандидатів.

Таким чином, ідея можливості самовисування на виборах має досить значну суспільну підтримку й вказує, що громадяни більше схильні обирати тих, кого вони знають, на відміну від голосування за партійними списками, у формуванні яких на попередніх виборах вони жодної участі не брали.

Таку ситуацію можна інтерпретувати як наявність у суспільстві зацікавленості в підтриманні безпосереднього зв'язку між виборцем і депутатом у суспільстві, хоча така зацікавленість наразі може видаватися дещо слабко артикульованою.

Показово, що 47% громадян підтримують процедуру самовисування на виборах усіх рівнів, це набагато більше за тих, хто висловлюється за самовисування кандидатів у депутати лише на місцевих виборах (14%) або лише на виборах до Парламенту (6%). Лише 9% громадян виступають за скасування можливості самовисування.

При цьому, частка прихильників самовисування на виборах усіх рівнів є близькою в усіх регіонах і соціально-демографічних групах.

Обираючи серед запропонованих типів виборчих систем, відносна більшість (35%) громадян обрали пропорційну систему з відкритими списками. Практично однаковий рівень підтримки чисто мажоритарної системи та існуючої моделі змішаної системи (16-17%). Найменше підтримують пропорційну систему з закритими списками.

Таким чином, ні існуюча змішана виборча система, ні варіант виборів за пропорційною системою з "закритими списками", ні мажоритарна система в "чистому" вигляді не набирають тієї переважної суспільної підтримки, яка легітимізує як консервацію чинної системи, так і повернення до вже випробуваних раніше.

Натомість очевидним є прагнення значної частини суспільства робити усвідомлений вибір під час голосування, при тому, значною мірою цей вибір спрямовується все ж у бік підтримки тієї чи іншої політичної партії (що змогла залучити авторитетних людей), а не окремої кандидатури.

Підкуп виборців у суспільстві сприймається переважно негативно – 68% громадян не схильні виправдовувати "продаж голосів".

Виправдовують мотивацію такого "продажу" скрутним матеріальним становищем 12% опитаних, ще 13% ставляться до цього байдуже.

Найменш толерантні до "продажу" голосів жителі Заходу (79%), найменш негативно до цього явища ставляться на Півдні (54%).

Найбільше схильних виправдати участь у "продажі" голосів скрутним матеріальним становищем громадяни з найнижчим рівнем статків (17%), проте й серед них понад дві третини цього не сприймають.

Слід зазначити, що, порівняно з 2012р., громадяни стали суттєво менше толерантними до "продажу голосів" – на той час негативно ставилися до цього явища 51% опитаних, "з розумінням" – 24% і байдуже – 19%. Це свідчить про помітні зрушення у розумінні важливості власної ролі в політичному житті.

Більшість (56%) опитаних вважають демократію найбільш бажаним типом державного устрою, 18% – за певних умов готові надати перевагу авторитаризму, 14% вважають, що для них не має значення, демократичний режим, чи ні.

Слід зазначити, що, починаючи з грудня 2009р., спостерігається стійке зростання частки громадян, які вважають демократію найкращим типом державного устрою (тоді так вважали 37% опитаних)[11]. До цього, в період 2006-2009рр. відбувалося падіння частки прихильників демократії з 54% до 37%, відповідно.

Частка прихильників авторитарного режиму зменшилася з 30% у 2009р. (пік зростання) до 18% у 2017р.

[8] Докладніше див.: Партійна система України до і після майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2015, №6-7, с.46.

[9] Де "0" означає повну недовіру, "10" – повну довіру.

[10] Де "0" означає, що партія громадянам дуже не подобається, "10" – дуже подобається.

[11] Див.: Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. – Національна безпека і оборона, 2016, №3-4, с.31.

У всіх регіонах частка прихильників демократії, порівняно з 2015р., зросла і становить від 47% (Схід) до 67% (Захід) опитаних.

Найбільше частка прихильників демократії перевищує частку прихильників авторитаризму серед наймолодших респондентів (на 46%), україномовних (на 46%), серед громадян з вищою освітою (на 44%), найбільш заможних (на 52%).

Для порівняння: серед найстарших респондентів цей показник становить 29%, серед російськомовних – 25%, серед громадян з нижчим рівнем освіти – 30%, серед найменш заможних – 35%.

Таким чином, прихильність до демократії корелює з віком респондентів, мовою спілкування, освітою та майновим станом.

Якщо порівняти рівень підтримки демократичного устрою в українському суспільстві з даними масштабного опитування, здійсненого авторитетним аналітичним центром *Pew Research Center* (США) у червні 2015р. - липні 2016р. у 18 країнах Центральної і Східної Європи, то виявиться, що показник України (56%) перевищує відповідні показники Чехії (49%), Угорщини (48%), Польщі (47%), Боснії та Герцеговини (46%). Близькими до українського є показники Грузії (55%), Хорватії (54%), Вірменії (53%), Румунії (52%).

У Росії та Молдові відносна більшість зазначили, що "за певних обставин недемократичний устрій може бути кращим" (відповідно, 41% та 44% опитаних). В Україні у 2017р. тих, хто міг би обрати за певних обставин авторитарний режим – 18%, а тих, хто вважає, що їм все одно – 14%. Ці показники – менші за аналогічні в опитуванні *Pew Research Center* у більшості країн регіону[12].

Водночас, рівень задоволення громадян тим, як функціонує демократія в Україні, є посереднім. Середня оцінка рівня задоволеності за шкалою від 0 до 10[13] становить 4 бали.

Жителі сіл дещо вищою мірою задоволені станом функціонування демократії, ніж жителі міст, жителі Західного регіону – більше, ніж респонденти з інших регіонів, україномовні – дещо більше, аніж російськомовні і двомовні.

Попри не надто високу оцінку рівня функціонування демократії в Україні, громадяни достатньо високо оцінюють свободу висловлювань політичних поглядів у країні.

Таку можливість визнають 60% опитаних, більшість респондентів у всіх регіонах, крім Сходу, де співвідношення позитивних і негативних відповідей становить 36% і 50%, відповідно.

Досить виразними є відмінності за мовною ознакою, які корелюють з регіональними. Так, якщо серед україномовних громадян визнають можливість вільного вираження політичних поглядів 71%, заперечують – 19%, то серед двомовних ці показники становлять 54% і 29%, російськомовних – по 42%.

За віковою та освітньою ознаками відмінності між групами громадян є несуттєвими, проте оцінки найменш і найбільш заможних громадяни суттєво різняться (співвідношення позитивних і негативних відповідей, відповідно, 48% і 40% та 70% і 17%).

Парламентсько-президентську республіку вважають найкращою для України за нинішніх умов 42% опитаних[14]. Інший варіант "напівпрезидентської моделі" – президентсько-парламентську республіку, обрали 13% опитаних.

"Крайні форми" – парламентську або президентську республіку обрали, відповідно, 8% і 5% опитаних, диктатуру – 4%. Не змогли відповісти на питання 29% респондентів.

Таким чином, більшість (55%) опитаних схильні бачити в Україні змішану форму правління, при цьому частка прихильників "чистого парламентаризму" є більшою, ніж частка прихильників президенціалізму.

Парламентсько-президентську республіку як кращу форму державного правління частіше за інші називають у всіх регіонах. Слід, однак, звернути увагу, що на Сході диктатуру називають частіше, ніж в інших регіонах (8%), що може бути зумовлено чинниками окупації частини територій, фактичного стану війни й відсутністю зрозумілої перспективи для жителів цього регіону.

Найбільша підтримка парламентсько-президентської форми (чинної) прослідковується серед жителів середніх і малих міст (половина опитаних). Сільські жителі дещо частіше підтримують форми правління з лідируючою роллю Президента.

Аналіз динаміки відповідей на це питання засвідчує значне зростання частки прихильників парламентсько-президентської моделі, порівняно з 2006-2007рр., коли набули чинності зміни до Конституції, якими вони запроваджувалися (26-27%), а тим більше – з 2009р., коли через перманентні політичні кризи наочно проявилися недоліки запровадженої моделі і суспільство перебувало в очікуванні нових президентських виборів.

Очевидно, "шоковим" потрясінням для суспільства стало відновлення Конституції 1996р. та період правління В.Януковича. Про це свідчить і зменшення, порівняно з 2009р., часток прихильників президентсько-парламентської та президентської республік, а також і диктатури. Водночас, не зменшилася частка прихильників парламентської республіки.

Переважна більшість (75%) респондентів визнають, що в Україні існує розподіл економіки і політики за сферами впливу між різними групами інтересів, і вважають це негативним явищем. Нормальним таке явище вважають 10% громадян.

Більшість (60%) громадян не хотіли б відновлення порядків часів СРСР, хотіли б цього – 25% опитаних.

Хоча в усіх регіонах і суспільних групах частка противників перевищує частку прихильників, відмінності є дуже виразними. Прихильників відновлення порядків радянських часів значно більше на Сході і Півдні (34-36%), серед громадян віком 50-59 (30%) і особливо старших за 60 років (42%), серед громадян з нижчим рівнем освіти (31%), російсько- і двомовних (30-31%), найменш заможних (44%).

[12] Див.: Most countries lack majority support for democracy as best form of government. Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. – Pew Research Center, *http://www.pewforum.org/2017/05/10/democracy-nationalism-and-pluralism/pf-05-10-2017_ce-europe-08-18*.

[13] Де "0" означає "вкрай незадоволений", а 10 – "дуже задоволений".

[14] Як зазначалося вище, точно назвали існуючу в Україні форму державного правління 55% респондентів.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ[15]

Під час попереднього проекту Центру Разумкова з питань ідентичності, здійснюваного у 2015-2017рр., були отримані дані ціннісних орієнтацій громадян України, які можна порівнювати з результатами опитування, здійсненого в рамках дослідницького проекту "*The World Values Survey*" в окремих європейських країнах (Німеччина, Нідерланди, Польща, Росія)[16].

ВАЖЛИВІСТЬ ЖИТИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ КРАЇНІ

Оцінюючи, наскільки для них важливо жити в демократичній країні за шкалою від 1 ("*зовсім не важливо*") до 10 ("*дуже важливо*"), українці в середньому оцінюють її 8,3 балами, що нижче, ніж у Німеччині (8,9 бала), Нідерландах (8,9 бала) і Польщі (8,7 бала), проте вище, ніж у Росії (7,4 бала).

Найвище цінність демократії оцінюють жителі Східного (8,6 бала) та Західного (8,5 бала) регіонів, а найнижче – Донбасу (7,8 бала) та Півдня (8,0 бала). Значимість демократії є вищою для етнічних українців, порівняно з росіянами (відповідно, 8,4 і 7,5 бала), вона є нижчою у старших вікових групах, порівняно з молодшими та середніми.

ДЕМОКРАТИЧНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ТА ПОВАГА ДО ПРАВ ЛЮДИНИ

Оцінка громадянами того, наскільки демократично управляється наша країна зараз, за шкалою від 1 ("*зовсім не демократично*") до 10 ("*дуже демократично*") є дуже низькою – 3,8 бала, тоді як у Нідерландах – 7,3 бала, Німеччині – 7,2 бала, Польщі – 5,9 бала, Росії – 4,6 бала.

Лише 17% респондентів в Україні вважають, що в їх країні "повною мірою" та "частіше" поважаться права людини, тоді як у Німеччині – 86%, Польщі – 69%, Нідерландах – 64%, Росії – 42%.

Найчастіше вважають, що Україна управляється демократично та в ній поважаються права людини, жителі Західного регіону, найрідше – Східного; етнічні українці частіше, ніж етнічні росіяни; україномовні респонденти частіше, ніж російськомовні та двомовні.

ВАЖЛИВІСТЬ РІЗНИХ АСПЕКТІВ ДЕМОКРАТІЇ

Оцінюючи важливість різних аспектів демократії за 10-бальною шкалою, найчастіше українці (як і жителі інших країн) відзначають такі її аспекти: "Люди вибирають політичних лідерів на вільних виборах", "У жінок і чоловіків рівні права", "Громадянські права захищають людей від утисків з боку держави" (у всіх порівнюваних країнах важливість цих аспектів оцінюється вище, ніж 8 балами).

Українці досить високо оцінюють також значимість таких аспектів: "Безробітні отримують державну допомогу" (7,7 бала), "Уряд обкладає податками багатих і підтримує бідних" (7,5 бала), "Держава забезпечує рівність доходів" (7,2 бала). Останній аспект демократії приблизно так само високо оцінюють жителі Росії (7,4 бала), тоді як в інших порівнюваних країнах ця оцінка є істотно меншою – від 5,1 бала (Нідерланди) до 5,6 бала (Німеччина).

Вище, ніж жителі Німеччини, Нідерландів і Польщі, але рідше, ніж жителі Росії, українці оцінюють важливість ситуації "Армія бере владу, якщо уряд некомпетентний".

Помітно нижче, ніж жителі Росії, українці оцінюють важливість того, щоб "люди підкорялися своїм правителям", приблизно так само низько оцінюють важливість цього жителі Нідерландів і Польщі, ще нижче – жителі Німеччини. Найнижче жителі України оцінюють важливість ситуації "Релігійні лідери тлумачать закони і їх думка – вирішальна".

Жителі Західного регіону нижче, ніж жителі інших регіонів, оцінюють важливість того, щоб Уряд обкладав податками багатих і підтримував бідних, армія брала б владу, якщо уряд некомпетентний. Жителі Західного та Центрального регіонів нижче, ніж жителі інших регіонів, оцінюють важливість того, щоб безробітні отримували державну допомогу і люди підкорялися своїм правителям.

ОЦІНКА РІЗНИХ ТИПІВ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Вважають, що демократична політична система є "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" для їх країни, 87% українців (більше – лише серед жителів Німеччини (94%), найменше – серед жителів Росії (67%)).

Разом з тим, в Україні найбільше серед порівнюваних країн тих, хто вважає, що "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" для їх країни є наявність "сильного лідера, не залежного від парламенту та виборів" (80%). Країною з найближчим показником є Росія (67%), тоді як в інших порівнюваних країнах – від 20% до 27%.

69% українців "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" вважають систему, де "не уряд, а експерти приймають рішення, які вважають кращими для країни" (що є другим показником після Польщі – 75%).

12% українців "скоріше хорошою" або "дуже хорошою" вважають систему, коли правлять військові або військовий режим. Це менше, ніж у Польщі (19%) та Росії (14%), і більше, ніж у Німеччині (4%) та Нідерландах (2%).

ОЦІНКА ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ЛІВО-ПРАВІЙ ШКАЛІ

Загалом, оцінюючи свої політичні погляди в системі координат "ліві-праві" за шкалою від 1 ("ліві") до 10 ("праві"), в середньому українці оцінюють їх 5,3 балами, що мало відрізняється від ситуації в інших порівнюваних кранах (від 5,0 балів у Німеччині до 5,6 бала в Нідерландах).

Західний регіон України вирізняється більш "правими" політичними поглядами (середній бал – 6,3), Східний – найбільш лівими (4,5 бала). Етнічні українці є більш "правими" за політичними поглядами (5,4 бала), ніж етнічні росіяни (4,7 бала). Так само як україномовні респонденти (5,7 бала), порівняно з російськомовними (4,9 бала) і двомовними (4,8 бала). Респонденти молодшого та середнього віку є більш "правими" за політичними поглядами, ніж представники найстаршої вікової групи (60 і більше років).

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що політична "правизна" в Україні позитивно корелює з позитивними етнічними стереотипами стосовно українців, а політична "лівизна" – з негативними етнічними стереотипами стосовно українців[17].

Так, спостерігається позивна кореляція шкали "ліві-праві погляди" з приписуванням українцям таких якостей як релігійність, патріотизм, волелюбність, національна гордість,

[15] Докладно див.: Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. – Національна безпека і оборона, 2017, №1-2, с.9-12, с.45-61.

[16] Опитування в Німеччині проводилося у 2013р. (опитано 2 046 респондентів), у Нідерландах – у 2012р. (1 902 респонденти), у Польщі – у 2012р. (966 респондентів), у Росії – у 2011р. (2 500 респондентів). Хоча опитування в цих країнах проводилися на кілька років раніше, ніж опитування Центру Разумкова, експерти Центру Разумкова вважають можливим і продуктивним порівняння результатів опитувань у цих країнах з результатами, отриманими в Україні у 2017р., оскільки система цінностей відзначається відносною стабільністю, у ній, як правило, не відбуваються кардинальні зміни за період, що дорівнює кільком рокам. Однак, більш динамічними є оцінки ситуації в суспільстві, які теж використовувалися у порівнянні. Тут можна очікувати істотної динаміки цих оцінок, насамперед в Україні.

[17] Досліджувався зв'язок самоідентифікації респондентів за шкалою "ліві-праві" з їх ціннісними орієнтаціями (за шкалами тесту Ш.Шварца).

щирість, миролюбність, працьовитість, чесність, гостинність, громадянська активність, а також войовничість (в українському контексті ця риса має як негативні, так і позитивні конотації)[18].

Негативна кореляція відповідей за шкалою "ліві-праві погляди" спостерігається з приписуванням українцям таких якостей: байдужість до суспільних проблем, жорстокість, злопам'ятність, підступність, жадібність.

Оскільки менші значення шкали "ліві-праві погляди" відповідають лівим поглядам, а більші – правим, негативна кореляція цієї шкали з оцінкою вираженості певної якості означає більш високу оцінку вираженості цієї якості у людей з лівими поглядами.

СТАВЛЕННЯ ДО АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Респондентам пропонувалися пари суджень, що характеризують їх політичні погляди. Їм потрібно було за 10-бальною шкалою оцінити, з яким з них вони більшою мірою згодні.

Обираючи між парою суджень "Потрібно зменшити різницю в доходах" і **"Потрібно збільшити різницю в доходах, щоб люди докладали більше зусиль"**, українці більшою мірою схильні підтримувати перше з них (практично так само, як і росіяни).

Перше судження (хоч і меншою мірою) також схильні частіше підтримувати німці, тоді як поляки та голландці частіше виступають за збільшення різниці в доходах.

Українці (так само, як поляки та росіяни) частіше виступають **за збільшення частки державної власності в бізнесі і промисловості**.

Українці (приблизно так само, як і росіяни) найчастіше серед жителів порівнюваних країн поділяють точку зору, що **"Уряд повинен нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені"**.

Разом з тим, українці частіше схильні вважати, що **"Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати та розвивати нові ідеї"** (більше цю ідею підтримують лише німці).

Вибираючи між двома судженнями **"Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших"** та **"Рівень добробуту може вирости в усіх"** українці частіше схильні вибрати друге (частіше, ніж росіяни, рідше – ніж голландці і поляки та приблизно так само часто, як німці).

Вибираючи між судженнями **"Зрештою, старанна робота, як правило, винагороджується" і "Старанна робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв'язки"**, українці дещо частіше схильні погоджуватися з першим (приблизно так само, як і жителі більшості інших порівнюваних країн, крім Польщі, жителі якої більш схильні погоджуватися з другим із цих суджень).

Серед жителів різних регіонів України найчастіше за збільшення частки державної власності в бізнесі і промисловості виступають жителі Східного регіону, найрідше – Західного регіону.

Найбільшою мірою із судженням **"Конкуренція – це добре. Вона спонукає людей напружено працювати та розвивати нові ідеї"** згодні жителі Західного регіону та Донбасу. Із судженням "Зрештою, старанна робота, як правило, винагороджується" найчастіше згодні жителі Західного регіону, тоді як із судженням "Старанна робота зазвичай не призводить до успіху: для нього потрібні удача і зв'язки" найчастіше погоджуються жителі Південного та Східного регіонів.

Жителі Західного регіону частіше, ніж жителі інших регіонів, погоджуються з тим, що "Рівень добробуту може вирости в усіх" (на противагу судженню "Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших").

Етнічні росіяни частіше, ніж етнічні українці, виступають за зменшення різниці в доходах, за збільшення частки державної власності, за те, щоб Уряд ніс більше відповідальності за рівень добробуту громадян, частіше підтримують тези про шкідливість конкуренції, і про те, що "Люди можуть розбагатіти лише за рахунок інших".

Чим молодші респонденти, тим частіше вони виступають за збільшення різниці в доходах, за збільшення частки приватної власності в бізнесі та промисловості, частіше підтримують тезу про корисність конкуренції.

ЦІЛІ КРАЇНИ

Також респондентам пропонувалося вибрати з кількох списків цілі для країни на найближчі 10 років, які вони вважають найважливішими.

Вибираючи між цілями "високий рівень економічного зростання", "висока обороноздатність", "більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві", "зробити красивішими міста і села" **українці, як і жителі всіх інших порівнюваних країн, ставлять на перше місце "високий рівень економічного зростання"**.

На другому місці – "висока обороноздатність" (яка в усіх інших порівнюваних країнах посідає лише третє місце).

Лише 10% українців вибирають ціль "більше зважати на думку людей на роботі і в суспільстві", що є найменшим показником серед порівнюваних країн (в інших країнах – від 16% у Росії до 40% у Німеччині).

Жителі Східного регіону України найчастіше вибирають як найважливішу ціль "високий рівень економічного зростання" і найрідше поміж жителів різних регіонів – "високу обороноздатність".

Вибираючи між цілями "підтримка порядку в країні", "дати людям більше можливості впливати на прийняття владою рішень", "боротьба зі зростанням цін", "захист свободи слова", **найчастіше жителі України називають "підтримку порядку в країні"** (так само, як і жителі Росії та Нідерландів).

Жителі Німеччини найчастіше називають ціль "дати людям більше можливості впливати на прийняття владою рішень", а жителі Польщі – "боротьбу зі зростанням цін".

"Боротьбу зі зростанням цін" жителі України ставлять на друге місце (так само, як і жителі Росії), ціль "дати людям більше можливості впливати на прийняття владою рішень" – на третє, а "захист свободи слова" – на останнє місце (так само, як і жителі Росії та Польщі).

Вибираючи між цілями "стабільна економіка", "перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства", "перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші", "боротьба зі злочинністю", **переважна більшість українців віддають перевагу стабільній економіці**.

Так само на перше місце ставлять стабільну економіку і жителі всіх інших порівнюваних країн, але частка тих, хто вибирає цей варіант відповіді, в Україні більша, порівняно з іншими країнами. Найнижче українці оцінюють важливість цілей "перехід до більш гуманного і не знеособленого суспільства", "перехід до суспільства, в якому ідеали цінніші за гроші" (так само як поляки та росіяни). Серед жителів різних регіонів України особливо часто на забезпеченні стабільності економіки наголошують жителі Східного регіону (85%).

[18] Докладніше див.: Ідентичність громадян України: ціннісно-орієнтаційний аспект. – Національна безпека і оборона, 2017, №1-2, с.7.

Деякі аспекти громадянської і політичної участі українців

Лише третина громадян вважають, що їх особиста участь потрібна для того, щоб ситуація в країні змінилася на краще. 47% такої потреби не відчувають, ще 20% не змогли відповісти.

Вище оцінюють потребу в їх участі на Заході (43%), україномовні громадяни, респонденти з вищою освітою (по 38%) та кращим майновим станом (48%).

Рівень залученості респондентів до активної громадської діяльності є низьким. Залученими до громадської активності є 8%, тоді як 84% на це питання дають негативну відповідь.

Дещо вищий рівень залученості – серед громадян з вищою освітою, найбільш заможних громадян.

Дослідження, здійснене у 2013р., також засвідчило, що залученими до активної громадської діяльності вважають себе лише 8% громадян[19].

За даними згаданого дослідження, головним мотивом для потенційної активності тоді була названа можлива конкретна користь для громадянина чи його сім'ї – так відповіли понад 37% опитаних. Потенційне сприяння ліквідації можливої загрози життю, здоров'ю або добробуту для рідних і близьких в якості стимулу назвали близько третини опитаних. Понад чверть (26%) громадян зазначили, що готові до активної громадської діяльності в тому разі, якщо це принесе користь суспільству.

За даними опитування 2017р., тим, хто не залучений до активної громадської діяльності, **найбільше заважає їх громадській активності** брак вільного часу (27%), незнання, як досягти мети (11%), недостатність ресурсів (9%), загроза протидії з боку влади чи керівництва (7%), відсутність однодумців (6%). 19% вказують на інші причини (без деталізації), 22% – не знають причин.

При цьому, суттєвих відмінностей між регіонами та окремими суспільними групами практично немає.

Серед громадян, залучених до громадської активності, ієрархія причин, які заважають, практично однакова, за винятком загрози протидії з боку влади, силових структур, керівництва тощо – її відзначають 15% залучених, проти 7% в групі незалучених до громадської активності.

46% громадян вважають, що в разі, якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх досягти, то слід створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої.

17% вважають, що краще діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організації), 4% – діяти індивідуально.

Разом з тим, готовність об'єднуватися з іншими у громадські організації для захисту своїх прав і інтересів висловлюють менша частка респондентів – 31%, а 50% до цього не готові (19% – не визначилися). При цьому, частіше готові до цього більш освічені і заможні громадяни. У селах частка неготових становить 56%.

Брали участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями протягом останнього року, загалом 11% громадян (не брали участі – 89%). Дещо частіше робили це громадяни з вищою освітою та більш заможні громадяни.

Такий низький рівень участі дещо дисонує з оцінками впливу громадських організацій в сучасному українському суспільстві – понад половина (52%) опитаних вважають, що громадські організації мають деякий вплив, а 9% – що цей вплив є сильним.

Низьким є рівень використання громадянами різних форм доведення власних поглядів, інтересів до органів влади.

Так, абсолютна більшість (96%) респондентів не зверталися до органів влади з пропозиціями щодо удосконалення роботи владної системи ні від колективів, ні самостійно.

Так само, 92% громадян ніколи не зверталися до депутата Верховної Ради України (зверталися – 8%, дещо частіше – більш освічені і заможні, а також старші громадяни). Водночас, 37% респондентів повідомили, що відвідували чи бачили особисто заходи за участю депутатів Верховної Ради, які відбувалися у їх місті (селі), 15% з них відвідували особистий прийом громадян.

90% респондентів ніколи не брали участі у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади (брали – 10%, дещо частіше – громадяни з вищою освітою).

81% громадян ніколи не брали участі в роботі виборчих комісій (брали – 18% респондентів, частіше – жителі середніх, малих міст та смт (24%) та громадяни з вищою освітою (27%)).

82% опитаних за останні 15 років не брали участі в роботі профспілок (брали – 18%, частіше – громадяни з вищою освітою (25%)).

75% протягом останнього року не зверталися із зверненнями щодо особистих справ до місцевих державних адміністрацій. Серед тих, хто звертався, рівні частки (по 12%), відповідно, отримали і не отримали допомогу. При цьому, більш заможні громадяни зверталися частіше (34%) і частіше отримували допомогу (19%).

Відповіді на питання щодо можливих дій громадянина в разі розгляду Парламентом несправедливого законопроекту розділилися.

Так, до активних дій (намагатися переконати людей у несправедливості рішення влади, звернення до влади, мітингу) вдалися б 27% опитаних. 28% не вдалися би до жодних дій, 22% байдужі і не стежать за тим, які законопроекти розглядає Верховна Рада, 23% – не змогли відповісти.

Таким чином, дещо більше чверті громадян висловили готовність активно заявити про свою позицію у разі незгоди з рішенням Парламенту, інші – зайняли б пасивну позицію.

Найбільше готових до активних дій – серед громадян з вищою освітою (33%), серед регіонів найменше – на Півдні України (20%).

Як і раніше, громадяни переважно не готові підтримувати вподобану ними політичну партію власними коштами (89%). Лише 11% висловлюють готовність фінансувати "свою" політичну силу. Більше готові до цього жителі Заходу (15%) та найбільш заможні громадяни (21%).

[19] Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва 17-22 травня 2013р. Опитано 2 010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%, *http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=369*.

1.2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СПРОБИ УЗАГАЛЬНЕННЯ

Результати соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова, дали можливість здійснити спробу виокремлення певних усталених комбінацій політичної культури – її типів[20].

Дослідження політичної культури суспільства має на сьогодні тривалу – більш ніж півстолітню – традицію і власний методичний інструментарій. Класичною працею, що започаткувала цю підгалузь політичної науки, є робота Г.Алмонда та С.Верби[21]. У ній показано, як національна політична культура може розвиватися у напрямі громадянської, тим самим створюючи міцний фундамент стабільності демократії.

У проекті Центру Разумкова для аналізу використано типологію політичної культури Т.Денка і Х.Крістенсена та шкалу ставлення до влади Дж.Рея.

Перший з підходів є подальшим розвитком і осучасненням методології Г.Алмонда та С.Верби, і дозволяє виокремити поруч з громадянською також і інші новочасні типи політичної культури – критичну, приховану, розчаровану. Це особливо важливо в часи поширення Інтернету, соціальних мереж, нових форм і засобів виявлення громадської та політичної активності. У цьому контексті ситуація в Україні зараз не набагато відрізняється від інших країн Європи, для яких розроблялася ця методологія. Тому тим більш цікавим буде поглянути на Україну в порівняльному контексті.

Другий підхід був розроблений на початку 1970-х років для визначення поведінкової схильності громадян надавати перевагу політичним діям, базованим на принципах порядку та регламентації. Для сучасної ситуації в Україні це є особливо актуальним. З одного боку, умови війни з Росією вимагають більшої регламентації суспільних відносин державою, включно з певними обмеженнями прав і свобод.

З іншого боку, після Революції Гідності суспільство рішуче налаштовано проти будь-яких спроб згортання демократії, а рівень довіри до інститутів влади і політичних інститутів у цілому є дуже низьким. За таких умов важливим є те, наскільки сучасна політична культура громадян України не дозволить країні скотитися в якийсь бік – чи то до повернення авторитаризму, хоча б і у "прогресивному, оновленому вигляді", чи то в бік руйнування інститутів влади, анархії та некерованості.

Типологізація на підставі сприйняття політики та інтересу до неї

Для вироблення типології експертами Центру Разумкова використано методику, презентовану Т.Денком та Х.Крістенсеном у 2016р. в їх статті "Як класифікувати політичні культури? Порівняння трьох методів класифікації"[22]. За основу цими авторами було взято концепцію Г.Алмонда та С.Верби, згідно з якою політична культура суспільства є розподілом між його членами орієнтацій: *по-перше*, щодо національної політичної системи, політичного та управлінського процесів, і, *по-друге*, щодо себе як активного учасника громадського життя[23].

Т.Денк та Х.Крістенсен виокремили два виміри, кожен з яких покликаний розмежувати політичні орієнтації на дві категорії: (1) вимір сприйняття політичної системи та процесу; (2) вимір інтересу до політики в поєднанні зі спроможністю зрозуміти її.

Перший вимір являє собою поєднання 11-бальних шкал задоволеності демократією та довіри до Парламенту, політичних партій і окремих політиків, і розділяє переважно позитивні та переважно негативні орієнтації щодо функціонування демократичної системи та базових інститутів представництва.

За другим виміром використовується традиційна техніка визначення інтересу до політики за допомогою питання: "Наскільки Ви цікавитеся політикою?" з варіантами відповіді "дуже цікавлюся", "скоріше цікавлюся, ніж ні", "не дуже цікавлюся" і "зовсім не цікавлюся", а також дві п'ятибальні шкали, що вимірюють здатність зрозуміти політичний процес (питання "Як часто Вам здається, що Ви не можете зрозуміти, що відбувається в українській політиці?" і "Наскільки Вам важко чи легко визначити власну позицію з політичних проблем?").

Вимір "інтересу – розуміння" конкретизує бачення громадянами власної ролі в політичному житті. Орієнтації щодо себе також розділяються на дві групи: тих, які не цікавляться та/або не розуміють політичного життя, і тих, які цікавляться та/або здатні зрозуміти його і сформувати власну позицію.

Такими чином, класичну ідею Г.Алмонда та С.Верби про те, що для демократичної стабільності необхідне позитивне сприйняття політики і власної активної ролі в ній, було покладено в основу виокремлення чотирьох типів політичної культури: громадянської, критичної, розчарованої і прихованої.

Носії громадянського типу політичної культури виявляють інтерес і розуміння політичного життя, їх влаштовує поточний стан функціонування демократії в Україні і при цьому вони зберігають довіру до представницьких інститутів.

На противагу, до розчарованих належать ті громадяни, яких не влаштовує функціонування демократії на сучасному етапі; для них характерними є низький рівень довіри до представницьких інститутів та інтересу до політики. Також представникам типу політичної культури "розчарованих" притаманні нерозуміння політичних процесів та нездатність сформулювати власну позицію з політичних питань.

Представники прихованого типу політичної культури задоволені демократією і виявляють довіру до конкретних політиків, партій, Парламенту, однак, при цьому не виражають інтересу до політики і визнають, що не орієнтуються в ній.

Громадяни з критичною політичною культурою характеризуються розумінням та наявністю інтересу до політичного процесу, проте рівень їх довіри до представницьких інститутів та задоволеності тим, як функціонує демократія в Україні, є нижче середнього.

Частина респондентів були віднесені до межових груп, оскільки їх показники за певною шкалою перебувають на межі двох типів політичної культури. Наприклад, для громадян, тип політичної культури яких перебуває на межі критичної і розчарованої культур, характерними є одночасно недовіра до представницьких інститутів та негативні орієнтації щодо функціонування демократії, та середній рівень розуміння політики та інтересу до неї.

Нижче в таблицях наводиться розподіл респондентів на підставі наданих ними відповідей на питання, що є визначальними для типологізації.

[20] Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей (опитано 2 008 респондентів віком від 18 років; теоретична похибка вибірки – 2,3%).

[21] Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963, XI, 562 p.

[22] Denk T., Christensen H. How to classify political cultures? A comparison of three methods of classification. – Quality & Quantity, 2016, January , Vol.50, Issue 1, p.177-191.

[23] Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. – Newbury Park, California: Sage Publications, 1989, p.13.

Типи політичної культури за Т.Денком та Х.Крістенсеном,
% опитаних

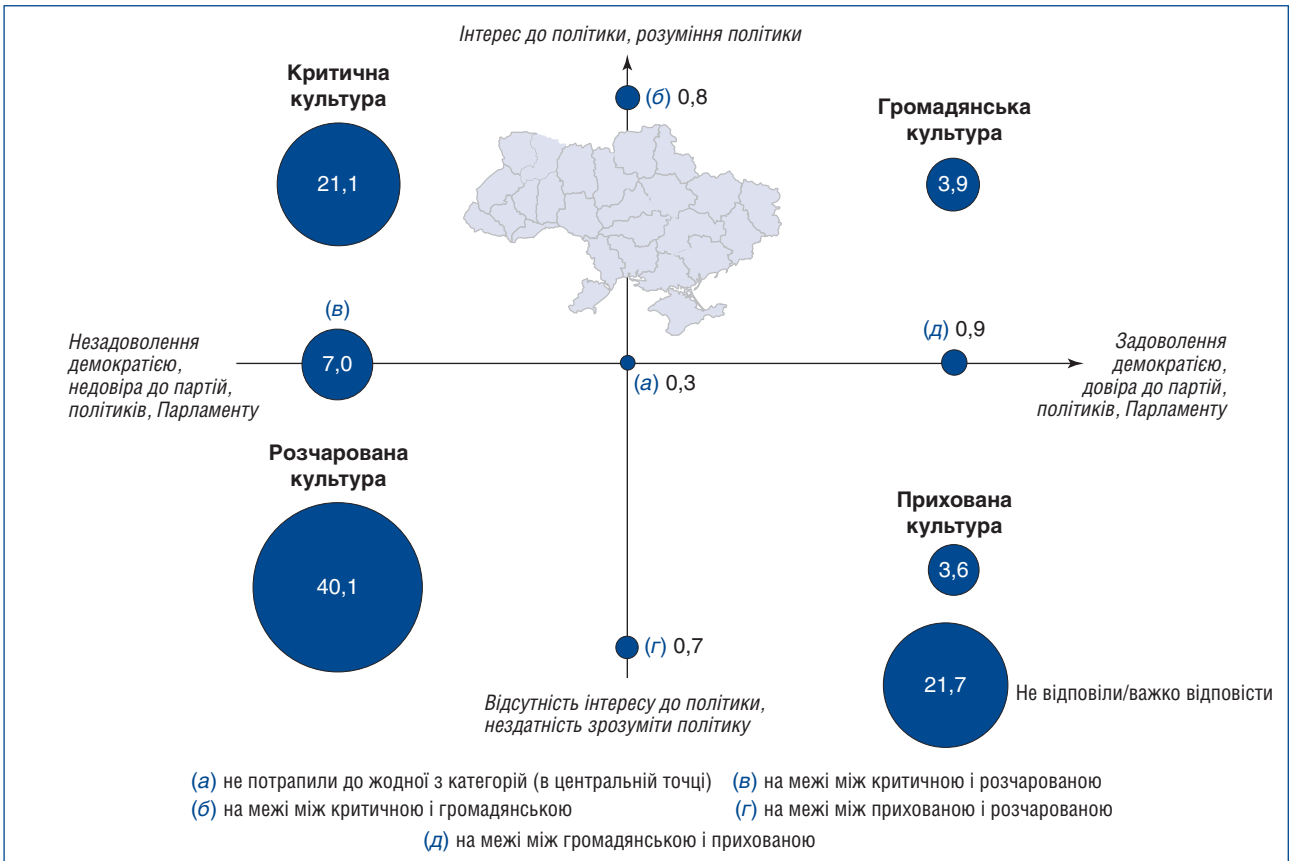

(а) не потрапили до жодної з категорій (в центральній точці) (в) на межі між критичною і розчарованою
(б) на межі між критичною і громадянською (г) на межі між прихованою і розчарованою
(д) на межі між громадянською і прихованою

Регіони (ЗАХІД)

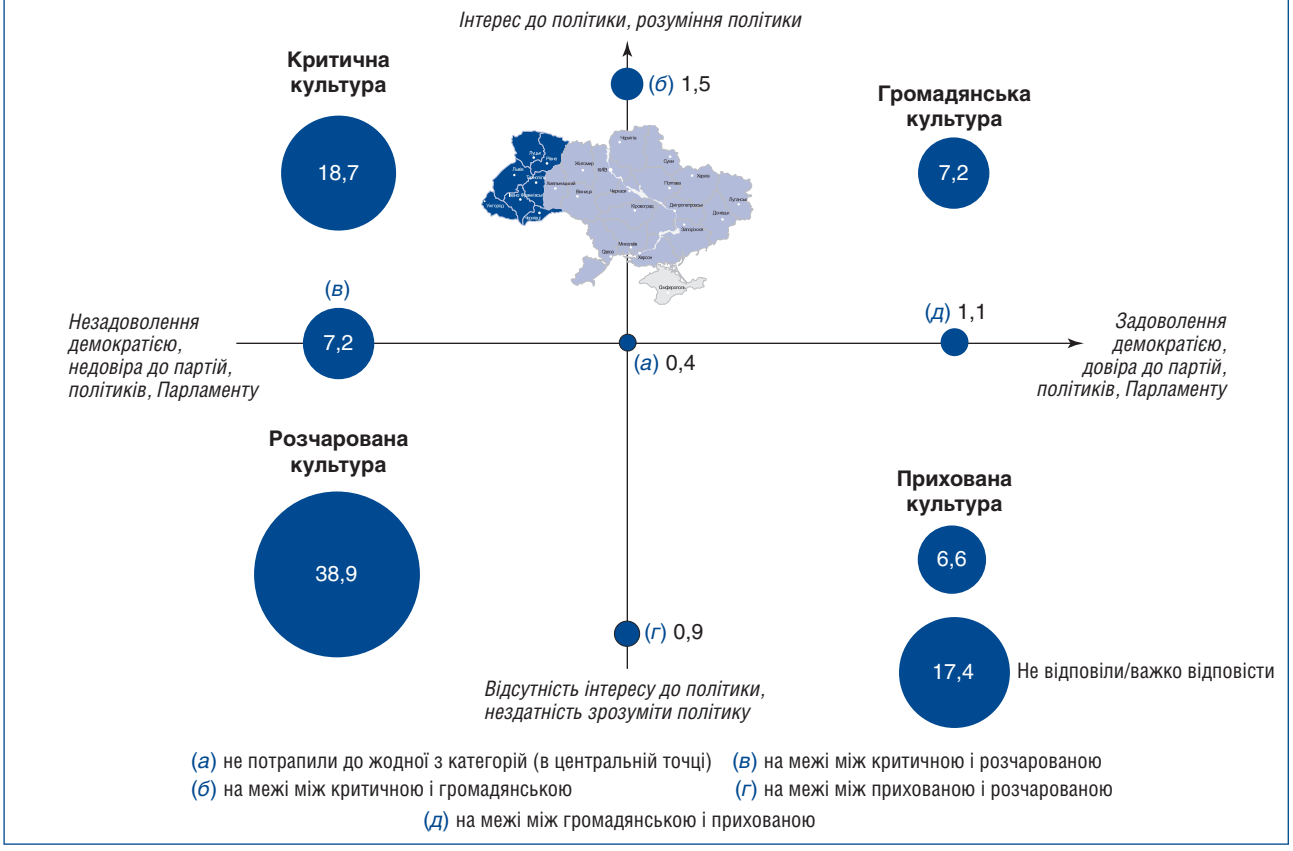

(а) не потрапили до жодної з категорій (в центральній точці) (в) на межі між критичною і розчарованою
(б) на межі між критичною і громадянською (г) на межі між прихованою і розчарованою
(д) на межі між громадянською і прихованою

Типи політичної культури за Т.Денком та Х.Крістенсеном,
% опитаних
(продовження)

Регіони (ЦЕНТР)

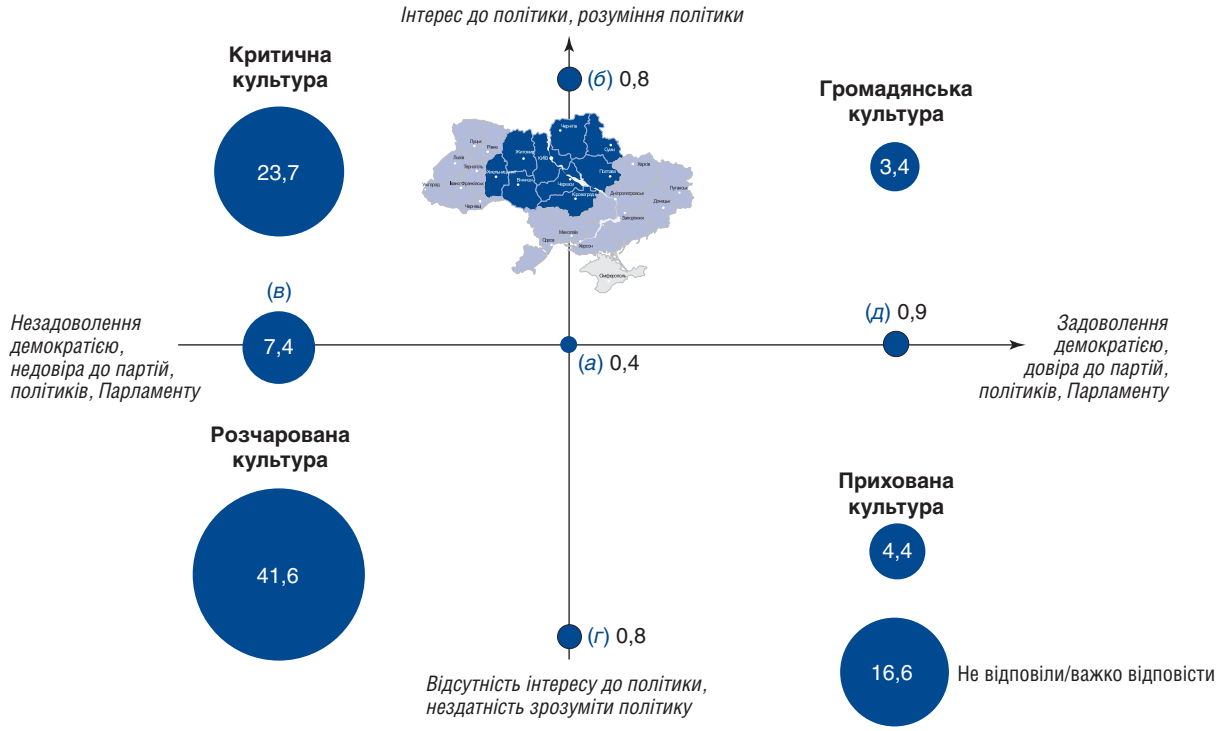

(а) не потрапили до жодної з категорій (в центральній точці) (в) на межі між критичною і розчарованою
(б) на межі між критичною і громадянською (г) на межі між прихованою і розчарованою
(д) на межі між громадянською і прихованою

Регіони (ПІВДЕНЬ)

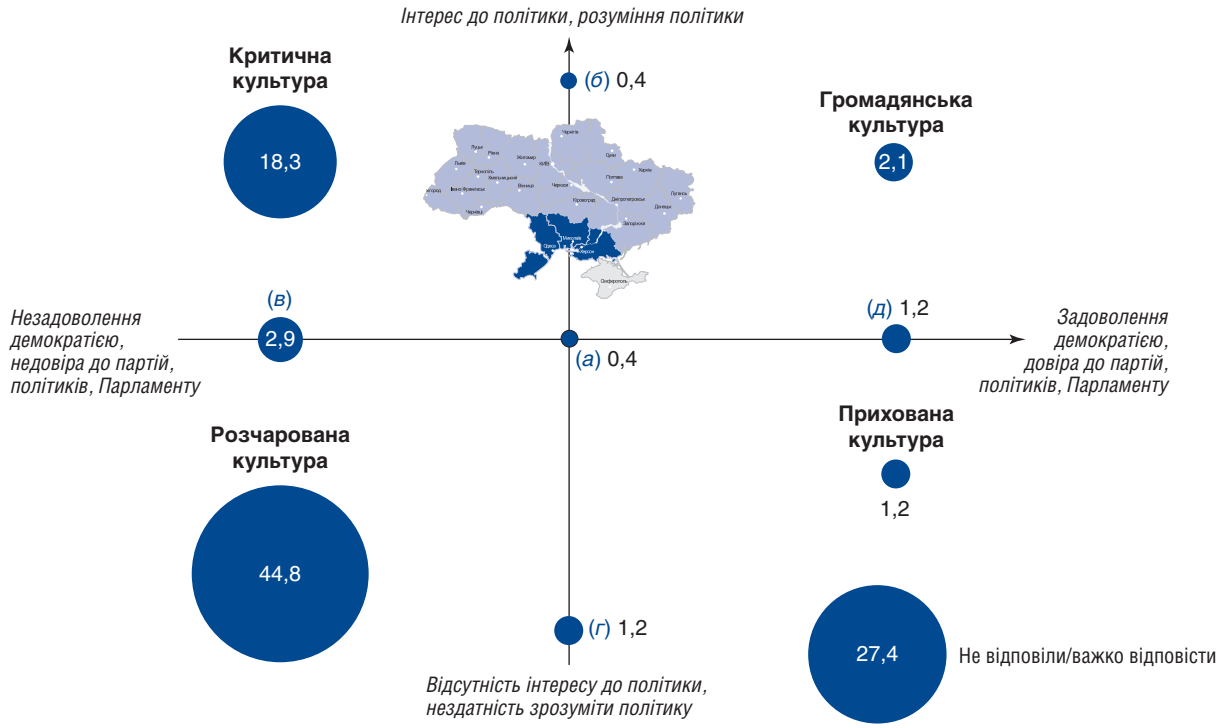

(а) не потрапили до жодної з категорій (в центральній точці) (в) на межі між критичною і розчарованою
(б) на межі між критичною і громадянською (г) на межі між прихованою і розчарованою
(д) на межі між громадянською і прихованою

Типи політичної культури за Т.Денком та Х.Крістенсеном,
% опитаних
(продовження)

Регіони (СХІД)

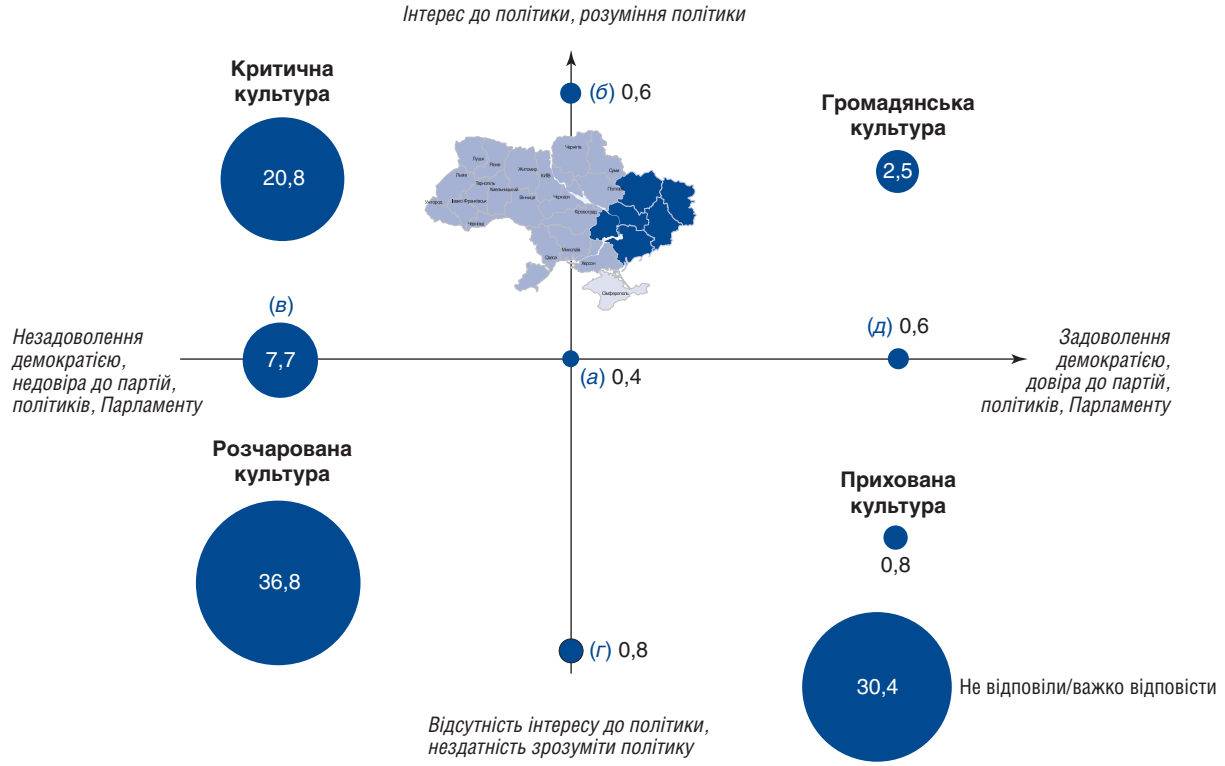

(а) не потрапили до жодної з категорій (в центральній точці) (в) на межі між критичною і розчарованою
(б) на межі між критичною і громадянською (г) на межі між прихованою і розчарованою
(д) на межі між громадянською і прихованою

Таким чином, найбільша частка респондентів можуть бути віднесені до розчарованого типу політичної культури, друга за величиною – до критичного. Між цими двома групами розташована найбільша з "межових" груп.

Тобто більшість громадян України поділяють спільну ознаку – невдоволення рівнем функціонування демократії та недовірою до представницьких інститутів, однак одна їх частина при цьому не цікавиться політикою і не розуміється на ній, а інша – має інтерес і розуміння політики.

Інші типи політичної культури за цією типологією притаманні незначній частці громадян.

Розподіл типів політичної культури за макрорегіонами принципово не відрізняється вад загальнонаціонального. Водночас, є і певні регіональні особливості.

У всіх регіонах відносна більшість респондентів можуть бути віднесені до розчарованої політичної культури.

Частка носіїв критичної культури посідає друге місце в усіх регіонах.

На Заході вищою, ніж в інших регіонах, є сукупна частка носіїв громадянської та прихованої культур (13%) (спільною рисою для яких є довіра до політичних інститутів).

Схід і Південь вирізняються тим, що там найбільша частка респондентів потрапили до категорії невизначених (30% і 27%, відповідно).

За віковим розподілом головними особливостями, які можна констатувати, є менша питома вага представників наймолодшої групи респондентів і більша – найстаршої групи, серед носіїв критичної культури[24].

Серед представників розчарованої культури особливістю є менша питома вага представників вікових груп 40-49 років і 50-59 років, порівняно з наймолодшою і найстаршою групами.

Таким чином, для сучасної ситуації в Україні характерним є переважання типів політичної культури, яким притаманна недовіра до політики і політичних інститутів (61%).

Водночас, така ситуація не є унікальною, якщо розглядати її у порівнянні з іншими країнами Європи.

[24] Зважаючи на наповненість груп носіїв різних типів політичної культури, розглядалися лише дві найбільші групи.

Типи політичної культури у країнах Європи (субкультури за типологією Т.Денка та Х.Крістенсена[25])

	Громадянська культура	Прихована культура	Критична культура	Розчарована культура
Бельгія	26,2	33,7	23,8	16,4
Болгарія	4,5	5,3	47,1	43,2
Велика Британія	26,6	21,8	33,5	18,1
Греція	11,5	28,0	21,4	39,1
Данія	69,2	20,0	8,8	1,9
Естонія	19,6	24,8	29,3	26,3
Ірландія	20,6	18,7	37,1	23,6
Іспанія	19,2	48,1	13,8	18,9
Кіпр	44,1	35,1	12,3	8,5
Латвія	3,2	14,1	35,0	47,7
Нідерланди	53,0	25,9	16,8	4,2
Німеччина	33,5	21,3	31,2	13,9
Норвегія	43,9	38,1	11,2	6,9
Польща	13,4	22,5	33,9	30,3
Португалія	9,3	27,5	23,1	40,1
Румунія	17,3	20,1	30,2	32,4
Словаччина	21,2	30,6	25,9	22,3
Словенія	21,5	26,8	32,5	19,2
Угорщина	5,9	12,9	35,0	46,2
Фінляндія	42,6	38,5	11,6	7,3
Франція	21,2	25,7	32,4	20,7
Хорватія	9,0	20,5	25,7	44,8
Чехія	9,0	40,9	12,6	37,5
Швейцарія	54,3	29,5	11,9	4,4
Швеція	49,2	29,1	14,9	6,8

Як видно з таблиці, серед країн є такі, чиї показники є близькими до України. Так, частка носіїв громадянської культури в Латвії та Болгарії є практично такою ж, як і в Україні, а в Угорщині – не набагато вищою, ніж в Україні.

Номінальна частка носіїв критичної культури є вищою, ніж в Україні, у 16 з 25 розглянутих країн, а номінальна частка носіїв розчарованої – у п'яти країнах. За сумою носіїв критичної і розчарованої культур показники дев'яти країн є номінально вищими за українські – це Болгарія, Греція, Ірландія, Латвія, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Хорватія.

Водночас, навіть ці європейські країни (крім Болгарії) характеризує значно вищий сумарний відсоток громадян, яким притаманні типи політичної культури, що передбачають довіру до політичних інститутів. І це ще раз підкреслює необхідність відновлення такої довіри у українських громадян.

Шкала ставлення до влади

Шкала ставлення до влади, розроблена наприкінці 1960-х - на початку 1970-х років групою вчених на чолі із Дж.Реєм, призначена для виявлення особливостей конкретної національної політичної культури в частині уподобань громадян щодо загальних проявів влади як соціального явища[26]. На відміну від інших подібних дослідницьких інструментів (на кшталт відомої F-шкали[27]), вона є ціннісно-нейтральною, оскільки не містить прив'язки до конкретних політичних суб'єктів чи ідеологій.

Складовими шкали ставлення до влади є три окремо збалансовані частини, кожна з яких може використовуватись автономно[28]. За загальною шкалою та за кожною підшкалою розмежовуються дві групи респондентів[29], поруч з якими виокремлюється третя категорія респондентів, які вагаються[30].

Перша частина шкали (***підшкала "Лідерство"***) ставлення до влади покликана з'ясувати наявне бачення

[25] Denk T., Christensen H., Bergh D. *The Composition of Political Culture – A Study of 25 European Democracies*. – Studies in Comparative International Development, 2015, September, Vol.50, Issue 3, p.370.

[26] Ray J. *An "attitude to authority" scale*. – *Australian Psychologist*, 1971, Vol.6, Issue 1, p.31-50; Ray J. *Do Authoritarians Hold Authoritarian Attitudes?* – Human Relations, 1976, Vol.29, №4, p.307-325.

[27] F-шкала (від слова "*fascist*"), що була розроблена після Другої світової війни Каліфорнійською школою для визначення рівня сприйняття авторитарної ідеології (у конкретній прив'язці до ультра-правих ідей), не дозволяла виявити наявність не-ідеологічних схильностей до авторитарної чи підданської поведінки. Детальніше див.: Titus H., Hollander E. *The California F scale in psychological research: 1950-1955*. – Psychological Bulletin, 1957, Vol.54, №1, p.47-64.

[28] Ray J. *An "attitude to authority" scale*. – Australian Psychologist, 1971, Vol.6, Issue 1, p.36.

[29] Усі питання поставлені у формі згоди/незгоди з певними судженнями з можливими варіантами відповіді: "зовсім не згоден", "скоріше не згоден", "важко відповісти, згоден чи ні", "скоріше згоден", "повністю згоден". Кожна нормалізована шкала набуває значень від 0 до 1. Порівнювалися респонденти з високими (>0,5) та низькими (<0,5) значеннями за окресленими шкалами.

[30] До окремої групи респондентів потрапили "невизначені" (=0,5).

ШКАЛИ	ТИПИ		
ПІДШКАЛА "ЛІДЕРСТВО"	прихильники лідерів-виконавців (63,8%)	вагаються (12,8%)	прихильники лідерів-керівників (23,3%)
ПІДШКАЛА "ІНСТИТУТИ"	противники практик застосування влади на зразок армійських (29,0%)	вагаються (7,2%)	прихильники застосування влади армійського зразка (63,7%)
ПІДШКАЛА "ПОРЯДОК"	прихильники максимізації свободи (55,0%)	вагаються (15,0%)	прихильники регламентації та порядку (30,0%)

лідера. Ця підшкала охоплює вісім питань і допомагає виявити, чи респонденти більшою мірою надають перевагу лідерам як провідникам і керівникам, чи вони переважно хотіли б бачити політичних лідерів у ролі простих виконавців політичної волі громадян, побажань суспільства. За критерієм ставлення до лідерства розмежовано респондентів, які переважно підтримують тип лідерів-виконавців, та тих, які віддають перевагу лідерам-керівникам.

Друга підшкала (***підшкала "Інститути"***) призначена для виявлення рівня підтримки інституційних практик застосування влади в державі. Особливістю цієї частини шкали є змістовна прив'язка частини питань до армії як до інституту, що має уособлювати чітку регламентацію на основі сильної влади (вісім з 11 питань). Інші три питання стосуються функціонування залізниці, школи та бюджетних організацій загалом. Ця підшкала є основою для класифікації респондентів на прихильників і противників інституційних практик застосування сильної влади армійського зразка.

За допомогою третьої частини шкали (***підшкала "Порядок"***), яка побудована на класичному вимірі "свобода – порядок", з'ясовується ставлення респондентів до пунктуальності, регламентації, наказів. Зокрема, серед дев'яти питань, що складають цю підшкалу, є питання, чи добре було б обійтись без політики взагалі, а також, що має більше переважати серед мотивів поведінки – почуття чи правила. Третя підшкала дозволяє виокремити респондентів, схильних не обмежувати власну свободу, та тих, які більше підтримують порядок на основі правил та регламентації.

Загальний результат за шкалою в цілому показав майже однаковий розподіл:

- частка громадян, які надають перевагу лідерам-виконавцям, є противниками застосування влади на зразок армійських практик, прихильників максимізації свободи, і становить 48%;
- частка громадян, які прихильніше ставляться до лідерів-керівників, є прихильниками інституційних практик застосування влади армійського зразка, регламентації та порядку – 46%.

Якщо порівнювати між собою три складові шкали, то між двома підшкалами – "лідерство" і "порядок" – виявлена позитивна кореляція. Обидві негативно корелюють з другою підшкалою – причому підшкала "лідерство" більш рельєфно, ніж підшкала "порядок".

Цілком можливо, що "армійський" компонент шкали Дж.Рея в українських реаліях дав протилежні результати до двох інших підшкал, через особливі умови – фактичний стан війни, в якому перебуває Україна (за таких умов авторитет армії у суспільстві зростає). Тому він може бути інтерпретований як такий, що переважно визначає ставлення до застосування сильної влади лише буквально в межах армії чи інших силових структур.

Водночас, детальний розгляд результатів у розрізі питань, з яких складається ця шкала, засвідчує, що респонденти сприймають її ширше. Зокрема, необхідність суворої дисципліни для школярів підтримують 45% і не підтримують 25%, точність курсування поїздів у радянські часи періоду правління Й.Сталіна схиляються вважати досягненням 42% проти 22%, вбачають вагомі причини для кожного правила роботи бюджетних установ, організацій чи підприємств 35% проти 12% – ці питання безпосередньо не стосуються армії.

Серед питань, пов'язаних з армійськими принципами, також немає однорідності. Наприклад, 39% респондентів, які вважають, що виконувати наказ, який суперечить нормам моралі, не можна навіть у армії. Порівняно значне число також і тих, хто схильний підтримати лібералізацію армійських порядків на демократичних засадах – 32%.

У межах підшкали "лідерство" помітним є переважання тих, хто більше схиляється до консенсусної моделі демократії. Більшість (53%) респондентів схиляються до думки, що лідеру варто відмовитися від здійснення політики, щодо якої існує незгода в суспільстві, відносна більшість (48%) – що лідер має коригувати політичний курс, щоб забезпечити згоду і гармонію в суспільстві.

Щодо третьої підшкали, то респонденти дуже виразно висловилися проти того, щоб хтось вирішував за них чи радив, що і як їм робити (60%), відносна більшість (48%) вважають, що в майбутньому люди будуть менше схильні підкорятися, ніж сьогодні.

Можливо, ухил у бік свободи за цією шкалою був би більшим, якщо б не показник пунктуальності, який є одним з індикаторів прихильності до порядку. З нашої точки зору, цей показник – майже три чверті (72%) опитаних вважають пунктуальність важливою – в українських умовах може бути інтерпретований як такий, що не конфліктує із загалом більшою симпатією громадян України до демократичних принципів.

ПІДШКАЛА “ЛІДЕРСТВО”	ПРИХИЛЬНИКИ ЛІДЕРІВ-ВИКОНАВЦІВ (%)	ВАГАЮТЬСЯ (%)	ПРИХИЛЬНИКИ ЛІДЕРІВ-КЕРІВНИКІВ (%)
1. Якщо у суспільстві є незгода щодо певного напряму політики, політичному лідеру варто відмовитися від її здійснення	лідеру варто відмовитися від здійснення політики (53,3)	(32,1)	лідеру не потрібно відмовлятися від здійснення політики (14,6)
2. Лідеру завжди необхідно змінювати свій курс, щоб забезпечити згоду і гармонію в спільноті	лідер повинен постійно коригувати політичний курс (48,3)	(30,7)	лідеру не потрібно постійно коригувати політичний курс (21,0)
3. Важливо, щоб лідер завершував розпочате, навіть якщо йому доведеться цими діями викликати невдоволення людей	лідеру варто відмовитися від завершення розпочатого (27,3)	(6,5)	лідеру не потрібно відмовлятися від завершення розпочатого (36,2)
4. Політичний лідер повинен слідувати побажанням громадян, навіть якщо вважає, що вони помиляються	лідеру варто слідувати за будь-якими побажаннями громадян (36,9)	(41,4)	лідеру не потрібно слідувати за будь-якими побажаннями громадян (21,7)
5. Якщо лідер точно знає, що необхідно робити, то він повинен прагнути діяти згідно зі своїми намірами, навіть якщо йому доведеться при цьому здійснювати певний тиск на громадян	тиск на громадян з боку політичного лідера є недопустимим (28,4)	(9,4)	лідер, упевнений у правильності свого курсу, може здійснювати певний тиск на громадян (32,2)
6. Для лідера є цілком нормальним вийти за межі повноважень, якими він володіє, якщо він упевнений, що це принесе користь народу в довготерміновій перспективі	виходити за межі своїх повноважень для політичного лідера є недопустимим (32,2)	(31,6)	лідер може вийти за межі повноважень, якщо це принесе користь у майбутньому (36,1)
7. Найбільш важливо забезпечити участь усіх громадян у прийнятті рішень, незалежно від рівня компетентності у питаннях, що розглядаються	потрібно забезпечити участь усіх громадян у прийнятті рішень, незалежно від рівня компетентності (48,1)	(27,2)	участь усіх громадян, незалежно від рівня компетентності, у прийнятті рішень є непотрібною (24,7)
8. Завжди краще намагатися переконати людей, ніж давати їм прямі накази	лідеру варто переконувати людей (69,7)	(20,9)	лідеру краще віддавати людям прямі накази (9,4)
ПІДШКАЛА “ІНСТИТУТИ”	**ПРОТИВНИКИ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ВЛАДИ НА ЗРАЗОК АРМІЙСЬКИХ (%)**	**ВАГАЮТЬСЯ (%)**	**ПРИХИЛЬНИКИ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ВЛАДИ АРМІЙСЬКОГО ЗРАЗКА (%)**
9. Загалом, для кожного правила і кожної регламентації діяльності бюджетних підприємств, установ та організацій є вагомі причини	вагомих причин для кожного правила немає (12,3)	(52,8)	існують вагомі причини для кожного правила (34,9)
10. У армії солдати не повинні виконувати наказ, якщо він очевидно суперечить моральним нормам	наказ, який суперечить моральним нормам, не потрібно виконувати (38,8)	(35,2)	усі накази в армії потрібно виконувати (26,0)
11. Якби армія надавала більше свободи для особистості, вона стала б кращою	збільшення такої свободи в армії є потрібним (32,1)	(37,2)	збільшення такої свободи в армії є непотрібним (30,7)
12. З тими, хто любить носити військову форму, щось не так	любити носити військову форму є не нормальним (14,6)	(32,3)	це нормально – любити носити військову форму (53,1)
13. Коли за Сталіна потяги ходили точно за графіком, це було важливим досягненням	точне курсування потягів у сталінські часи не можна вважати великим досягненням (21,5)	(36,9)	точне курсування потягів у сталінські часи було досягненням (41,6)
14. Роки служби в армії пішли б на користь кожному	роки служби в армії не є корисними для кожного (23,1)	(28,3)	роки служби в армії приносять користь кожному (48,6)
15. Армія дуже добре виправляє молодих чоловіків, робить їх більш організованими	армійський досвід не покращує особистісних якостей молодих чоловіків (20,0)	(25,7)	армійський досвід позитивно впливає на особистісні якості молодих чоловіків (54,3)
16. Цивільним є чому повчитися в армії	цивільні від армії не мають чого вчитися (20,3)	(30,8)	якості армії, яким можуть повчитися цивільні, є (48,9)
17. Я не згоден з армійськими принципами	незгода з армійськими принципами (21,9)	(44,9)	згода з армійськими принципами (33,2)
18. Армійські правила є добрими, тому що вони перевірені часом та випробувані	армійські правила не мають особливо високих якостей (20,6)	(37,8)	існує перевага армійських правил у тому, що вони випробувані часом (41,7)
19. Учнів у школах потрібно привчати до суворої дисципліни	школярам сувора дисципліна не потрібна (25,3)	(30,2)	школярам потрібна сувора дисципліна (44,5)

ПІДШКАЛА "ПОРЯДОК"	ПРИХИЛЬНИКИ НЕРЕГЛАМЕНТОВАНОЇ СВОБОДИ (%)	ВАГАЮТЬСЯ (%)	ПРИХИЛЬНИКИ ПОРЯДКУ (%)
20. Люди повинні більше керуватися власними почуттями, і менше – правилами	переважати серед мотивів поведінки повинні почуття (24,8)	(35,9)	повинні переважати правила серед мотивів поведінки (39,3)
21. Людей слід привчати до пунктуальності	пунктуальність не обов'язкова (7,4)	(20,3)	пунктуальність важлива (72,3)
22. Під час прийняття рішень ефективність та швидкість не є такими важливими, як надання кожному можливості висловити свою думку	з'ясування всіх думок є важливішим за швидкість і ефективність рішень (41,3)	(41,5)	ефективність та швидкість важливіші, ніж вислуховування всіх думок (17,2)
23. Життя сучасних людей занадто регламентоване	життя занадто регламентоване (42,6)	(36,8)	життя не є занадто регламентованим (20,6)
24. Ви знаєте, що вам робити, лише коли у вас є чіткий наказ	чіткий наказ не обов'язковий для того, щоб знати, що робити (46,7)	(29,8)	чіткий наказ є важливим для того, щоб знати, що робити (23,6)
25. Не варто очікувати, що у майбутньому люди будуть схильні так само підкорятися, як і сьогодні	люди не будуть підкорятися так, як сьогодні (48,3)	(36,3)	у майбутньому люди будуть схильні так само підкорятися, як і сьогодні (15,4)
26. Люди, які кажуть, що в нашій країні недостатньо свободи, не знають, про що говорять	у нашій країні недостатньо свободи (27,5)	(38,7)	у нашій країні достатньо свободи (33,8)
27. Я не проти, якщо інші вирішуватимуть, що я маю робити чи радитимуть, як саме я це маю робити	я самостійно вирішуватиму, що маю робити (60,3)	(27,3)	я не проти, щоб за мене вирішували інші, що маю робити (12,4)
28. Було б набагато краще, якби ми взагалі могли обходитися без політики	було б краще, якби ми могли обійтися без політики (35,2)	(36,7)	політика є важливою спільною справою і без політики не обійтися (28,1)

Цікаво, що між групами, виділеними за віковою ознакою, практично немає відмінностей за всіма питаннями шкал "лідерство" та "порядок".

Водночас, між респондентами, старшими за 60 років (чия соціалізація відбувалася за часів СРСР) і респондентами віком 18-29 та 30-39 років, які народилися за часів незалежності України або прожили в цей період більший відрізок життя, є відмінності у ставленні до деяких питань за другою підшкалою.

ПОЗИЦІЇ	ВІКОВІ КАТЕГОРІЇ				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 і старші
схильні вважати, що існує перевага армійських правил у тому, що вони випробувані часом	36,1	34,7	44,7	42,3	48,7
схиляються до того, що насправді армія як інститут має якості, яким можуть повчитися цивільні	42,7	41,8	51,5	50,8	56,0
схильні вважати, що роки служби в армії приносять користь кожному	42,0	45,4	47,4	50,8	55,5
схиляються до того, що школярам потрібна сувора дисципліна	39,6	40,7	43,7	45,9	50,8

Майже половина (49%) представників покоління тих, кому за 60, схиляються до думки про цінність і перевіреність армійських правил, тоді як серед молоді цей погляд поділяють 36%.

За параметром визнання наявності в армії якостей, яким можуть повчитися цивільні, частка респондентів, старших за 60 років, також досягає більшості (56%), тоді як серед молодших груп респондентів – 43%.

Ствердну відповідь на питання про загальну користь армійського досвіду для кожної людини старша вікова група схильна підтримувати на рівні абсолютної більшості (56%), молодші респонденти – на рівні 42%.

У цілому аналіз за шкалою ставлення до влади Дж.Рея засвідчив наявність поєднання у політичній культурі громадян України прагнення до особистої свободи, запиту на лідерів, підзвітних суспільству, та розуміння важливості дотримання певних інституціалізованих норм, особливо в сучасній ситуації збройної агресії проти України.

ВИСНОВКИ

Рівень зацікавленості громадян у політиці та їх обізнаності в основних питаннях устрою політичної системи є невисоким. Більшість громадян констатують, що вони мають проблеми з розумінням політичних процесів та визначенням власної позиції з політичних питань. Разом з тим, у суспільстві переважає думка, що цікавитися політикою потрібно, що дозволяє зробити висновок про наявність суспільного запиту на доступну інформацію про політичні процеси. Низький рівень компетентності в політиці є більш притаманним наймолодшим респондентам, однією з причин чого може бути низький рівень знань про політичну систему, що надаються загальноосвітньою школою.

Більшість громадян розуміють необхідність існування інституту Парламенту – Верховної Ради України, знають про принципи її створення та основні функції. Водночас, рівень довіри до діючої Верховної Ради та до інститутів, які мають важливу роль в її формуванні та діяльності – політичних партій – є дуже низьким. Громадяни критично оцінюють діяльність

як політичних парламентських партій, за які вони голосували на виборах, так і народних депутатів, обраних в одномандатних округах.

Громадяни поєднують критичне ставлення до Парламенту з досить високим рівнем інтересу до його діяльності, зокрема, щодо інформації, практично корисної для них – формування державного бюджету, діяльності депутатів в округах та баченні пріоритетів політики різними політичними силами.

Водночас, із ЗМІ більшість громадян отримують інформацію переважно про негативні аспекти діяльності Верховної Ради – корумпованість депутатів, неефективність та ін. Офіційні джерела, які інформують про діяльність Верховної Ради, мають серед громадян дуже низьку популярність. Переважна більшість громадян не знають про діяльність фінансованих міжнародних донорів громадських організацій, рухів, проектів, спрямовану на Верховну Раду.

Ставлення громадян до інститутів, покликаних представляти їх інтереси в суспільно-політичних процесах, є здебільшого негативним. Відносно більше громадян визнають в якості такого представника політичні партії та громадські організації. Рівень довіри до політичних партій та оцінки їх діяльності є дуже низькими. Переважна більшість респондентів не готові фінансово підтримувати близьку до їх поглядів політичну силу.

Майже половина громадян не бачить політичних сил, яким можна довірити владу та політичних лідерів, які могли б ефективно керувати країною.

У ставленні громадян до виборчих систем досить чітко проглядається прагнення до персоніфікації вибору, підтримання безпосереднього зв'язку між виборцем і депутатом. Дещо вищу популярність серед варіантів виборчих систем для парламентських виборів має пропорційна система з відкритими списками. Громадяни демонструють вищий рівень несприйняття "продажу голосів" на виборах, що свідчить про зростання усвідомлення власної ролі та відповідальності у виборчих процесах.

Більшість громадян вважають демократію найкращим типом суспільного устрою для України, при цьому, цей показник має стійку тенденцію до зростання і перевищує відповідні показники сусідніх країн-членів ЄС (Чехії, Угорщини, Польщі). Прихильність до демократії корелює з чинниками віку респондентів, мови спілкування, освіти та майнового стану. Водночас, рівень задоволення суспільства тим, як функціонує демократія в Україні, є посереднім (4 бали за шкалою від 0 до 10).

Більшість громадян достатньо високо оцінюють свободу висловлювань політичних поглядів у країні. Водночас, меншою мірою це стосується жителів Сходу України та російськомовних громадян.

Найкращою формою правління для України на сучасному етапі відносна більшість вважають існуючу, парламентсько-президентську модель. Її підтримка громадянами протягом останніх 10 років помітно зросла. Варіанти парламентської або президентської республік, а також диктатури підтримуються незначною часткою громадян. Водночас, значній частині респондентів було важко визначитися з вибором.

Переважна більшість громадян визнають, що в Україні є розподіл економіки і політики за сферами впливу між різними групами інтересів, і вважають це негативним явищем.

Більшість респондентів не хотіли б повернення порядків часів СРСР, хоча чверть – бажали б цього. Прихильність до цих порядків більш виражена у громадян старшого віку, з нижчим рівнем освіти, гіршим майновим станом, російськомовних громадян, жителів Сходу та Півдня країни.

Лише третина громадян вважають, що їх особиста участь є необхідною для того, щоб змінити ситуацію у країні на краще. Попри розуміння відносною більшістю респондентів того, що для досягнення спільних цілей громадяни мають об'єднуватися у громадські організації, практичну готовність до цього висловлюють значно менше респондентів, а практичну участь у заходах таких організацій за останній рік брав лише кожен дев'ятий.

Переважна більшість громадян не залучені до активної громадської діяльності. Також переважна більшість респондентів не вдавалися до жодної з форм доведення власних поглядів, інтересів до органів влади. Так само, більшість громадян не вдалися б до жодних дій у разі прийняття Парламентом несправедливого (з їх точки зору) законопроекту.

Таким чином, політична культура громадян України характеризується суперечливістю, де низька поінформованість поєднується з наявністю інтересу до політики, низький рівень довіри до політичних інститутів і невдоволення ними – з досить високим рівнем підтримки демократії та парламентсько-президентської республіки, а також з небажанням займати активну громадянську позицію, використовувати наявні можливості для представництва власних інтересів в органах влади.

Найбільш значущі відмінності в різних аспектах політичної культури пов'язані з віком, рівнем освіти, майновим станом, у деяких випадках – регіоном проживання та мовою спілкування.

Спроба виділення типів політичної культури громадян України на основі підходу Т.Денка та Х.Крістенсена засвідчила значне переважання двох типів, об'єднаних негативними орієнтаціями щодо функціонування владних інститутів в Україні – розчарованної та критичної (61%). При цьому, частка носіїв розчарованої культури, в якій негативне ставлення доповнюється відсутністю інтересу до політики, становить 40%, а критичної, у якої інтерес до політики є в наявності – 21%.

До позитивно налаштованих типів політичної культури – громадянської та прихованої – можна віднести лише до 8% українських громадян. Такий розподіл з незначними варіаціями є характерним для всіх макрорегіонів України.

Порівняно з іншими країнами Європи, за розподілом типів політичної культури Україна суттєво відрізняється від, наприклад, Швейцарії чи Нідерландів, де частка носіїв однієї лише громадянської культури перевищує 50%, проте має багато спільного з такими країнами, як Болгарія, Латвія, Угорщина.

Аналіз за шкалою ставлення до влади Дж.Рея засвідчив, що в Україні частки громадян, які надають перевагу лідерам-виконавцям волі громадян і водночас є противниками застосування влади на зразок армійських практик та прихильниками максимізації свободи становить 48%. Не набагато відрізняється частка громадян, які прихильніше ставляться до лідерів-керівників, є прихильниками інституційних практик застосування влади армійського зразка, а також регламентації і порядку – 46%.

Це засвідчує наявність поєднання у політичній культурі громадян України прагнення до особистої свободи, запиту на лідерів, підзвітних суспільству, та розуміння важливості дотримання певних інституціалізованих норм, особливо в сучасній ситуації збройної агресії проти України.

Чи потрібен Україні Парламент (Верховна Рада)?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	63,2	63,2	64,3	62,5	61,3	56,5	62,6	67,8
Ні	19,3	19,3	20,9	19,5	21,8	24,1	20,3	17,2
Важко відповісти	17,5	17,5	14,7	18,0	16,9	19,4	17,1	15,0

	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	64,1	63,4	67,4	61,4	68,2	51,3
Ні	18,4	22,1	14,1	21,5	20,1	27,9
Важко відповісти	17,5	14,4	18,5	17,1	11,7	20,8

Верховна Рада України – це, насамперед…?
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
…єдиний законодавчий орган України, її Парламент	35,7	28,7	30,7	31,6	30,9	33,5	32,2	28,3	31,5
…політичний клуб впливових людей та їх представників	23,8	28,6	27,4	29,9	26,7	25,6	28,3	32,8	26,1
…механізм, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через своїх представників	20,4	15,1	12,9	16,4	14,6	16,1	17,7	16,6	17,1
…усі діючі депутати Верховної Ради України, зібрані в одному залі	14,0	18,9	14,9	13,8	18,2	16,9	13,9	13,6	16,5
Важко відповісти	6,0	8,7	14,1	8,3	9,7	7,9	8,0	8,7	8,8

	ОСВІТА			КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
…єдиний законодавчий орган України, її Парламент	31,6	30,0	32,8	26,7	29,1	34,2	36,4	31,8	23,6
…політичний клуб впливових людей та їх представників	26,8	29,0	26,8	29,6	30,4	20,7	25,0	26,0	34,7
…механізм, за допомогою якого громадяни України впливають на прийняття політичних рішень через своїх представників	14,2	16,3	18,4	18,6	17,7	22,8	14,4	11,7	16,0
…усі діючі депутати Верховної Ради України, зібрані в одному залі	16,1	16,9	14,7	17,3	14,7	15,8	15,0	24,0	13,8
Важко відповісти	11,3	7,8	7,4	7,9	8,0	6,5	9,2	6,5	12,0

У який спосіб (яким чином), згідно з законодавством, депутати Верховної Ради України приходять до влади?
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки голосуванню виборців	81,7	65,8	47,3	63,4	64,4	67,7	69,4	66,8	65,6
Депутатів Верховної Ради України делегують місцеві державні адміністрації	2,8	8,6	10,5	9,1	9,7	7,1	6,5	8,1	7,0
Депутати Верховної Ради України пропонуються Урядом	3,4	6,4	8,4	7,7	5,7	7,4	5,9	6,9	5,8
Депутатів Верховної Ради України призначає Президент	3,8	2,3	2,5	3,8	3,1	3,2	2,1	3,6	3,4
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки підтримці інших держав	0,6	3,0	1,7	5,1	2,4	3,2	3,2	1,5	3,6
Важко відповісти	7,7	13,8	29,7	10,9	14,9	11,4	12,9	13,2	14,7

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки голосуванню виборців	63,1	64,7	71,7	62,3	68,8	70,1
Депутатів Верховної Ради України делегують місцеві державні адміністрації	7,7	6,2	9,2	8,5	7,9	6,3
Депутати Верховної Ради України пропонуються Урядом	6,0	8,5	4,1	7,7	5,7	5,1
Депутатів Верховної Ради України призначає Президент	3,8	2,7	2,9	3,4	3,9	2,1
Депутати Верховної Ради України приходять до влади завдяки підтримці інших держав	2,6	3,5	2,3	4,1	2,4	1,7
Важко відповісти	16,8	14,5	9,7	14,0	11,3	14,7

На початку 2014р. було відновлено чинність Конституції України, що діяла у 2006-2010рр.
Чи знайомі Ви з тим, які саме положення Конституції 2006р. були відновлені на початку 2014р.?
% опитаних

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	22,9	32,2	32,7	30,6	28,2
Ні	62,5	51,7	52,5	53,5	56,6
Важко відповісти	14,6	16,1	14,7	15,9	15,2

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	23,2	29,3	33,3	26,7	34,6	27,4
Ні	59,8	56,7	51,2	55,9	51,7	58,8
Важко відповісти	17,0	14,0	15,4	17,5	13,7	13,8

Відповідно до конституційних змін на початку 2014р., більші повноваження отримали Президент чи Верховна Рада?
% опитаних

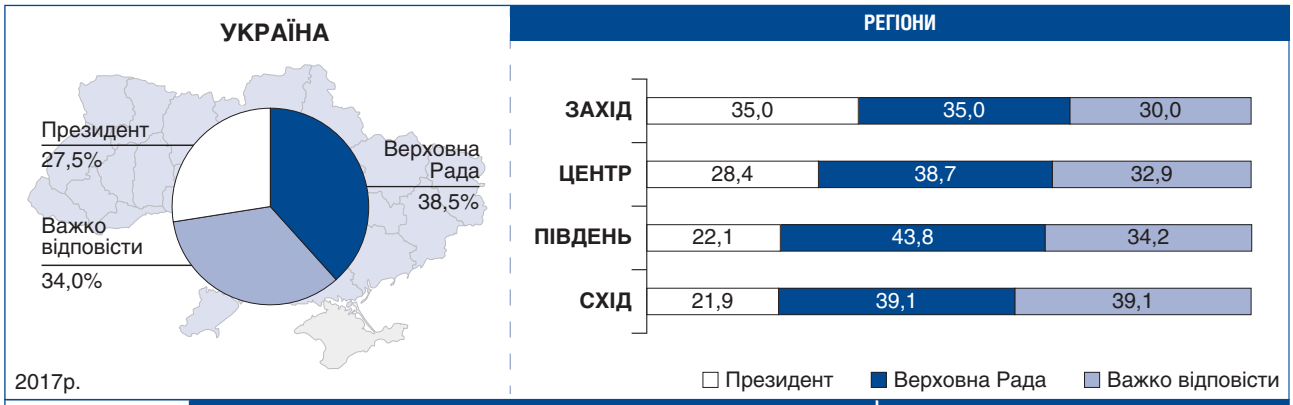

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Президент	21,0	25,9	32,1	27,9	30,6	25,0	24,9	32,5
Верховна Рада	40,0	39,3	37,9	39,0	36,8	36,5	39,2	39,6
Важко відповісти	39,0	34,8	30,0	33,0	32,6	38,5	35,9	27,9

Яке з перелічених завдань, згідно з Конституцією, покладається на Верховну Раду України?
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Затверджувати склад Уряду	36,4	35,7	48,5	29,4	31,9	36,2	38,9	35,8	36,2
Керувати органами виконавчої влади	21,9	17,3	10,9	14,0	17,5	17,2	15,6	16,4	16,7
Призначати керівників місцевих адміністрацій	4,7	7,8	3,3	8,3	5,9	6,1	5,9	5,4	9,0
Призначати суддів	10,2	5,9	3,3	5,3	7,1	5,3	5,9	7,2	6,6
Призначати послів до іноземних держав	2,8	1,8	0,8	2,5	2,4	1,6	3,5	1,5	1,9
Важко відповісти	24,0	31,5	33,1	40,6	35,2	33,6	30,1	33,7	29,6

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Затверджувати склад Уряду	32,1	33,4	41,5	44,4	33,2	27,4
Керувати органами виконавчої влади	17,3	16,3	16,8	15,2	15,4	19,7
Призначати керівників місцевих адміністрацій	8,0	7,1	5,1	6,4	6,5	7,2
Призначати суддів	5,7	6,5	6,9	4,7	5,4	9,3
Призначати послів до іноземних держав	2,2	1,8	2,4	2,5	1,3	2,3
Важко відповісти	34,7	34,9	27,4	26,8	38,2	34,1

Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	37,4	34,9	35,0	40,2	46,5	42,0	38,6	38,2
Ні	47,3	46,6	48,5	43,8	42,2	44,2	47,2	44,4
Важко відповісти	15,4	18,5	16,5	15,9	11,3	13,7	14,1	17,4

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			СТАТЬ	
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Чоловіки	Жінки
Так	41,6	37,5	35,9	38,5	40,1
Ні	44,3	48,1	45,7	46,6	44,5
Важко відповісти	14,2	14,4	18,4	14,8	15,4

Чи хотіли б Ви, щоб зараз відновилися порядки часів СРСР?
% опитаних

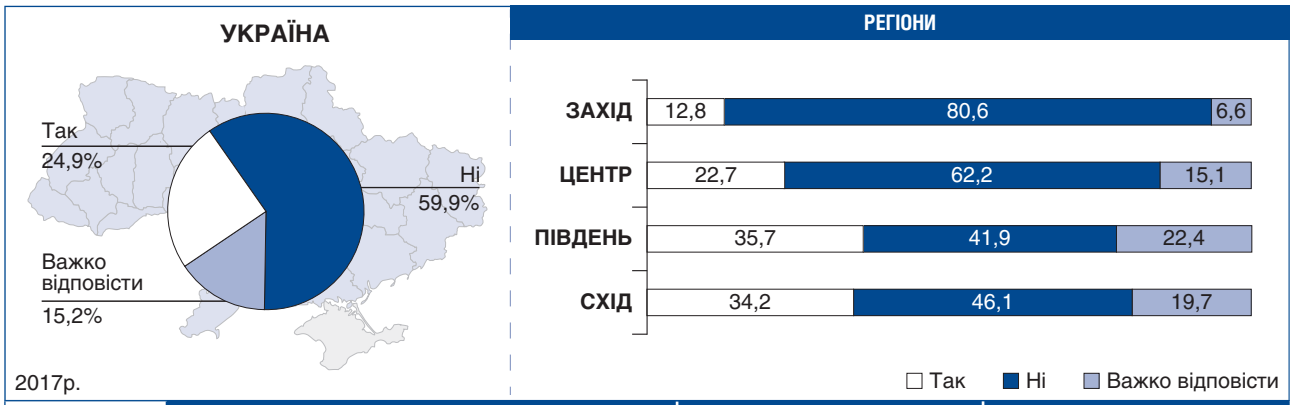

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Так	9,9	16,9	22,1	30,0	41,5	30,8	25,7	19,4	20,1	31,2	29,9
Ні	74,8	67,3	61,5	55,0	44,7	50,9	60,5	66,5	68,4	48,0	51,9
Важко відповісти	15,3	15,8	16,5	15,0	13,9	18,2	13,9	14,1	11,5	20,9	18,2

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			СТАТЬ		МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Чоловіки	Жінки	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	25,8	27,4	22,0	21,7	27,5	43,5	24,9	15,7	16,9
Ні	57,9	57,6	64,2	63,6	56,9	42,0	58,0	70,7	74,7
Важко відповісти	16,3	15,0	13,8	14,7	15,6	14,6	17,1	13,7	8,4

Чи відомо Вам, яка владна інституція є головним розпорядником коштів державного бюджету на загальнонаціональному рівні?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	43,2	49,5	52,2	52,1	47,7	40,8	47,6	55,9	46,0	53,9	47,3
Ні	56,4	50,0	47,8	46,7	52,0	58,9	52,0	43,4	53,7	45,2	52,3
Не відповіли	0,5	0,5	0,0	1,2	0,4	0,4	0,4	0,7	0,2	0,9	0,5

Яка з перелічених владних інституцій є головним розпорядником коштів державного бюджету на загальнонаціональному рівні?
% тих, хто відповів, що знає, хто є розпорядником

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Кабінет Міністрів України	33,3	39,4	33,7	35,2	38,3	35,1	36,7	35,8	35,6
Верховна Рада України	34,6	34,3	26,7	18,8	30,1	26,1	31,1	31,8	29,2
Національний банк України	6,8	8,8	17,8	22,8	11,5	20,2	13,6	12,1	8,7
Президент України	7,7	9,3	10,9	17,6	10,9	9,6	11,3	8,7	14,2
Парламентський Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності	9,0	4,9	9,9	1,6	7,1	3,7	3,4	7,5	5,9
Рахункова палата	5,6	1,5	0,0	3,6	1,6	2,7	2,8	2,3	4,3
Антимонопольний комітет	0,4	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,4
Важко відповісти	2,6	1,5	1,0	0,4	0,5	2,7	1,1	1,2	1,6

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Кабінет Міністрів України	37,8	32,1	39,6	37,1	29,6	41,6
Верховна Рада України	27,5	31,0	29,6	33,1	26,1	28,6
Національний банк України	12,6	15,6	10,3	8,9	19,9	10,8
Президент України	9,5	12,4	11,1	12,5	14,8	6,3
Парламентський Комітет з питань фінансової політики і банківської діяльності	7,2	5,1	5,3	5,7	4,8	6,3
Рахункова палата	3,6	2,2	2,9	1,1	3,8	4,1
Антимонопольний комітет	0,5	0,0	0,3	0,3	0,3	0,0
Важко відповісти	1,4	1,6	1,1	1,4	0,7	2,2

Часто стверджують, що українська економіка та політика поділені за сферами впливу між групами інтересів, які у ЗМІ називають олігархічними. З якою відповіддю Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

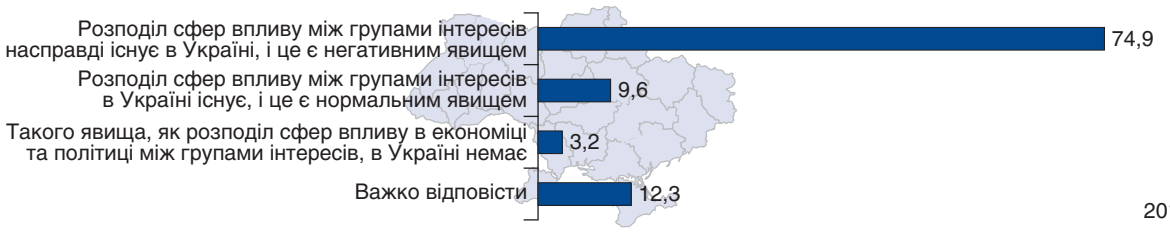

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Розподіл сфер впливу між групами інтересів насправді існує в Україні, і це є негативним явищем	80,6	72,5	62,5	78,9	68,9	74,4	75,2	79,0	77,1
Розподіл сфер впливу між групами інтересів в Україні існує, і це є нормальним явищем	7,4	10,6	12,1	8,9	10,6	10,3	11,2	9,9	6,9
Такого явища, як розподіл сфер впливу в економіці та політиці між групами інтересів, в Україні немає	3,0	2,2	7,5	2,8	2,8	4,0	3,5	2,1	3,6
Важко відповісти	8,9	14,7	17,9	9,4	17,7	11,3	10,0	9,0	12,4

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Розподіл сфер впливу між групами інтересів насправді існує в Україні, і це є негативним явищем	74,8	74,7	75,1	74,3	77,2	73,5	77,9	74,3	74,7	68,7
Розподіл сфер впливу між групами інтересів в Україні існує, і це є нормальним явищем	7,8	9,8	10,7	10,6	9,3	8,7	5,5	10,0	10,6	15,7
Такого явища, як розподіл сфер впливу в економіці та політиці між групами інтересів, в Україні немає	2,2	3,7	3,7	3,2	3,5	3,0	1,5	3,1	4,6	3,6
Важко відповісти	15,1	11,8	10,4	11,8	10,0	14,7	15,1	12,6	10,2	12,0

Чи дають загальноосвітні школи молодим громадянам достатньо знань про політичну систему для ефективного захисту своїх конституційних прав і свобод?
% опитаних

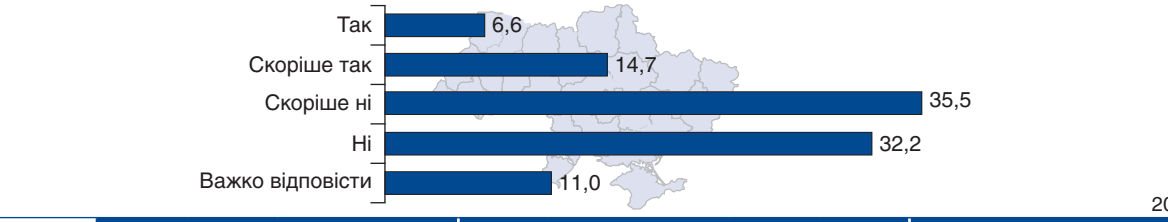

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	11,9	6,6	5,0	2,3	7,5	6,1	7,4	6,3	5,8	6,6	6,2	7,1
Скоріше так	14,0	21,0	14,2	6,4	16,2	15,6	13,8	14,7	13,3	17,5	14,5	12,6
Скоріше ні	35,5	34,6	37,5	36,2	36,5	37,4	38,2	30,3	35,2	30,8	34,5	40,6
Ні	31,9	25,3	25,0	45,7	33,2	32,6	31,2	35,1	29,9	29,9	33,4	32,6
Важко відповісти	6,6	12,5	18,3	9,4	6,6	8,2	9,4	13,5	15,8	15,1	11,4	7,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	7,7	5,2	5,3	5,4	6,3	8,1	7,0	7,7	5,5	5,6	6,5	5,3
Скоріше так	17,3	8,8	14,9	11,5	15,0	18,4	16,6	19,1	11,5	10,6	16,9	16,8
Скоріше ні	35,4	32,9	38,2	34,8	38,6	34,0	36,0	28,8	41,5	39,5	35,1	30,5
Ні	29,3	41,3	29,6	37,4	30,4	27,4	30,3	33,8	34,4	30,0	35,1	38,1
Важко відповісти	10,2	11,8	12,0	11,0	9,6	12,0	10,0	10,7	7,1	14,3	6,5	9,3

Які з перелічених функцій Парламенту є найбільш цінними для суспільства?*
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Розробка і прийняття законів	61,4	54,5	59,6	49,2	55,0	58,2	56,8	52,9	54,1
Вираження інтересів виборців	38,5	31,2	42,9	44,3	36,8	36,4	36,3	40,4	38,8
Затвердження бюджету країни	43,4	38,2	37,1	32,1	38,3	35,1	37,1	38,1	39,0
Контроль за діями Уряду	35,7	35,1	37,5	31,3	30,3	33,5	40,6	39,0	32,1
Формування Уряду	29,1	29,8	20,8	19,1	24,8	25,3	22,9	27,0	27,6
Добір нових політичних лідерів	7,4	10,7	10,8	8,7	11,3	9,5	8,5	7,8	9,2
Парламент є комунікативним майданчиком для мирного вирішення конфліктів між політичними елітами	8,5	9,6	13,3	6,4	9,0	9,2	8,6	8,4	9,6
Наявність Парламенту надає політичному режиму легітимності	8,1	8,0	13,3	5,8	9,4	9,3	7,6	6,9	7,3
Важко відповісти	5,1	7,6	10,8	9,8	8,7	7,7	7,9	7,2	8,1

	ОСВІТА			КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Розробка і прийняття законів	54,5	54,2	57,4	58,5	54,0	61,7	55,0	51,3	47,3
Вираження інтересів виборців	36,4	37,2	39,6	38,9	39,6	43,2	36,6	36,4	31,0
Затвердження бюджету країни	33,8	38,6	39,6	42,5	36,5	45,9	38,0	31,8	28,3
Контроль за діями Уряду	32,2	36,7	34,2	37,0	33,4	38,3	33,7	31,2	32,9
Формування Уряду	26,5	24,1	26,8	32,3	25,5	25,7	24,4	21,4	18,7
Добір нових політичних лідерів	8,6	9,4	10,0	11,8	11,0	4,9	6,7	11,0	10,2
Парламент є комунікативним майданчиком для мирного вирішення конфліктів між політичними елітами	8,8	9,9	8,1	10,9	8,1	9,2	7,7	8,4	11,1
Наявність Парламенту надає політичному режиму легітимності	7,1	9,1	7,6	6,8	6,4	8,2	9,0	11,7	8,8
Важко відповісти	10,8	7,9	5,6	4,3	6,0	6,0	8,6	11,0	14,2

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Наскільки Ви цікавитеся політикою?
% опитаних

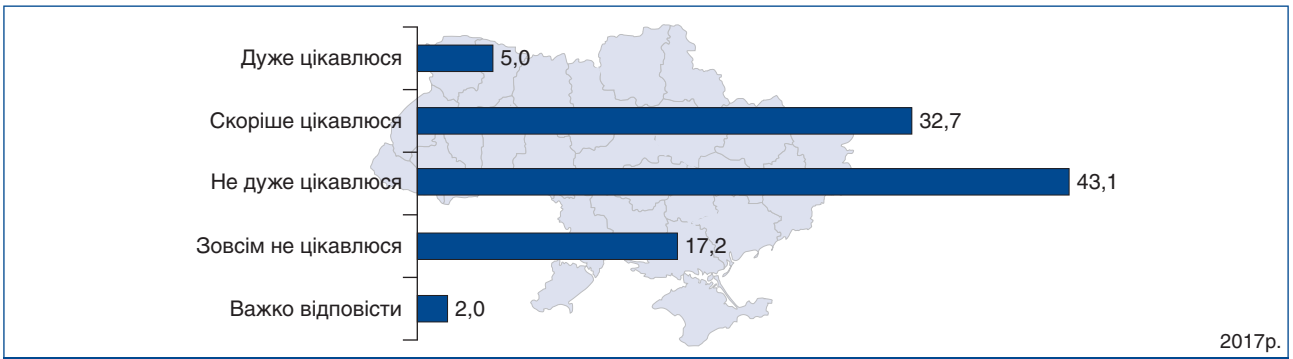

РЕГІОНИ

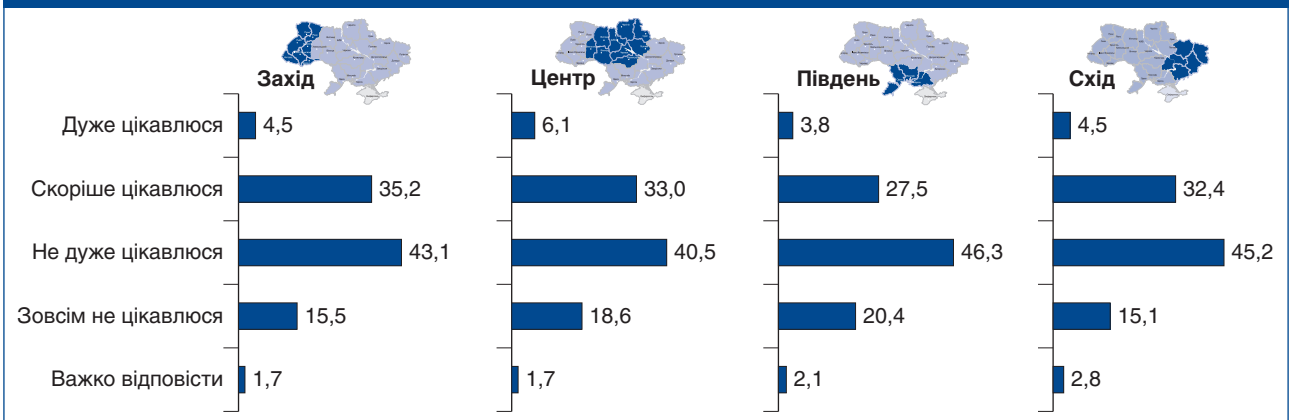

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Дуже цікавлюся	2,8	2,4	2,6	9,6	7,3	4,0	3,2	7,9
Скоріше цікавлюся	21,5	30,7	33,2	32,4	43,0	31,1	32,2	34,8
Не дуже цікавлюся	43,9	51,1	46,5	42,0	35,5	44,1	46,1	38,8
Зовсім не цікавлюся	29,2	14,6	15,6	13,5	12,4	18,6	16,7	16,4
Важко відповісти	2,6	1,3	2,1	2,4	1,7	2,2	1,8	2,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Дуже цікавлюся	5,0	6,7	3,6	6,0	4,8	4,2	7,8	4,0	4,9	3,7
Скоріше цікавлюся	34,4	33,7	27,3	31,8	37,0	30,5	33,2	33,3	31,7	40,2
Не дуже цікавлюся	41,0	41,9	49,3	42,7	44,5	42,3	43,5	44,5	41,7	36,6
Зовсім не цікавлюся	17,2	16,8	17,6	17,9	12,8	19,8	13,1	16,9	20,1	14,6
Важко відповісти	2,4	0,9	2,2	1,6	0,9	3,2	2,5	1,4	1,7	4,9

	СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Дуже цікавлюся	5,7	4,5	7,1	5,0	2,2	4,7	1,9	5,3
Скоріше цікавлюся	37,1	29,1	37,0	31,9	36,1	29,4	37,7	28,3
Не дуже цікавлюся	40,1	45,4	41,5	40,9	46,4	44,3	43,5	42,0
Зовсім не цікавлюся	15,5	18,6	12,8	19,8	13,7	19,6	14,9	21,7
Важко відповісти	1,5	2,4	1,7	2,3	1,6	2,0	1,9	2,7

Як часто Вам здається, що Ви не можете зрозуміти, що відбувається в українській політиці?
% опитаних

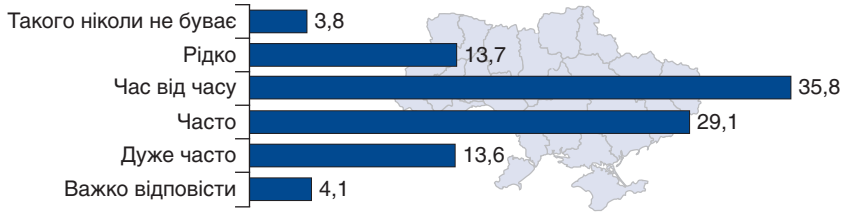

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Такого ніколи не буває	3,4	3,9	1,7	4,7	3,8	4,0	3,8	2,1	4,7	3,3	3,5	4,6
Рідко	13,9	13,4	13,8	14,0	10,4	11,6	13,8	14,5	17,1	13,3	14,1	13,4
Час від часу	34,8	38,5	39,2	31,1	31,6	40,1	40,0	36,1	33,0	33,6	36,9	36,2
Часто	30,5	28,3	27,5	29,8	32,8	28,5	28,5	26,5	28,5	29,6	28,1	30,0
Дуже часто	14,3	13,4	9,2	15,3	15,1	11,6	10,3	16,9	13,9	15,9	13,8	11,2
Важко відповісти	3,2	2,5	8,8	5,1	6,4	4,2	3,5	3,9	2,8	4,2	3,6	4,6

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Такого ніколи не буває	3,2	4,9	4,0	4,1	4,8	2,4	3,3	3,2	4,9	4,9
Рідко	13,7	15,7	11,8	12,7	14,4	14,1	11,8	14,0	14,9	9,8
Час від часу	35,3	29,7	42,7	35,7	36,7	35,1	34,8	39,6	32,2	30,5
Часто	29,5	30,5	26,7	30,3	30,0	27,0	30,3	27,3	30,3	32,9
Дуже часто	14,6	13,8	11,1	12,7	10,0	17,6	17,8	11,4	13,5	13,4
Важко відповісти	3,6	5,4	3,8	4,4	4,1	3,8	2,0	4,5	4,2	8,5

Наскільки Вам важко чи легко визначити власну позицію з політичних проблем?
% опитаних

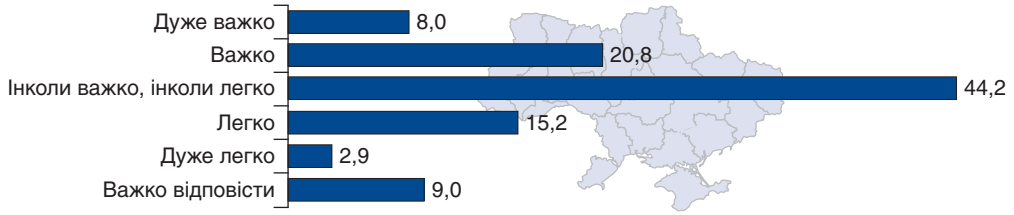

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Дуже важко	7,0	9,4	7,9	6,6	10,2	7,1	7,3	8,4	6,9	8,4	8,1	7,5
Важко	17,7	21,6	17,2	24,0	19,6	21,1	16,1	21,0	24,2	27,6	19,7	16,5
Інколи важко, інколи легко	51,1	44,5	46,4	36,6	42,8	42,7	53,1	42,0	41,8	39,7	46,7	45,0
Легко	14,3	15,0	12,1	17,9	12,3	17,4	13,5	17,1	16,1	12,4	13,8	19,1
Дуже легко	4,0	1,8	1,3	4,2	2,8	3,2	2,1	4,2	2,4	2,4	2,8	3,4
Важко відповісти	6,0	7,7	15,1	10,8	12,3	8,4	7,9	7,2	8,4	9,5	8,8	8,5

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Дуже важко	8,6	7,8	6,4	6,6	7,6	9,9	8,8	7,3	8,4	6,1
Важко	22,2	20,3	18,0	18,2	22,8	22,1	25,9	18,9	20,4	19,5
Інколи важко, інколи легко	45,9	35,8	48,6	41,0	45,8	46,6	39,9	48,8	41,9	39,0
Легко	12,8	20,7	15,7	20,3	12,1	11,7	12,6	14,2	18,4	14,6
Дуже легко	2,5	4,5	2,4	4,7	0,7	2,6	2,8	2,0	3,5	6,1
Важко відповісти	8,0	11,0	8,9	9,2	10,9	7,1	10,1	8,9	7,4	14,6

Наскільки Ви загалом задоволені тим, як функціонує демократія в Україні?*
середній бал

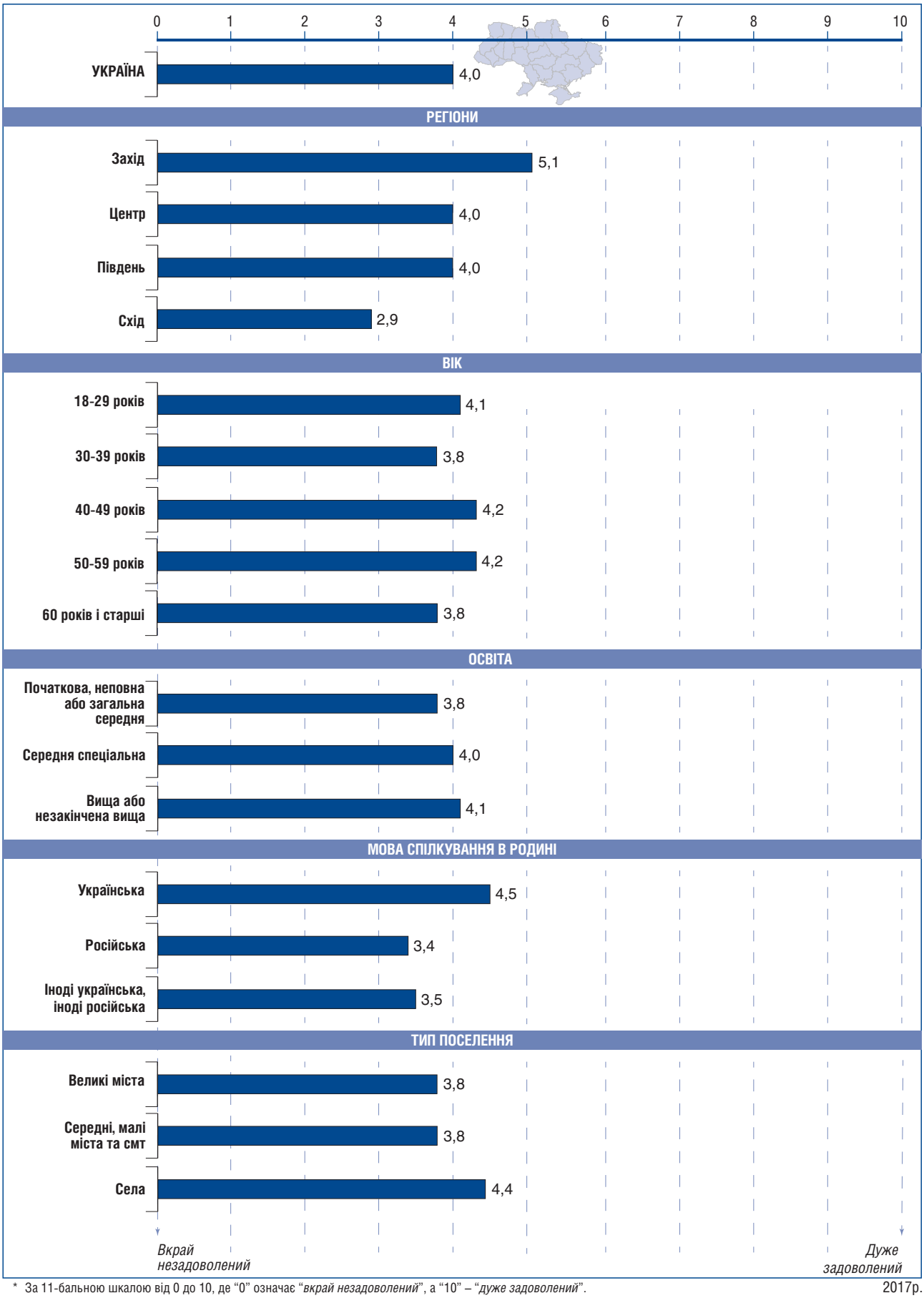

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає “*вкрай незадоволений*”, а “10” – “*дуже задоволений*”.

2017р.

Якою мірою Ви довіряєте політикам, партіям і Верховній Раді України?*
середній бал

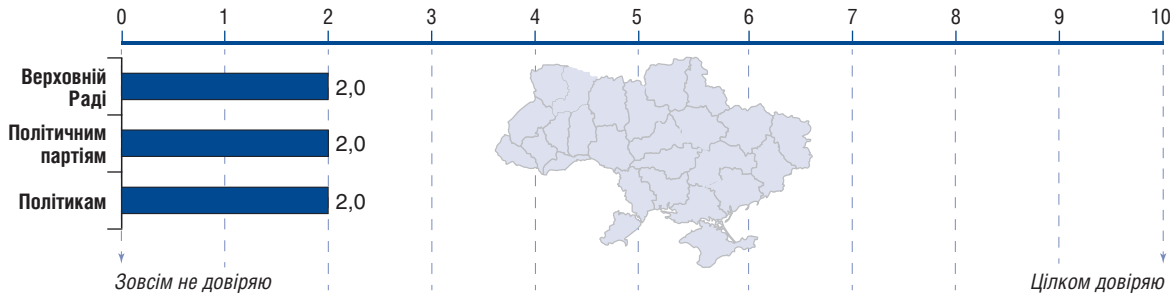

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Верховній Раді	2,7	2,1	1,9	1,2	2,1	1,9	2,0	2,0	1,9	1,9	1,9	2,1
Політичним партіям	2,5	2,0	1,8	1,7	2,0	1,8	2,0	2,1	2,1	2,1	1,9	2,1
Політикам	2,6	1,9	1,7	1,8	2,0	2,0	2,1	2,1	2,0	2,0	1,9	2,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Верховній Раді	2,3	1,5	1,7	1,9	1,8	2,2	1,5	2,0	2,2	2,5
Політичним партіям	2,2	1,9	1,7	2,0	1,8	2,1	1,5	2,0	2,2	2,4
Політикам	2,2	1,9	1,8	2,0	1,8	2,1	1,6	2,1	2,2	2,6

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає абсолютну недовіу, а “10” – повну довіру.

Чи повинні люди цікавитися політикою?
% опитаних

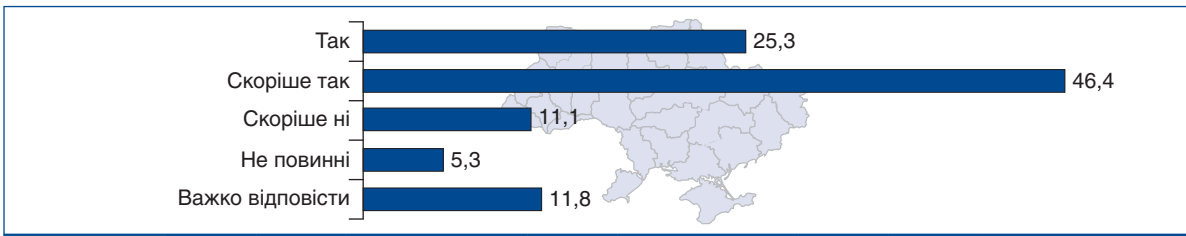

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	31,5	24,6	16,6	24,9	22,4	26,9	23,2	27,9	26,3	21,7	24,9	28,8
Скоріше так	44,7	48,5	41,5	47,1	42,0	43,3	49,4	47,4	49,6	46,5	47,5	45,3
Скоріше ні	11,5	8,6	16,6	12,1	14,6	10,8	12,6	8,1	9,4	10,8	11,4	11,0
Не повинні	4,7	5,5	2,5	6,8	6,6	4,7	4,1	5,7	5,3	4,9	5,3	5,3
Важко відповісти	7,7	12,8	22,8	9,2	14,4	14,2	10,6	10,8	9,4	16,1	10,9	9,6

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	28,5	22,2	20,7	25,8	25,6	24,5	27,1	23,9	30,1	29,2	28,3	20,7	24,0	19,0
Скоріше так	46,7	44,9	47,6	46,6	46,5	46,2	45,2	47,5	49,1	41,3	45,1	47,4	54,5	42,5
Скоріше ні	11,1	13,0	9,3	11,5	7,6	13,7	10,8	11,4	7,5	14,8	14,1	11,4	7,1	11,9
Не повинні	4,4	7,1	5,3	5,5	5,2	5,1	5,7	4,9	4,5	7,0	3,3	6,7	2,6	6,2
Важко відповісти	9,3	12,7	17,1	10,7	15,2	10,5	11,2	12,3	8,8	7,7	9,2	13,9	11,7	20,4

Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Так	28,8	28,5	32,7	33,3	40,0	34,4	33,0	32,3	34,3	34,3	29,2
Ні	49,5	52,2	50,4	49,8	44,5	47,7	49,7	48,9	48,2	48,5	50,8
Важко відповісти	21,7	19,3	16,8	16,8	15,4	17,9	17,3	18,8	17,5	17,2	20,0

Чи готові Ви фінансово підтримати політичну партію, якій найбільше симпатизуєте?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	11,1	9,3	10,3	12,3	11,8	8,6	10,8	13,2
Ні	88,9	90,2	89,4	87,7	87,6	91,0	89,0	86,5
Не відповіли	0,0	0,5	0,3	0,0	0,6	0,4	0,3	0,3

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	11,8	12,5	8,0	7,8	9,3	13,5	20,7
Ні	87,9	87,3	91,8	91,7	90,5	86,3	78,0
Не відповіли	0,4	0,2	0,2	0,5	0,2	0,2	1,2

	СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	12,3	10,1	10,9	11,4	20,1	8,1	11,7	10,7
Ні	87,6	89,5	89,1	88,0	79,3	91,5	88,3	88,9
Не відповіли	0,1	0,5	0,0	0,7	0,5	0,4	0,0	0,4

Чи читали Ви коли-небудь програми політичних партій?
% опитаних

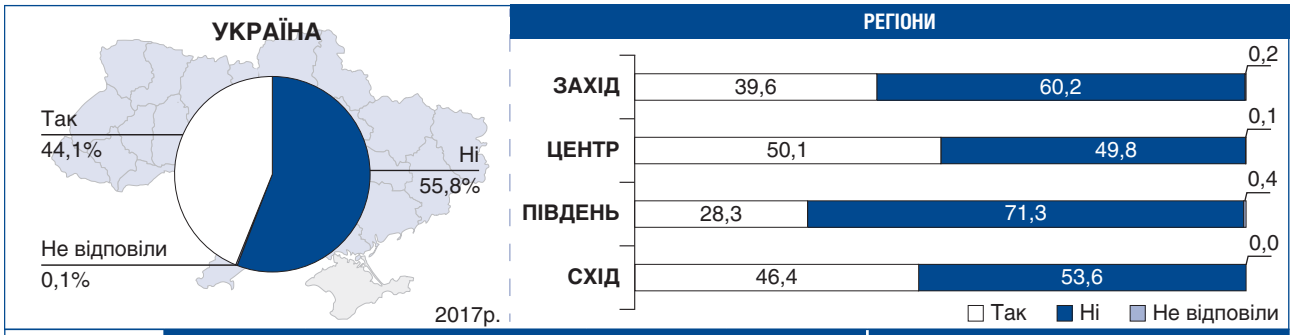

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	34,2	43,0	46,5	48,6	48,4	32,4	45,2	52,2
Ні	65,6	57,0	53,5	51,4	51,2	67,5	54,7	47,6
Не відповіли	0,2	0,0	0,0	0,0	0,4	0,2	0,1	0,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	44,2	45,5	42,8	48,3	43,7	39,2	44,5	41,8	46,3	47,6
Ні	55,7	54,5	57,0	51,4	56,1	60,8	55,5	58,0	53,6	52,4
Не відповіли	0,2	0,0	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0

	СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	46,5	42,1	48,1	48,0	41,3	38,0	46,8	43,8
Ні	53,4	57,7	51,9	51,7	58,7	61,8	53,2	56,2
Не відповіли	0,1	0,2	0,0	0,3	0,0	0,2	0,0	0,0

Чи відрізняються програми різних політичних партій між собою?
% тих, хто читав програми партій

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			СТАТЬ	
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Чоловіки	Жінки
Так	60,7	57,1	53,8	54,3	58,1	66,7	55,7	53,1	57,7	56,1	55,2	56,0	57,6
Ні	39,3	42,3	46,2	45,1	41,5	32,8	44,0	46,6	42,3	43,4	43,8	43,6	42,2
Не відповіли	0,0	0,6	0,0	0,6	0,4	0,6	0,3	0,3	0,0	0,5	1,0	0,5	0,2

Які з перелічених обов'язків громадянина передбачені Конституцією України?*
% опитаних

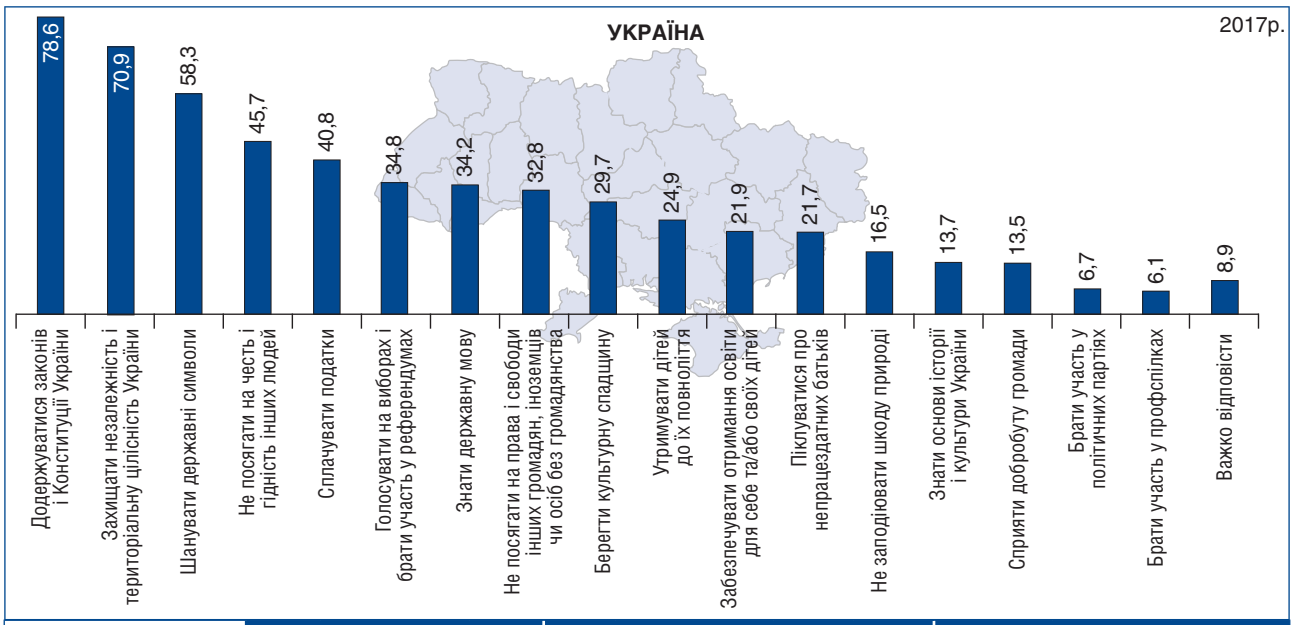

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Додержуватися законів і Конституції України	80,5	79,9	72,1	77,9	79,2	79,2	78,5	77,5	78,2	78,6	77,7	79,6
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	81,7	77,6	58,8	57,2	71,7	72,2	72,6	69,7	68,8	70,9	69,7	72,2
Шанувати державні символи	64,5	58,1	45,0	58,9	62,0	57,9	57,9	54,5	58,2	55,2	58,3	60,7
Не посягати на честь і гідність інших людей	38,9	50,5	40,8	47,0	46,2	46,7	45,4	41,0	47,6	42,2	45,4	48,7
Сплачувати податки	38,2	32,3	36,7	57,2	39,2	40,1	40,7	43,5	40,7	40,2	40,6	41,5
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	34,2	34,4	36,7	35,1	31,6	37,3	36,2	32,4	36,1	32,3	34,6	37,1
Знати державну мову	41,1	36,0	30,0	27,4	34,9	35,4	32,6	35,3	33,2	34,0	33,0	35,7
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	23,6	37,2	32,9	34,5	34,0	30,9	31,6	31,8	34,6	30,3	32,2	35,4
Берегти культурну спадщину	31,5	26,7	37,9	28,7	32,1	30,3	31,5	28,5	27,0	25,4	30,8	32,2
Утримувати дітей до їх повноліття	28,0	16,4	27,1	33,4	25,5	25,1	25,3	23,1	25,2	24,7	25,3	24,6
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	16,1	19,2	32,5	26,2	23,3	21,1	23,6	19,8	21,4	20,1	21,6	23,7
Піклуватися про непрацездатних батьків	23,8	15,0	21,3	29,8	23,3	20,1	22,4	19,2	22,6	19,4	22,1	23,2
Не заподіювати шкоду природі	16,6	16,0	20,8	15,3	17,2	15,6	14,7	15,6	18,2	14,8	16,8	17,5
Знати основи історії і культури України	10,6	19,6	10,8	9,2	14,2	12,7	13,6	14,7	13,5	12,6	13,7	14,6
Сприяти добробуту громади	11,5	10,8	17,1	17,7	11,6	14,0	13,3	13,8	14,7	12,4	14,1	13,8
Брати участь у політичних партіях	3,6	7,6	6,7	7,9	6,1	6,9	8,8	6,6	5,5	6,0	8,3	5,3
Брати участь у профспілках	3,4	6,8	5,8	7,7	5,2	5,5	7,4	6,3	6,2	4,6	7,7	5,6
Важко відповісти	6,8	6,9	17,9	9,6	8,5	7,7	9,4	10,8	8,6	9,3	10,4	6,9

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Які з перелічених обов'язків громадянина передбачені Конституцією України?*
% опитаних *(продовження)*

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Додержуватися законів і Конституції України	79,9	71,6	82,4	79,2	78,1	79,5	76,5	82,6	81,3	76,0	69,9
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	75,9	61,6	68,3	71,6	70,2	75,2	68,1	85,9	67,1	70,8	57,1
Шанувати державні символи	60,0	56,7	55,3	58,1	58,5	63,0	58,4	65,2	53,8	61,0	49,6
Не посягати на честь і гідність інших людей	43,1	45,3	52,4	45,7	45,6	52,1	46,8	37,0	42,7	47,4	42,7
Сплачувати податки	37,8	48,0	40,7	39,7	41,7	38,2	37,2	46,2	42,0	48,7	40,4
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	34,4	37,8	32,9	36,2	33,7	37,4	30,8	31,0	32,4	36,4	38,9
Знати державну мову	37,3	27,6	32,9	34,5	34,0	40,6	27,2	42,4	31,5	35,1	25,2
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	30,7	33,0	37,7	33,4	32,3	38,7	32,6	25,5	30,0	31,2	32,7
Берегти культурну спадщину	27,6	33,2	31,6	29,6	29,8	31,7	36,8	26,1	23,4	33,8	27,9
Утримувати дітей до їх повноліття	21,1	33,1	25,9	23,1	26,4	26,3	26,2	26,8	21,3	19,5	27,0
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	17,5	31,0	23,3	22,0	21,8	24,4	23,5	15,2	19,7	27,3	23,1
Піклуватися про непрацездатних батьків	19,5	29,2	19,6	20,5	22,6	20,5	22,8	26,8	17,3	24,0	25,3
Не заподіювати шкоду природі	14,6	19,8	17,6	16,8	16,2	18,8	16,4	15,2	13,9	21,4	12,8
Знати основи історії і культури України	13,2	13,4	15,3	13,3	14,0	19,0	11,7	11,5	11,9	13,6	9,7
Сприяти добробуту громади	10,9	19,6	13,6	12,6	14,3	15,0	14,8	10,9	13,7	10,4	13,3
Брати участь у політичних партіях	5,0	9,1	8,4	6,3	6,9	8,5	5,7	1,6	7,0	7,1	6,2
Брати участь у профспілках	4,7	8,6	7,1	5,8	6,3	7,1	8,4	1,6	5,4	4,5	6,6
Важко відповісти	7,1	15,1	7,3	8,7	9,1	8,1	10,1	4,9	8,3	9,7	14,2

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Незалежно від того, чи передбачені зараз ці обов'язки в Конституції, які обов'язки громадянина повинні бути закріпленими в Конституції України?*
% опитаних

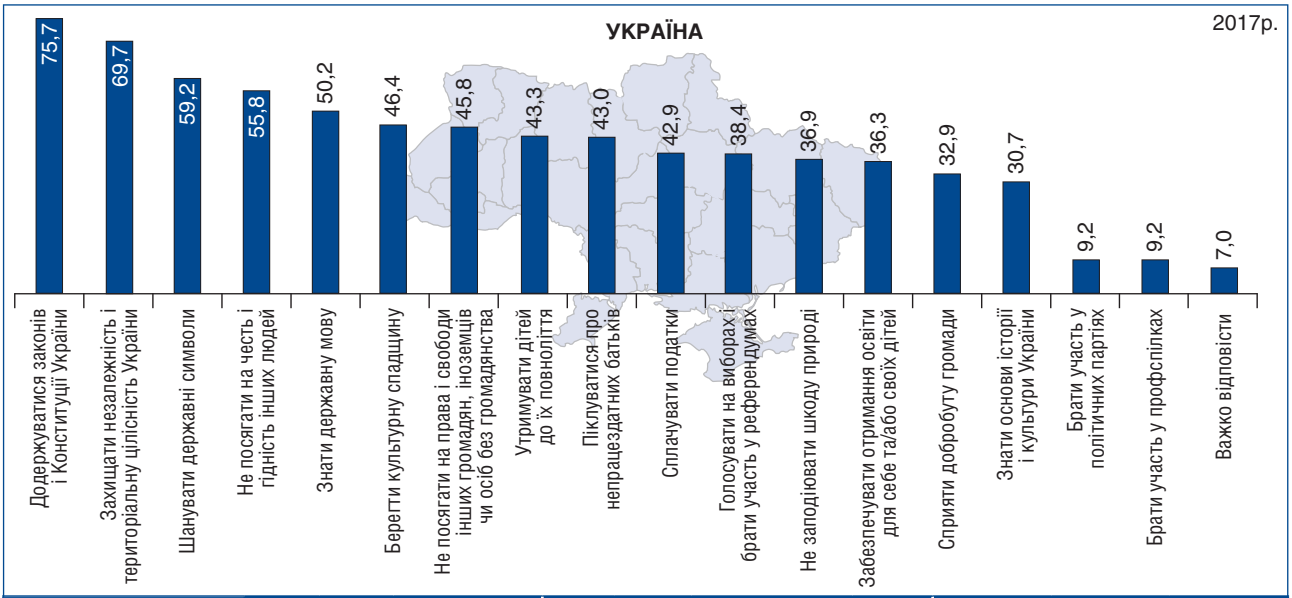

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Додержуватися законів і Конституції України	75,8	76,3	79,2	73,2	75,7	77,2	75,0	75,1	75,4	75,4	77,2	74,1
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	79,8	76,0	73,3	49,8	71,2	70,4	73,5	67,6	67,0	68,4	69,4	71,0
Шанувати державні символи	62,6	61,5	59,2	53,0	58,3	60,4	60,5	60,4	57,7	58,5	62,3	56,3
Не посягати на честь і гідність інших людей	46,5	65,8	57,5	48,8	58,9	56,1	55,9	55,6	53,3	54,0	57,2	55,7
Знати державну мову	65,6	49,3	50,4	37,7	49,8	53,4	51,5	49,8	47,7	48,4	52,6	49,0
Берегти культурну спадщину	44,3	51,8	53,8	37,0	48,8	45,0	48,1	45,0	45,0	43,2	46,0	49,4
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	36,2	52,4	52,1	41,9	46,7	45,9	44,7	44,4	46,5	46,4	45,2	45,9
Утримувати дітей до їх повноліття	42,3	47,4	40,0	40,0	42,6	46,4	45,6	40,5	42,2	42,8	44,2	42,7
Піклуватися про непрацездатних батьків	43,5	48,4	35,4	38,3	41,3	42,6	44,1	41,7	44,8	42,3	43,6	42,8
Сплачувати податки	41,6	35,5	51,7	50,9	41,7	42,1	44,7	43,5	42,9	41,5	44,3	42,5
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	36,9	39,1	47,5	34,7	35,6	39,7	40,3	36,6	39,8	37,3	39,4	38,2
Не заподіювати шкоду природі	38,2	40,4	36,3	30,9	37,0	36,7	37,6	38,1	35,7	36,0	37,5	36,9
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	27,2	40,5	46,7	33,8	39,2	34,0	39,2	34,2	35,3	37,2	35,3	36,8
Сприяти добробуту громади	30,2	33,2	37,9	32,6	32,1	30,9	36,9	30,5	34,1	31,3	33,1	34,1
Знати основи історії і культури України	31,5	35,9	32,5	21,5	29,5	28,8	32,4	30,9	31,8	28,2	31,2	32,2
Брати участь у політичних партіях	3,8	10,7	12,5	10,4	7,8	9,5	9,1	11,4	8,8	8,0	10,8	8,4
Брати участь у профспілках	4,5	10,3	10,0	11,5	6,8	10,3	9,4	10,2	9,6	9,3	10,8	7,5
Важко відповісти	4,7	6,5	8,3	9,1	5,9	7,7	7,1	7,8	6,8	7,9	7,7	5,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Незалежно від того, чи передбачені зараз ці обов'язки в Конституції, які обов'язки громадянина повинні бути закріпленими в Конституції України?*

% опитаних *(продовження)*

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			СТАТЬ		КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Чоловіки	Жінки	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Додержуватися законів і Конституції України	75,9	69,8	80,7	75,8	75,6	76,9	67,8	84,8	79,5	70,8	69,5
Захищати незалежність і територіальну цілісність України	74,0	62,7	66,7	69,8	69,6	76,7	63,1	90,2	65,2	68,2	57,5
Шанувати державні символи	61,1	52,8	61,3	60,6	58,2	62,2	53,0	71,6	57,5	62,3	54,4
Не посягати на честь і гідність інших людей	54,5	50,6	64,0	55,9	55,7	62,4	48,5	53,6	54,6	59,1	50,2
Знати державну мову	57,4	35,7	47,6	50,0	50,4	57,7	39,6	72,8	48,3	44,2	37,3
Берегти культурну спадщину	46,4	43,5	49,0	46,5	46,3	52,4	39,6	48,1	42,2	50,0	44,7
Не посягати на права і свободи інших громадян, іноземців чи осіб без громадянства	42,7	47,1	52,0	45,4	46,1	50,9	40,9	43,5	47,1	39,6	43,6
Утримувати дітей до їх повноліття	43,2	45,0	42,2	40,8	45,4	48,5	37,2	49,2	41,3	46,8	34,5
Піклуватися про непрацездатних батьків	43,8	44,8	39,6	39,2	46,2	48,3	39,8	51,6	39,4	44,2	33,2
Сплачувати податки	40,3	50,4	41,1	42,8	43,0	42,9	40,6	52,7	43,1	46,1	42,9
Голосувати на виборах і брати участь у референдумах	38,0	40,9	37,3	37,8	38,9	41,3	34,4	36,4	37,5	37,7	46,2
Не заподіювати шкоду природі	37,5	34,9	37,7	35,2	38,3	43,8	36,9	36,4	34,8	34,4	26,7
Забезпечувати отримання освіти для себе та/або своїх дітей	32,0	42,9	40,4	34,4	37,9	37,6	32,4	36,4	38,4	42,9	32,3
Сприяти добробуту громади	30,8	33,5	37,8	30,5	35,0	37,2	29,5	38,8	32,4	28,6	29,8
Знати основи історії і культури України	32,4	26,1	31,1	30,7	30,6	34,6	24,5	41,3	29,0	27,3	24,8
Брати участь у політичних партіях	6,5	13,8	11,1	9,2	9,2	9,4	8,7	4,9	10,8	7,8	10,6
Брати участь у профспілках	7,5	13,3	9,6	8,6	9,7	10,3	9,4	5,4	9,6	8,4	9,3
Важко відповісти	5,9	10,6	6,0	7,5	6,5	4,3	10,7	3,3	5,8	8,4	13,3

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах у першу чергу?
% опитаних

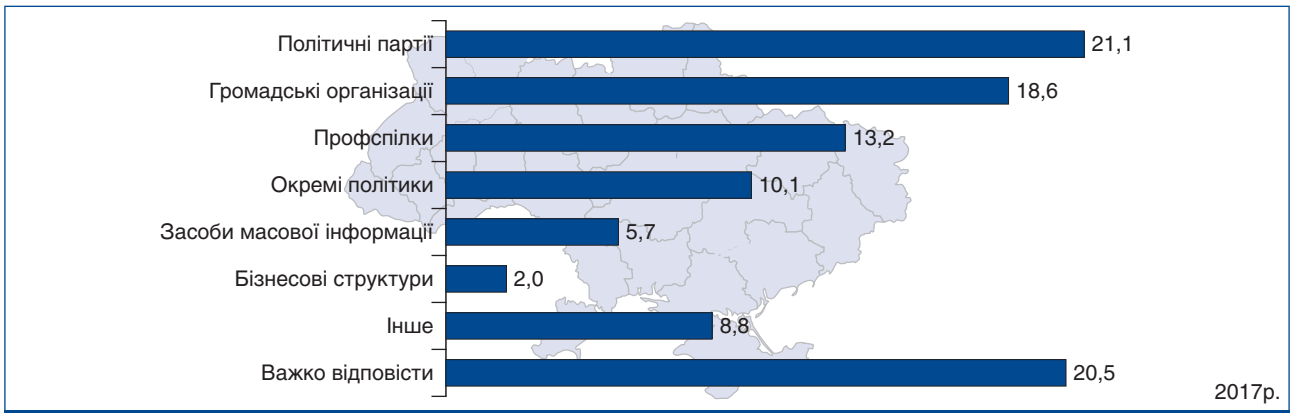

РЕГІОНИ

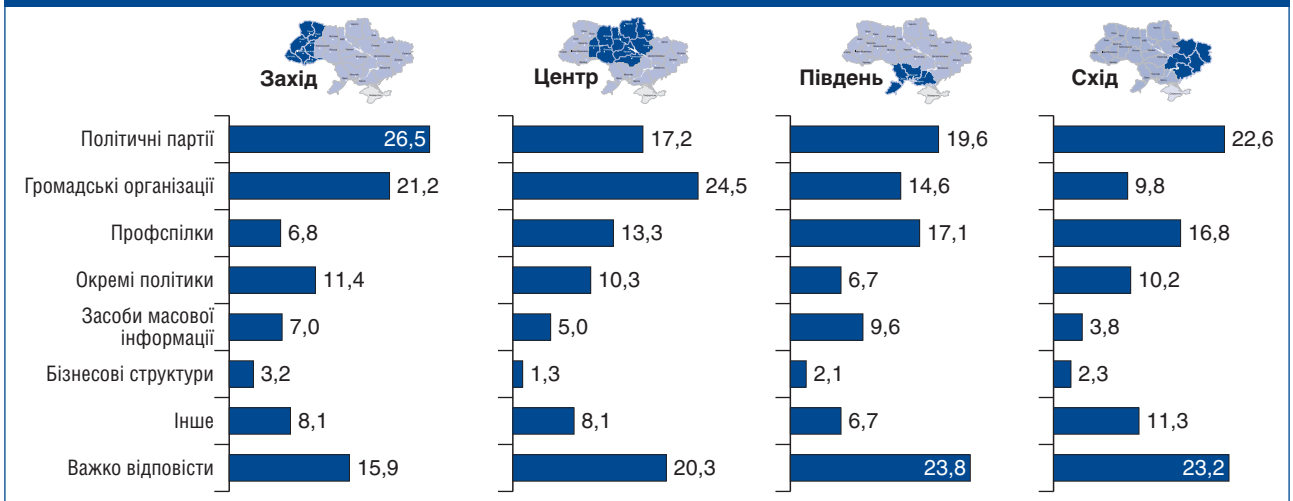

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Політичні партії	22,0	21,2	21,8	19,0	21,2	19,2	22,0	21,6
Громадські організації	19,4	19,1	20,6	21,7	14,5	15,5	17,5	22,5
Профспілки	10,6	13,3	13,3	12,7	15,4	13,3	12,6	13,8
Окремі політики	9,2	8,8	10,0	9,6	12,2	10,4	11,3	8,5
Засоби масової інформації	4,7	6,6	5,3	5,7	5,8	5,3	5,0	6,6
Бізнесові структури	2,8	1,9	2,1	1,8	1,7	2,4	1,9	1,9
Інше	8,3	9,8	8,6	7,2	9,6	8,4	9,4	8,2
Важко відповісти	22,9	19,4	18,3	22,3	19,5	25,4	20,4	16,6

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Політичні партії	21,4	21,1	20,7	23,7	18,4	20,3	14,6	24,3	22,4	8,4
Громадські організації	21,1	13,4	18,3	21,7	17,6	15,8	13,8	17,3	21,2	34,9
Профспілки	9,2	16,8	18,9	12,7	13,7	13,2	15,1	13,3	12,3	8,4
Окремі політики	11,1	10,3	7,3	9,0	11,5	10,4	9,3	12,2	8,5	7,2
Засоби масової інформації	6,5	5,4	3,8	4,1	7,1	6,5	4,0	6,0	5,6	10,8
Бізнесові структури	2,1	3,0	1,1	1,5	2,4	2,4	1,0	1,9	3,0	1,2
Інше	9,7	5,4	9,4	5,1	13,9	9,0	15,1	6,9	7,0	12,0
Важко відповісти	18,9	24,6	20,5	22,3	15,4	22,4	27,1	18,0	19,9	16,9

Чи брали Ви за останній рік участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями?
% опитаних

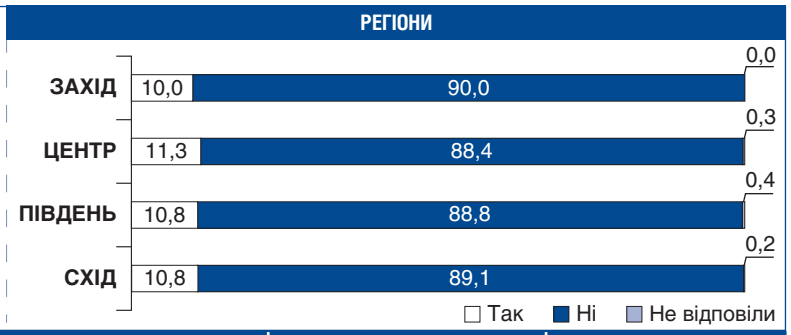

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	11,3	11,1	9,7	12,6	9,9	5,1	9,7	16,6	9,8	12,1	12,2	14,6	8,5	8,1
Ні	88,2	88,6	90,3	87,4	89,9	94,5	90,1	83,2	90,1	87,9	87,4	85,3	91,3	91,6
Не відповіли	0,5	0,3	0,0	0,0	0,2	0,4	0,1	0,1	0,2	0,0	0,4	0,1	0,2	0,3

	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	8,5	8,1	15,0	17,1	10,7	15,4	8,7	12,3	8,5	7,5
Ні	90,5	91,9	85,0	82,9	88,9	84,6	91,3	87,7	91,2	92,5
Не відповіли	1,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0

Чи брали Ви коли-небудь участь у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади?
% опитаних

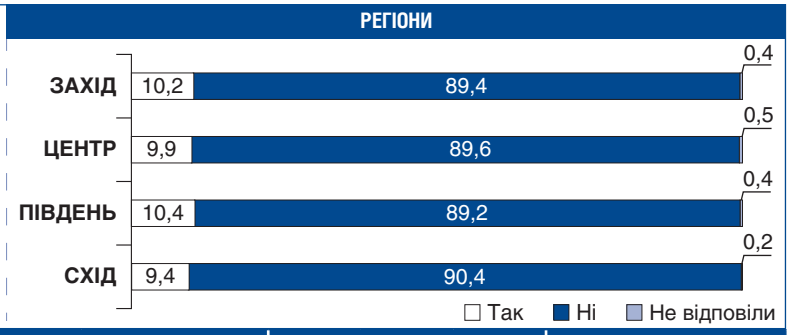

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	8,0	10,0	7,4	11,4	12,0	5,9	8,0	15,3	10,1	11,9	7,5	9,9	10,6	9,5
Ні	91,7	89,7	92,3	88,0	87,4	93,6	91,4	84,7	89,4	88,1	91,8	90,0	89,1	89,8
Не відповіли	0,2	0,3	0,3	0,6	0,6	0,5	0,6	0,0	0,5	0,0	0,7	0,1	0,4	0,8

	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	7,5	9,1	12,3	12,0	9,2	14,8	6,6	7,6	11,7	8,9
Ні	91,5	90,9	87,1	88,0	90,0	84,9	92,9	92,1	88,3	91,1
Не відповіли	1,0	0,0	0,6	0,0	0,9	0,3	0,5	0,4	0,0	0,0

Чи готові Ви об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	34,0	30,4	33,9	30,9	27,4	26,1	27,7	38,8	31,8	28,9	31,3	33,2	32,0	27,7
Ні	46,2	47,1	47,8	49,5	57,9	53,6	54,6	42,6	51,8	51,9	45,2	49,1	45,6	55,6
Важко відповісти	19,8	22,5	18,3	19,5	14,7	20,3	17,7	18,5	16,4	19,2	23,5	17,7	22,4	16,7

	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	26,4	30,8	33,1	43,9	34,0	36,6	30,4	29,2	29,2	21,2
Ні	56,0	48,9	49,9	37,8	47,4	52,0	49,5	51,0	48,7	57,1
Важко відповісти	17,6	20,3	17,0	18,3	18,6	11,4	20,1	19,8	22,1	21,7

Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	9,4	8,2	9,7	7,8	6,8	5,1	6,4	13,1	8,3	8,2	8,6	9,0	8,9	6,9
Ні	83,3	82,5	84,1	85,3	85,3	86,8	87,5	77,9	83,7	85,4	83,6	82,8	84,2	85,7
Важко відповісти	7,3	9,3	6,2	6,9	7,9	8,0	6,0	9,0	8,0	6,5	7,8	8,2	6,9	7,4

	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	6,0	6,1	11,6	16,9	6,0	11,4	7,1	6,5	10,4	9,7
Ні	85,9	86,2	82,1	69,9	83,3	82,6	88,0	87,2	76,6	85,4
Важко відповісти	8,0	7,7	6,4	13,3	10,7	6,0	4,9	6,3	13,0	4,9

Що заважає Вашій громадській активності?
% опитаних

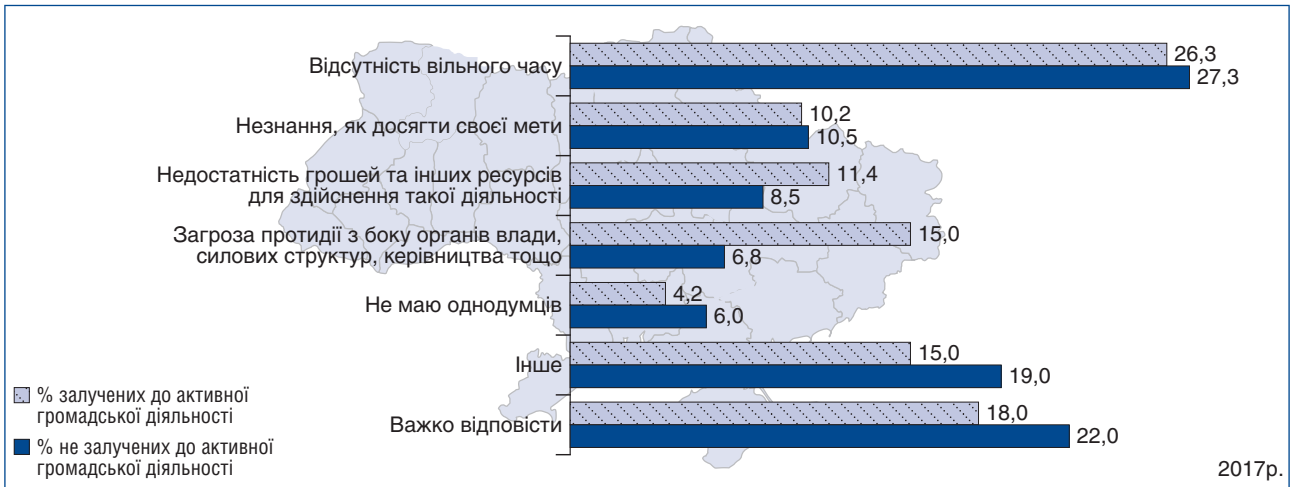

% не залучених до активної громадської діяльності

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Відсутність вільного часу	31,5	26,7	20,3	27,2	32,4	32,4	30,6	28,7	16,7
Незнання, як досягти своєї мети	11,4	12,1	9,4	8,0	12,8	11,2	9,9	11,2	8,1
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	8,0	7,7	6,4	11,2	6,5	10,3	8,1	6,6	10,3
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	2,9	6,7	6,9	10,1	6,0	6,1	6,7	8,4	7,0
Не маю однодумців	7,5	5,6	5,0	5,6	6,8	2,9	7,0	6,3	6,4
Інше	17,7	19,7	19,3	19,0	13,6	16,0	12,0	16,4	31,2
Важко відповісти	21,1	21,5	32,7	19,0	21,9	21,2	25,7	22,4	20,2

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Відсутність вільного часу	22,7	28,8	29,4	26,5	25,4	31,1	29,9	28,0	23,7
Незнання, як досягти своєї мети	10,9	10,8	9,8	12,4	7,0	9,3	8,4	12,6	11,2
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	9,9	8,1	7,7	8,8	10,3	5,6	8,7	7,5	9,1
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	5,7	7,8	6,6	5,5	9,8	6,9	8,1	5,5	6,1
Не маю однодумців	6,7	5,3	6,2	5,9	6,5	5,6	5,4	4,8	7,4
Інше	21,8	17,6	17,9	18,2	17,6	22,3	19,5	19,8	17,7
Важко відповісти	22,3	21,7	22,4	22,6	23,4	19,1	19,9	21,8	24,7

	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Відсутність вільного часу	22,8	27,6	29,4	28,8	29,0	26,8	30,4	26,3	20,3	24,4
Незнання, як досягти своєї мети	8,8	11,1	10,7	13,6	9,5	8,5	12,4	11,8	6,8	15,0
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	11,4	7,5	8,1	6,8	8,5	9,8	4,3	8,3	16,1	8,8
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	7,0	6,2	7,4	8,5	4,6	9,3	1,2	6,8	11,0	9,3
Не маю однодумців	7,6	4,8	6,3	8,5	5,1	4,5	11,2	5,4	5,9	6,2
Інше	26,6	18,2	15,4	13,6	21,5	18,7	17,4	21,5	15,3	13,5
Важко відповісти	15,8	24,6	22,6	20,3	21,8	22,4	23,0	19,9	24,6	22,8

Якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх реалізувати, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту?
% опитаних

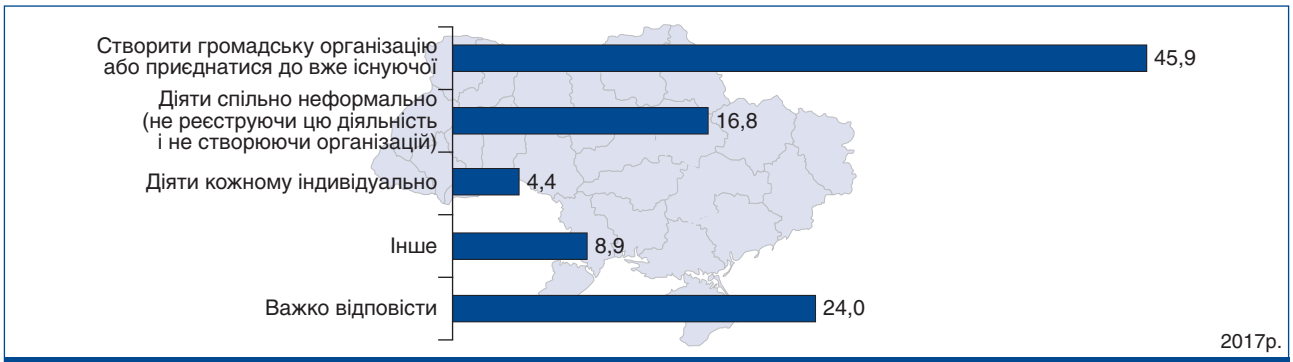

РЕГІОНИ

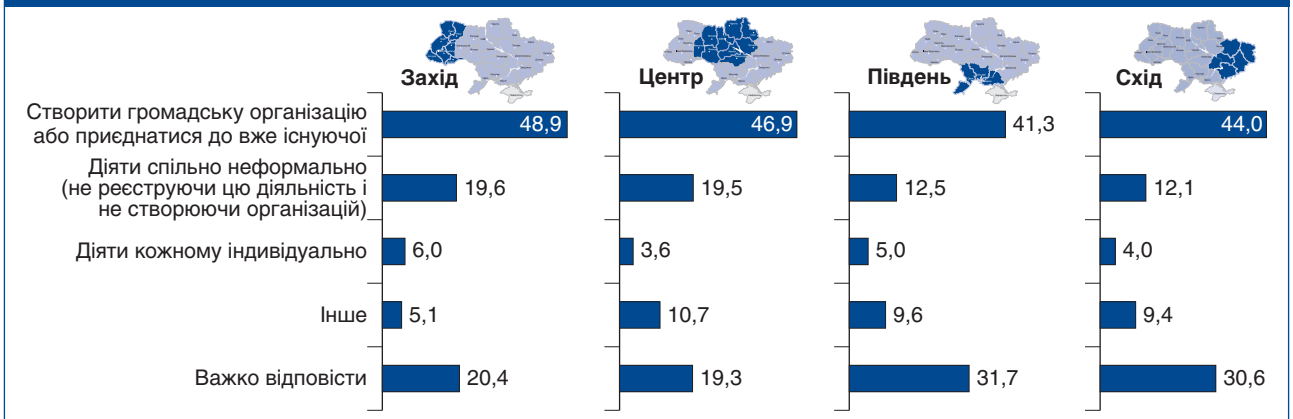

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої	49,5	50,1	44,1	43,1	42,9	44,0	45,4	48,0
Діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій)	15,3	14,2	16,8	20,1	17,5	14,4	15,4	20,2
Діяти кожному індивідуально	4,2	4,7	4,1	4,5	4,5	4,6	4,2	4,7
Інше	7,8	8,4	8,5	8,7	10,7	9,7	9,9	7,2
Важко відповісти	23,1	22,4	26,5	23,7	24,4	27,4	25,0	19,9

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої	45,0	46,1	47,8	46,8	48,0	43,2
Діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій)	19,3	16,4	11,1	18,7	15,0	15,8
Діяти кожному індивідуально	4,5	5,6	3,3	5,0	2,0	5,7
Інше	8,1	7,1	12,4	7,3	11,1	9,0
Важко відповісти	23,1	24,8	25,3	22,2	23,9	26,3

	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто право-славний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Створити громадську організацію або приєднатися до вже існуючої	45,9	50,3	48,9	48,6	45,5	34,1
Діяти спільно неформально (не реєструючи цю діяльність і не створюючи організацій)	18,2	17,1	17,9	12,1	20,8	16,8
Діяти кожному індивідуально	4,9	5,4	4,3	2,9	5,2	6,2
Інше	7,1	11,1	4,9	12,1	5,8	8,4
Важко відповісти	23,9	16,1	23,9	24,4	22,7	34,5

Наскільки сильний вплив мають громадські (неурядові) організації в сучасному українському суспільстві?
% опитаних

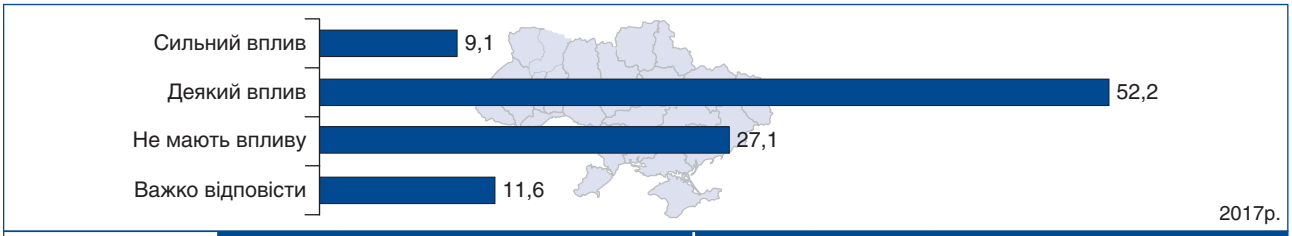

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Сильний вплив	12,1	11,2	5,4	5,3	10,9	7,9	8,8	9,9	8,1
Деякий вплив	57,5	54,8	45,0	47,0	51,5	54,5	52,8	47,7	53,6
Не мають впливу	20,6	23,7	37,9	33,0	27,9	23,5	28,6	31,2	25,8
Важко відповісти	9,8	10,3	11,7	14,7	9,7	14,0	9,7	11,1	12,6

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Сильний вплив	9,0	9,9	8,5	9,8	8,0	8,7
Деякий вплив	47,5	52,3	55,7	56,4	41,6	52,7
Не мають впливу	26,9	27,1	27,2	22,6	39,0	26,2
Важко відповісти	16,6	10,8	8,5	11,2	11,4	12,4

Чи зверталися Ви за останні 12 місяців до місцевих адміністрацій (районних, обласних) щодо розв'язання Ваших особистих справ, і якою мірою Ви задоволені їх розв'язанням?
% опитаних

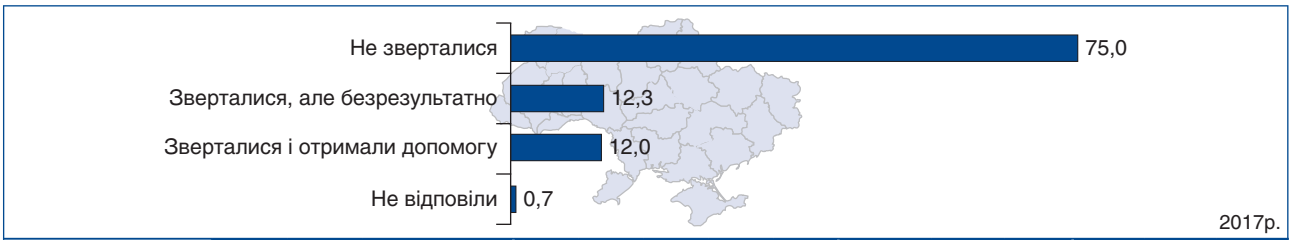

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Не зверталися	79,1	74,5	75,5	71,9	81,3	74,7	72,4	72,7	73,5	76,4	74,1	75,0	74,5	76,3	74,7
Зверталися, але безрезультатно	7,7	14,5	15,4	11,9	8,5	11,9	13,5	15,3	12,8	11,7	12,7	12,4	12,3	13,1	11,6
Зверталися і отримали допомогу	13,0	10,0	9,1	15,5	9,5	12,7	12,9	11,4	13,5	11,2	12,3	12,4	12,6	10,2	12,8
Не відповіли	0,2	1,0	0,0	0,8	0,7	0,8	1,2	0,6	0,2	0,7	0,9	0,3	0,6	0,4	0,9

	МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Не зверталися	72,9	76,5	75,2	66,3	70,5	67,4	83,2	80,7	76,5	69,9
Зверталися, але безрезультатно	16,1	10,5	12,2	14,5	13,5	18,8	4,9	9,9	9,8	16,8
Зверталися і отримали допомогу	10,8	11,9	12,2	19,3	15,6	12,8	11,4	8,8	13,1	12,4
Не відповіли	0,3	1,1	0,5	0.0	0,4	1,0	0,5	0,5	0,7	0,9

Чи надавали Ви коли-небудь до органів влади розробки, пропозиції з удосконалення роботи місцевих адміністрацій чи центральних органів влади (від громадської організації, наукових установ чи самостійно)?
% опитаних

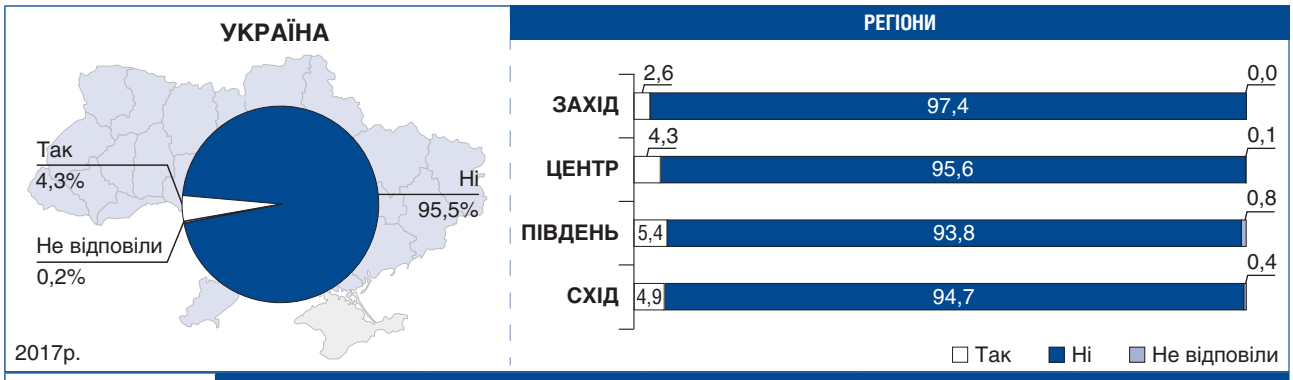

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	2,4	5,3	4,7	2,1	6,0
Ні	97,2	94,2	95,3	97,9	93,8
Не відповіли	0,5	0,5	0,0	0,0	0,2

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	2,2	4,0	6,2	4,4	4,8	3,8
Ні	97,4	95,6	93,8	95,6	94,8	95,8
Не відповіли	0,4	0,4	0,0	0,0	0,4	0,5

Чи зверталися Ви коли-небудь до депутата Верховної Ради України?
% опитаних

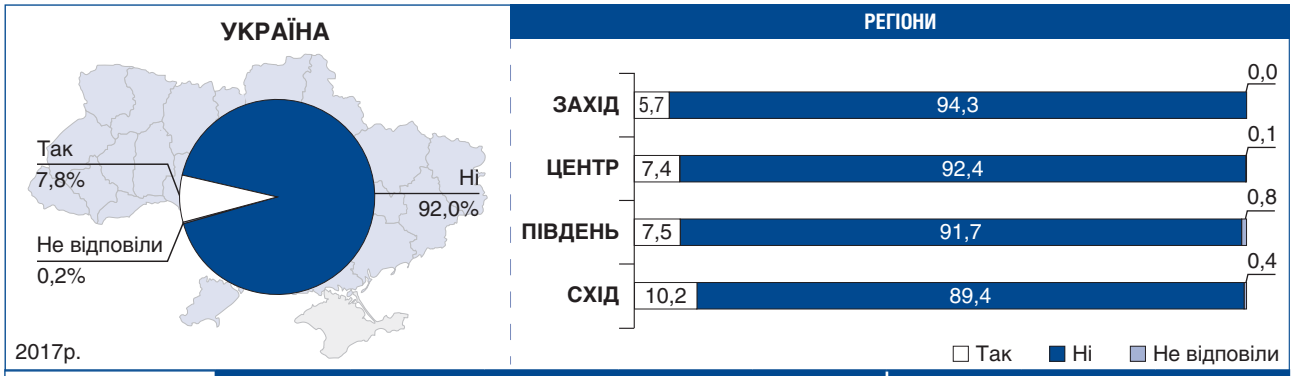

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	6,6	4,8	7,4	7,5	11,3	4,4	6,9	11,6
Ні	93,4	94,4	92,6	92,5	88,3	95,3	92,8	88,2
Не відповіли	0,0	0,8	0,0	0,0	0,4	0,4	0,3	0,1

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	9,2	6,8	6,8	6,3	6,6	9,9	13,3
Ні	90,6	92,6	93,1	93,0	93,4	89,8	86,7
Не відповіли	0,1	0,6	0,2	0,8	0,0	0,3	0,0

Який з перелічених заходів за участю депутатів Верховної Ради України у Вашому місті (селі) Ви відвідували чи бачили особисто?*
% опитаних

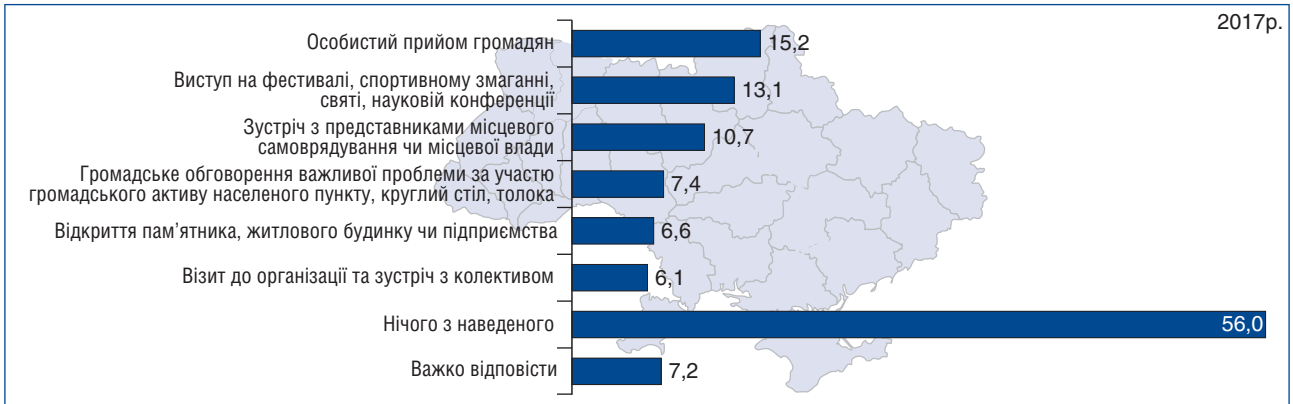

	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Особистий прийом громадян	12,8	20,7	11,3	10,9	12,0	17,4	14,1	16,5	16,0
Виступ на фестивалі, спортивному змаганні, святі, науковій конференції	11,7	17,2	11,3	9,4	12,7	14,8	12,7	13,8	12,0
Зустріч з представниками місцевого самоврядування чи місцевої влади	7,9	13,4	9,2	10,0	9,2	10,0	11,2	10,5	12,2
Громадське обговорення важливої проблеми за участю громадського активу населеного пункту, круглий стіл, толока	7,9	8,5	7,5	5,3	5,9	8,2	8,5	5,7	8,3
Відкриття пам'ятника, житлового будинку чи підприємства	12,6	5,2	5,4	4,0	6,4	6,3	6,5	7,5	6,6
Візит до організації та зустріч з колективом	2,8	10,0	4,6	4,0	6,6	7,7	5,3	5,1	5,4
Нічого з наведеного	58,2	46,7	67,9	62,1	60,4	53,6	55,8	53,8	55,8
Важко відповісти	5,9	8,6	7,1	6,4	6,8	7,9	6,2	5,7	8,5

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Особистий прийом громадян	12,2	13,5	19,4	21,7	13,3	8,9
Виступ на фестивалі, спортивному змаганні, святі, науковій конференції	8,0	12,6	18,1	14,7	14,3	10,4
Зустріч з представниками місцевого самоврядування чи місцевої влади	9,3	10,0	12,6	8,6	13,3	11,1
Громадське обговорення важливої проблеми за участю громадського активу населеного пункту, круглий стіл, толока	12,2	13,5	19,4	7,2	7,4	7,5
Відкриття пам'ятника, житлового будинку чи підприємства	3,3	6,3	9,6	7,7	5,7	6,0
Візит до організації та зустріч з колективом	4,4	4,9	9,0	8,8	4,6	3,9
Нічого з наведеного	64,8	57,7	46,9	53,5	56,9	58,3
Важко відповісти	7,5	6,9	7,2	5,5	8,0	8,6

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи брали Ви участь у роботі профспілок протягом останніх 15 років?
% опитаних

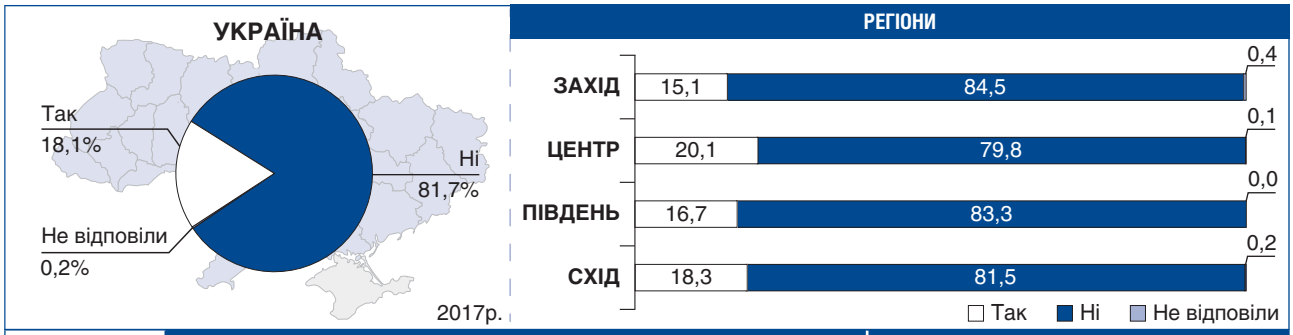

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	8,5	16,4	22,1	24,9	19,9	10,8	16,9	25,3
Ні	91,5	83,3	77,3	74,8	80,1	89,0	82,7	74,7
Не відповіли	0,0	0,3	0,6	0,3	0,0	0,2	0,4	0,0

Як Ви ставитеся до того, що виборці “продають” свої голоси?
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Негативно, “продаж голосів” не можна виправдати нічим	78,6	69,4	53,8	64,2	65,3	64,8	70,1	69,1	71,3
Мені байдуже, не задумувався над цим	8,7	13,3	17,9	12,1	16,5	14,0	10,6	10,8	10,5
З розумінням, вони йдуть на це через скрутне матеріальне становище	8,5	11,2	14,6	15,8	9,4	13,5	12,0	14,4	12,2
Важко відповісти	4,2	6,1	13,8	7,9	8,7	7,7	7,3	5,7	6,0

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Негативно, “продаж голосів” не можна виправдати нічим	65,8	67,0	71,8	65,5	67,4	72,3	67,3	69,8	66,8	68,3
Мені байдуже, не задумувався над цим	13,2	12,7	11,7	14,5	11,1	11,0	9,5	12,0	14,3	17,1
З розумінням, вони йдуть на це через скрутне матеріальне становище	12,8	13,5	10,3	13,1	12,2	11,3	16,6	10,7	12,5	7,3
Важко відповісти	8,2	6,8	6,2	6,9	9,3	5,4	6,5	7,4	6,4	7,3

Чи брали Ви коли-небудь участь у роботі виборчих комісій?
% опитаних

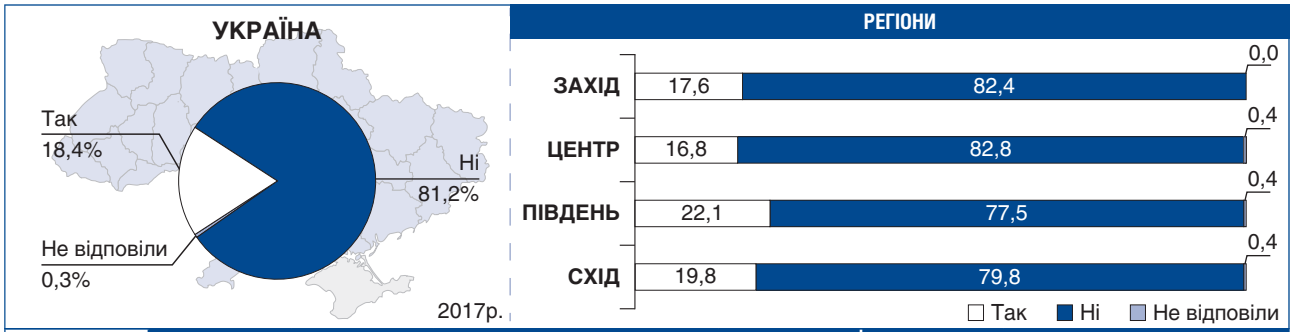

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	13,7	16,1	18,8	22,8	21,0	8,4	17,8	27,2
Ні	86,1	83,3	81,2	76,6	78,8	90,9	82,0	72,6
Не відповіли	0,2	0,5	0,0	0,6	0,2	0,7	0,1	0,1

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	16,2	24,1	16,5	23,7	20,5	12,0	15,6	16,9	14,2
Ні	83,8	75,6	82,9	76,3	79,2	88,0	83,8	82,5	85,8
Не відповіли	0,0	0,4	0,6	0,0	0,3	0,0	0,6	0,5	0,0

Чи можете Ви назвати головне завдання, що покладається на виборчі комісії?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	56,6	60,2	61,9	63,1	64,8	58,7	59,7	65,6	59,4	68,7	57,9
Ні	40,1	36,7	35,1	33,6	32,3	38,6	37,1	31,1	36,0	28,0	40,9
Не відповіли	3,3	3,2	2,9	3,3	2,8	2,7	3,2	3,2	4,6	3,3	1,2

Головним завданням виборчих комісій (характерним для роботи саме виборчих комісій) є …,
% тих, хто може назвати основне завдання виборчих комісій

	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
...підрахунок голосів виборців	85,7	85,5	74,8	83,1	79,2	86,0	82,3	87,7	85,2
...ведення реєстру місця проживання виборців	2,1	4,3	2,9	5,6	5,4	3,1	2,9	4,7	4,1
...видача довідок громадянам про участь у виборах	1,7	1,4	2,9	2,3	2,5	1,3	1,9	2,4	1,5
...збір інформації про передвиборчі симпатії громадян	1,7	0,8	3,9	2,0	3,3	0,4	2,4	0,9	1,2
...інформування судових органів про помилки в реєстрі виборців	0,7	2,0	1,0	2,3	2,5	2,6	2,4	0,9	0,9
...розподіл коштів між політичними партіями, що беруть участь у виборах	2,1	0,4	2,9	0,8	0,4	1,8	1,0	0,9	0,9
...сприяння комунікації між штабами кандидатів і партій	1,0	1,0	0,0	0,8	0,8	1,3	0,5	0,5	1,2
Важко відповісти	4,9	4,5	11,7	3,1	5,8	3,5	6,7	1,9	5,2

	ОСВІТА			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
...підрахунок голосів виборців	86,6	83,5	82,1	79,7	86,6	86,8
...ведення реєстру місця проживання виборців	3,7	4,5	4,0	5,7	3,2	3,1
...видача довідок громадянам про участь у виборах	2,2	1,3	2,0	2,9	0,5	1,8
...збір інформації про передвиборчі симпатії громадян	1,6	1,9	1,6	1,7	1,9	1,6
...інформування судових органів про помилки в реєстрі виборців	1,2	2,4	1,6	1,7	1,6	1,6
...розподіл коштів між політичними партіями, що беруть участь у виборах	0,9	0,9	1,6	1,5	1,1	0,5
...сприяння комунікації між штабами кандидатів і партій	0,3	0,9	1,6	1,7	0,8	0,3
Важко відповісти	3,4	4,7	5,6	5,2	4,3	4,4

Існують різні точки зору щодо реформування системи виборів депутатів Верховної Ради України. Де б Ви розмістили власну позицію з цього питання на 11-бальній шкалі?*
середній бал

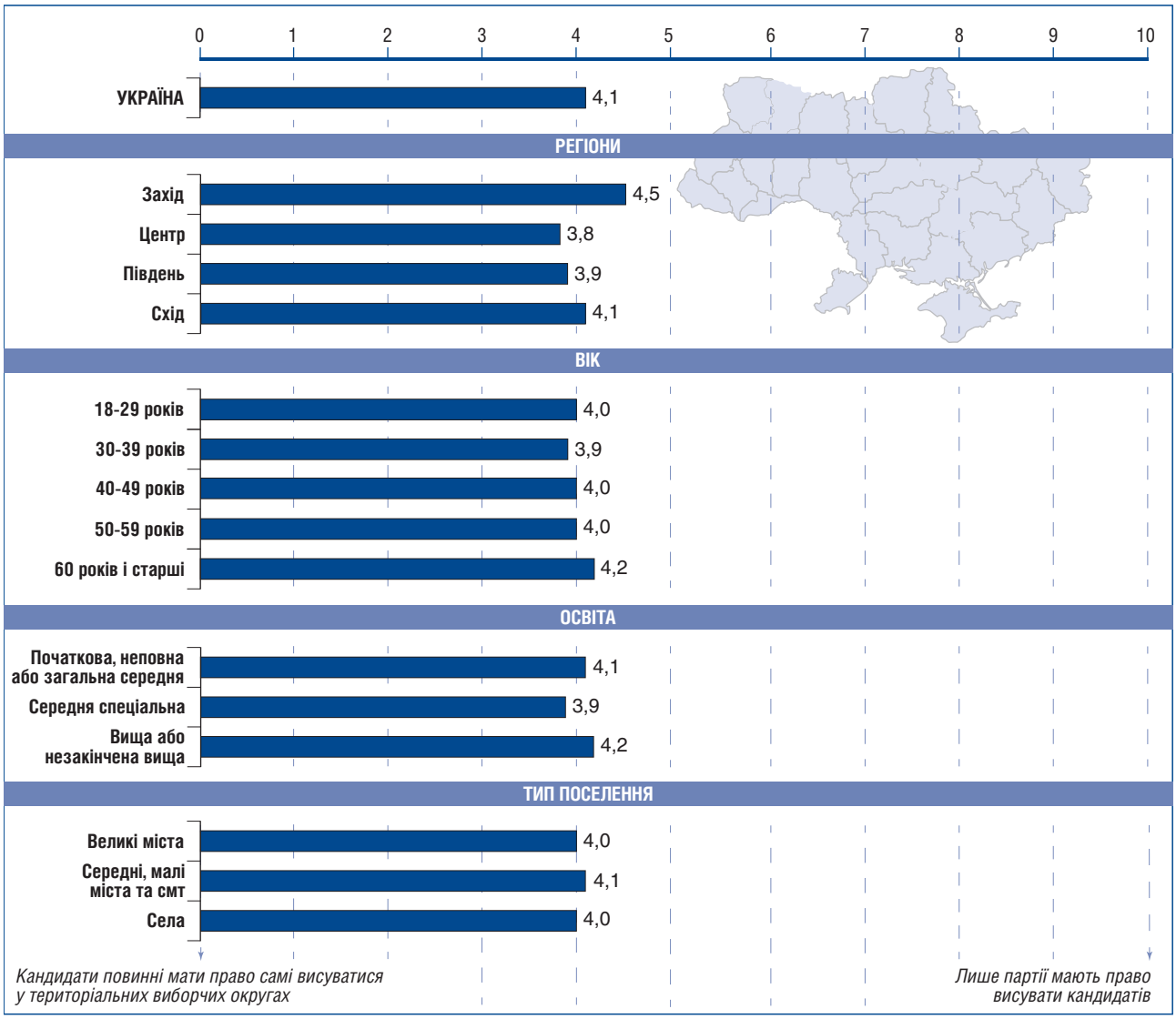

* Шкала від 0 до 10, де "0" означає, що кандидати повинні мати право самі висуватися у територіальних виборчих округах, а "10" – що лише партії мають право висувати кандидатів.

2017р.

Чи доцільно передбачити можливість збереження за депутатом Верховної Ради депутатського мандата в разі призначення його міністром (без збереження зарплати депутата на час роботи в Уряді) та можливість його повернення до Парламенту після припинення міністерських повноважень?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	8,0	8,5	8,6	9,9	8,4	5,3	10,1	9,6
Ні	64,2	66,9	71,1	68,0	67,5	66,0	69,3	66,2
Важко відповісти	27,8	24,6	20,4	22,2	24,0	28,7	20,5	24,3

Якщо б Верховна Рада почала розглядати законопроект, який Ви вважаєте дуже несправедливим, чи вдалися б Ви до якихось дій?
% опитаних

РЕГІОНИ

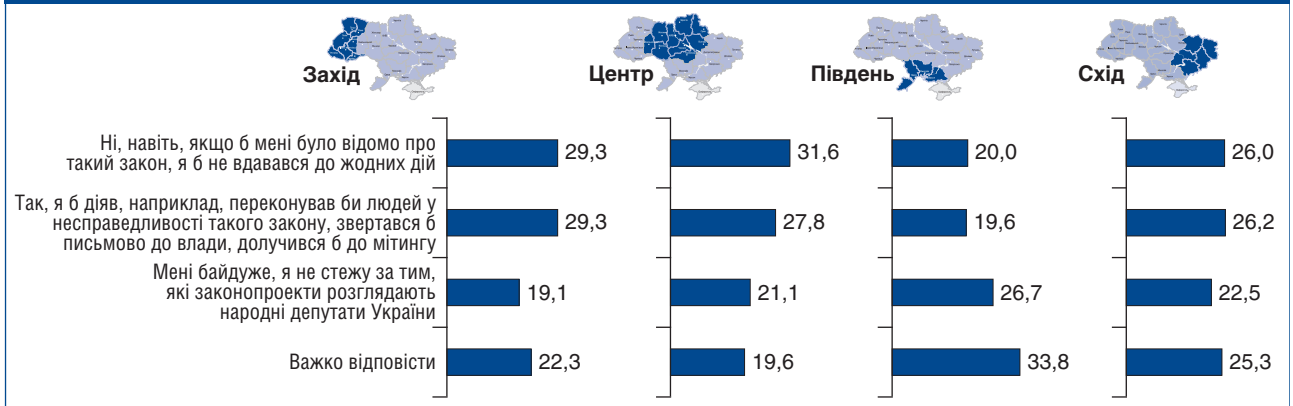

	ВІК (років)					ОСВІТА		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Ні, навіть, якщо б мені було відомо про такий закон, я б не вдавався до жодних дій	24,1	26,1	30,0	28,5	31,7	28,5	30,0	26,0
Так, я б діяв, наприклад, переконував би людей у несправедливості такого закону, звертався б письмово до влади, долучився б до мітингу	26,9	26,1	26,8	27,6	26,5	25,9	22,1	32,9
Мені байдуже, я не стежу за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України	27,8	24,5	20,6	19,2	16,9	25,2	23,0	17,2
Важко відповісти	21,2	23,2	22,6	24,6	25,0	20,4	24,9	23,9

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Ні, навіть, якщо б мені було відомо про такий закон, я б не вдавався до жодних дій	28,8	26,3	28,9	28,6	30,6	26,0
Так, я б діяв, наприклад, переконував би людей у несправедливості такого закону, звертався б письмово до влади, долучився б до мітингу	27,8	25,6	25,3	28,9	24,1	26,1
Мені байдуже, я не стежу за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України	19,5	23,5	24,9	22,6	16,9	24,3
Важко відповісти	23,8	24,6	20,9	20,0	28,4	23,6

	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Ні, навіть, якщо б мені було відомо про такий закон, я б не вдавався до жодних дій	32,1	31,8	16,4	27,9	32,0	24,3
Так, я б діяв, наприклад, переконував би людей у несправедливості такого закону, звертався б письмово до влади, долучився б до мітингу	30,6	30,4	32,8	21,4	21,6	23,9
Мені байдуже, я не стежу за тим, які законопроекти розглядають народні депутати України	18,4	18,1	16,9	25,4	24,2	27,0
Важко відповісти	19,0	19,7	33,9	25,2	22,2	24,8

Як Ви ставитеся до можливості для громадян самим себе висувати кандидатом у депутати Верховної Ради (самовисування на виборах)?
% опитаних

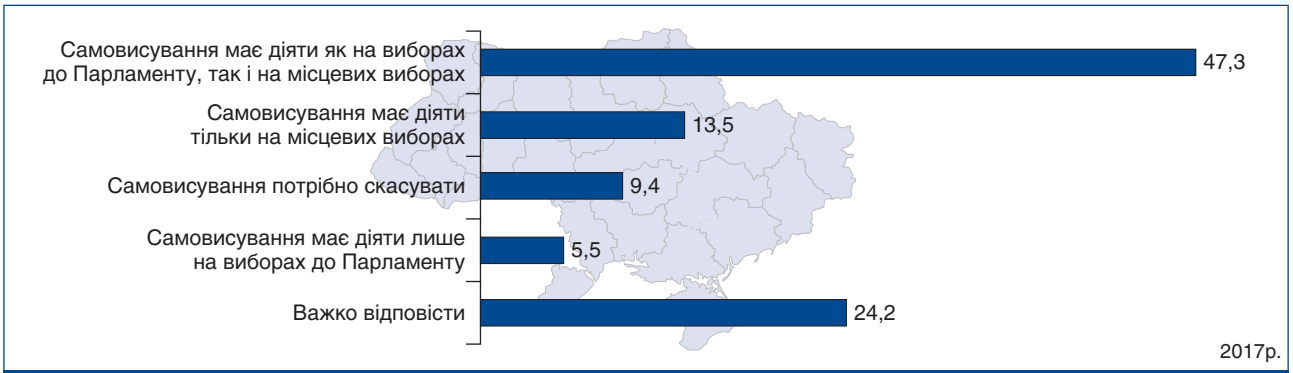

РЕГІОНИ

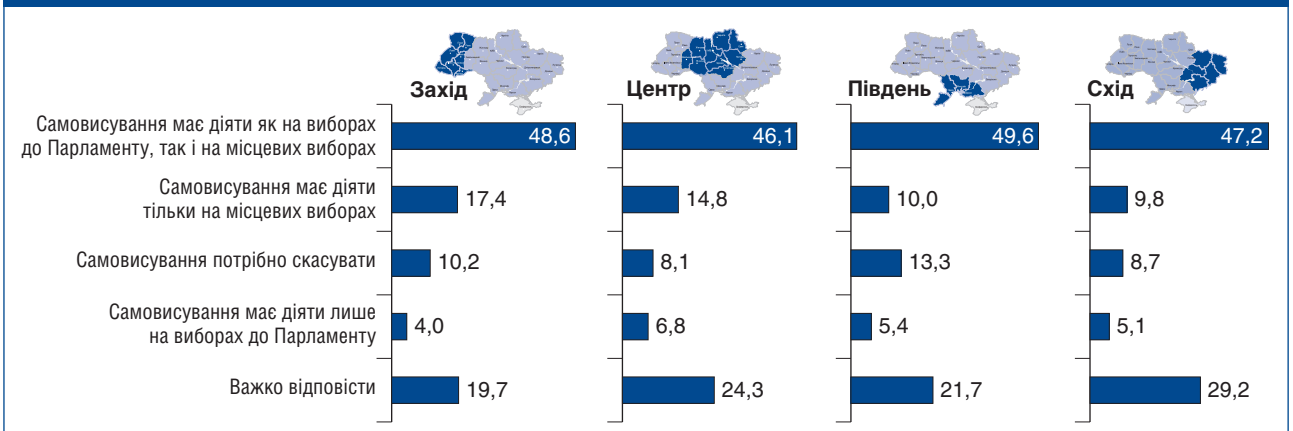

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Самовисування має діяти як на виборах до Парламенту, так і на місцевих виборах	42,8	46,9	50,7	50,6	47,2	41,8	49,7	49,3
Самовисування має діяти тільки на місцевих виборах	15,8	14,9	12,4	11,4	12,8	14,1	13,0	13,7
Самовисування потрібно скасувати	7,8	8,2	8,3	10,2	11,7	9,5	8,7	10,0
Самовисування має діяти лише на виборах до Парламенту	5,0	5,8	6,5	4,5	5,6	4,8	5,9	5,6
Важко відповісти	28,6	24,1	22,1	23,4	22,7	29,9	22,7	21,5

	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Самовисування має діяти як на виборах до Парламенту, так і на місцевих виборах	47,8	50,0	40,4	56,9	37,3	32,0
Самовисування має діяти тільки на місцевих виборах	15,4	10,1	21,3	7,7	24,2	14,2
Самовисування потрібно скасувати	9,4	14,4	7,7	7,4	9,8	9,8
Самовисування має діяти лише на виборах до Парламенту	5,3	7,4	3,8	4,0	9,8	7,6
Важко відповісти	22,2	18,1	26,8	24,0	19,0	36,4

Яку систему виборів до Верховної Ради Ви вважаєте найкращою для України?
% опитаних

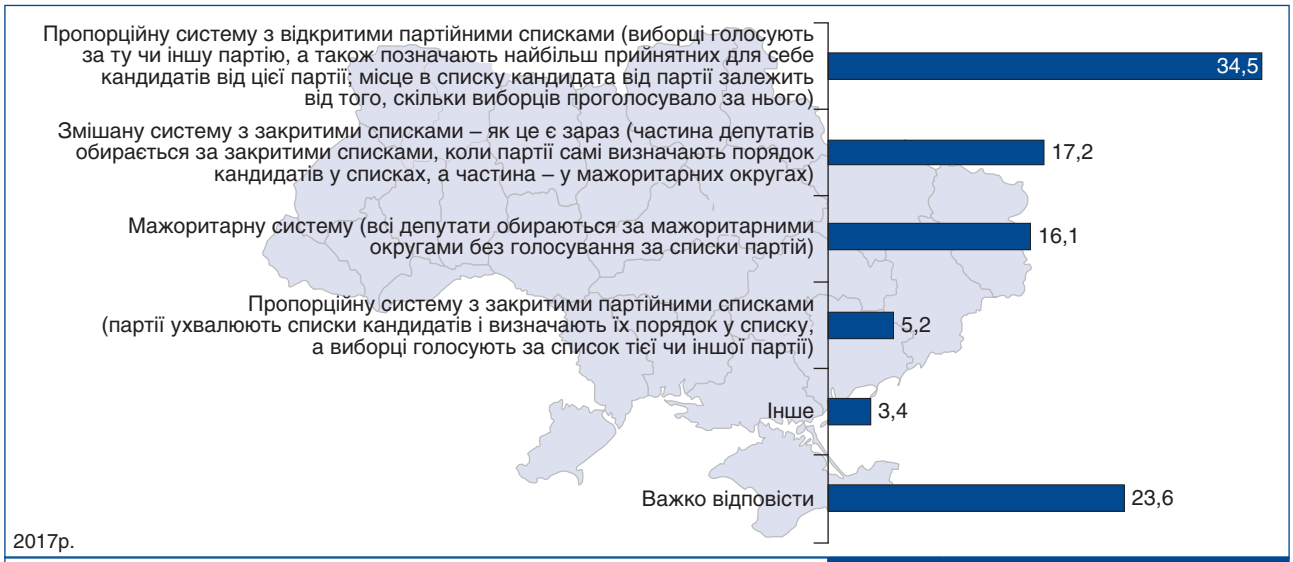

	РЕГІОНИ			
	Захід	Центр	Південь	Схід
Пропорційну систему з відкритими партійними списками (виборці голосують за ту чи іншу партію, а також позначають найбільш прийнятних для себе кандидатів від цієї партії; місце в списку кандидата від партії залежить від того, скільки виборців проголосувало за нього)	32,3	29,1	38,8	42,5
Змішану систему з закритими списками – як це є зараз (частина депутатів обирається за закритими списками, коли партії самі визначають порядок кандидатів у списках, а частина – у мажоритарних округах)	24,0	18,3	17,9	9,2
Мажоритарну систему (всі депутати обираються за мажоритарними округами без голосування за списки партій)	15,7	22,0	10,0	10,9
Пропорційну систему з закритими партійними списками (партії ухвалюють списки кандидатів і визначають їх порядок у списку, а виборці голосують за список тієї чи іншої партії)	4,9	6,4	5,4	3,4
Інше	2,8	4,0	3,8	2,6
Важко відповісти	20,2	20,2	24,2	31,3

	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Пропорційну систему з відкритими партійними списками (виборці голосують за ту чи іншу партію, а також позначають найбільш прийнятних для себе кандидатів від цієї партії; місце в списку кандидата від партії залежить від того, скільки виборців проголосувало за нього)	31,4	37,5	33,2	34,5	35,5
Змішану систему з закритими списками – як це є зараз (частина депутатів обирається за закритими списками, коли партії самі визначають порядок кандидатів у списках, а частина – у мажоритарних округах)	15,6	17,4	17,6	18,3	17,6
Мажоритарну систему (всі депутати обираються за мажоритарними округами без голосування за списки партій)	15,6	14,2	18,5	18,3	15,0
Пропорційну систему з закритими партійними списками (партії ухвалюють списки кандидатів і визначають їх порядок у списку, а виборці голосують за список тієї чи іншої партії)	7,3	5,0	6,2	3,6	4,1
Інше	3,1	3,4	4,1	1,8	4,1
Важко відповісти	27,1	22,4	20,3	23,4	23,6

	ОСВІТА		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Пропорційну систему з відкритими партійними списками (виборці голосують за ту чи іншу партію, а також позначають найбільш прийнятних для себе кандидатів від цієї партії; місце в списку кандидата від партії залежить від того, скільки виборців проголосувало за нього)	30,3	36,0	36,1
Змішану систему з закритими списками – як це є зараз (частина депутатів обирається за закритими списками, коли партії самі визначають порядок кандидатів у списках, а частина – у мажоритарних округах)	18,5	17,2	16,2
Мажоритарну систему (всі депутати обираються за мажоритарними округами без голосування за списки партій)	13,2	16,7	18,0
Пропорційну систему з закритими партійними списками (партії ухвалюють списки кандидатів і визначають їх порядок у списку, а виборці голосують за список тієї чи іншої партії)	3,8	5,3	6,2
Інше	3,3	2,9	3,8
Важко відповісти	30,9	21,9	19,7

Чи цікавою для Вас є інформація про діяльність Парламенту?
% опитаних

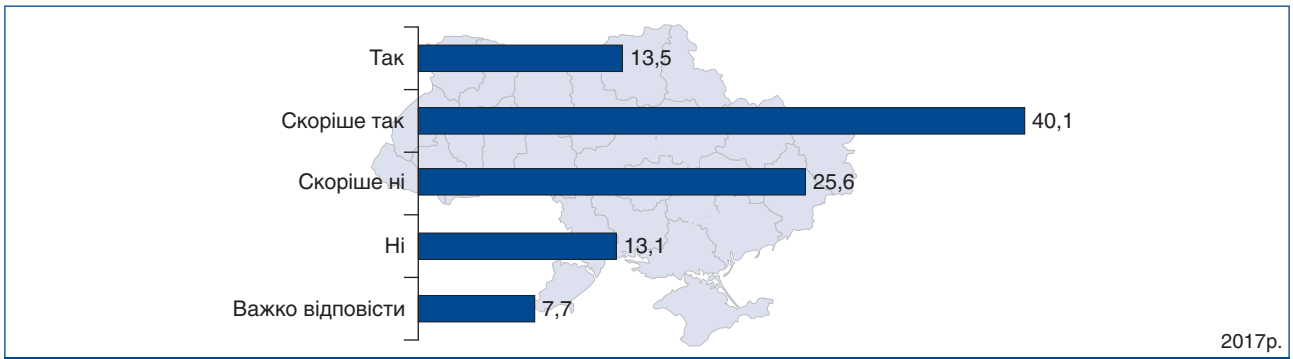

РЕГІОНИ

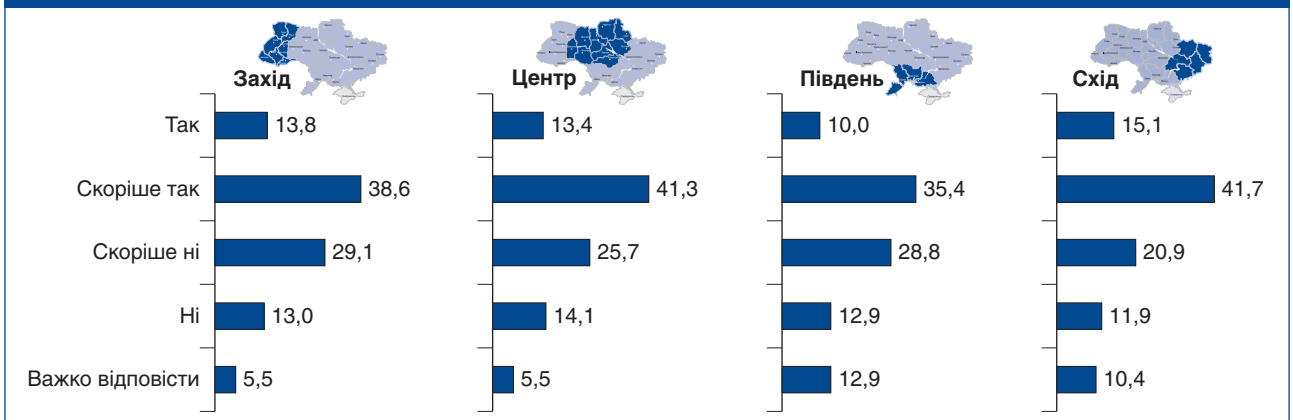

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	8,3	11,6	11,8	17,4	17,6	11,2	12,4	16,6
Скоріше так	32,1	39,3	40,4	41,6	45,8	41,3	39,9	39,3
Скоріше ні	33,7	26,1	27,1	20,7	21,0	26,3	25,6	25,0
Ні	17,9	13,7	14,5	11,7	8,8	13,0	13,7	12,4
Важко відповісти	8,0	9,2	6,2	8,7	6,8	8,2	8,3	6,6

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	12,7	17,6	11,5	16,4	14,6	9,2	15,8	11,8	14,1	19,3
Скоріше так	41,6	39,6	36,6	38,5	43,3	39,3	42,9	41,4	37,7	33,7
Скоріше ні	27,0	19,1	28,8	23,5	21,3	31,5	24,1	24,6	28,0	21,7
Ні	12,3	14,4	13,7	15,4	8,7	14,0	9,5	13,1	15,2	14,5
Важко відповісти	6,4	9,2	9,3	6,1	12,2	6,0	7,8	9,1	5,0	10,8

	КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	15,4	14,1	12,0	11,5	9,8	14,1
Скоріше так	40,2	42,6	38,8	41,8	42,5	33,9
Скоріше ні	26,3	24,2	31,1	25,2	28,1	20,7
Ні	12,4	12,4	10,9	13,2	12,4	18,5
Важко відповісти	5,8	6,7	7,1	8,3	7,2	12,8

Який тип інформації Ви переважно отримуєте про Верховну Раду України із засобів масової інформації?
% опитаних

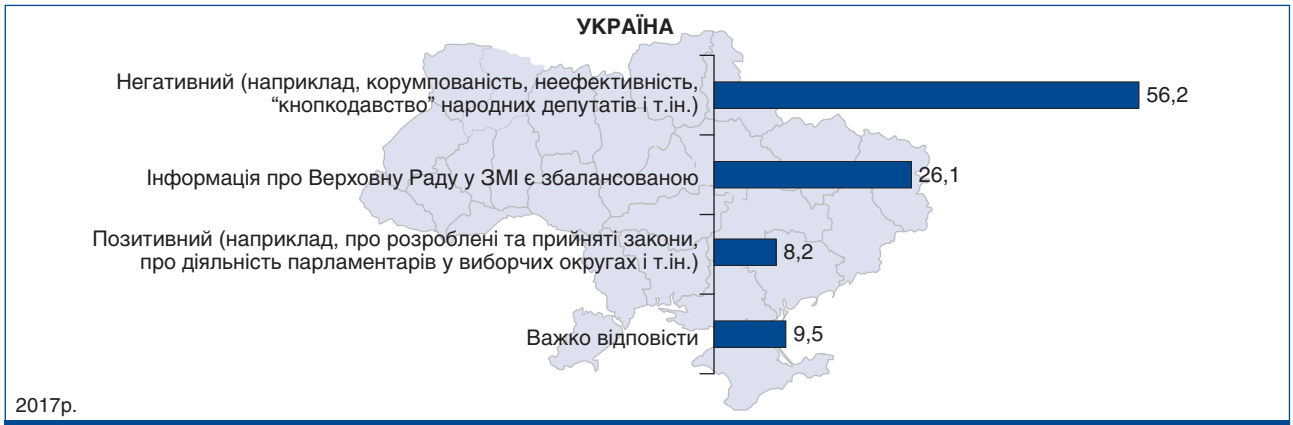

РЕГІОНИ

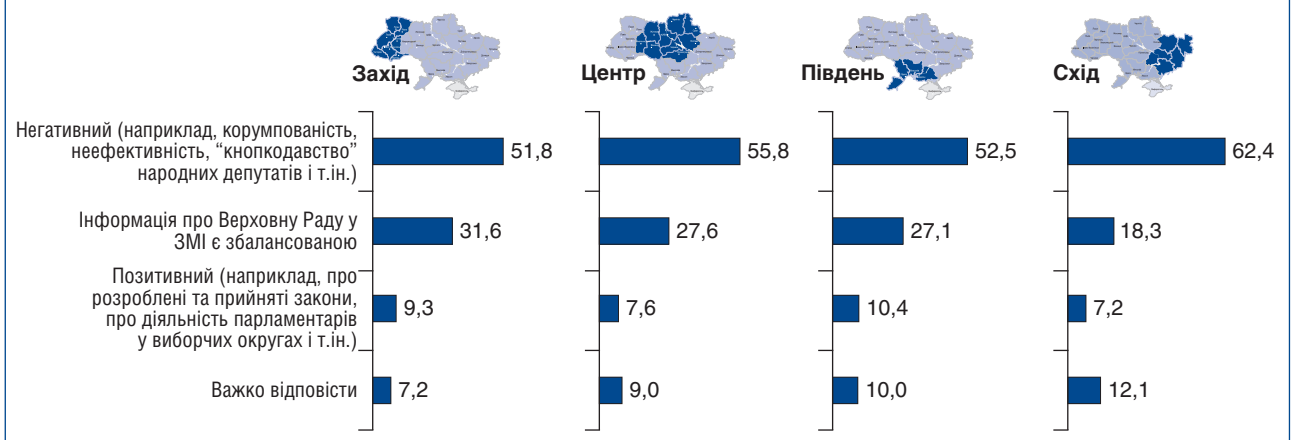

	ВІК (років)					ОСВІТА		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Негативний (наприклад, корумпованість, неефективність, "кнопкодавство" народних депутатів і т.ін.)	53,9	54,6	56,3	57,7	58,1	57,7	55,5	55,6
Інформація про Верховну Раду у ЗМІ є збалансованою	27,1	26,4	24,2	27,9	25,2	23,2	25,6	29,0
Позитивний (наприклад, про розроблені та прийняті закони, про діяльність парламентарів у виборчих округах і т.ін.)	8,2	7,9	9,4	7,5	8,1	8,6	8,7	7,4
Важко відповісти	10,8	11,1	10,0	6,9	8,6	10,6	10,1	8,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Негативний (наприклад, корумпованість, неефективність, "кнопкодавство" народних депутатів і т.ін.)	56,9	55,8	54,4	55,3	56,4	57,1
Інформація про Верховну Раду у ЗМІ є збалансованою	27,0	24,1	26,2	26,3	23,9	27,5
Позитивний (наприклад, про розроблені та прийняті закони, про діяльність парламентарів у виборчих округах і т.ін.)	8,8	9,5	5,3	8,0	9,5	7,5
Важко відповісти	7,3	10,6	14,0	10,5	10,2	7,8

Яка інформація про Парламент є прихованою від громадян (тобто громадяни не мають доступу до неї)?*
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Про закулісні домовленості між політичними партіями	53,3	46,0	50,8	58,7	46,9	53,0	51,3	51,8	54,4
Про доходи парламентарів	43,9	46,9	50,0	46,8	43,9	49,1	43,5	47,1	48,4
Про минуле депутатів Верховної Ради, деталі їх політичної кар'єри	33,8	40,9	44,2	42,0	39,4	39,9	41,2	39,3	39,8
Про взаємодію політичних сил із власниками засобів масової інформації	30,6	33,2	21,7	33,0	29,5	29,8	33,5	31,8	31,7
Про реальних ініціаторів законопроектів	28,9	32,6	25,8	33,2	30,5	32,8	30,7	33,0	29,1
Інше	1,3	2,6	2,9	0,8	1,9	2,4	1,2	1,8	1,7
Жодна інформація не є прихованою	8,9	6,8	7,1	2,5	6,6	4,5	7,6	5,7	6,2
Громадяни не повинні знати всіх деталей про Парламент	1,9	2,5	1,7	2,8	3,5	3,7	0,9	2,7	1,3
Важко відповісти	7,7	8,6	15,4	13,4	10,6	10,8	10,3	11,1	9,8

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Про закулісні домовленості між політичними партіями	52,0	49,3	54,0	51,1	49,1	55,3
Про доходи парламентарів	45,3	46,3	47,9	45,3	51,7	44,3
Про минуле депутатів Верховної Ради, деталі їх політичної кар'єри	39,4	40,6	39,7	37,6	44,3	41,1
Про взаємодію політичних сил із власниками засобів масової інформації	29,3	31,9	32,0	31,7	30,8	30,4
Про реальних ініціаторів законопроектів	28,9	31,7	32,1	29,7	35,8	29,1
Інше	1,5	1,9	1,8	1,9	2,2	0,9
Жодна інформація не є прихованою	6,6	5,3	6,8	7,1	4,3	5,8
Громадяни не повинні знати всіх деталей про Парламент	2,7	2,3	2,1	2,6	3,0	1,1
Важко відповісти	11,5	11,7	8,2	8,3	11,9	14,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Якої інформації про Парламент не достатньо сьогодні?*
% опитаних

	РЕГІОНИ				ВІК				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Точних даних про суми коштів, які закладаються на наступні роки у проекті державного бюджету	39,5	34,6	37,9	38,7	36,3	36,7	35,7	37,8	38,6
Інформації про діяльність парламентарів у виборчих округах	24,0	33,6	29,6	37,5	26,7	28,5	30,6	34,8	37,6
Узагальнених аналітичних матеріалів про розроблені політичними силами напрями політики в законопроектах, які обговорюються у Верховній Раді	24,4	34,3	37,1	27,7	30,2	29,0	26,5	32,6	33,3
Інформації про рішення комітетів Парламенту	17,6	27,3	24,2	22,8	21,7	20,4	23,8	24,0	26,5
Інше	1,9	6,1	8,8	6,2	5,0	5,3	7,4	4,8	5,4
Мені достатньо наявної інформації	25,1	24,0	20,0	15,9	24,8	22,4	23,0	22,5	16,9
Важко відповісти	13,8	6,6	10,0	13,0	11,6	11,9	10,3	8,1	9,8

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Точних даних про суми коштів, які закладаються на наступні роки у проекті державного бюджету	36,6	36,3	38,7	37,4	40,3	33,6	35,4	37,5	39,1	31,7
Інформації про діяльність парламентарів у виборчих округах	32,4	31,2	32,5	29,1	35,3	35,6	31,9	31,8	33,1	26,5
Узагальнених аналітичних матеріалів про розроблені політичними силами напрями політики в законопроектах, які обговорюються у Верховній Раді	27,8	31,7	31,5	31,8	30,8	27,1	30,3	29,0	33,0	26,5
Інформації про рішення комітетів Парламенту	21,6	24,4	24,0	21,9	26,9	23,5	20,9	23,0	25,2	28,0
Інше	4,0	5,4	6,6	4,3	8,2	5,5	7,0	5,3	5,0	6,1
Мені достатньо наявної інформації	22,3	21,3	21,6	22,4	17,4	24,2	19,8	22,2	21,7	18,1
Важко відповісти	12,2	11,0	8,1	10,8	9,5	10,2	9,8	11,0	9,9	12,0

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи чули Ви щось про діяльність наведених громадських організацій, рухів, проектів?
% опитаних

РУХ “ЧЕСНО”

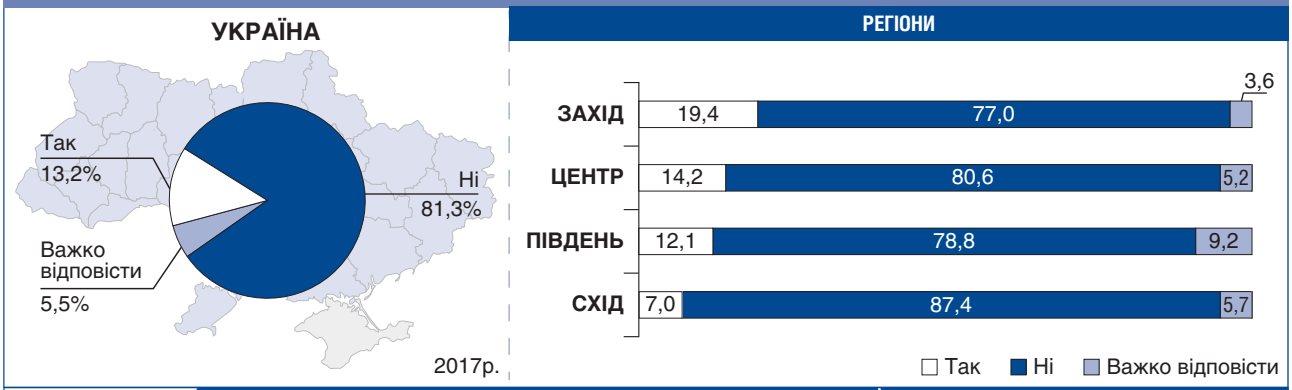

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	9,2	15,8	14,7	14,5	13,0	8,8	13,2	16,8
Ні	84,7	81,3	78,2	79,8	81,4	86,1	82,4	76,3
Важко відповісти	6,1	2,9	7,1	5,7	5,6	5,1	4,4	6,9

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	14,2	9,7	14,6	15,2	11,7	12,2
Ні	81,7	82,2	79,6	78,7	83,3	82,9
Важко відповісти	4,1	8,2	5,8	6,1	5,0	5,0

ГРОМАДЯНСЬКА МЕРЕЖА “ОПОРА”

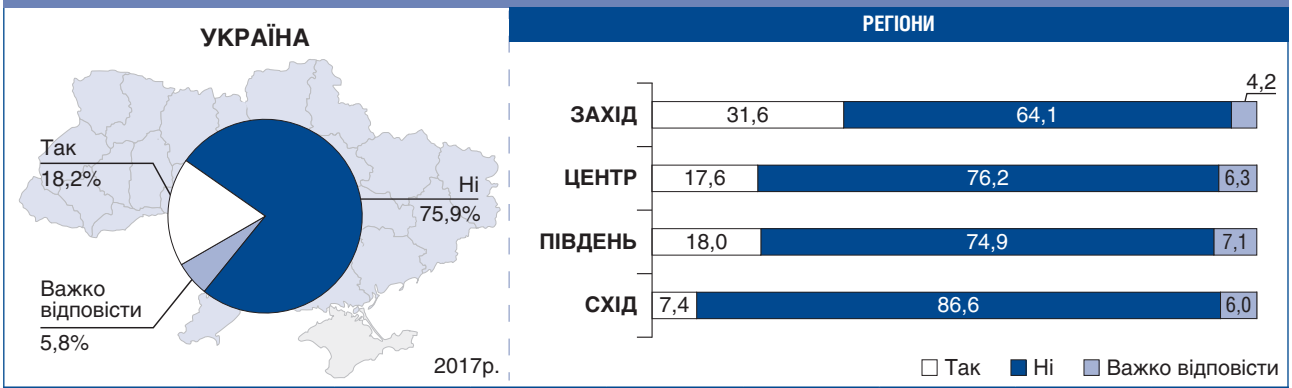

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	17,0	18,5	19,7	20,2	16,9	11,7	18,6	23,1
Ні	77,1	76,3	72,4	74,7	77,9	83,0	76,3	69,9
Важко відповісти	5,9	5,3	7,9	5,1	5,3	5,3	5,1	7,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	22,3	11,4	15,3	20,2	17,4	16,5
Ні	72,9	80,2	79,1	73,5	76,5	78,3
Важко відповісти	4,9	8,4	5,6	6,4	6,1	5,1

Чи чули Ви щось про діяльність наведених громадських організацій, рухів, проектів?
% опитаних *(продовження)*

РЕАНІМАЦІЙНИЙ ПАКЕТ РЕФОРМ

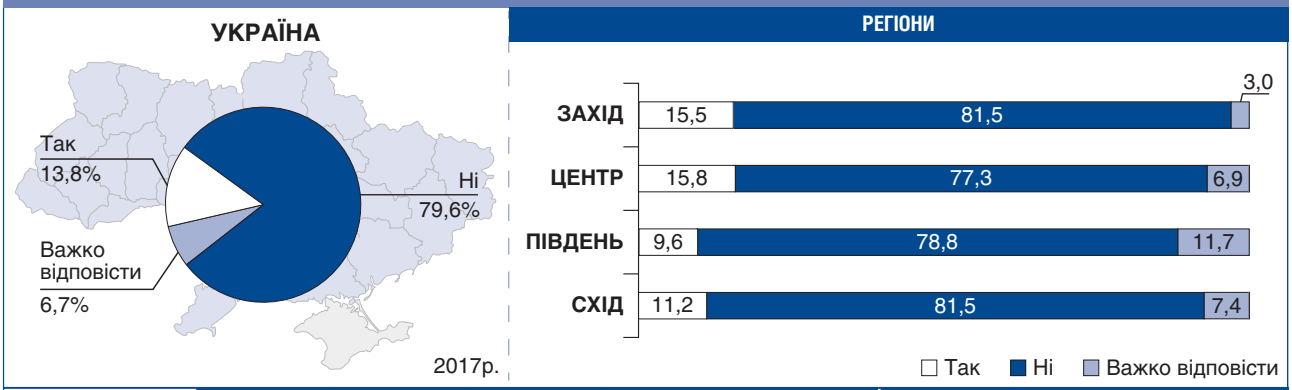

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	12,3	14,0	12,6	17,4	13,1	9,5	12,5	18,8
Ні	80,2	82,3	78,2	74,8	80,9	85,6	81,1	72,8
Важко відповісти	7,5	3,7	9,1	7,8	6,0	4,9	6,4	8,4

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	13,7	11,0	16,9	16,2	11,7	12,5
Ні	81,4	78,1	76,7	76,1	82,4	81,7
Важко відповісти	4,9	11,0	6,4	7,7	5,9	5,9

ПРОЕКТ “RADA4YOU”

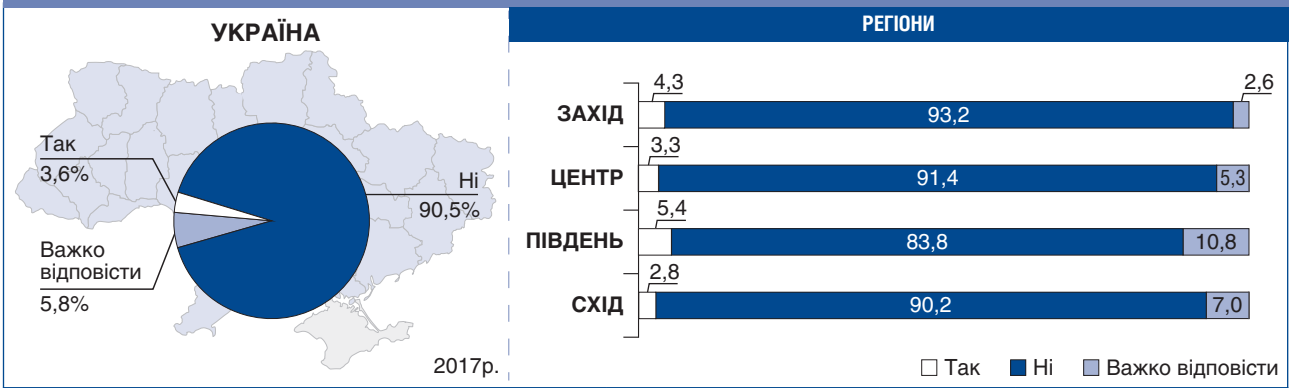

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	3,3	4,2	3,2	3,9	3,6	2,7	4,2	3,7
Ні	91,7	91,5	90,6	88,3	90,2	93,4	90,0	88,8
Важко відповісти	5,0	4,2	6,2	7,8	6,2	3,8	5,8	7,5

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	4,0	3,2	3,3	2,6	3,3	5,1
Ні	91,7	86,9	91,8	90,9	91,1	89,6
Важко відповісти	4,3	9,9	4,9	6,5	5,6	5,3

Чи чули Ви щось про діяльність наведених громадських організацій, рухів, проектів?
% опитаних *(продовження)*

ПРОГРАМА “РАДА” USAID

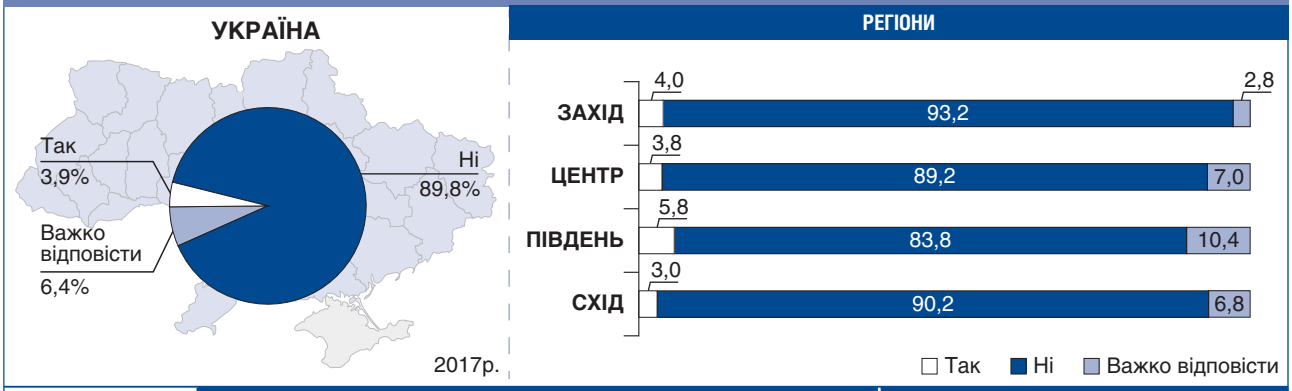

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	3,3	4,7	3,5	4,5	3,6	2,0	4,1	5,0
Ні	91,0	89,7	89,7	88,0	90,0	94,1	89,1	87,1
Важко відповісти	5,7	5,5	6,8	7,5	6,4	3,8	6,8	7,9

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	4,4	3,0	3,3	3,2	5,0	3,6
Ні	90,5	86,9	90,9	89,0	89,1	91,3
Важко відповісти	5,1	10,1	5,8	7,7	5,9	5,1

КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ

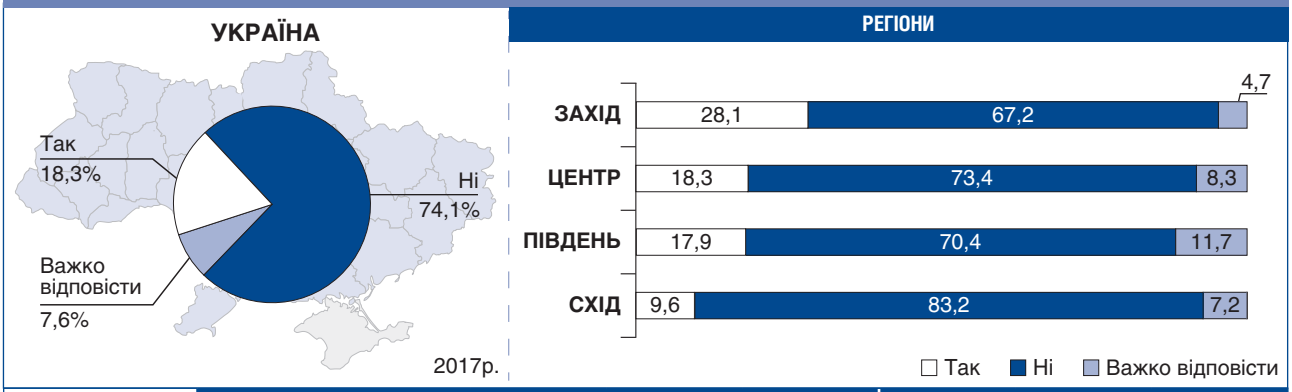

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	14,9	18,3	20,4	21,3	17,7	10,9	17,8	24,7
Ні	79,2	75,9	69,0	71,2	74,2	82,1	74,8	66,8
Важко відповісти	5,9	5,8	10,6	7,5	8,1	6,9	7,3	8,5

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Так	19,9	15,9	16,9	22,6	17,8	13,5
Ні	73,3	73,8	76,4	68,8	75,6	79,4
Важко відповісти	6,8	10,3	6,7	8,6	6,7	7,1

Як часто Ви дивитеся кожен з наведених телеканалів, слухаєте радіостанції, читаєте газети?
% опитаних

ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕЛЕКАНАЛ

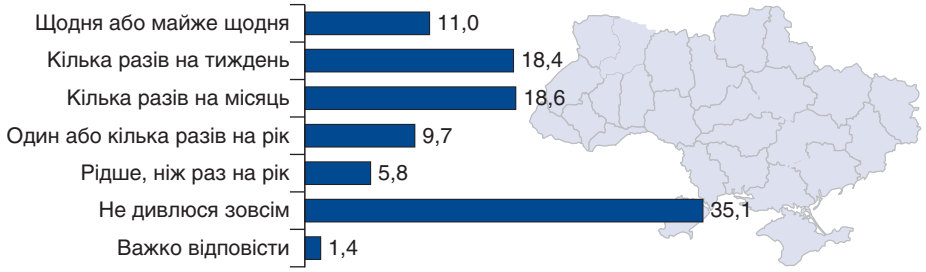

2017р.

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	5,5	11,5	19,1	11,3	5,0	7,7	7,1	12,3	19,6
Кілька разів на тиждень	20,8	16,9	19,5	17,9	10,2	15,0	18,8	22,9	24,3
Кілька разів на місяць	19,7	20,6	12,9	17,2	13,9	20,3	17,4	18,7	21,7
Один або кілька разів на рік	11,9	12,1	5,4	6,4	10,6	9,5	12,9	8,1	8,1
Рідше, ніж раз на рік	4,9	7,4	4,6	4,7	7,1	6,3	7,1	4,5	4,3
Не дивлюся зовсім	36,7	30,2	36,1	40,4	52,5	38,8	35,0	31,6	21,1
Важко відповісти	0,4	1,3	2,5	2,1	0,7	2,4	1,8	1,8	0,9

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	12,8	10,3	10,3	10,2	7,8	16,0	9,1	14,8	10,1
Кілька разів на тиждень	17,7	19,6	17,4	21,0	14,9	15,7	13,5	20,2	22,9
Кілька разів на місяць	17,6	20,5	17,2	20,2	20,3	12,9	19,7	19,6	16,3
Один або кілька разів на рік	10,2	9,2	10,0	10,9	6,0	10,4	9,7	10,0	9,5
Рідше, ніж раз на рік	4,4	5,6	7,2	5,4	5,8	6,7	7,9	3,3	5,1
Не дивлюся зовсім	36,4	33,7	35,6	31,2	42,5	37,3	38,7	30,4	34,8
Важко відповісти	0,9	1,0	2,3	1,1	2,8	1,1	1,5	1,7	1,4

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ТЕЛЕКАНАЛ “РАДА”

2017р.

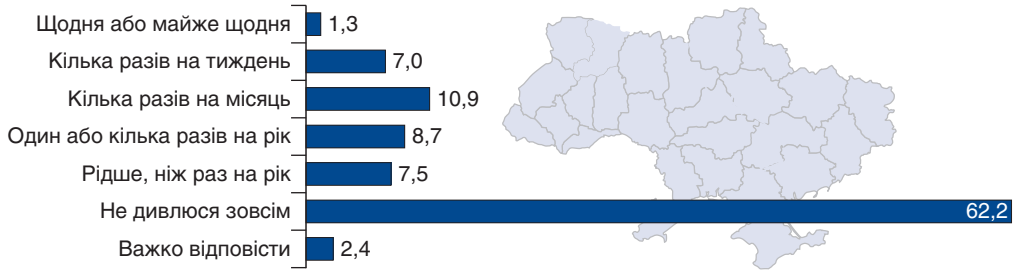

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	1,3	1,8	1,7	0,2	0,5	0,3	1,5	1,2	2,4
Кілька разів на тиждень	5,7	5,1	15,0	7,6	1,6	3,7	6,5	9,9	12,2
Кілька разів на місяць	10,4	9,9	14,6	11,2	8,5	9,5	8,8	10,5	15,4
Один або кілька разів на рік	8,1	10,2	4,2	9,3	5,9	8,2	9,7	9,3	10,5
Рідше, ніж раз на рік	8,1	9,1	6,7	5,1	7,8	7,9	8,8	8,1	5,8
Не дивлюся зовсім	65,2	61,5	54,6	63,9	74,1	68,1	61,5	58,9	50,8
Важко відповісти	1,3	2,3	3,3	2,8	1,6	2,4	3,2	2,1	2,6

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	1,1	1,0	1,6	1,8	0,6	0,4	9,1	14,8	10,1
Кілька разів на тиждень	8,2	6,8	6,5	5,9	6,9	10,0	13,5	20,2	22,9
Кілька разів на місяць	8,4	12,6	11,0	11,3	11,2	9,5	19,7	19,6	16,3
Один або кілька разів на рік	6,9	9,2	9,6	8,5	8,0	10,0	9,7	10,0	9,5
Рідше, ніж раз на рік	6,6	6,9	9,0	8,4	6,5	6,4	7,9	3,3	5,1
Не дивлюся зовсім	66,0	62,1	59,2	61,9	62,5	62,5	38,7	30,4	34,8
Важко відповісти	2,7	1,4	3,1	2,1	4,3	1,1	1,5	1,7	1,4

Як часто Ви дивитеся кожен з наведених телеканалів, слухаєте радіостанції, читаєте газети?
% опитаних
(продовження)

НОВИНИ ТА ПЕРЕДАЧІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДІОКОМПАНІЇ УКРАЇНИ (В Т.Ч. ЧЕРЕЗ РАДІОТОЧКУ)

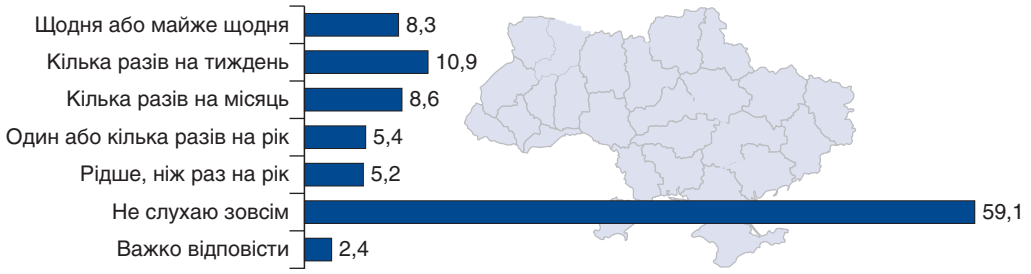

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	6,2	9,6	10,0	7,5	3,3	4,5	8,6	9,9	13,9
Кілька разів на тиждень	15,1	10,2	10,0	8,9	7,1	7,9	9,4	12,5	16,0
Кілька разів на місяць	8,5	9,6	6,3	8,3	6,1	9,8	10,3	9,6	8,1
Один або кілька разів на рік	4,9	7,3	5,0	3,4	5,9	4,5	8,0	5,7	4,1
Рідше, ніж раз на рік	5,3	5,6	4,6	4,5	4,7	6,9	3,5	3,3	6,6
Не слухаю зовсім	58,9	55,3	61,1	64,0	71,9	63,1	58,1	56,1	48,7
Важко відповісти	1,1	2,3	2,9	3,4	0,7	2,4	1,8	1,8	0,9

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	10,2	8,2	7,1	9,5	6,0	8,2	5,7	11,7	8,7
Кілька разів на тиждень	10,2	12,3	9,9	11,6	9,1	11,3	9,5	11,1	12,8
Кілька разів на місяць	6,6	8,2	10,7	8,0	9,1	9,5	10,5	7,6	7,2
Один або кілька разів на рік	5,1	5,6	5,4	6,4	2,8	5,8	5,6	3,9	6,5
Рідше, ніж раз на рік	4,6	5,3	5,4	5,8	5,0	4,0	5,9	2,6	6,3
Не слухаю зовсім	60,1	58,5	59,0	56,6	64,0	60,1	60,9	60,6	55,9
Важко відповісти	3,1	1,8	2,5	2,1	4,1	1,1	1,9	2,6	2,7

ГАЗЕТУ “ГОЛОС УКРАЇНИ”

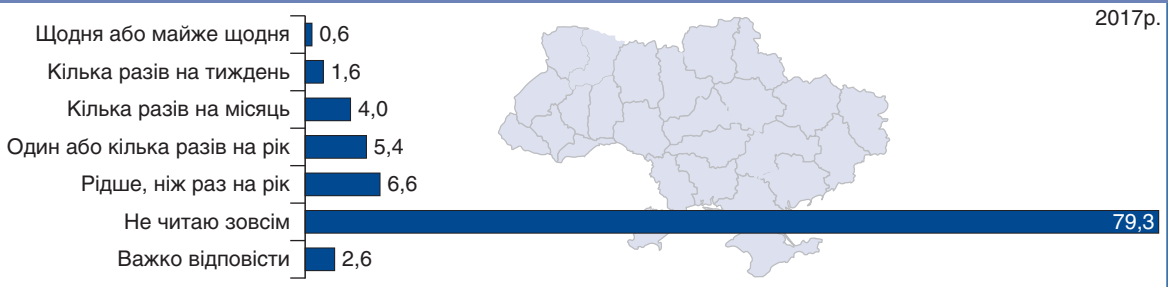

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	0,8	0,5	1,2	0,2	0,5	0,0	0,0	0,6	1,5
Кілька разів на тиждень	1,1	2,2	2,5	0,8	0,9	1,3	1,2	2,4	1,9
Кілька разів на місяць	3,6	4,8	5,4	2,6	3,3	3,2	2,6	3,3	6,8
Один або кілька разів на рік	5,7	6,1	5,8	4,0	3,8	5,0	7,6	5,1	5,8
Рідше, ніж раз на рік	6,8	6,8	8,3	5,3	6,6	6,6	6,8	6,9	6,0
Не читаю зовсім	81,1	77,2	73,0	83,2	83,7	81,2	78,5	78,8	74,7
Важко відповісти	0,8	2,3	3,7	4,0	1,2	2,6	3,2	3,0	3,4

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	0,5	0,4	0,9	0,6	1,1	0,2	1,1	0,4	0,2
Кілька разів на тиждень	1,5	0,9	2,3	1,7	1,9	0,7	1,4	1,3	2,1
Кілька разів на місяць	3,5	4,2	4,3	3,8	3,2	5,5	4,1	3,7	4,1
Один або кілька разів на рік	4,6	5,3	6,2	6,1	3,7	5,5	5,9	6,1	4,2
Рідше, ніж раз на рік	5,5	5,1	9,3	7,2	6,7	5,1	6,8	4,6	7,8
Не читаю зовсім	81,4	81,9	74,3	78,6	78,7	81,2	78,5	81,1	78,8
Важко відповісти	3,1	2,2	2,8	2,1	4,7	1,8	2,2	2,8	2,9

Як часто Ви дивитеся кожен з наведених телеканалів, слухаєте такі радіостанції, читаєте такі газети?
% опитаних
(продовження)

ГАЗЕТУ "УРЯДОВИЙ КУР'ЄР"

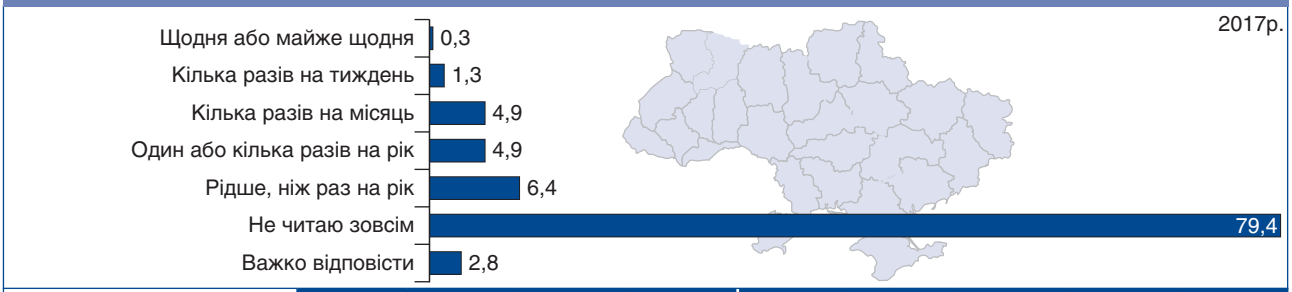

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	0,4	0,1	0,8	0,4	0,2	0,3	0,0	0,0	0,8
Кілька разів на тиждень	1,5	1,3	1,3	0,9	0,5	0,5	1,8	0,9	2,4
Кілька разів на місяць	4,0	5,3	7,9	3,6	4,5	4,7	1,8	8,7	5,1
Один або кілька разів на рік	4,9	5,2	4,6	4,5	3,5	4,7	6,8	6,0	4,3
Рідше, ніж раз на рік	5,5	7,2	8,3	5,1	5,7	8,4	6,2	6,9	5,6
Не читаю зовсім	82,3	78,1	73,3	81,9	84,9	78,7	79,7	74,9	78,0
Важко відповісти	1,3	2,7	3,8	3,6	0,7	2,6	3,8	2,7	3,8

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	0,0	0,1	0,9	0,3	0,4	0,2	0,5	0,4	0,0
Кілька разів на тиждень	0,5	1,4	1,6	1,4	1,3	1,1	1,2	1,3	1,2
Кілька разів на місяць	3,5	5,5	5,3	4,2	6,0	5,3	6,2	4,1	3,9
Один або кілька разів на рік	3,1	4,7	6,6	4,8	5,2	5,1	4,9	5,0	5,1
Рідше, ніж раз на рік	6,2	5,0	8,2	7,1	6,7	4,4	6,9	3,9	7,8
Не читаю зовсім	83,2	81,0	74,6	79,8	76,3	81,6	78,3	81,8	79,0
Важко відповісти	3,5	2,2	2,8	2,5	4,1	2,2	2,0	3,5	3,0

ГАЗЕТИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

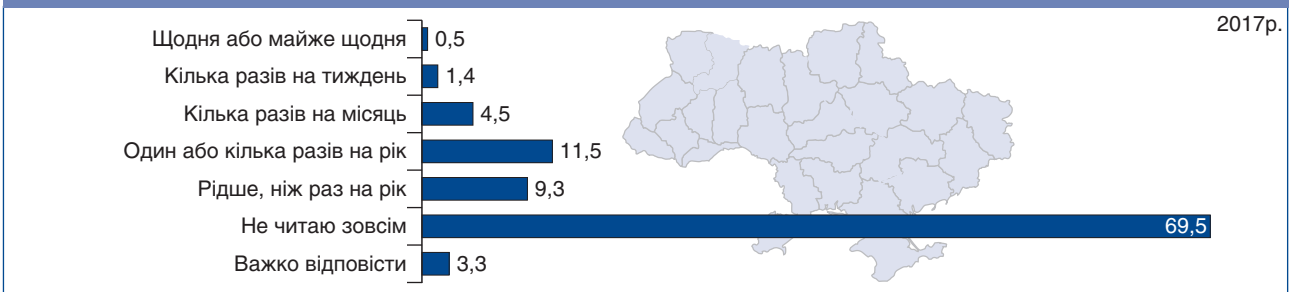

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Щодня або майже щодня	0,6	0,3	0,4	0,6	0,5	0,0	0,3	0,6	0,9
Кілька разів на тиждень	0,6	0,8	3,3	2,3	0,7	1,3	0,3	2,1	2,4
Кілька разів на місяць	4,3	3,4	7,1	5,1	3,3	3,2	4,7	4,8	6,2
Один або кілька разів на рік	16,6	13,0	7,9	6,4	7,7	12,7	11,5	11,7	13,9
Рідше, ніж раз на рік	7,4	13,8	8,3	4,9	7,7	9,5	11,2	9,9	8,8
Не читаю зовсім	69,4	64,7	69,6	76,6	77,9	70,7	68,2	68,0	63,0
Важко відповісти	1,1	4,0	3,3	4,2	2,1	2,6	3,8	3,0	4,7

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Щодня або майже щодня	0,2	0,5	0,7	0,6	0,4	0,2	0,9	0,4	0,2
Кілька разів на тиждень	1,1	1,8	1,3	1,0	2,6	1,3	2,4	1,3	0,5
Кілька разів на місяць	4,8	4,4	4,4	3,7	5,4	5,3	6,1	3,7	3,3
Один або кілька разів на рік	11,5	12,9	9,9	14,1	9,3	7,6	10,2	12,9	11,9
Рідше, ніж раз на рік	7,5	9,5	10,5	10,6	6,9	8,9	9,4	8,9	9,6
Не читаю зовсім	71,3	68,3	69,4	66,9	70,4	75,1	68,5	69,7	70,4
Важко відповісти	3,7	2,6	3,8	3,2	5,0	1,6	2,6	3,1	4,2

Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди?
% опитаних

	ВІК (років)					ОСВІТА		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Так	60,8	60,9	59,7	57,7	61,2	61,1	59,4	60,6
Ні	25,5	24,8	28,8	28,2	25,7	24,8	28,5	25,1
Важко відповісти	13,7	14,2	11,5	14,1	13,1	14,1	12,1	14,2

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	70,5	42,0	54,4	57,5	57,0	66,3	48,2	61,6	64,4	69,5
Ні	18,5	42,2	29,1	26,8	29,7	23,3	39,9	24,3	22,8	17,1
Важко відповісти	11,0	15,7	16,4	15,7	13,4	10,4	11,8	14,2	12,8	13,4

Для того, щоб політична та економічна ситуація в Україні змінилися на краще, чи потрібна Ваша особиста участь?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Так	35,9	32,7	29,4	38,9	29,5	27,4	32,6	38,1	37,8	26,3	27,9
Ні	45,6	44,1	50,0	40,1	52,8	51,6	47,5	42,6	44,9	49,6	49,9
Важко відповісти	18,4	23,2	20,6	21,1	17,7	21,0	19,9	19,3	17,3	24,1	22,2

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	29,9	34,8	35,3	31,9	30,7	34,8	47,6	36,4	35,2	42,6	30,8	26,6	25,2
Ні	49,6	44,6	45,9	53,3	45,7	47,4	29,3	43,7	49,7	36,1	50,3	53,9	47,3
Важко відповісти	20,4	20,6	18,8	14,8	23,6	17,8	23,2	19,9	15,1	21,3	18,9	19,5	27,4

З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

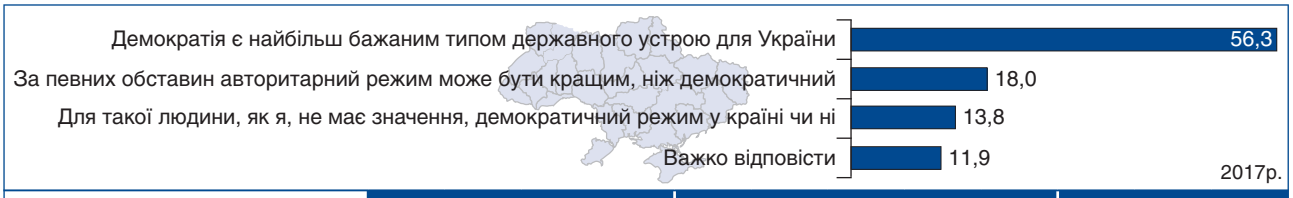

	РЕГІОНИ				ВІК (років)					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України	67,2	56,9	53,5	47,0	61,9	54,5	58,5	60,1	49,4	50,3	56,5	60,9
За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний	13,0	17,2	10,4	27,0	15,6	18,3	16,2	19,2	19,9	19,9	17,2	17,5
Для такої людини, як я, не має значення, демократичний режим у країні чи ні	9,8	14,3	19,1	14,2	11,8	14,8	13,2	12,3	15,8	14,6	14,9	11,6
Важко відповісти	10,0	11,6	17,0	11,9	10,6	12,4	12,1	8,4	14,8	15,2	11,4	10,0

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України	61,5	45,5	54,7	56,0	55,2	57,7	51,5	54,9	59,9	65,1
За певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний	16,2	20,3	20,0	19,1	17,4	17,2	15,6	20,5	17,2	13,3
Для такої людини, як я, не має значення, демократичний режим у країні чи ні	11,6	19,2	13,3	15,3	11,5	13,7	19,8	12,0	12,8	8,4
Важко відповісти	10,7	15,1	12,0	9,6	15,9	11,4	13,1	12,6	10,2	13,3

Чи брали Ви участь у виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.?
% опитаних

	ВІК					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Так	48,2	69,9	70,6	75,6	76,0	63,3	69,7	70,0	73,7	60,8	61,6
Ні	49,2	27,7	24,4	21,7	20,3	33,6	27,2	26,5	24,0	34,3	34,4
Важко відповісти	2,6	2,4	5,0	2,7	3,8	3,1	3,1	3,5	2,3	5,0	4,0

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН				КОНФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ					
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	УПЦ-КП	УПЦ (МП)	Греко-католицизм	Просто православний	Просто християнин	Не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань
Так	64,2	68,5	72,2	64,9	68,3	69,8	63,9	71,9	64,8	86,3	65,2	66,9	56,4
Ні	32,4	27,2	25,6	31,8	27,7	27,8	32,5	23,8	32,6	12,6	31,5	32,5	36,4
Важко відповісти	3,4	4,3	2,3	3,3	4,0	2,4	3,6	4,3	2,7	1,1	3,2	0,6	7,1

Як Ви оцінюєте роботу депутата Верховної Ради України, який представляє Ваш виборчий округ?
% опитаних

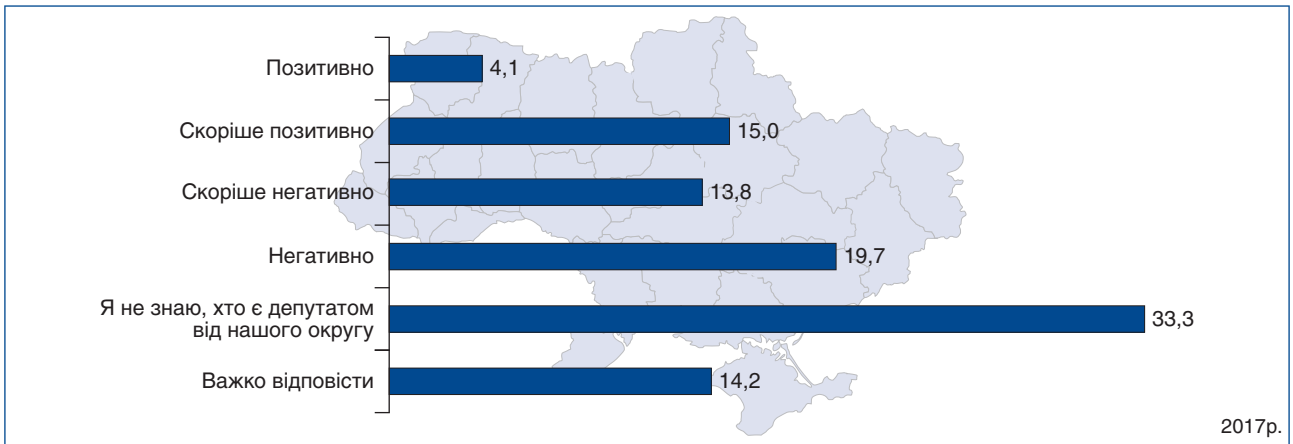

РЕГІОНИ

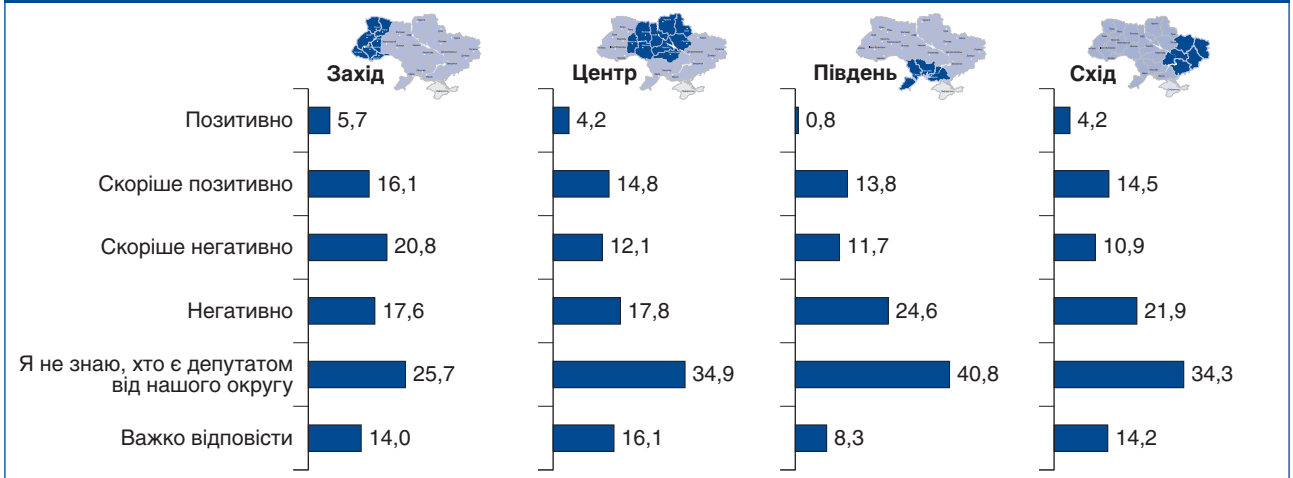

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Позитивно	5,2	3,7	3,8	3,3	4,3	2,9	3,9	5,3
Скоріше позитивно	13,7	16,1	14,4	13,8	16,1	13,9	14,4	16,5
Скоріше негативно	9,5	13,8	13,5	19,5	13,9	12,1	14,2	14,7
Негативно	15,1	17,7	21,8	20,1	23,0	20,5	19,8	19,0
Я не знаю, хто є депутатом від нашого округу	43,5	35,4	29,1	30,3	28,1	36,7	32,3	31,5
Важко відповісти	13,0	13,2	17,4	12,9	14,6	13,9	15,4	13,1

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Позитивно	4,9	5,0	1,3	3,6	4,1	4,8	2,3	4,2	4,9	7,3
Скоріше позитивно	16,7	12,9	12,9	14,6	15,4	15,0	10,0	15,9	16,8	14,6
Скоріше негативно	16,2	10,6	11,1	13,0	10,4	17,4	12,3	14,4	14,0	15,9
Негативно	18,2	22,4	20,2	18,8	20,6	20,2	23,3	18,3	19,6	18,3
Я не знаю, хто є депутатом від нашого округу	30,3	36,0	38,0	36,6	33,0	29,5	36,8	32,1	32,3	31,7
Важко відповісти	13,8	13,1	16,4	13,4	16,7	13,1	15,3	15,1	12,4	12,2

Як Ви оцінюєте роботу політичної партії, за яку Ви голосували на виборах до Верховної Ради України 2014р.?
% опитаних

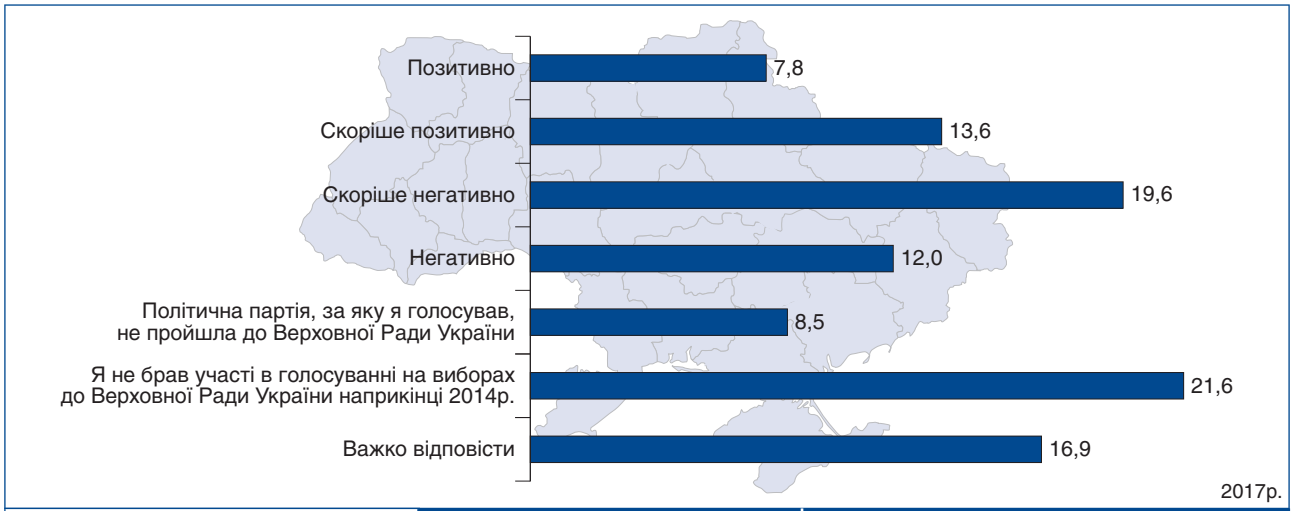

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Позитивно	9,3	6,1	7,1	9,1	5,2	7,4	8,3	8,4	9,2
Скоріше позитивно	17,6	14,0	12,9	10,0	11,3	13,5	11,8	15,9	15,4
Скоріше негативно	18,0	20,3	21,2	19,1	16,5	20,6	20,4	18,0	21,6
Негативно	16,8	12,6	9,1	8,1	7,6	10,1	13,3	15,6	13,9
Політична партія, за яку я голосував, не пройшла до Верховної Ради України	9,8	8,6	7,1	7,7	6,1	9,8	8,0	7,5	10,3
Я не брав участі в голосуванні на виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.	14,6	16,8	26,1	32,8	38,1	22,5	21,2	15,9	12,0
Важко відповісти	13,8	21,5	16,6	13,2	15,1	16,1	17,1	18,9	17,5

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Позитивно	7,3	7,2	8,8	8,4	8,0	6,2
Скоріше позитивно	12,2	14,0	14,6	15,5	10,8	12,2
Скоріше негативно	18,2	20,3	19,9	19,8	18,1	20,2
Негативно	14,0	12,9	9,3	15,2	6,5	10,0
Політична партія, за яку я голосував, не пройшла до Верховної Ради України	5,6	9,4	9,7	8,4	10,6	6,7
Я не брав участі в голосуванні на виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.	25,1	19,7	20,9	16,4	28,0	27,9
Важко відповісти	17,5	16,5	16,9	16,5	18,1	16,9

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Позитивно	7,1	9,1	7,5	9,5	6,0	8,4	11,0
Скоріше позитивно	14,1	12,2	14,1	10,8	14,6	14,3	12,2
Скоріше негативно	15,2	20,9	23,9	20,6	20,4	18,2	19,5
Негативно	9,3	12,4	14,7	9,8	13,9	11,4	7,3
Політична партія, за яку я голосував, не пройшла до Верховної Ради України	11,6	7,4	5,7	9,8	7,4	8,8	12,2
Я не брав участі в голосуванні на виборах до Верховної Ради України наприкінці 2014р.	24,9	20,6	18,6	24,9	19,2	22,3	23,2
Важко відповісти	17,8	17,4	15,3	14,6	18,3	16,6	14,6

Оцінка ставлення до партій*,
середній бал

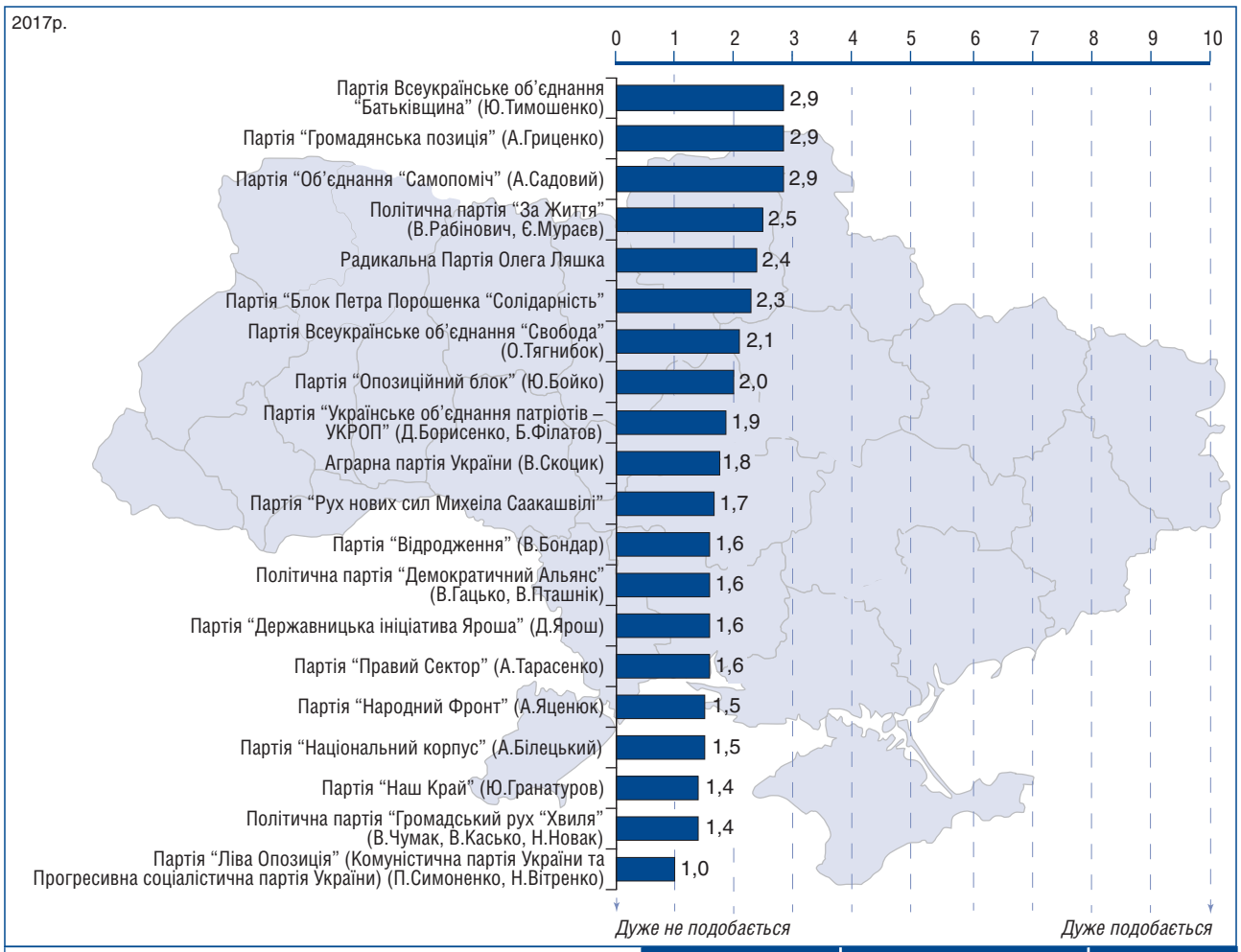

	РЕГІОНИ				ВІК					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Початкова, неповна абозагальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" (Ю.Тимошенко)	3,5	2,8	2,9	2,3	2,8	2,5	2,6	3,2	3,2	3,2	2,6	2,9
Партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	4,1	2,8	2,6	1,8	2,4	2,9	2,9	2,8	3,2	2,8	2,7	3,1
Партія "Об'єднання "Самопоміч" (А.Садовий)	4,3	2,6	3,2	1,7	2,9	2,9	2,7	2,9	2,9	2,7	2,7	3,2
Політична партія "За Життя"(В.Рабінович, Є.Мураєв)	1,7	2,2	2,6	3,2	2,3	2,2	2,2	2,5	2,9	2,6	2,5	2,3
Радикальна Партія Олега Ляшка	2,7	2,5	2,9	1,8	2,7	2,3	2,2	2,3	2,5	2,6	2,3	2,4
Партія "Блок Петра Порошенка "Солідарність"	3,1	2,5	2,4	1,2	2,5	2,2	2,3	2,3	2,2	2,1	2,2	2,6
Партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода" (О.Тягнибок)	3,3	2,1	1,7	0,9	2,4	2,0	2,1	1,8	2,0	2,0	1,9	2,3
Партія "Опозиційний блок" (Ю.Бойко)	1,2	1,7	2,8	2,8	1,9	1,8	1,9	2,1	2,3	2,2	2,0	1,9
Партія "Українське об'єднання патріотів – УКРОП" (Д.Борисенко, Б.Філатов)	3,0	1,7	2,0	1,0	2,2	1,8	1,8	1,9	1,7	1,8	1,8	2,1
Аграрна партія України (В.Скоцик)	2,2	1,7	2,4	1,3	1,9	1,6	1,8	1,9	1,9	2,0	1,6	1,9
Партія "Рух нових сил Михеіла Саакашвілі"	2,7	1,5	1,9	1,0	1,9	1,7	1,6	1,7	1,7	1,5	1,6	2,0
Партія "Відродження" (В.Бондар)	1,3	1,4	2,2	2,0	1,7	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,5	1,7
Політична партія "Демократичний Альянс" (В.Гацько, В.Пташнік)	2,3	1,4	1,8	1,0	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,5	1,5	1,7
Партія "Державницька ініціатива Яроша" (Д.Ярош)	2,6	1,5	1,9	0,9	1,9	1,5	1,4	1,6	1,6	1,6	1,4	1,8
Партія "Правий Сектор" (А.Тарасенко)	2,7	1,5	1,8	0,7	1,9	1,5	1,5	1,7	1,5	1,6	1,4	1,9
Партія "Народний Фронт" (А.Яценюк)	2,4	1,4	1,6	0,8	1,6	1,4	1,6	1,5	1,5	1,3	1,4	1,7
Партія "Національний корпус" (А.Білецький)	2,3	1,3	1,8	0,9	1,6	1,5	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,7
Партія "Наш Край" (Ю.Гранатуров)	1,3	1,2	1,7	1,8	1,5	1,3	1,3	1,5	1,6	1,4	1,4	1,5
Політична партія "Громадський рух "Хвиля" (В.Чумак, В.Касько, Н.Новак)	2,0	1,3	1,6	0,9	1,4	1,2	1,2	1,5	1,5	1,3	1,3	1,6
Партія "Ліва Опозиція" (Комуністична партія України та Прогресивна соціалістична партія України) (П.Симоненко, Н.Вітренко)	0,8	1,0	1,5	1,1	1,0	0,7	0,9	1,1	1,3	1,3	0,9	1,0

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що партія дуже не подобається, а "10" – дуже подобається.

Оцінка ставлення до партій*,
% опитаних

(продовження)

	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" (Ю.Тимошенко)	3,0	2,6	2,7	2,9	3,1	2,7	2,9	2,9	2,8	3,6
Партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	3,3	2,2	2,5	2,8	3,0	2,9	2,8	2,9	2,9	3,2
Партія "Об'єднання "Самопоміч" (А.Садовий)	3,3	2,4	2,3	2,9	2,9	2,9	2,3	2,9	3,1	3,8
Політична партія "За Життя"(В.Рабінович, Є.Мураєв)	2,0	3,1	2,8	2,8	2,8	1,7	2,6	2,5	2,4	2,0
Радикальна Партія Олега Ляшка	2,5	2,2	2,5	2,6	2,3	2,4	2,3	2,4	2,5	3,2
Партія "Блок Петра Порошенка "Солідарність"	2,7	1,7	2,0	2,2	2,1	2,6	1,5	2,4	2,6	3,2
Партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода" (О.Тягнибок)	2,6	1,4	1,3	2,0	2,0	2,2	1,6	2,1	2,2	3,1
Партія "Опозиційний блок" (Ю.Бойко)	1,5	2,8	2,3	2,4	2,2	1,5	2,2	2,0	2,0	1,9
Партія "Українське об'єднання патріотів – УКРОП" (Д.Борисенко, Б.Філатов)	2,3	1,5	1,4	1,8	1,8	2,1	1,5	1,9	2,0	2,6
Аграрна партія України (В.Скоцик)	1,9	1,8	1,8	1,7	2,1	1,8	1,5	1,9	1,9	1,8
Партія "Рух нових сил Михеіла Саакашвілі"	1,9	1,7	1,2	2,0	1,6	1,4	1,1	1,7	1,9	2,6
Партія "Відродження" (В.Бондар)	1,4	2,2	1,5	1,9	1,5	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9
Політична партія "Демократичний Альянс" (В.Гацько, В.Пташнік)	1,7	1,6	1,2	1,6	1,6	1,5	1,0	1,5	1,9	1,9
Партія "Державницька ініціатива Яроша" (Д.Ярош)	1,9	1,3	1,1	1,5	1,6	1,7	1,1	1,6	1,8	2,4
Партія "Правий Сектор" (А.Тарасенко)	2,0	1,2	1,2	1,6	1,5	1,7	1,0	1,6	1,7	2,9
Партія "Народний Фронт" (А.Яценюк)	1,7	1,2	1,2	1,5	1,3	1,6	0,9	1,6	1,7	1,8
Партія "Національний корпус" (А.Білецький)	1,6	1,4	1,1	1,5	1,4	1,5	0,9	1,5	1,6	2,0
Партія "Наш Край" (Ю.Гранатуров)	1,2	1,9	1,4	1,7	1,4	1,1	1,3	1,4	1,6	1,6
Політична партія "Громадський рух "Хвиля" (В.Чумак, В.Касько, Н.Новак)	1,5	1,3	1,1	1,4	1,6	1,3	0,8	1,4	1,6	1,7
Партія "Ліва Опозиція" (Комуністична партія України та Прогресивна соціалістична партія України) (П.Симоненко, Н.Вітренко)	0,9	1,4	0,9	1,2	1,1	0,8	1,2	1,0	1,0	0,8

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що партія дуже не подобається, а "10" – дуже подобається.

Чи знаєте Ви, яка форма державного правління існує зараз в Україні?
% опитаних

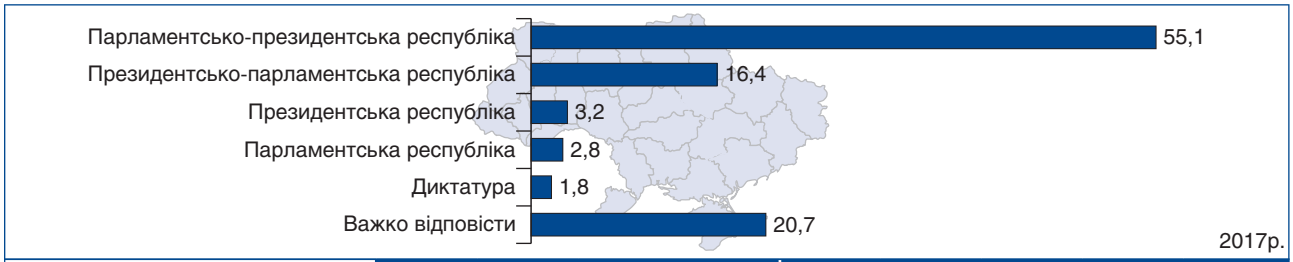

	РЕГІОНИ				ВІК (років)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Парламентсько-президентська республіка	60,0	53,7	52,7	53,7	54,5	56,7	58,1	57,2	51,2
Президентсько-парламентська республіка	21,3	15,8	14,9	13,4	15,8	15,8	17,4	18,1	15,4
Президентська республіка	0,4	2,1	4,1	7,0	4,0	1,8	3,5	3,0	3,8
Парламентська республіка	1,9	3,3	6,2	1,5	2,8	2,9	1,8	3,0	3,2
Диктатура	0,6	1,8	0,8	3,2	0,9	1,8	0,9	1,8	2,8
Важко відповісти	15,7	23,3	21,2	21,3	21,9	20,8	18,3	16,9	23,6

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ			ТИП ПОСЕЛЕННЯ		
	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села
Парламентсько-президентська республіка	49,4	56,0	58,5	59,2	47,6	52,4	52,0	60,1	54,6
Президентсько-парламентська республіка	16,4	15,6	17,4	17,3	14,7	16,0	15,2	13,9	20,0
Президентська республіка	2,2	3,5	3,7	1,1	7,8	3,8	3,9	3,3	2,4
Парламентська республіка	2,2	3,3	2,8	2,1	4,1	3,1	3,0	3,1	2,4
Диктатура	2,6	1,3	1,8	1,1	3,9	1,3	2,1	1,3	1,8
Важко відповісти	27,3	20,3	15,9	19,2	22,0	23,3	23,9	18,3	18,8

Яку форму державного правління Ви вважаєте найкращою для України за нинішньої ситуації?
% опитаних

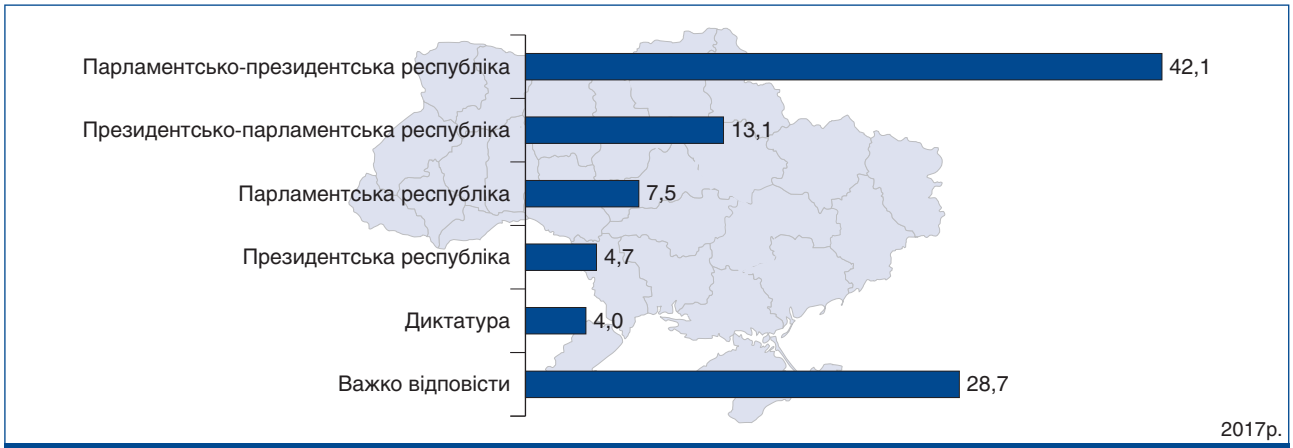

РЕГІОНИ

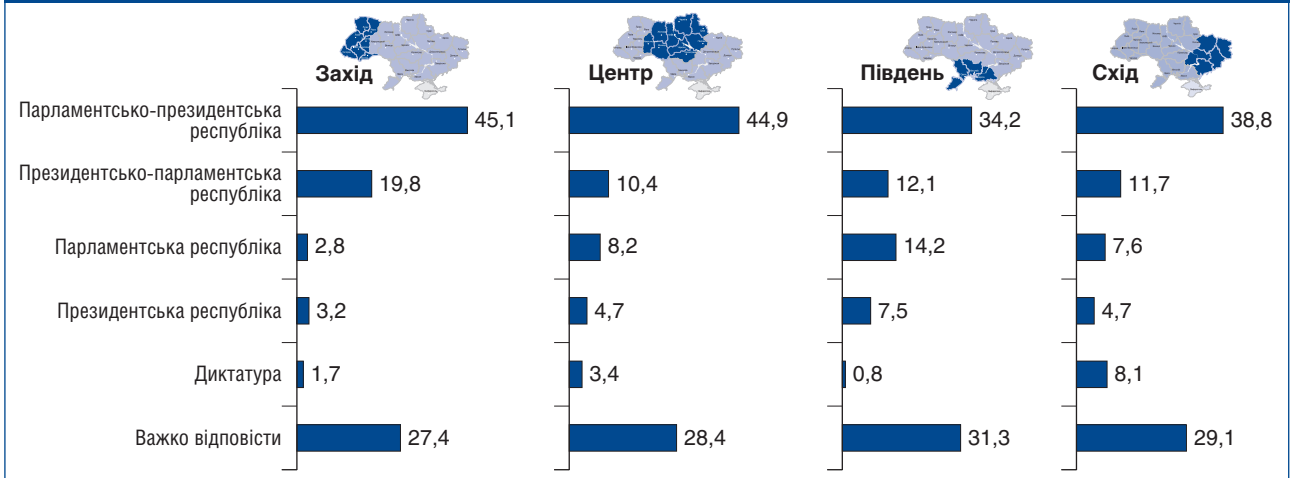

	ВІК (років)					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Початкова, неповна або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Іноді українська, іноді російська
Парламентсько-президентська республіка	42,5	41,8	42,8	42,9	41,2	37,7	42,8	44,8	45,9	37,9	37,0
Президентсько-парламентська республіка	12,3	14,8	14,2	15,3	10,7	13,2	12,8	13,4	15,2	8,2	13,1
Парламентська республіка	6,6	6,3	7,1	7,2	9,2	7,7	7,2	7,7	5,6	11,4	8,2
Президентська республіка	5,9	3,2	2,7	5,7	5,5	5,9	4,2	4,3	3,5	6,9	4,9
Диктатура	3,5	3,2	3,5	4,8	4,5	4,2	3,2	4,6	2,2	6,7	5,3
Важко відповісти	29,2	30,7	29,8	24,0	28,9	31,3	29,7	25,3	27,6	28,9	31,5

	ТИП ПОСЕЛЕННЯ			МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН			
	Великі міста	Середні, малі міста та смт	Села	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку уже викликає труднощі	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Парламентсько-президентська республіка	40,5	49,9	37,9	40,1	42,8	42,4	45,1
Президентсько-парламентська республіка	11,8	10,2	17,0	11,3	11,5	16,4	13,4
Парламентська республіка	7,5	7,4	7,5	7,3	7,9	7,8	2,4
Президентська республіка	5,6	2,6	5,3	4,8	5,1	3,6	6,1
Диктатура	5,7	2,8	2,7	5,0	3,2	4,3	6,1
Важко відповісти	28,9	27,1	29,6	31,6	29,6	25,5	26,8

Чи готові Ви об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів?
% опитаних

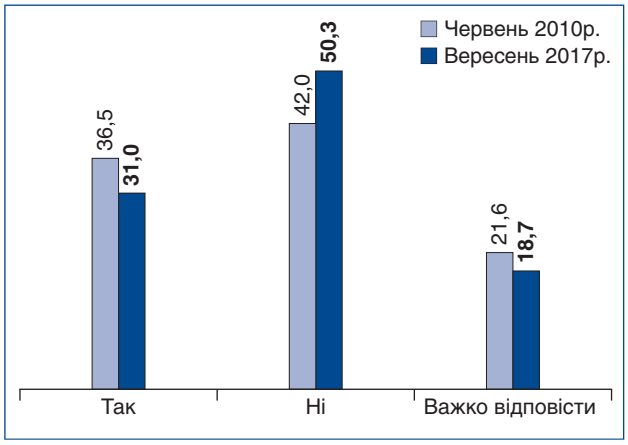

Чи брали Ви за останній рік участь у якихось заходах, організованих громадськими організаціями?
% опитаних

Чи можете Ви сказати, що залучені до активної громадської діяльності?
% опитаних

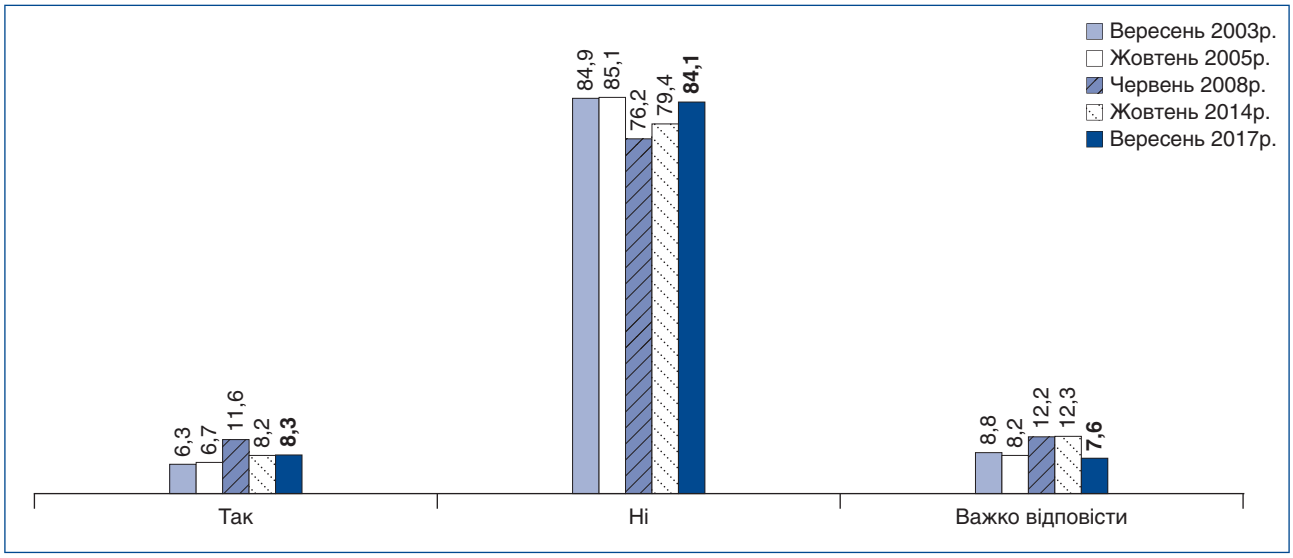

Наскільки сильний вплив мають громадські (неурядові) організації в сучасному українському суспільстві?
% опитаних

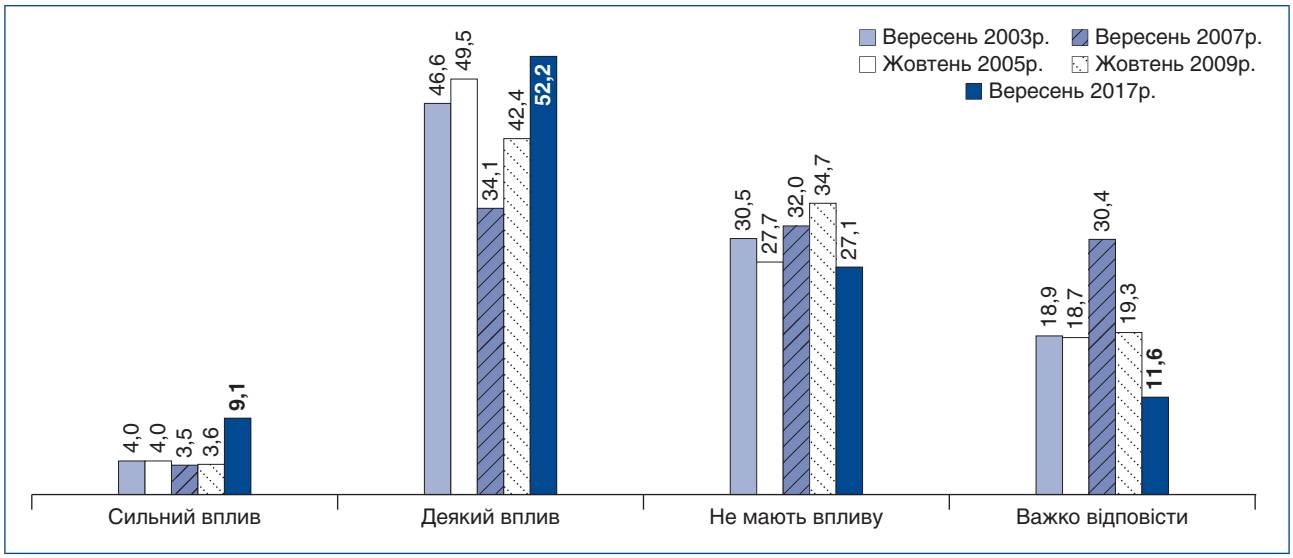

Якщо люди мають спільні цілі і хочуть їх реалізувати, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту?
% опитаних

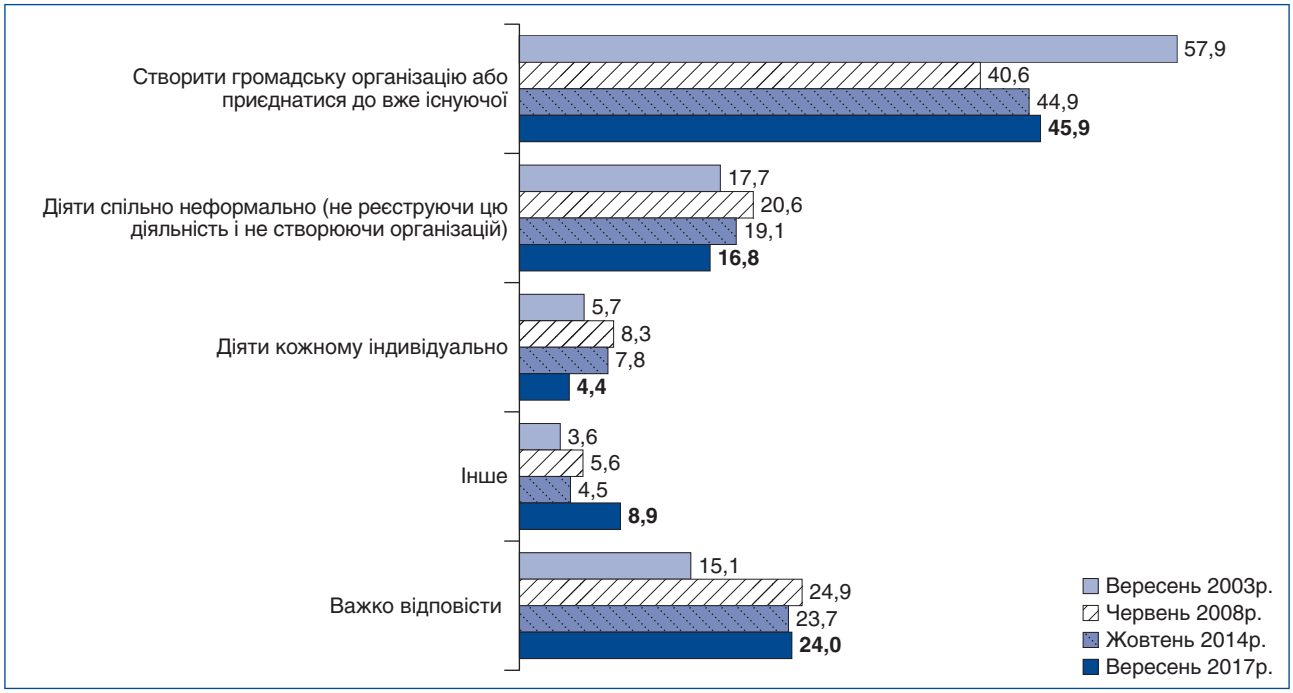

Хто має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах у першу чергу?
% опитаних

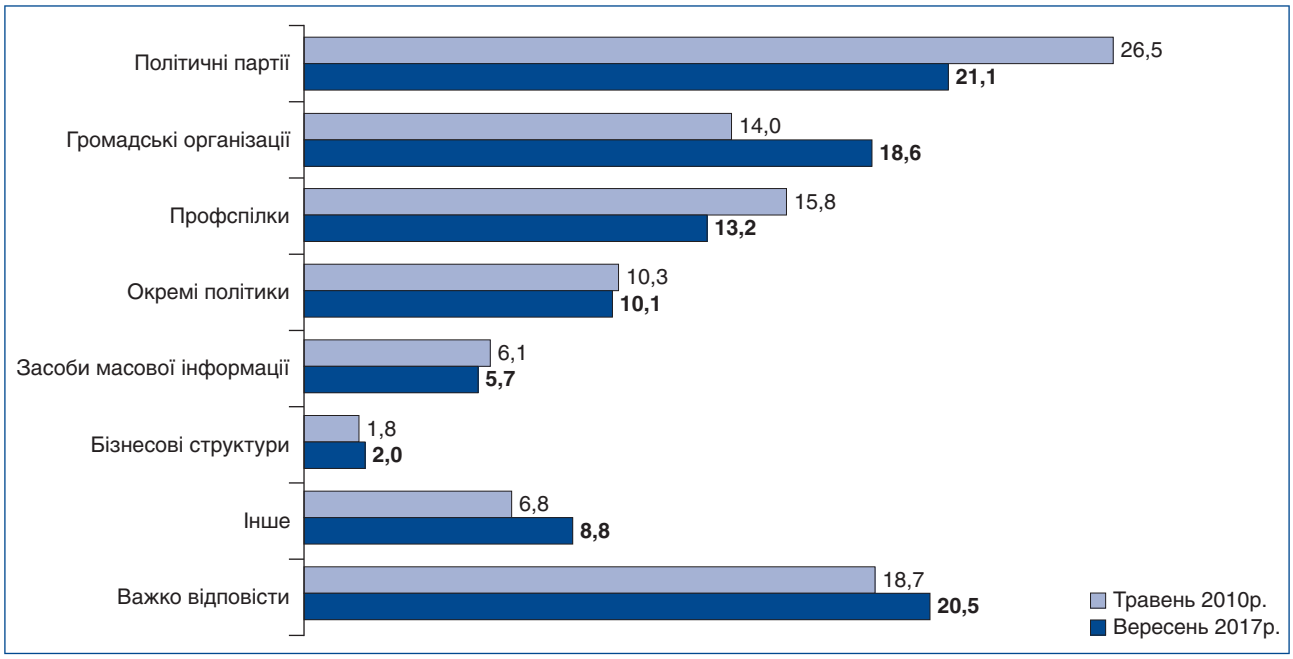

Обізнаність стосовно змін до Конституції України,
% опитаних

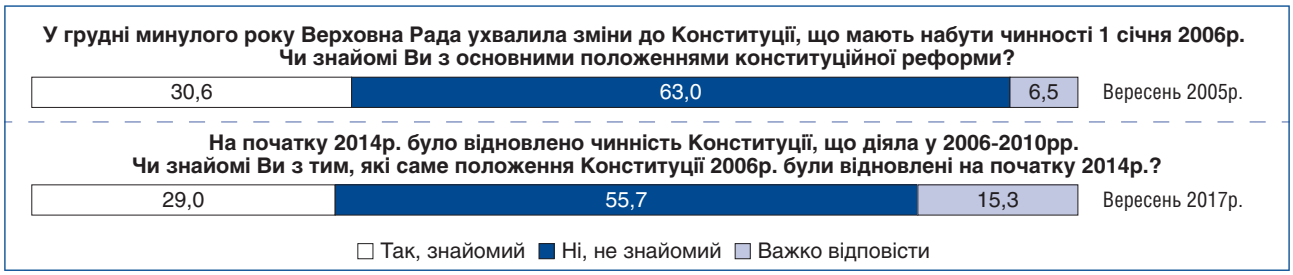

Яку систему виборів до Верховної Ради Ви вважаєте найкращою для України?
% опитаних

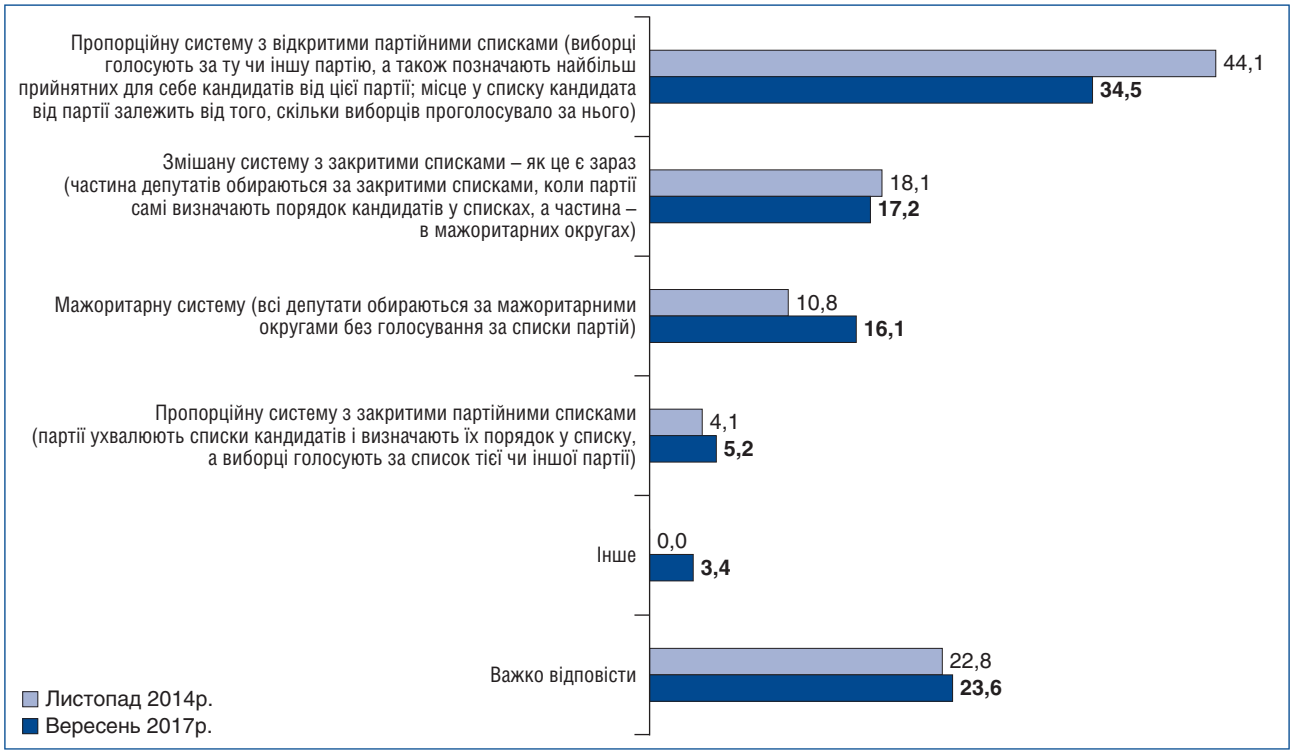

Як Ви ставитеся до того, що виборці "продають" свої голоси?
% опитаних

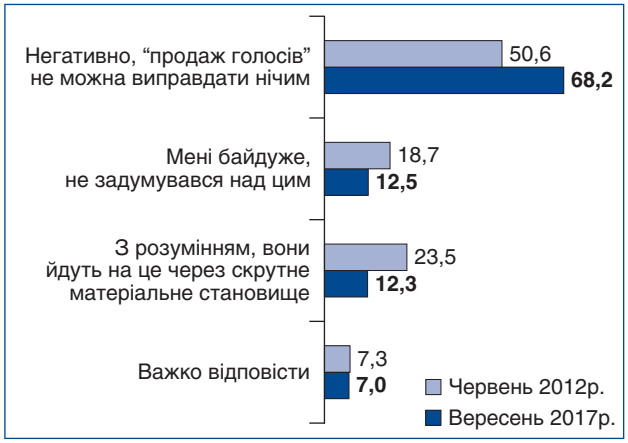

Чи потрібен Україні Парламент (Верховна Рада)?
% опитаних

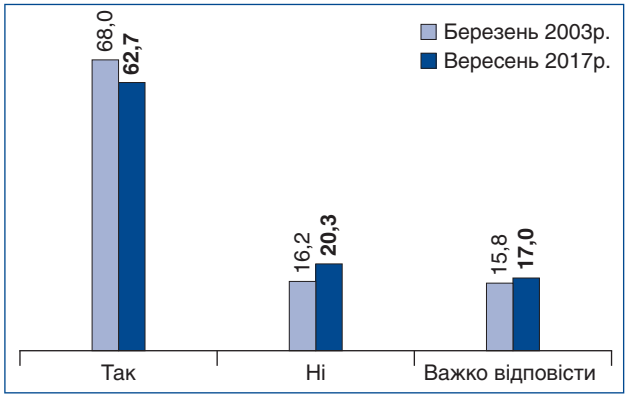

Чи зверталися Ви за останні 12 місяців до місцевих адміністрацій (районних, обласних) щодо розв'язання Ваших особистих справ, і якою мірою Ви задоволені їх розв'язанням?
% опитаних

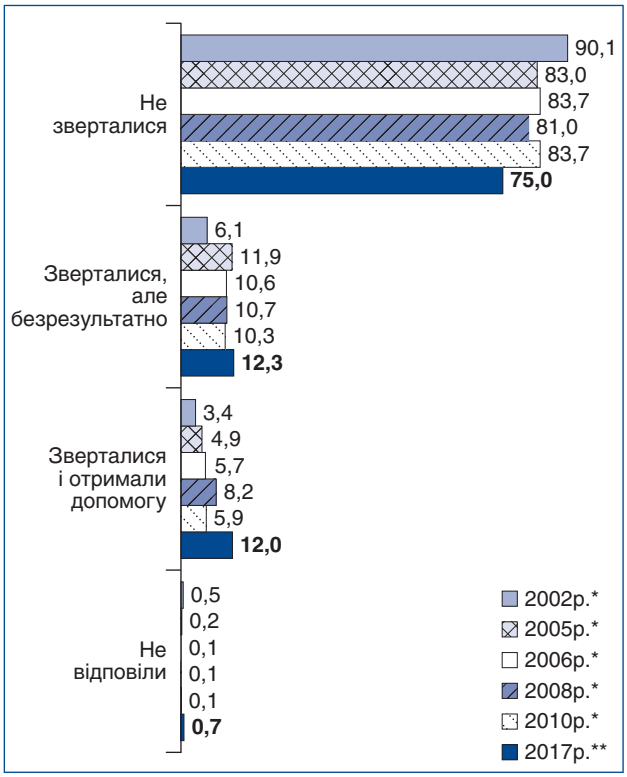

* *Джерело*: Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги). – Інститут соціології НАН України, 2013, с.463.
** *Джерело*: Дані опитування Центру Разумкова, вересень 2017р.

Якою має бути роль Президента в Україні?*
% опитаних

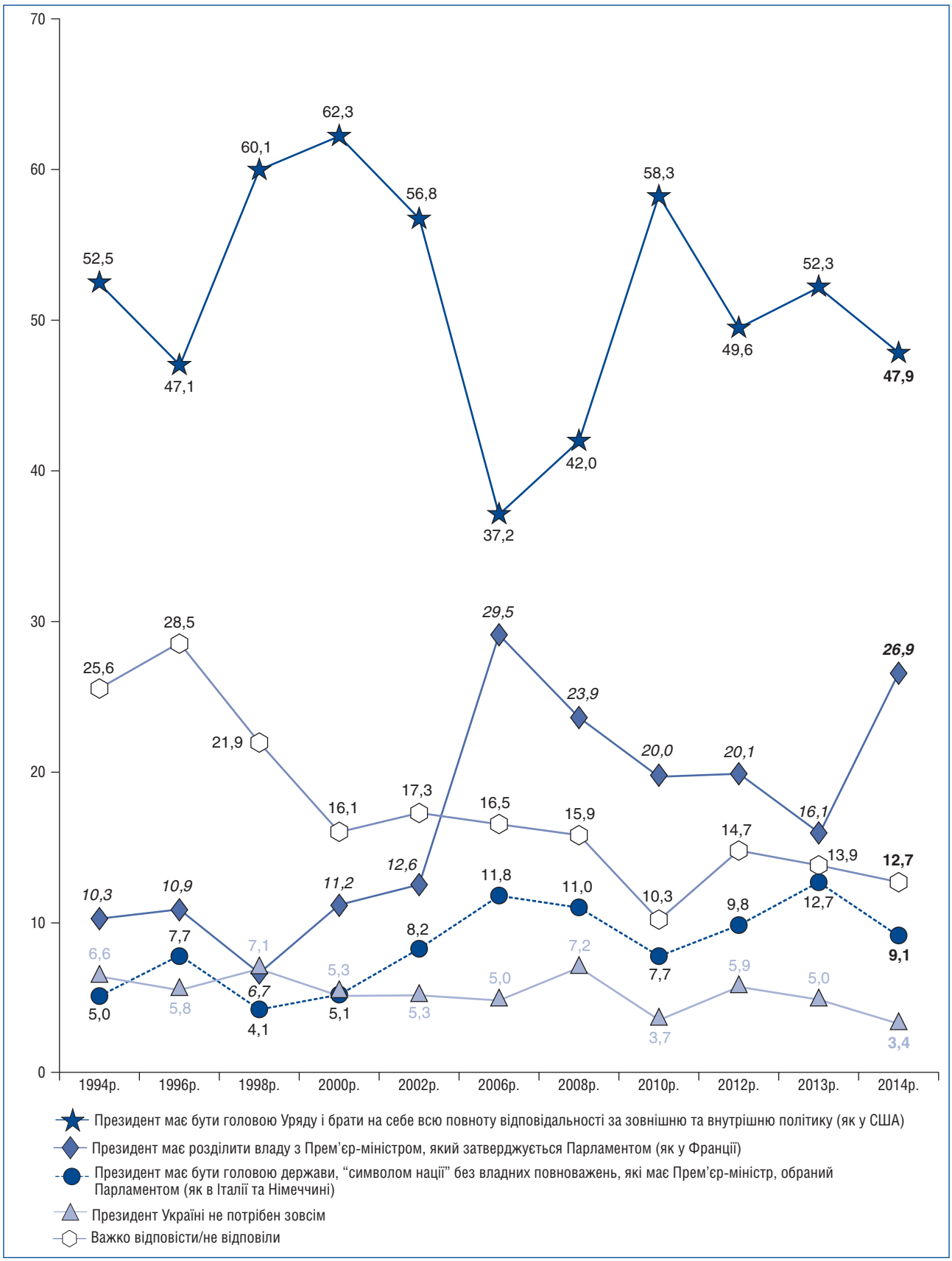

* *Джерела*: дані за 1994-2013рр. – Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги), Інститут соціології НАН України, 2013, с.463; дані за 2014р. – Таблиці моніторингового опитування "Українське суспільство – 2014", *http://i-soc.com.ua/files/u/US-2014.pdf*.

Чи можуть сьогодні в Україні люди вільно висловлювати свої політичні погляди?
% опитаних

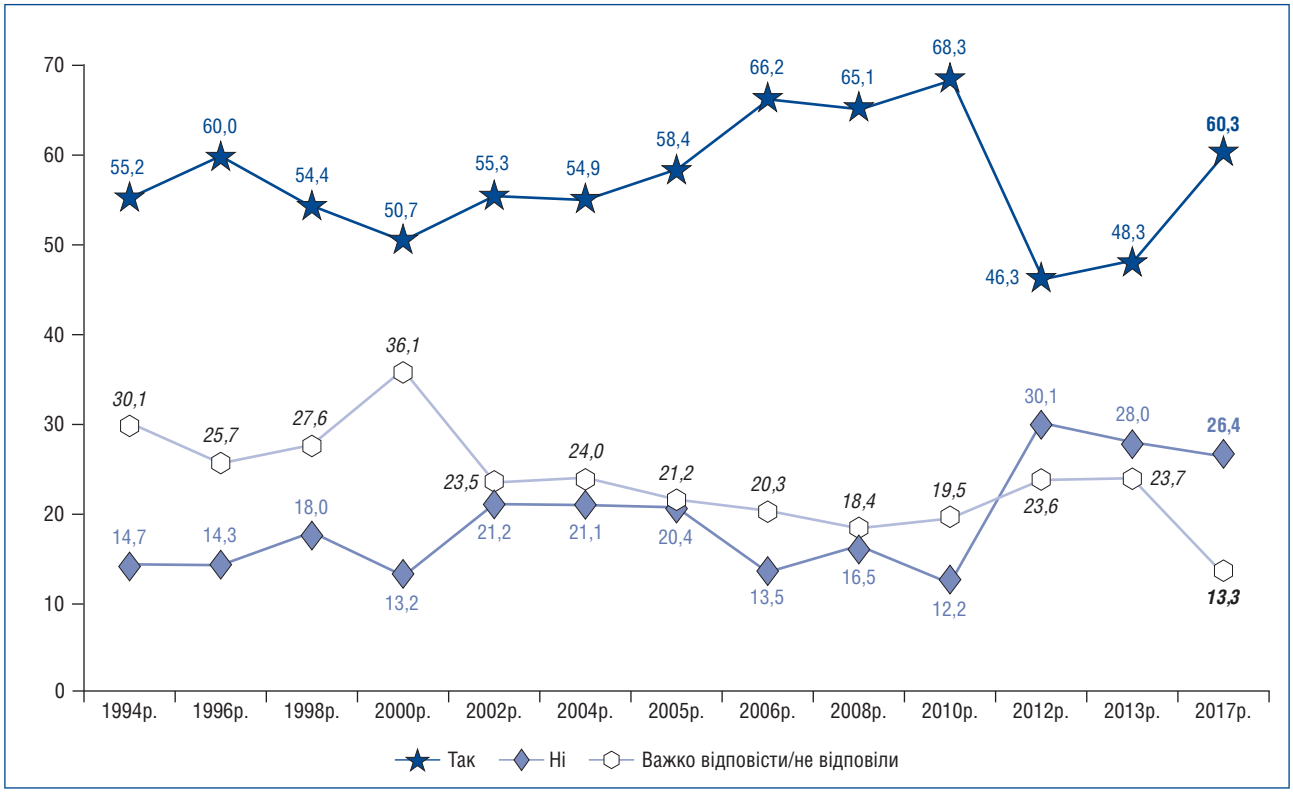

* *Джерела*: дані за 1994-2013рр. – Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги), Інститут соціології НАН України, 2013, с.463; дані за 2017р. – опитування Центру Разумкова, вересень 2017р.

Чи є сьогодні в Україні політичні лідери, які могли б ефективно керувати країною?
% опитаних

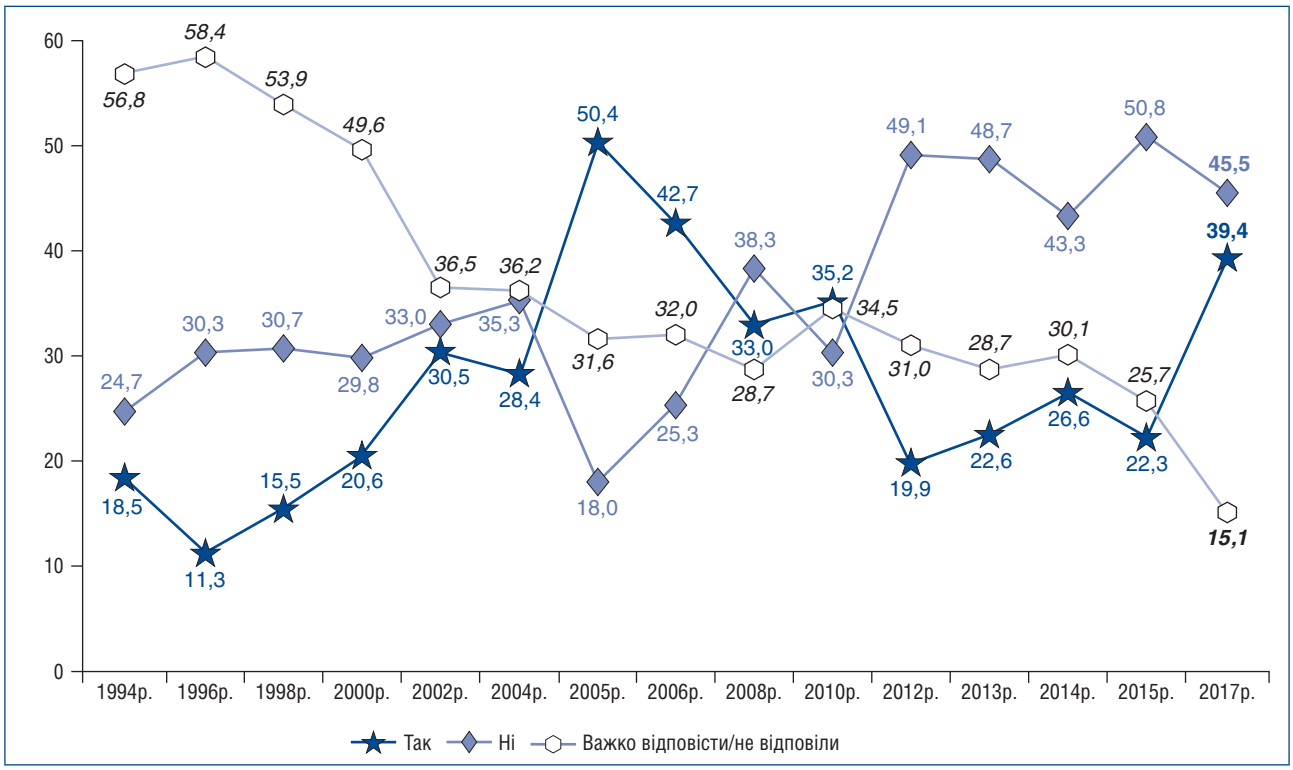

* *Джерела*: дані за 1994-2013рр. – Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги), Інститут соціології НАН України, 2013, с.463; дані за 2014-2015р. – Таблиці моніторингових опитувань "Українське суспільство", *http://i-soc.com.ua/files/u/US-2014.pdf*, *http://i-soc.com.ua/files/u/US-2015.doc*; дані за 2017р. – опитування Центру Разумкова, вересень 2017р.

2. ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Верховна Рада України – її Парламент, є єдиним державним органом, уповноваженим представляти весь український народ – громадян України всіх національностей. У процесі всенародних виборів народних депутатів України відбувається делегування громадянами їх повноважень на участь в управлінні державними справами своїм представникам – народним депутатам. У подальшому інтереси громадян реалізуються через виконання Парламентом його головних функцій – законодавчої, установчої, контрольної.

У цьому розділі розглядаються проблеми реалізації представницької функції, зумовлені місцем Парламенту в системі владних інститутів та внутрішньо інституційними проблемами, а також бачення цих проблем самими парламентарями, висловлене під час експертного опитування народних депутатів України[1].

2.1. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ВЛАД

21 лютого 2014р. Верховна Рада VII скликання ухвалила Закон "Про відновлення дії окремих положень Конституції України"[2], який відновив конституційно-правовий порядок, змінений антиконституційним рішенням Конституційного Суду від 30 вересня 2010р., який створив належну конституційну основу для оновлення інститутів влади та подолання наслідків авторитарного правління.

Водночас, відновлені положення Конституції також містили низку суперечностей, які проявлялися у діяльності парламентів попередніх скликань та відносинах між вищими владними інститутами держави в період 2007-2010рр.[3] Відповідно, деякі з цих проблем можуть проявитися і в нових умовах, знижуючи ефективність реалізації представницької функції Парламенту.

З точки зору представництва інтересів громадян, парламентські вибори є лише першим етапом. Наступним кроком обраного Парламенту є призначення Прем'єр-міністра та затвердження складу Уряду. При цьому, принципову важливість має здатність Парламенту впливати на ключових осіб виконавчої влади, відхиляючи їх кандидатури або ж звільняючи/усуваючи їх з посад.

Формування складу Кабінету Міністрів і затвердження його Програми діяльності

Конституція України надає Парламенту значні повноваження на етапі затвердження керівника Уряду та його персонального складу. Саме Верховна Рада самостійно приймає рішення про підтримку або ж відхилення кандидатури Прем'єр-міністра України та про призначення складу Уряду (врізка "*Повноваження Верховної Ради з формування уряду у порівняльно-європейському контексті*", с.82).

На відміну від Основного Закону 1996р., що передбачав лише надання Верховною Радою згоди на призначення Президентом визначеної ним самим кандидатури Прем'єр-міністра, а склад Кабінету Міністрів призначався Президентом за поданням глави Уряду, в чинній Конституції Парламент отримав ширші повноваження.

Крім призначення усього складу Кабінету Міністрів, Верховна Рада, згідно зі ст.85 Конституції також розглядає на предмет підтримки Програму діяльності Уряду, яка затверджується більшістю конституційного складу Парламенту.

Водночас, суттєвою вадою чинної формули надання згоди Парламенту на початок діяльності Уряду є розмежування двох її складових: формування Уряду та затвердження Програми. Зокрема, Законом "Про Кабінет Міністрів України" (ст.11) встановлено 30-денний термін з дня формування Уряду, протягом якого має бути подана Програма його діяльності, та передбачено можливість надання Парламентом додаткового двотижневого періоду на доопрацювання Програми. Проте, ні цим Законом, ні чинною Конституцією не передбачено відставки Кабінету Міністрів у разі, якщо Програма його майбутньої діяльності все-таки не отримала схвалення.

Варто зауважити, що завчасне оприлюднення проекту урядової Програми дало б можливість народним депутатам і виборцям ознайомитися з усіма напрямами політики майбутнього Кабінету Міністрів. Відповідно до ст.228 Регламенту Верховної Ради України передбачено можливості парламентського контролю за перебігом і результатами виконання поданої і затвердженої Програми діяльності Уряду – він може бути здійснений у будь-який момент на вимогу принаймні 1/3 конституційного складу Верховної Ради.

[1] Експертне опитування народних депутатів України проводилося Соціологічною службою Центру Разумкова з 5 жовтня по 22 листопада 2017р. Опитано 45 народних депутатів.

[2] Закон "Про відновлення дії окремих положень Конституції України зі змінами, внесеними законами України від 8 грудня 2004р. №2222-IV, від 1 лютого 2011р. №2952-VI, від 19 вересня 2013р. №589-VII" (21 лютого 2014р.).

[3] Докладніше про проблемні моменти див.: Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007, №1, с.23-28.

ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, 2006-2010рр., 2014-2017рр.

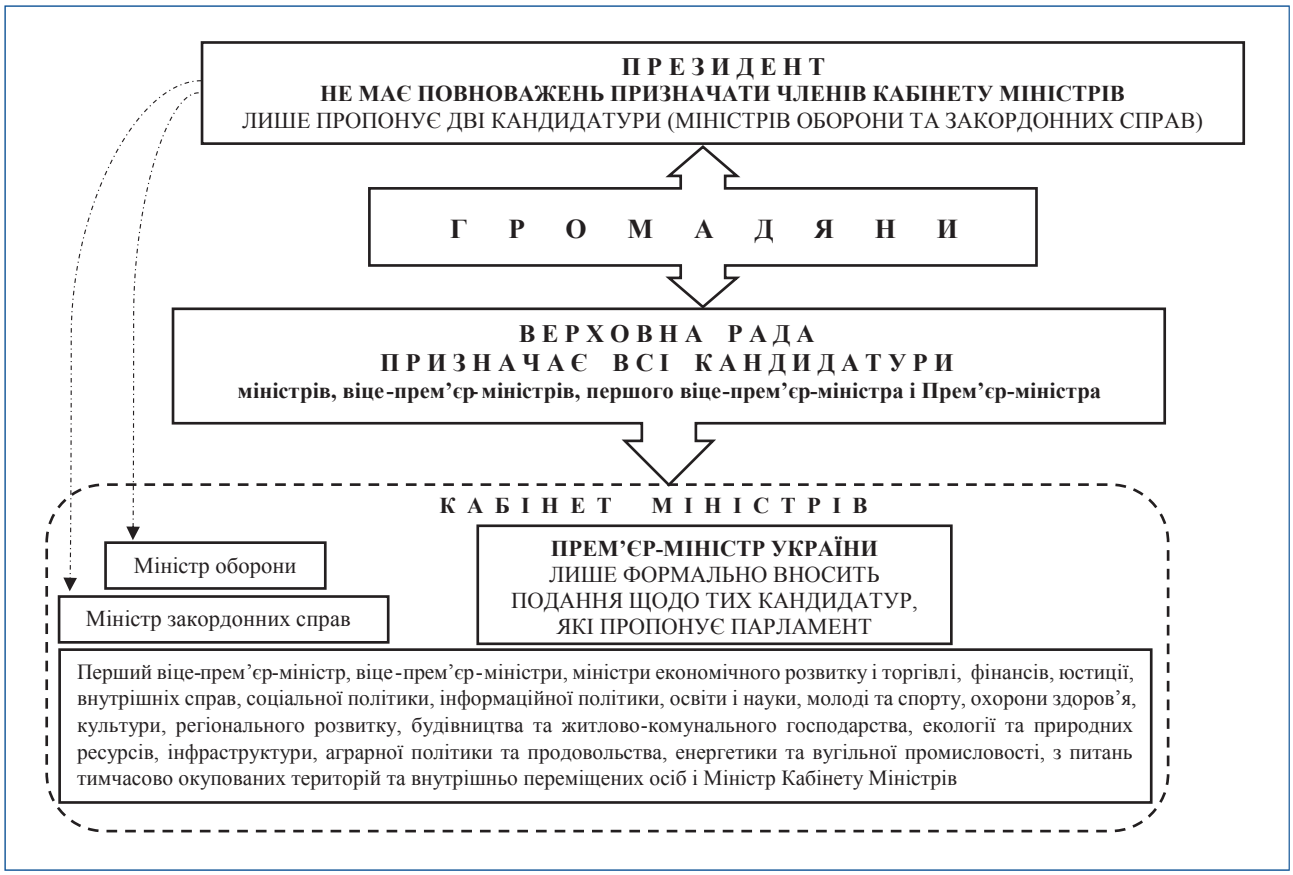

Проте, "необов'язковість" подання Програми діяльності Уряду в момент його формування призводить на практиці, як мінімум – до невчасного подання, як максимум – до роботи Кабінету Міністрів зовсім без затвердженої програми.

Відсутність чітко визначеного зв'язку між призначенням Уряду та затвердженням Програми його діяльності призводить до того, що в Україні використовуються різні варіанти недотримання норм ст.11 Закону "Про Кабінет Міністрів України": від "запізнення" на 15 місяців до неподання взагалі.

Оригінальним фактом є "перевиконання" цієї законодавчої вимоги з боку першого Уряду В.Януковича (2002-2004рр.) – протягом 776 днів тривалості цього Кабінету, Програма діяльності подавалась аж двічі. У тодішніх умовах домінування в українській політиці авторитарних практик, увага громадськості до обидвох документів була невисокою. Водночас, згідно зі ст.87 Основного Закону (як попереднього, так і теперішнього), затвердження Програми дало річний "імунітет" Уряду В.Януковича від можливого прийняття резолюції недовіри.

Цікаво також, що після Помаранчевої революції, в умовах більшої свободи слова, почастішали випадки неподання урядових Програм діяльності. Зокрема, їх не подавали Ю.Єхануров, В.Янукович та, пізніше, двічі цього не зробив М.Азаров. Водночас, саме після масових виступів громадян проти фальсифікації результатів президентських виборів 2004р. з'являється й інший досвід – подавати Програму одночасно із затвердженням складу Уряду. Станом на грудень 2017р., до такої практики вдавалися Ю.Тимошенко, А.Яценюк та В.Гройсман.

Тим не менше, існує ще один суттєвий інституційний недолік – відсутність детальних вимог до змісту цього документа. Така прогалина дозволяє:

- подавати декларативні Програми, які не мають чіткого зв'язку з подальшим бюджетним плануванням і тому в майбутньому не даватимуть жодних підстав для політичної відповідальності політичних сил, представлених в Уряді;
- використовувати Програму діяльності Кабінету Міністрів лише як політичний засіб для досягнення річного імунітету від можливого розгляду в Парламенті питання відповідальності Уряду, з можливим прийняттям вотуму недовіри.

Таким чином, ключовою проблемою української моделі формування Кабінету Міністрів є відокремлення у чинному законодавстві розгляду питань призначення Уряду та затвердження Програми його майбутньої діяльності, а також прогалина, пов'язана з відсутністю вимог до її змісту. Це сприяє нехтуванню програмним компонентом і звуженню політичної відповідальності партій і блоків, які сформували Уряд.

Необов'язковість окреслення напрямів майбутньої урядової політики негативно впливає на якість представництва, ускладнює або унеможливлює зовсім здійснення ефективного парламентського контролю над діяльністю Кабінету Міністрів.

Стан подання до Верховної Ради України програм діяльності Кабінету Міністрів України, 1997-2017рр.

СКЛИКАННЯ (роки)	ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР ТА УРЯД (за роками)	ПРОЕКТИ ПРОГРАМ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, ПОДАНІ НА РОЗГЛЯД ПАРЛАМЕНТУ	СТАН РОЗГЛЯДУ	ЧАС ПОДАННЯ (після призначення)
III скликання 1998-2002рр.	Уряд *В.Пустовойтенка* (16.07.1997 - 22.12.1999)	Проект Постанови Верховної Ради України №2195 від 24.10.1998	До порядку денного не включено та повернуто на доопрацювання (29.12.1999)	Подана через 15 місяців
	Уряд *В.Ющенка* (22.12.1999 - 29.05.2001)	Проект Постанови Верховної Ради України про проект Програми діяльності Кабінету Міністрів України №5231 від 04.04.2000	Затверджена Постановою Верховної Ради України №1618 від 06.04.2000	Подана через 106 днів
	Уряд *А.Кінаха* (29.05.2001 - 21.11.2002)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України №1175 від 07.06.2002	Проект відкликано (11.07.2002)	Подана через 12 місяців. Затверджена Постановою Уряду №779 від 5 червня 2002
IV скликання 2002-2006рр.	Перший уряд *В.Януковича* (21.11.2002 - 04.02.2005)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України №3240 від 17.03.2003 Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України №5256 від 15.03.2004	Затверджена Постановою Верховної Ради України №729 від 17.04.2003 Затверджена Постановою Верховної Ради України №1601 від 16.03.2004	Подана через 118 днів
	Перший уряд *Ю.Тимошенко* (04.02.2005 - 22.09.2005)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям" №7048 від 04.02.2005	Затверджена Постановою Верховної Ради України №2426 від 04.02.2005	Подана одночасно із затвердженням на посаду
	Уряд *Ю.Єханурова* (22.09.2005 - 04.08.2006)	**Не подавалась та не розглядалась**	–	–
V скликання 2006-2007рр.	Другий уряд *В.Януковича* (04.08.2006 - 18.12.2007)	**Не подавалась та не розглядалась**	–	–
VI скликання 2007-2012рр.	Другий уряд *Ю.Тимошенко* (18.12.2007 - 11.03.2010)	Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Український прорив: для людей, а не політиків"	Проект відкликано та знято з розгляду (11.03.2010)	Подана через 30 днів. Прийнята Постановою Уряду №14 від 16 січня 2008р.
	Перший уряд *М.Азарова* (11.03.2010 - 13.12.2012)	**Не подавалась та не розглядалась**	–	–
VII скликання 2012–2014рр.	Другий уряд *М.Азарова* (13.12.2012 - 27.02.2014)	**Не подавалась та не розглядалась**	–	–
	Уряд *А.Яценюка* (27.02.2014 - 01.12.2014)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України №4252 від 27.02.2014	Затверджена Постановою Верховної Ради України №799 від 27.02.2014	Подана одночасно із затвердженням на посаду
VIII скликання 2014р. – до сьогодні	Уряд *А.Яценюка* (02.12.2014 - 15.04.2016)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України №1330 від 09.12.2014	Затверджена Постановою Верховної Ради України №26 від 11.12.2014	Подана через 10 днів
	Уряд *В.Гройсмана* (15.04.2016 - до сьогодні)	Проект Постанови Верховної Ради України про Програму діяльності Кабінету Міністрів України №4426 від 14.04.2016	Затверджена Постановою Верховної Ради України №1099 від 14.04.2016	Подана одночасно із затвердженням на посаду

Джерело: Беседіна Н. Схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України: проблеми конституційного та законодавчого регулювання. – НІСД, *http://www.niss.gov.ua/articles/1603/*. Дані за 2016-2014рр. доповнено.

Проблема відповідальності Уряду перед Парламентом

Згідно з Конституцією, Верховна Рада має право висловити вотум недовіри Кабінету Міністрів. Вотум недовіри в Україні висловлюється одночасно всьому складу Уряду (т.зв. колективна відповідальність). Рішення приймається абсолютною більшістю конституційного складу українського Парламенту у формі резолюції недовіри.

Водночас, український варіант вотуму недовіри є обмеженим, оскільки передбачає можливість розгляду питання відповідальності Кабінету Міністрів лише один раз протягом однієї чергової сесії Парламенту (крім останньої, коли це неможливо зовсім), а також є забороненою протягом року після схвалення Програми діяльності Уряду.

Поряд з цим, Верховна Рада не може самостійно звільнити окремих міністрів. Це повноваження за Конституцією 1996р. мав Президент. Однак, після набуття чинності змін до Конституції 2004р. (з 1 січня 2006р.), ініціатива зі звільнення членів Уряду перейшла до Прем'єр-міністра[4]. Сам же Парламент ініціювати відповідальність окремих міністрів не може. Відсутність такої можливості обмежує можливості контролю Верховної Ради над реалізацією окремих напрямів державної політики Кабінетом Міністрів і впливу на процес у разі потреби, зокрема, через кадрові ротації.

Крім того, вітчизняний варіант вотуму недовіри не є конструктивним: Уряд звільняється без жодних пропозицій щодо альтернативного складу майбутнього Кабінету та його Програми діяльності. Це створює інституційні умови для виникнення урядових криз. При цьому, ст.90 Конституції передбачено 60-денний термін після відставки Кабінету Міністрів як максимальний час для формування нового Уряду, після чого Президент може достроково припинити повноваження Верховної Ради. Таким чином, урядові кризи без наслідків для Парламенту можуть тривати до двох місяців, а за наявності зацікавленості Президента в їх продовженні – і значно довше[5].

Отже, вплив Верховної Ради на Кабінет Міністрів після його формування є обмеженим. Парламентська відповідальність Уряду в українському варіанті характеризується лімітованими часовими рамками прийняття резолюції недовіри всьому складу Уряду та відсутністю індивідуальної відповідальності керівників окремих міністерств. Це не сприяє здійсненню Урядом та його окремими членами політики, що відповідала б програмним положенням парламентських політичних сил, які сформували Уряд, і, таким чином, обмежує реалізацію представництва інтересів громадян через діяльність виконавчої гілки влади. А відсутність конструктивної складової вотуму недовіри створює умови для виникнення тривалих урядових криз і послаблення ефективності діяльності системи влади в цілому.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, 2006-2010рр., 2014-2017рр.

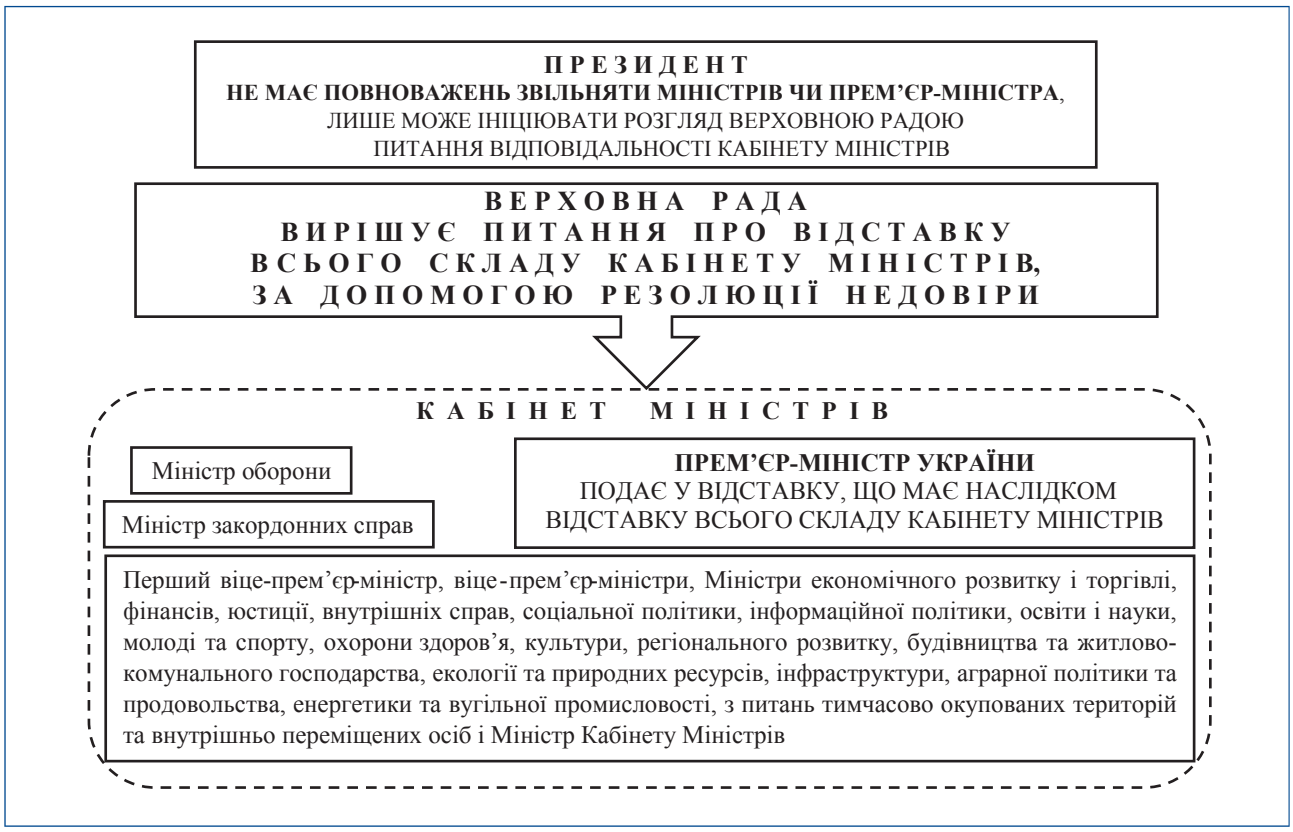

[4] Ч.1 ст.18 Закону "Про Кабінет Міністрів України" передбачає в ситуації звільнення міністра необхідність подання Прем'єр-міністра. Варто зауважити, що члени Уряду можуть подати у відставку за власною ініціативою (на основі особистої заяви).

[5] Оскільки, згідно з Конституцією, дострокове припинення повноважень Парламенту – це не обов'язок, а право глави держави.

Розподіл сфер здійснення політики між Парламентом і Президентом та проблема коабітації[6]

У теперішній конституційній моделі існує розподіл напрямів здійснення політики між Президентом і Верховною Радою: сфери безпеки, оборони та закордонних справ відокремлено від інших. Згідно зі ст.102 Конституції, за Президентом закріплено здійснення політики, яка стосується захисту державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. За інші різновиди політики відповідає призначений Верховною Радою Прем'єр-міністр та очолюваний ним Кабінет Міністрів.

Пріоритет глави держави щодо оборонної та зовнішньополітичної сфер більш конкретно визначений у пп. 3-5 і 17-20 ст.106 Конституції, згідно з якими, зокрема, Президент приймає всі кадрові рішення щодо дипломатичної та військової ієрархії. Водночас, не закріплено відповідальність перед Президентом керівників відповідних відомств. Натомість, через колізії і прогалини в законодавстві, можливі конфлікти з приводу їх призначення та звільнення, а також імовірною є ситуація формування Уряду зовсім без міністрів оборони і закордонних справ.

Ця проблема підсилюється в разі виникнення ситуації коабітації, за якої опозиційні до Президента політичні сили володіють більшістю у Верховній Раді. Здійснення єдиної державної політики, при цьому, ускладнене і сповільнене, оскільки глава держави, згідно з чинним Основним Законом, володіє сильним вето, подолати яке Парламент може лише не менше ніж 2/3 конституційного складу[7].

За таких умов прийняття будь-якого рішення потребує узгодження з Президентом[8]. На сьогодні у вітчизняній практиці жоден глава держави, крім В.Ющенка, не мав досвіду коабітації. Експертами Лабораторії законодавчих ініціатив підраховано, що протягом лише II половини 2006р. президентське вето було використане понад 100 разів[9], що спричинило різке зниження кількості прийнятих Парламентом законів.

За поєднання двох окреслених вище проблем, виникають конфліктні ситуації щодо сфер, де міністри, згідно з Основним Законом, належать до "квоти Президента".

По-перше, для повноважності Уряду достатньо 2/3 його членів[10]. Очевидно, що два міністри складають менше, ніж третину всього складу Кабінету Міністрів, і тому подання Президента не є визначальним для того, щоб Уряд було сформовано. При цьому, щодо деяких кандидатур допускається можливість окремих подань, тобто в базовому поданні Прем'єр-міністра України щодо посадового складу Уряду їх може не бути[11]. Таким чином, в умовах конфліктів, якими супроводжується виникнення коабітації, парламентська більшість може затвердити склад Кабінету Міністрів без міністрів оборони та закордонних справ.

Ветування законів Президентом в умовах коабітації (український досвід)

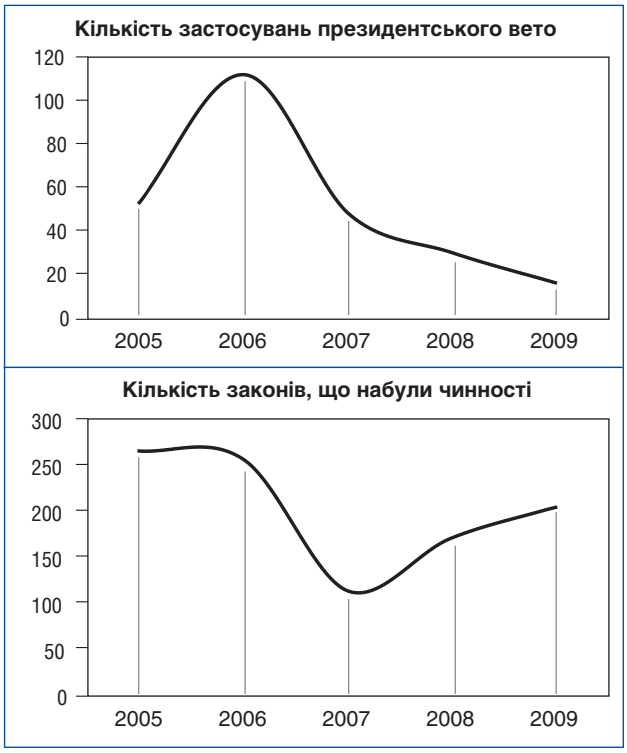

Джерело: Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. – Часопис "ПАРЛАМЕНТ", 2009, №5, с.18-19.

По-друге, попри те, що в оборонній та зовнішній політиці Конституція віддає пріоритет Президенту, відповідальність перед ним керівників відповідних відомств не передбачена. Згідно з п.12 ст.85, Верховна Рада має повноваження вирішувати питання звільнення і цих двох членів Уряду. Водночас, відповідно до п.2 ч.1 ст.18 Закону "Про Кабінет Міністрів України", ініціатива щодо звільнення міністрів оборони і закордонних справ може походити не лише від глави держави, але й також від Прем'єр-міністра.

Хоча в Законі вказано, що для такого подання Прем'єр-міністра необхідна згода Президента, проте в законодавстві не прописана процедура надання цієї згоди. Таким чином, попри пріоритет глави держави щодо сфер національної безпеки і оборони та зовнішньої політики, Парламент володіє повноваженнями вирішувати питання звільнення профільних міністрів.

6 Ситуація, за якої опозиційні до Президента політичні сили мають більшість у Верховній Раді.

7 Ч.4 ст.94 Конституції України.

8 Інша ситуація виникає за відсутності коабітації, коли за підсумками виборів Президент є лідером парламентської фракції, що володіє більшістю конституційного складу Верховної Ради, чи хоча б президентська політична сила є найбільшою у Парламенті. Міра впливовості Президента на здійснення політики при цьому залежить від його позицій у межах власної політичної партії. За умови домінування над Президентом партійного керівництва, яке його висунуло в кандидати, виникає ситуація переважання за рівнем впливу на здійснення політики лідера парламентської партії, до якої належить Президент, над самим главою держави. У іншому разі, Президент матиме опосередкований вплив за всіма напрямами політики.

9 Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. – Часопис "ПАРЛАМЕНТ", 2009, №5, с.18-19.

10 Ч.5 ст.10 Закону "Про Кабінету Міністрів України".

11 У ч.3 ст.9 Закону "Про Кабінету Міністрів України" зазначається: "Подання щодо окремих кандидатур на посади, зазначені у поданні щодо посадового складу, може вноситися окремо".

Отже, запроваджений у Конституції (з 2006р.) розподіл сфер здійснення політики має незавершений характер. Законодавчі недоліки щодо призначення і звільнення міністрів оборони і закордонних справ можуть мати наслідком дестабілізацію керівництва двома стратегічно важливими напрямами.

В Основному Законі України закладено суперечність, суть якої полягає в тому, що глава держави формує весь керівний військовий і дипломатичний корпус, але його керівники відповідальності перед ним не несуть. Тому доцільно закріпити в законодавстві право звільняти міністрів оборони і закордонних справ за Президентом, а інших членів Кабінету Міністрів – за Парламентом. Це дозволить зміцнити передбачений Конституцією розподіл сфер здійснення політики та усунути конфліктогенні інституційні чинники з оборонної та зовнішньополітичної сфер. Негативні ефекти коабітації при цьому будуть мінімізовані.

Відносини Верховної Ради з Кабінетом Міністрів у бюджетному процесі

Ще одним важливим питанням, що стосується не лише розмежування повноважень Парламенту та Уряду, але й функціональності парламентаризму, є роль Верховної Ради у процесі складання, розгляду та затвердження Державного бюджету[12].

Ініціатива у вітчизняному бюджетному процесі належить виконавчій владі, а контроль – Парламенту. Відповідно до п.6 ст.116 Конституції, Кабінет Міністрів розробляє проект закону про Державний бюджет України і, після затвердження Верховною Радою, забезпечує його виконання. Під час представлення проекту закону про Державний бюджет на наступний рік та розгляду річних звітів про виконання бюджетних програм, Верховна Рада може вимагати заслуховування головних розпорядників коштів державного бюджету на пленарному засіданні[13]. Крім того, Парламент може здійснювати заходи державного зовнішнього фінансового контролю. Інструментом для цього служить Рахункова палата, склад і керівництво якої призначає Верховна Рада більшістю свого складу. Рішення про позапланову перевірку аудиторів з цієї структури може бути прийняте в будь-який час третиною парламентарів[14].

Верховна Рада України є дуже вагомим учасником бюджетного процесу також і на етапі планування. Вона наділена повноваженнями змінити будь-яке положення урядового проекту. Лише Парламент має право затвердити Державний бюджет. Народні депутати України під час його прийняття вносять по кілька тисяч поправок: наприклад, у 2016р. їх було 1 167[15].

Така кількість пропозицій з удосконалення майбутнього Державного бюджету перетворює його вже на новий документ.

Першою можливою причиною такої гіперактивності парламентарів є невисока якість урядового Проекту. Формально за його складання відповідає Міністр фінансів. Проте реально зміст бюджету визначають: *по-перше*, інформаційна база для прогнозування та аналізу тенденцій і закономірностей соціально-економічного розвитку, яку розробляє (і за достовірність якої відповідає) Державна служба статистики (Держстат)[16], і, *по-друге*, аналітичний матеріал Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ), заснований на отриманих передусім від Держстату даних. МЕРТ повинен щорічно подавати цей аналіз Міністерству фінансів та Національному банку до 1 березня[17].

Цей надзвичайно відповідальний дослідницький документ базується на показниках прямих іноземних інвестицій, зовнішньої торгівлі, інфляції, ВВП та інших даних, які визначають обгрунтованість і розмір видатків за кожним напрямом, величину доходів, які варто акумулювати в наступному бюджетному періоді та є ключовими для збалансування бюджету. У Бюджетному кодексі, однак, ці установи не згадуються. Тому формально відповідальним за якість Проекту бюджету є лише Міністр фінансів. Прерогатива керівника фінансового відомства розробляти Проект Держбюджету та виключне право Уряду на законодавчу ініціативу з цього питання запозичене до вітчизняної практики з британської моделі, однак у Великій Британії будь-які поправки до проекту бюджету вносяться тільки після консультацій з міністром. Українське законодавство не зобов'язує до цього вітчизняних парламентарів.

[12] Фінансові повноваження – історично перша функція Парламенту як інституту. Палата общин Великої Британії, наприклад, здобула їх на два століття раніше, ніж законодавчі права, Парламент Франції – майже на чотири століття раніше.

[13] Ч.1 ст.154 і ч.3 ст.162 Регламенту Верховної Ради.

[14] Ч.7 ст.161 Регламенту Верховної Ради.

[15] Таблиця пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2017 рік. – *http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60032&pf35401=403860*.

[16] Пункт 4 Положення про Державну службу статистики України. Постанова Кабінету Міністрів України №481 від 23 вересня 2014р.

[17] Пункт 11 Постанови Кабінету Міністрів України "Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання Проекту Державного бюджету" №621 від 26 квітня 2003р.

Друга можлива причина великої кількості поправок і пропозицій – це політична боротьба і використання бюджетного процесу як її засобу. Цей аргумент підтверджується тим фактом, що кількість поправок і пропозицій до Проекту закону про Державний бюджет у пікові моменти політичних протистоянь різко зростає. Наприклад, ця цифра наприкінці 2004р. сягнула 14 тис.[18]

Водночас, заручником політичних баталій бюджет стає також і з причини відсутності положень про бюджетне планування на довший ніж рік період, на що часто звертають увагу фахівці[19].

Тому бюджет кожного року від початку і до кінця є новим документом, що був складений за умов поточної реальності, не враховуючи стратегії розвитку держави. Відповідно, боротьба кожного року триває за кожен із запланованих показників, тоді як світова практика свідчить, що проблема ця вирішується досить просто.

У Канаді, як зазначає С.Фролов, головний масив статей планується на чотири роки, а щороку їх лише уточнюють. При цьому, відхилення від того показника, що планувався з урахуванням інфляції, не повинне перевищувати 5%. Програми ж мають закінчений характер і плануються на весь термін їх дії. Таким чином, політичні пристрасті вирують навколо 5% всього обсягу публічних фінансів та щодо нових програм, які впроваджуються[20].

Руйнівною також є вітчизняна парламентська практика за допомогою законів про Державний бюджет щороку коригувати податкове та соціальне законодавство – в деяких європейських державах, наприклад, в Італії та Іспанії, це прямо заборонено законодавством.

Верховна Рада має чималу владу в бюджетному процесі, порівняно з парламентами (нижніми палатами) переважної більшості держав Європи. Значення індексу повноважень і спроможності Парламенту в бюджетному процесі[21] для України є вищим, ніж відповідні значення для інших країн.

Через зазначену вище політизацію бюджетного процесу виникає ще одна проблема – несвоєчасність прийняття Державного бюджету. Внаслідок цього не фінансуються нові ініціативи виконавчої влади, гальмуються виплати та соціальні допомоги, а також блокується фінансове планування всіх державних установ, особливо на місцевому рівні.

Згідно зі ст.41 Бюджетного кодексу України, у випадку неприйняття Державного бюджету діє минулорічний в обмеженому вигляді: п.2 ч.1 цієї статті передбачає фінансування лише захищених статей бюджету і, при цьому, сумарно щомісячні виплати не можуть перевищувати 1/12 загального обсягу бюджетних призначень Державного бюджету минулого року.

Таким чином, попри значні владні повноваження і спроможність Верховної Ради коригувати державний бюджет, наявними є деякі інституційні проблеми у здійсненні вітчизняним Парламентом своєї бюджетної функції, такі як необмежена індивідуальна законодавча ініціатива, можливість щорічного проектування бюджету "з чистого листа" та відсутність закріпленої у законодавстві відповідальності за реалізацію важливих функцій забезпечення бюджетного процесу даними від Держстату та експертним аналізом від профільного міністерства

Бюджетні повноваження і спроможність парламентів європейських країн

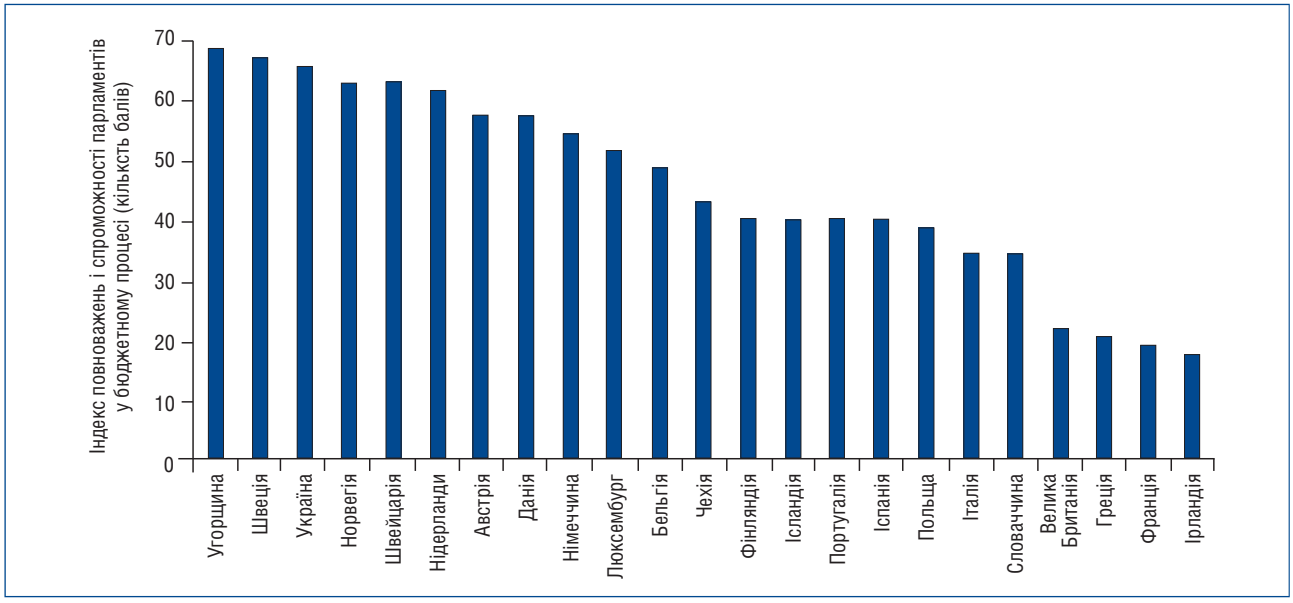

[18] Ткаченко О. Українські реалії розгляду та затвердження державного бюджету. – Інвестиції: практика та досвід, 2011, №5, с.38.

[19] Наприклад, на думку С.Фролова, відсутність довгострокових фінансових планів країни призводить до того, що фінансова-бюджетна та соціально-економічна стратегії держави є неузгодженими між собою: "Українська держава фактично не має можливостей для проведення антициклічної політики, тобто балансування дефіцитними і профіцитними бюджетами залежно від фази економічного циклу". Див.: Фролов С. Дослідження проблем організації і реалізації бюджетного процесу в Україні. – Механізм регулювання економіки, 2010, №3, Т.2, с.32-40.

[20] Фролов С. Дослідження проблем організації і реалізації бюджетного процесу в Україні. – Механізм регулювання економіки, 2010, №3, Т.2, с.33.

[21] Йдеться про індекс повноважень і спроможності парламентів у бюджетному процесі, застосований Дж.Вегнером. У різних країнах він може набувати значень від 0 до 100 балів. Він складається з двох субіндексів, сумарне значення кожного з яких не перевищує 50 балів. Перший з них – *субіндекс повноважень* – є сумою балів за параметрами обсягу бюджетних повноважень Парламенту та його ваги під час затвердження та виконання бюджету. Друга складова – *субіндекс організаційної спроможності* – є сумою балів за параметрами ресурсів часу, інституційної та дослідницької спроможності парламентських бюджетних інституцій. Детальніше див.: Wehner J. Legislatures and the Budget Process. The Myth of Fiscal Control. – London; New York: Palgrave Macmillan, 2010, pp.60-61.

Повноваження і спроможність Парламенту у бюджетному процесі
(бали)

	Обсяг повноважень редагувати Проект бюджету[1] (наскільки Парламент уповноважений коригувати урядовий Проект)	**Вага парламентського затвердження бюджету**[2] (що відбувається у разі, якщо Парламент не прийняв бюджет)	**Вага парламентського рішення на етапі виконання бюджету країни**[3]	**Субіндекс повноважень** (сума значень показників обсягу бюджетних повноважень, парламентської ваги на етапі затвердження та виконання бюджету)	**Ресурс часу**[4] (за скільки місяців до фіскального року подається Проект бюджету)	**Інституційний ресурс**[5] (наявність окремого аудитного органу, окремого бюджетного комітету та роль галузевих комітетів)	**Дослідницький ресурс**[6] (наявність і величина аналітично-дослідницького підрозділу бюджетного чи фінансового комітету, що вивчає Проект державного бюджету)	**Субіндекс організаційної спроможності** (сума значень показників за ресурсами часу, інституційної та дослідницької спроможності)	**ІНДЕКС повноважень і спроможності парламенту в бюджетному процесі**
Австрія	10,0	6,7	6,7	**38,9**	3,3	6,7	0,0	**16,7**	**55,6**
Бельгія	10,0	10,0	0,0	**33,3**	0,0	8,3	0,0	**13,9**	**47,2**
Чехія	10,0	6,7	0,0	**27,8**	3,3	5,0	0,0	**13,9**	**41,7**
Данія	10,0	6,7	3,3	**33,3**	6,7	6,7	0,0	**22,2**	**55,6**
Фінляндія	10,0	0,0	6,7	**27,8**	3,3	3,3	0,0	**11,1**	**38,9**
Франція	2,5	0,0	0,0	**4,2**	3,3	5,0	0,0	**13,9**	**18,1**
Німеччина	10,0	6,7	3,3	**33,3**	6,7	5,0	0,0	**19,4**	**52,8**
Греція	0,0	6,7	0,0	**11,1**	0,0	5,0	0,0	**8,3**	**19,4**
Угорщина	10,0	10,0	6,7	**44,4**	3,3	10,0	0,0	**22,2**	**66,7**
Ісландія	10,0	0,0	6,7	**27,8**	3,3	3,3	0,0	**11,1**	**38,9**
Ірландія	0,0	0,0	3,3	**5,6**	0,0	6,7	0,0	**11,1**	**16,7**
Італія	10,0	0,0	3,3	**22,2**	3,3	3,3	0,0	**11,1**	**33,3**
Люксембург	10,0	10,0	0,0	**33,3**	3,3	6,7	0,0	**16,7**	**50,0**
Нідерланди	10,0	6,7	6,7	**38,9**	6,7	3,3	2,5	**20,8**	**59,7**
Норвегія	10,0	10,0	6,7	**44,4**	3,3	6,7	0,0	**16,7**	**61,1**
Україна	10,0	6,7	6,7*	**38,9**	3,3	6,7	5,0	**25,0**	**63,9**
Польща	7,5	0,0	0,0	**12,5**	3,3	6,7	5,0	**25,0**	**37,5**
Португалія	10,0	6,7	0,0	**27,8**	3,3	3,3	0,0	**11,1**	**38,9**
Словаччина	10,0	0,0	3,3	**22,2**	3,3	3,3	0,0	**11,1**	**33,3**
Іспанія	5,0	6,7	3,3	**25,0**	3,3	5,0	0,0	**13,9**	**38,9**
Велика Британія	2,5	3,3	3,3	**15,3**	0,0	3,3	0,0	**5,6**	**20,8**
Швеція	10,0	10,0	6,7	**44,4**	3,3	6,7	2,5	**20,8**	**65,3**
Швейцарія	10,0	10,0	10,0	**50,0**	3,3	3,3	0,0	**11,1**	**61,1**

* Значення 6,7 бала для України за показником парламентської ваги на етапі виконання бюджету вказує виключно на формальну сторону гнучкості процесу виконання бюджету, що не завжди відповідає реальному його стану. Хоча виконавча влада не має повноважень без згоди парламенту переміщати кошти між статтями бюджету, проте, з погляду експертів, на практиці це можливо. Аналогічно, в щорічному державному бюджеті не закріплюються резервні кошти, але таким резервом стають фінансові ресурси, що залишилися неосвоєними на місцевому рівні.

Джерело: Wehner J. Legislatures and the Budget Process. The Myth of Fiscal Control. – London; New York: Palgrave Macmillan, 2010, p.60-61.

[1] **0 балів** – повноваження Парламенту зводяться лише до сприйняття чи несприйняття урядового Проекту бюджету без змін; **2,5** – повноваження з урізання існуючих статей та/або редагування їх формулювань; **5** – повноваження із переміщення коштів між статтями бюджету без збільшення розміру сукупних витрат; **7,5** – повноваження з переміщення коштів між статтями бюджету без збільшення дефіциту; **10** – необмежені повноваження з переміщення коштів між статтями бюджету, редагування їх формулювань, урізання існуючих статей та ін.

[2] **0 балів** – діє бюджет, запропонований виконавчою владою, або призначаються дочасні парламентські вибори; **3,3** – кожна витрата голосується окремо; **6,7** – діє бюджет минулого року; **10** – жодних витрат.

[3] Показник парламентської ваги на етапі виконання бюджету вимірюється за трьома параметрами: (а) чи може виконавча влада переміщати кошти між програмами і статтями бюджету; (б) чи може виконавча влада затримувати державні асигнування без згоди Парламенту; (в) чи закріплюються у щорічному державному бюджеті резервні кошти. Тому **0 балів** означає, що за трьома параметрами – відповідь "так", **3,3** – відповідь "так" за двома з трьох параметрів, **6,7** – відповідь "так" за одним із трьох параметрів, **10** – за трьома параметрами відповідь "ні".

[4] **0 балів** – Проект державного бюджету подається за 2 місяці до початку фіскального року, **3,3** – за 4 місяці до початку фіскального року, **6,7** – за 6 місяців, **10** – більш ніж за 6 місяців.

[5] Показник інституційного ресурсу вимірюється за трьома параметрами: (а) наявність окремого бюджетного чи фінансового комітету Парламенту; (б) наявність окремого органу, що здійснює аудит на основі даних про виконання бюджету (надходження і витрати); (в) наявність у галузевих комітетів повноти влади над відповідними сегментами бюджету. Тому **0 балів** означає, що за трьома параметрами – негативна відповідь, **3,3** – відповідь негативна за двома з трьох параметрів; **6,7** – відповідь негативна за одним із трьох параметрів; **10** – за трьома параметрами відповідь позитивна.

[6] **0 балів** – аналітично-дослідницького підрозділу в бюджетному комітеті немає; **2,5** – наявний невеликий аналітично-дослідницький підрозділ до 10 осіб; **5** – наявний середній за розміром аналітично-дослідницький підрозділ від 11 до 25 осіб; **7,5** – наявний великий аналітично-дослідницький підрозділ від 26 до 50 осіб; **10** – наявний дуже великий аналітично-дослідницький підрозділ понад 50 осіб.

ПОВНОВАЖЕННЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ З ФОРМУВАННЯ УРЯДУ В ПОРІВНЯЛЬНО-ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Індекс парламентської влади з обрання урядів вказує, наскільки значущими є рішення Парламенту в питанні формування Уряду[1]. Під час його обчислення враховується, чи залучений Парламент до процесу формування уряду, чи має він повноваження затверджувати персональний склад уряду, Прем'єр-міністра та/або схвалювати Програму уряду. Також враховуються максимально допустиме число кандидатів на посаду Прем'єр-міністра, суб'єкти, які мають право висувати його кандидатуру. Важливим параметром індексу є правила прийняття рішень, зокрема, чи потрібна для цього абсолютна більшість і який вид голосування застосовується.

Несподівано, але факт: українська Верховна Рада є другою в Європі після німецького Бундестагу за величиною індексу влади з обрання урядів.

Влада Парламенту з обрання Уряду

	Чи залучений Парламент до процесу формування уряду?	Чи має Парламент повноваження затверджувати персональний склад Уряду та/або Прем'єр-міністра та/або схвалювати Програму уряду?	Допустиме число кандидатів на посаду Прем'єр-міністра	Хто має право висувати кандидатуру Прем'єр-міністра?	Яким методом приймається рішення?	Який вид голосування застосовується?	**ІНДЕКС влади Парламенту з обрання Уряду**
Австрія	Ні	Ні	–	–	–	–	**0**
Бельгія	Так	Ні	1	Монарх	відносної більшості*	відкрите	**0,5**
Чехія	Так	Так	1	Президент або парламент	відносної більшості	відкрите	**0,83**
Данія	Ні	Ні	–	–	–	–	**0**
Естонія	Так	Так	>1	Партійна група, що об'єднує не менше 5% депутатів	відносної більшості	відкрите	**1**
Фінляндія	Так	Так	>1	Кожен депутат	відносної більшості	відкрите	**1**
Франція	Ні	Ні	–	–	–	–	**0**
Німеччина	Так	Так	>1	25% депутатів або партійна група, до складу якої входять понад 25% депутатів	абсолютної більшості	таємне	**1,83**
Греція	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	відкрите	**0,5**
Угорщина	Так	Так	1	Глава держави	абсолютної більшості	відкрите	**0,75**
Ірландія	Так	Так	1	Кожен депутат	відносної більшості	відкрите	**0,83**
Італія	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	відкрите	**0,5**
Латвія	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	відкрите	**0,5**
Литва	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	таємне	**0,83**
Люксембург	Так	Так	1	Монарх	відносної більшості	відкрите	**0,5**
Мальта	Ні	Ні	–	–	–	–	**0**
Нідерланди	Ні	Ні	–	–	–	–	**0**
Португалія	Так	Ні	1	Глава держави	відносної більшості*	відкрите	**0,5**
Словаччина	Так	Так	1	Глава держави	відносної більшості	таємне	**0,83**
Словенія	Так	Так	1	Глава держави, 10 депутатів або партійна група, що об'єднує не менше 3,3% депутатів	відносної більшості	таємне	**1,16**
Швеція	Так	Ні	1	Президент або парламент	відносної більшості*	відкрите	**0,83**
Іспанія	Так	Так	1	Монарх	відносної більшості	відкрите	**0,5**
Велика Британія	Так	Так	1	Монарх	відносної більшості	відкрите	**0,5**
Україна	Так	Так	1	Коаліція більшості, що об'єднує не менше 226 депутатів (50%+1)	абсолютної більшості	відкрите	**1,245**

* У Бельгії, Португалії та Швеції рішення може бути прийняте навіть меншою, ніж відносна більшість, кількістю голосів, оскільки вимагається лише, щоб не було абсолютної більшості "проти".

Джерело: Sieberer U. Checks or Toothless Tigers? Powers and Incentives of External Officeholders to Constrain the Cabinet in 25 European Democracies. – Government and Opposition, 2012, October, Volume 47, Issue 4, pp.517-543.

[1] Electoral Power Index (EPI) – індекс влади парламенту з обрання уряду, що підраховується за формулою EPI=I×D+V, в якій: D – метод прийняття рішення (D=1,5, якщо для прийняття рішення необхідна абсолютна більшість голосів членів парламенту; D=1, якщо діє правило відносної більшості), V – спосіб голосування (V=0, якщо голосування відбувається відкрито, V=0,33, якщо голосування – таємне). Рівень залучення парламенту до обрання уряду (I) розраховується за шкалою, на якій I=0, якщо уряд обирається без участі парламенту, I=0,5, якщо парламент не пропонує Прем'єр-міністра і голосує лише за єдину кандидатуру, I=0,66, якщо парламент не пропонує Прем'єр-міністра і голосує за декілька висунутих кандидатур, I=0,83, якщо парламент пропонує Прем'єр-міністра і голосує один раз для затвердження чи відхилення єдиної кандидатури, I=1, якщо Прем'єр-міністра пропонує парламент, та голосуються декілька висунутих кандидатур. Таким чином, індекс може набувати значення від 0 до 1,83.

Значення цього індексу для 26 європейських країн, серед яких і Україна, розділяються на кілька груп за спільністю ознак.

Індекс парламентської влади з обрання урядів

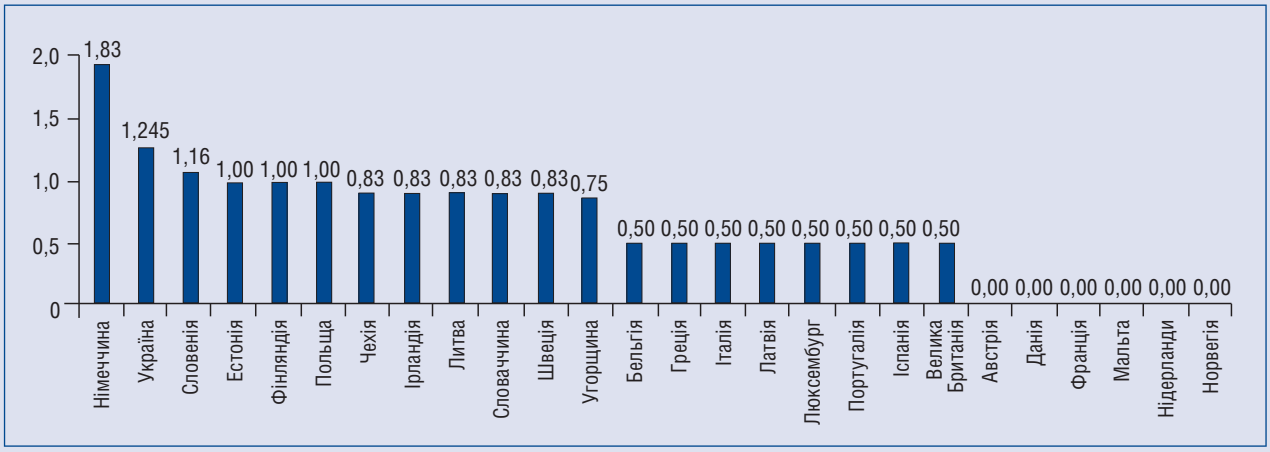

До *першої* групи належать Німеччина, Естонія, Фінляндія і Польща. У цих чотирьох країнах парламенти голосують за своєрідний рейтинг потенційних керівників урядів, тобто кандидатур є більше, ніж одна. Відмінність полягає в тому, що в естонському Рійгікогу, фінській Едускунті та в польському Сеймі достатньо, щоб переможець випередив свого найближчого конкурента принаймні на один голос, тобто діє правило відносної більшості. В той же час, у німецькому Бундестазі прийнятим є інше правило: для того, щоб Канцлер вважався уповноваженим керувати урядом ФРН, його має підтримати абсолютна більшість, тобто ½+1 депутат. Таким чином, Парламент Німеччини, згідно з Основним Законом, має сказати дуже вагоме "так", хоча під час голосування є альтернативи. Тому індекс парламентської влади з обрання уряду для Німеччини суттєво вищий, ніж для Польщі, Фінляндії та Естонії.

До *другої* групи країн, серед яких і Україна, належать також Словенія, Чехія, Ірландія, Литва, Словаччина та Швеція. Порівняно з чотирма згаданими вище країнами, в цих семи також Парламент номінує Прем'єр-міністра, однак голосування здійснюється тільки за одну кандидатуру. Україна в цій групі має найвищий показник з тих же причин, з яких Німеччина є лідером у першій групі, тобто завдяки тому, що майбутнього керівника Кабінету Міністрів має уповноважити більшість конституційного складу Парламенту. Натомість в усіх інших країнах достатньо відносної більшості присутніх.

У всіх інших країнах Парламент не має повноважень номінувати Прем'єра. Значення індексу для семи країн, що дорівнює 0,5 (і 0,75 для Угорщини[2]), означає, що голосування в цих країнах відбувається за кандидата, запропонованого ззовні (монархом чи главою держави). Специфікою ж тих держав, для яких індекс парламентської влади з формування Уряду дорівнює нулю, є повна неучасть парламентів у цьому процесі. Тим не менше, для парламентів у Конституціях Норвегії, Данії, Австрії та Нідерландів передбачені максимальні повноваження із завершення роботи як Уряду загалом, так і кожного міністра, зокрема.

[2] Значення 0,75 для Угорщини є вищим у цій групі знову ж таки завдяки правилу абсолютної більшості під час формування уряду.

2.2. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО-ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПОБУДОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Представництво і проблема оптимізації виборчої системи

Інститут виборів є одним з найбільш усталених інститутів української політичної системи. Більшість (67%) громадян вказують на вибори, як шлях, яким депутат Верховної Ради приходить до влади[22]. Залежно від регіону, ця частка коливається від 47% (Південь) до 82% (Захід). Кожен п'ятий повнолітній українець брав участь у виборчому процесі. Показник участі у виборчих комісіях становить від 17% у Центрі до 22% на Півдні України. Як результат, більшість (52%) громадян правильно називають основну функцію дільничих виборчих комісій – підрахунок голосів.

У реалізації принципу демократичного представництва важливу роль відіграє виборча система. На етапі парламентських виборів відбувається агрегація (збір, узгодження) інтересів індивідуальних виборців, що відображується в їх спільному голосуванні за список кандидатів від певної політичної партії чи за окремих кандидатів, передвиборні програми яких найбільше відповідають цим інтересам.

[22] Опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 008 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

З точки зору забезпечення представництва, розглядають чотири аспекти виборчого законодавства:

- географічне представництво (представники до законодавчого органу мають обиратися від усіх регіонів та населених пунктів, у кінцевому підсумку будучи підзвітними перед своїми регіонами);
- представництво в законодавчому органі в існуючих у суспільстві ідеологічних відмінностей – через представників політичних партій, незалежних представників, або через тих і інших разом;
- представництво в законодавчому органі існуючих у країні політичних партій, навіть якщо вони не мають ідеологічної основи: "якщо половина виборців проголосують за будь-яку партію, однак ця партія не отримає жодного місця в законодавчому органі, то не можна вважати, що така система виражає волю народу";
- згідно з концепцією "дескриптивного представництва"[23], законодавчий орган повинен бути деякою мірою "дзеркалом нації", тобто в усіх своїх проявах він повинен відображати і представляти весь народ у цілому. До складу адекватного дескриптивного законодавчого органу повинні входити жінки і чоловіки, молоді і старі, багаті і бідні, а також представники різних релігійних конфесій, мовних та етнічних груп суспільства[24].

За оцінками експертів, Україна зробила "істотні кроки в реалізації європейських стандартів демократичних виборів шляхом імплементації відповідних норм до вітчизняного виборчого законодавства"[25], а вітчизняна нормативно-правова база проведення виборів загалом відповідає цим стандартам[26].

Документи міжнародних організацій, якими визначаються ці стандарти, не надають переваги конкретним виборчим системам. Зокрема, в Кодексі належної практики у виборчих справах, ухваленому Венеціанською комісією, зазначається, що за умов дотримання визначених цим документом Загальноєвропейських принципів щодо виборів, "застережень щодо вибору будь-якої виборчої системи немає"[27]. Це уможливлює прийняття окремими країнами виборчого законодавства, виходячи з їх національних особливостей та пріоритетів.

Головними особливостями законодавства, що регулює проведення парламентських виборів в Україні, є, *по-перше*, його значна мінливість (за одним і тим самим виборчим законом проводилося не більше двох послідовних виборів), *по-друге*, досить обмежений "коридор" варіацій: до сьогодні це були дві "крайні" моделі (за способом висування кандидатів) – мажоритарна система виборів в одномандатних округах або пропорційна система виборів з закритими списками, та їх комбінація – паралельна змішана система. Кожна з цих систем має переваги та недоліки[28], при тому, що ідеальних виборчих систем не буває у принципі.

Спроби вийти за межі цього "коридору", зокрема через запровадження модифікацій пропорційної або мажоритарної систем, лише у 2017р. призвели до першого практичного результату – прийняття у першому читанні Виборчого кодексу, яким у частині виборів до Верховної Ради передбачено систему виборів за регіональними списками політичних партій з преференціями[29].

Система виборів до Верховної Ради України змінювалася часто, перш за все тому, що була предметом політичних розрахунків і домовленостей між владою і провідними політичними силами. Усі шість найбільших редакцій виборчого закону – 1989р.[30], 1993р.[31], 1997р.[32], 2001р.[33], 2004р.[34] і 2010р.[35] – здійснювалися за рік-два до виборів. У результаті, чотири кампанії проводилися за змішаною системою, і по дві – за мажоритарною та пропорційною. Отже, для України найбільш тривалим є досвід використання змішаної виборчої системи.

Характеристики виборчих систем, що застосовувались в Україні, 1994-2014рр.

Роки	Мажоритарний сегмент		Зв'язок між мажоритарним і пропорційним сегментами	Пропорційний сегмент		
	Формула	Кількість територіальних виборчих округів		Тип списків у пропорційному сегменті	Магнітуда загально-державного виборчого округу	Прохідний бар'єр
1994	абсолютної більшості у два тури	450	–	–	–	–
1998	відносної більшості	225	жодного	закриті	225	4%
2002	відносної більшості	225	жодного	закриті	225	4%
2006	–	–	–	закриті	450	3%
2007	–	–	–	закриті	450	3%
2012	відносної більшості	225	жодного	закриті	225	5%
2014	відносної більшості	225	жодного	закриті	225	5%

23 Див: Political Representation.: Stanford Encyclopedia of Philosophy, *https://plato.stanford.edu/entries/political-representation*.

24 Див.: ACE Electoral Knowledge Network, *http://aceproject.org/ace-en/topics/es/introduction/es20*.

25 Див.: Ключковський Ю. До питання про природу міжнародних виборчих стандартів. – Наукові записки, Т.144-145, с.73-77, *http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2981/Kliuchkovskyi_do_pytannia.pdf*.

26 Див. наприклад: Серьогіна С. Європрейські стандарти виборів і виборче законодавство України. – Вісник Центральної виборчої комісії, 2007, №1 (7), с.38-44.

27 Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-1 сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002р.), с.11, *http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%87%D1%96_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8.pdf*.

28 Щодо переваг і недоліків різних виборчих систем у стислому викладі див. зокрема: Wall Alan, Electoral System Briefing Paper. – ACE Electoral Knowledge Network, *https://aceproject.org/ero-en/topics/electoral-systems/SDOC1584.pdf*.

29 Див.: Проект Виборчого кодексу України. – *http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671*.

30 Закон УРСР "Про вибори народних депутатів Української РСР" від 27 жовтня 1989р.

31 Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 18 листопада 1993р.

32 Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 24 вересня 1997р.

33 Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 18 жовтня 2001р.

34 Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004р.

35 Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2010р.

Усі застосовані на сьогодні в Україні типи електоральних систем відрізняються за рівнем диспропорційності, тобто за кількістю голосів виборців, волю яких не враховано.

Традиційно, найбільш диспропорційні результати характерні для мажоритарної системи в чистому вигляді, що зумовлено принципом більшості, який у ній використовується. Тому вітчизняний досвід голосування за кандидатів у одномандатних виборчих округах, який застосовувався у рамках змішаної виборчої системи 1998р., 2002р., 2012р. і 2014р., показує високий рівень диспропорційності.

Наприклад, у 2012р. частка голосів виборців, чий кандидат отримав перемогу, коливалася від 19,4% до 80,1%, відповідно, неврахованих голосів, залежно від округу, було від 19,1% до 80,6%, а в середньому рівень диспропорційності становив 54,6% (на виборах 2014р. через зниження явки він був ще вищим – 73,4%).

Водночас, пропорційне представництво, в умовах фрагментованої і мінливої партійної системи сучасної України, засвідчує також певний рівень диспропорційності: в середньому під час голосування за списки партій ігнорується волевиявлення 20% виборців, а в часи кардинальних змін партійної системи відсоток є навіть вищим.

Наприклад, у 1998р. не врахованою у пропорційному сегменті виявилася воля 29% громадян, чиї голоси перерозподілилися між партіями, за які вони фактично не голосували. У 2014р. цей показник становив 23,5%. Варто зауважити, що в період, коли використовувалася пропорційна система в чистому вигляді, рівень диспропорційності виборчої системи є дещо нижчим. Зокрема, у 2006р. змінено волевиявлення 22% виборців, у 2007р. – 12%[36].

Отже, попри те, що і мажоритарна, і пропорційна виборча системи в українських умовах демонструють диспропорційність, все ж пропорційне представництво, з цієї точки зору, виглядає кращим варіантом.

В умовах, коли виборча система не є усталеною і лише активно формується, цікавим є розгляд точки зору громадян щодо цього інституту. За результатами опитувань Центру Разумкова, від початку 2000-х років спостерігалося зменшення чисельності громадян, які вагалися з відповіддю на питання "*Яку систему виборів до Парламенту Ви вважаєте найкращою для України?*". Так, упродовж 2001-2009рр. частка респондентів, які не визначилися, зменшилася з 35,5% до 25,5%.

Відносна більшість громадян України надавали перевагу мажоритарній системі, прихильність до якої зростала від 25,2% у 2004р. до 47,6% у 2009р. Популярність пропорційної системи із закритими списками виявлялася при цьому найнижчою – особливо помітний спад симпатій до неї зафіксований після проведення за цією системою двох виборчих кампаній у 2006-2007рр.

Водночас, далі ця тенденція переривається, і наприкінці 2011р. кількість відповідей "важко відповісти" зросла до максимального рівня, а щодо різновидів виборчих систем громадська думка розділяється з незначним переважанням на користь мажоритарної.

У фокусі уваги дослідження Центру Разумкова було ще одне питання, важливе для функціонування виборчої системи: хто повинен бути суб'єктом висування кандидатів. Фактично, тут можливі дві діаметрально протилежні позиції: кандидато-центрична і партіє-центрична. В Україні ст.10 чинного Закону "Про вибори народних депутатів України" передбачає інститут самовисування, поруч із правом політичних партій висувати кандидатів у народні депутати України.

Яку систему виборів до Парламенту Ви вважаєте найкращою для України?[37]
% опитаних

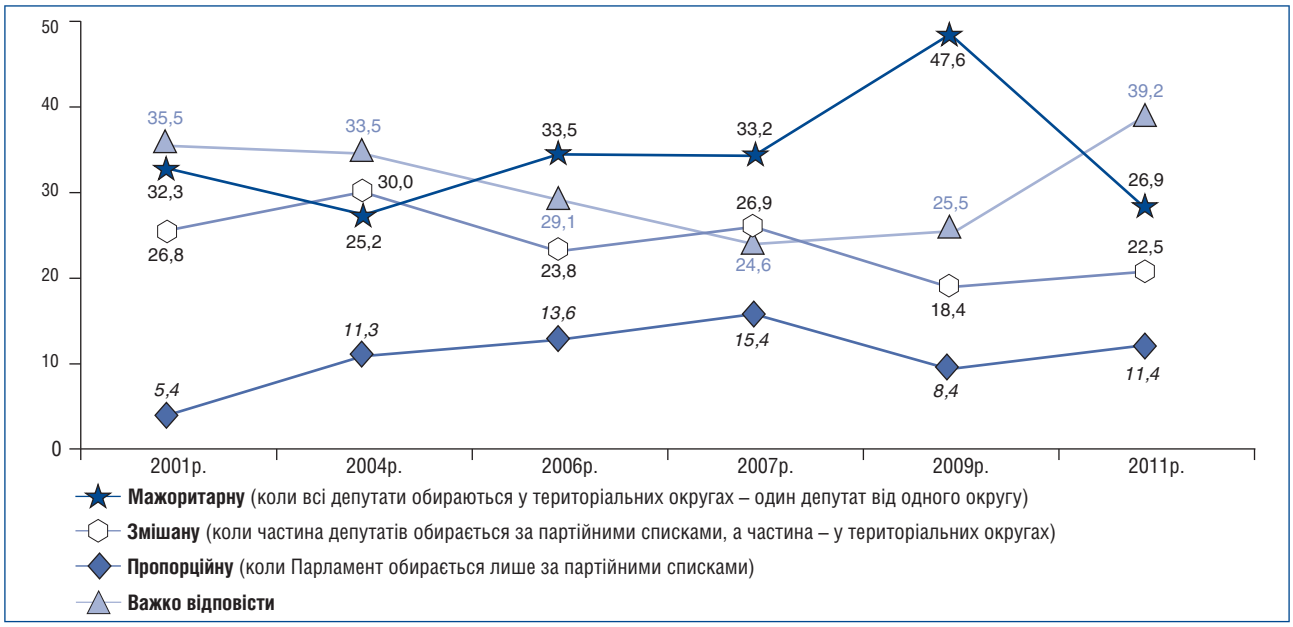

[36] Усі наведені тут дані щодо диспропорційності підраховано на основі офіційних даних Центральної виборчої комісії, *http://www.cvk.gov.ua*.

[37] Дані за 2009р. і 2011р. отримані під час опитувань, проведених Соціологічною службою Центру Разумкова 18-28 грудня 2009р. і 9-16 грудня 2011р. За 2001-2007рр. дані наводяться з джерела: Рубрика "Соціологічне опитування", питання *"Яку систему виборів до Парламенту Ви вважаєте найкращою для України? (динаміка, 2001-2007)"*. – Сайт Центру Разумкова, *http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=99.*

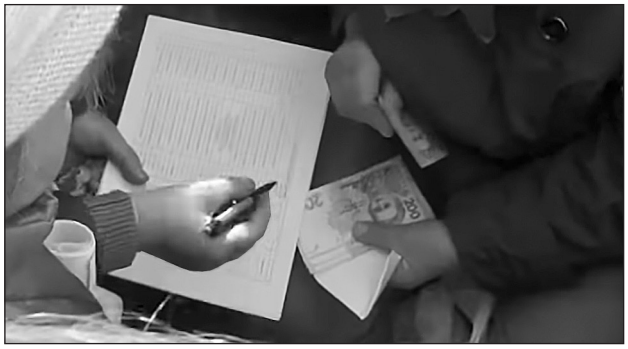

Для визначення ставлення громадян до цього питання під час проведення опитування[38], було використано 11-бальну шкалу, в якій "0" позначав точку зору, що кандидати повинні мати право самі висуватися у територіальних виборчих округах, а "10" означало, що лише партії мають право висувати кандидатів (діаграма "*Розподіл позицій громадян щодо проблеми висування кандидатів*").

Результати показали, що суспільство більш прихильно ставиться до самовисування кандидатів. 24,3% опитаних визначили свою позицію на 11-бальній шкалі у діапазоні 0-2 бали (підтримка права на самовисування кандидатів). Надання партіям виняткового права висувати кандидатів (оцінки 8-10 балів) підтримали 7,9% громадян. 20,4% опитаних розмістили власну позицію з цього питання посередні шкали (оцінка 5 балів). Скоріше підтримали право партій на висування кандидатів (оцінки 6-7 балів) – 10,9% респондентів, проте майже удвічі більше виявилося тих, хто певною мірою підтримує самовисування (3-4 бали) – 18,7%.

Такі результати не є несподіваними, зважаючи на низький рівень суспільної довіри до політичних партій. Він також свідчить про значущість для громадян особистісного чинника під час висування кандидатів у народні депутати.

Одним із суттєвих застережень щодо мажоритарної складової виборчої системи в українських реаліях є її вища вразливість до такого явища, як "купівля" ("продаж") голосів виборців. Наприклад, під час виборів 2012р. подібні практики використовувалася кандидатами в одномандатних округах частіше, ніж політичними партіями і блоками, що брали участь у передвиборчих кампаніях[39]. Ця проблема безпосередньо пов'язана зі станом політичної культури виборців. Як засвідчують експерти, вона залишається актуальною і сьогодні[40] та потребує вдосконалення законодавства[41].

Під час опитування Центру Разумкова, яке проводилося у вересні 2017р., було досліджено ставлення респондентів до того, що виборці "продають" свої голоси. З'ясовано, що така згода сприймається в суспільстві здебільшого негативно, і, при цьому, засудження подібного досвіду серед громадян має тенденцію до зростання в часі.

Як Ви ставитеся до того, що виборці "продають" свої голоси?
% опитаних

Більшість громадян – як у 2012р., так і у 2017р. – вважають, що "продаж голосів" не можна виправдати нічим. Помітно, що частка респондентів, які висловлюють негативне ставлення до такої практики, зросла протягом останніх п'яти років на 18%, і, поруч з цим, удвічі зменшилося число тих, хто толерує її, та на 6% скоротилася категорія байдужих до передвиборчих підкупів.

Розподіл позицій громадян щодо проблеми висування кандидатів

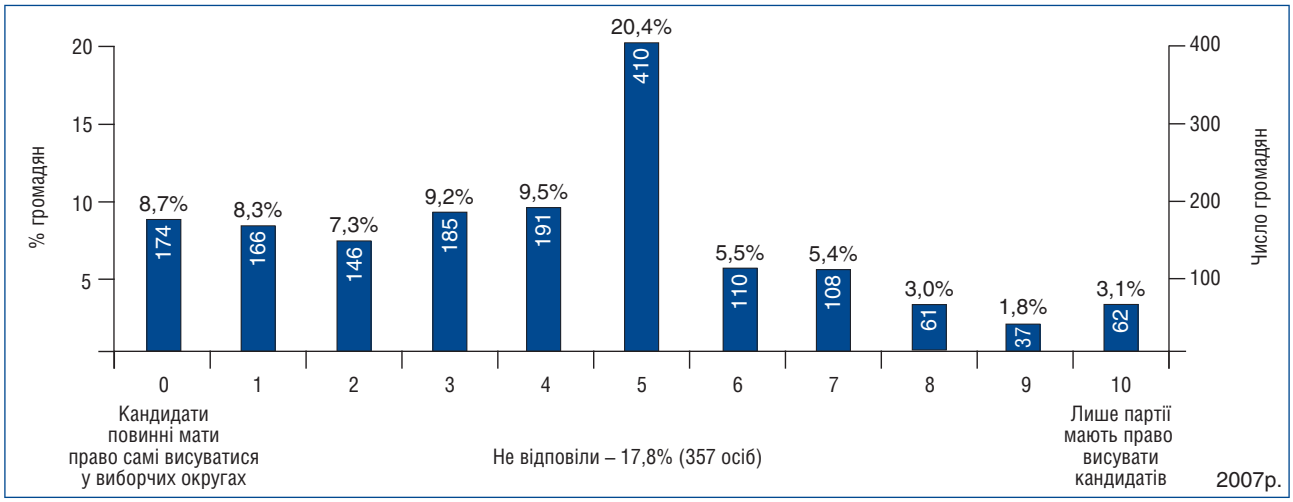

[38] Дані опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 22-27 вересня 2017р.

[39] Докладно див.: Кочубей Л. Особливості виборчих технологій у виборчій кампанії до Верховної Ради України 2012 року. – Український інформаційний простір, 2013, Число 1, Частина 2, с.92-98; Регіонали влаштовують передвиборчий цирк з подарунками за бюджетні кошти. – Тиждень, 25 серпня 2012р., *http://tyzhden.ua/News/58546*.

[40] Вибори в ОТГ: Ключова проблема – підкуп виборців. – Українська правда, 1 травня 2017р., *http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/1/7142805*.

[41] На думку експертів Комітету виборців України, необхідно, щоб підкуп розглядався, в т.ч., як надання неправомірної вигоди виборцю благодійними фондами, громадськими організаціями, які мають назви, співзвучні з назвами партій-суб'єктів виборчого процесу, кандидатами, або використовують таку ж комбінацію позначень (слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів), яку використовує партія-суб'єкт виборчого процесу, кандидат під час передвиборної агітації. Також необхідно узгодити між собою поняття підкупу виборців у Кримінальному кодексі та виборчому законодавстві. Див. зокрема: Відбувся круглий стіл КВУ: "Уроки місцевих виборів в ОТГ 2017 та шляхи покращення виборчого законодавства". – Комітет виборців України, 13 листопада 2017р., *http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:vidbuvsia-kruhlyi-stil*.

Протягом останніх років спостерігається інтерес до нової у вітчизняних реаліях виборчої системи з відкритими списками. Серед сьогоднішніх парламентських партій її запровадження у своїх передвиборчих програмах передбачали ВО "Батьківщина"[42], Партія "Блок Петра Порошенка"[43], Радикальна партія Олега Ляшка[44]. Цей різновид виборчої системи пропонували також на минулих парламентських виборах у 2012р. ВО "Свобода" і політична партія "УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка"[45].

Крім того, згідно з угодою діючої коаліції депутатських фракцій "Європейська Україна" в частині реформування виборчого законодавства в напрямі забезпечення підзвітності та дієвості Парламенту, стабільності партійної системи та можливості для ротації політичних еліт наприкінці 2014р. – планувалася відмова від змішаної (пропорційно-мажоритарної) виборчої системи та запровадження пропорційної виборчої системи виборів до Верховної Ради, за якої виборці матимуть можливість голосувати за конкретних кандидатів у багатомандатних виборчих округах (пропорційна система з відкритими списками)[46]. Серед заходів з оновлення влади, її запровадження передбачено, до того ж, і Програмою діяльності нинішнього Уряду[47].

Варто додати, що цей тип виборчої системи має значну суспільну підтримку. Навіть після певного зниження симпатій до неї протягом 2014-2017рр., найкращою її все ж вважають 34% громадян (діаграма "*Яку систему виборів до Верховної Ради України Ви вважаєте найкращою для України?*", с.88).

Преференційна система (інша назва системи відкритих списків) має переваги над системою закритих партійних списків. З одного боку, регіональний тип відкритих списків зберігає переваги персонального взаємозв'язку між виборцями та їх депутатами, а з іншого – пропорційний принцип розподілу голосів за преференційної системи також сприяє зміцненню політичних партій. Таким чином, запровадження *системи виборів з відкритими регіональними списками* краще відповідає суспільним очікуванням та необхідності покращення представницької демократії в Україні.

Аргументи на користь запровадження саме регіональних списків дали результати *опитування членів Європейського парламенту*, яке проводила наприкінці XX ст. дослідницька група на чолі із Ш.Боулером та Д.Фарреллом[48]. Дослідники виокремили дві групи пропорційних виборчих систем, що використовуються на виборах до Європарламенту. До першої з них потрапили такі країни, як Німеччина, Італія і Бельгія, де використовуються регіональні списки. До другої – Данія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Іспанія, Португалія і Греція, де використовуються національні списки. Результати показали чіткий взаємозв'язок між типом виборчого списку і формою контактування з виборцем (таблиця "*У якій формі Ви контактуєте з індивідуальними виборцями?*").

У якій формі Ви контактуєте з індивідуальними виборцями?[49]
% членів Європейського парламенту

Форма контакту з виборцями	Євродепутати, обрані за виборчою системою з *регіональними* списками		Євродепутати, обрані за виборчою системою з *національними* списками	
	Практикують, %	Не практикують, %	Практикують, %	Не практикують, %
Функціонування *постійного офісу* зі штатними працівниками	69	27	55	42
Проведення прийомів виборців *на регулярній основі*	18	77	7	90
Нерегулярне проведення прийомів виборців	27	66	33	64

Усі опитані члени Європейського парламенту поєднують різні форми спілкування з індивідувальними виборцями. Водночас, німецькі, бельгійські та італійські європарламентарі засвідчили значно вищий рівень постійності та регулярності такого спілкування у постійних офісах чи під час регулярних прийомів.

Представники інших країн віддають перевагу практиці нерегулярних прийомів, при цьому, 90% з них вказали, що не проводять регулярних зустрічей, 42% – не мають постійних офісів. Отже, регіональний тип партійних списків сприяє більшою мірою, ніж національні списки, покращенню контактів депутата з виборцями.

42 Передвиборча програма "Всеукраїнського Об'єднання "Батьківщина" Україна переможе!, *https://www.rbc.ua/ukr/vyboru2014/party/p2/program*.

43 Програма Партії "Блок Петра Порошенка" "Жити по-новому!", *http://solydarnist.org/?page_id=874*.

44 Програма Радикальної партії Олега Ляшка "План Ляшка. Перемога України", *http://liashko.ua/program*.

45 Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування. – Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова, Круглий стіл "Україна напередодні парламентських виборів: чи справдяться очікування громадян" 26 вересня 2012р., с.81, *http://old.razumkov.org.ua/upload/Przh_Partiyi_2012_fnll.pdf*.

46 Угода про коаліцію депутатських фракцій "Європейська Україна" від 27 листопада 2014р., *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf*.

47 Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена Постановою Верховної Ради України №1099 від 14 квітня 2016р.

48 Bowler S., Farrell D. *Legislator Shirking and Voter Monitoring Impacts of European Parliament Electoral Systems upon Legislator-Voter Relationships*. – Journal of Common Market Studies, 1993, Vol.31, No.1, p.45-69.

49 *Джерело*: Там само, p.57.

Яку систему виборів до Верховної Ради України Ви вважаєте найкращою для України?[50]
% опитаних

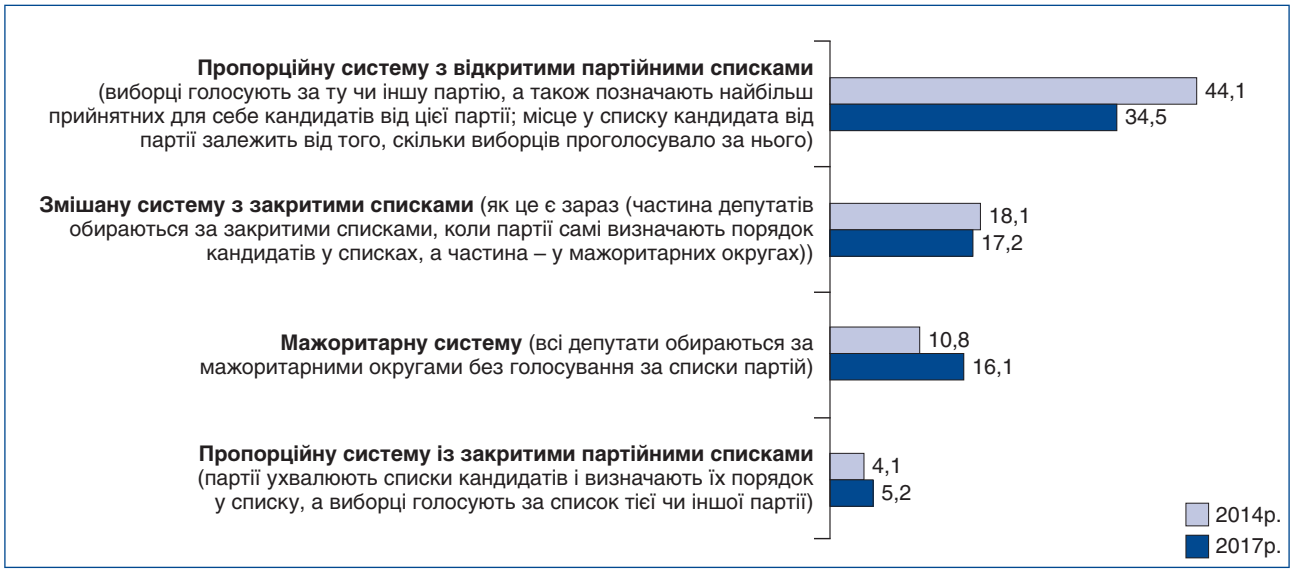

Таким чином, за час існування Парламенту незалежної України реформування системи виборів відбувалося в діапазоні між двома найбільш відомими шаблонами – мажоритарною та пропорційною системами. Як подібні коливання та нестабільність виборчої системи, так і варіанти, що обиралися, мали різного роду негативний вплив на демократичне представництво.

На сьогодні, найбільш оптимальним варіантом реформування виборчої системи є запровадження преференційної системи з регіональними партійними списками. Такий варіант має поєднати партійний принцип проведення виборів, що передбачає їх більш зрозумілий програмно-ідеологічний зміст і відповідає конституційним засадам формування Уряду коаліцією депутатських фракцій із суспільним запитом на більш виражену місцеву та особистісну складові інституту представництва.

Проте, на заваді остаточному схваленню Виборчого кодексу, який передбачає зазначену систему для парламентських виборів, можуть стати передвиборчі розрахунки частини вітчизняного політикуму.

Депутатські фракції і групи: проблема мінімального розміру

Особливістю внутрішньої структури Верховної Ради України є наявність двох типів одиничних парламентських суб'єктів – фракцій і депутатських груп. На відміну від фракцій, депутатські групи утворюються окремими депутатами, які під час кампанії не об'єднуються спільною політичною ідентичністю, не декларують спільних політичних цілей[51].

Депутатські групи формуються, як правило, не за партійно-політичним принципом, тому і не несуть політичної відповідальності перед виборцями за свою діяльність як колективні суб'єкти. Водночас, права депутатських груп, згідно з чинним Регламентом, є тотожними до прав партійних фракцій. Таким чином, встановлення обгрунтованих меж мінімального розміру, необхідного для утворення одиничного парламентського суб'єкта, є важливим для функціонування Парламенту і зрозумілості для суспільства його політичної структури.

Депутатські групи були історично першими суб'єктами українського Парламенту, визначеними в Тимчасовому регламенті 1990р.[52] У першому складі Верховної Ради 1990-1994рр. діяли винятково групи народних депутатів областей та міст республіканського підпорядкування. Фракції юридично визначені з'явилися тільки в 1994р. з прийняттям "Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України"[53] та "Регламенту Верховної Ради України"[54].

На сьогодні, ці два терміни позначені в чинному Регламенті як синонімічні (один з яких у дужках). При цьому, депутатські фракції і депутатські групи мають однаковий набір прав[55].

[50] *Джерело*: Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. – Матеріали Круглого столу 16 вересня 2015р., с.27, *http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf*.

[51] Головною відмінністю між депутатськими фракціями і групами є те, що фракції, на відміну від груп, згідно зі ст.83 Конституції України, беруть участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

[52] Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 22 травня 1990р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-12/print1453195225059594*.

[53] Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 13 травня 1994р.– *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11/94-вр/print1509519571539504*.

[54] Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р. Розділ 1-розділ 4 – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129a/94-вр/print1453195225059594*; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р. Розділ 5-розділ 11 – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129б/94-вр/print1453195225059594*.

[55] Ч.6 ст.59 Регламенту визначає це дослівно так: "Зареєстрована депутатська група має права депутатської фракції". Див.: Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

Статус депутатських фракцій і груп у Верховній Раді України

Права депутатських фракцій і депутатських груп	Додаткові вимоги
Депутатська фракція (депутатська група):	
1. має зарезервоване право на виступ з трибуни з будь-якого питання порядку денного у межах 15 хв. (ч.1-2 ст.33)	Запис в електронній системі в день розгляду
2. має зарезервоване право на виступ у межах 3 хв. під час розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України (ч.3 ст.232)	-
3. має зарезервоване право на виступ у межах 1 хв. з мотивів голосування (п.5 ч.2 ст.31)	-
4. має зарезервоване право на виступ у межах 3 хв. при повному обговоренні (п.5 ч.1 ст.30)	-
5. має зарезервоване право на виступ, якщо представник фракції (групи) був згаданий (ч.4 ст.51)	-
6. ініціює відсторонення депутата, який образив представника фракції (групи) на п'ять днів (ч.5 ст.51)	рішення приймається більшістю ½+1
7. делегує керівника з правом ухвального голосу до складу Погоджувальної Ради (ч.2 ст.73)	-
8. пропонує кандидатів на посади спікера та його заступників (ч.2 ст.74, ч.1 ст.79)	-
9. має зарезервоване квотне представництво у керівництві комітетів (ч.4 ст.81, ч.7 ст.83)	-
10. має право на власного представника у Тимчасовій спеціальній комісії та Тимчасовій слідчій комісії (ч.3 ст.85, ч.2 ст.173)	-
11. ініціює позаплановий аудит Рахункової палати (ч.7 ст.161)	рішення приймається ⅓+1
12. пропонує кандидатуру до Вищої Ради Правосуддя (ч.3 ст.208-1)	-
13. пропонує кандидатуру судді Конституційного Суду (ч.4 ст.208-4)	-
14. ініціює зустріч з кандидатом на посаду Прем'єр-міністра для відповіді на запитання (ч.3 ст.205)	-
15. під час розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України ініціює заслуховування окремих членів уряду та має право на запитання до них (ч.2 ст.232)	-
16. пропонує теми щотижневої "години запитань до Уряду" і має першочергове (порівняно з позафракційними депутатами) право на усне або письмове запитання до членів Кабінету Міністрів України (ч.3 ст.229, ч.2-3 ст.230)	-
17. отримує інформацію від Апарату Верховної Ради, яка не надсилається індивідуально народним депутатам (наприклад, Програму діяльності Кабінету Міністрів, ч.2 ст.227)	-
Депутатська фракція (депутатська група) разом із ще однією депутатською фракцією чи групою:	
1. ініціює 30-хв. перерву (п.15 ч.1 ст.27)	-
2. має зарезервоване право на виступ у межах 2 хв. при скороченому обговоренні (п.3 ч.2 ст.31)	-
3. вносить письмову пропозицію щодо відсторонення спікера на два дні у разі грубого або систематичного порушення Регламенту (після скороченого обговорення) (ч.2 ст.29)	прийняття рішення більшістю ½+1
4. ініціює перерву в разі конфлікту різночитання норм Регламенту, що загрожує зривом пленарного засідання (ч.7 ст.51)	-
Депутатська фракція (депутатська група) разом ще з двома депутатськими фракціями чи групами	
1. ініціює позачергове пленарне засідання (ч.14 ст.73)	-

Джерело: Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

Окремо кожна депутатська фракція чи зареєстрована депутатська група наділені однаковими правами. Проте, набір прав дещо розширюється за взаємодії між двома чи трьома одиничними суб'єктами Верховної Ради. Це стосується, наприклад, ініціювання позачергових пленарних засідань та перерв, а також участі у скороченому обговоренні питань порядку денного та пропозиції щодо дисциплінарного рішення з відсторонення спікера на два дні. Останнє рішення потребує підтримки абсолютної більшості.

Особливим різновидом депутатських груп у Верховній Раді є групи позафракційних народних депутатів, що об'єднують народних депутатів числом від 15 осіб, які не належать до жодної з груп чи фракцій[56]. Вони теж утворюються числом від 15 осіб. Цей тип одиничних парламентських суб'єктів має обмежений статус. Відповідно до Регламенту, група позафракційних народних депутатів не має жодного з окреслених вище прав депутатських фракцій (депутатських груп), крім одного, проте дуже важливого: пропонувати кандидатуру судді Конституційного Суду (ч.4 ст.208-4).

Позафракційні парламентарі можуть, крім того, індивідуально брати участь у законодавчому процесі, надсилаючи комітетам свої поправки і пропозиції до законопроектів, за ними зберігається право законодавчої ініціативи, однак вони не можуть впливати на формування порядку денного та не можуть бути делеговані на керівні посади в комітетах. Позафракційний статус дозволяється українським законодавством винятково для народних депутатів, обраних у одномандатних округах[57].

Протягом 1990-2017рр. фракційну структуру українського Парламенту складали депутатські фракції та/або депутатські групи з мінімальним числом парламентарів, що коливалося від 14 до 25 осіб, залежно від виборчої системи, положень Регламенту та (з 2004р.) волевиявлення громадян.

Чинний Регламент Верховної Ради ставить кількісні параметри депутатських груп у залежність від результатів виборів у пропорційному сегменті виборчої системи. Згідно з ч.4 ст.59 Регламенту, кількісний склад такої депутатської групи повинен дорівнювати розміру найменшої серед переможців виборів партійної фракції[58].

Вимоги до мінімального складу фракцій і груп Верховної Ради України (2017-1990рр.)

Роки	Мінімальний склад фракції (депутатської групи)	Документ, в якому визначені вимоги до мінімального складу депутатських фракцій і груп	
		Назва документа	Нормативно-правовий акт
1990-1994	Мінімальний склад депутатської групи дорівнює кількості найменшої групи народних депутатів областей та міст республіканського підпорядкування (фракції у документі не зазначені)	"Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання"	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 22 травня 1990р.
1994	25 депутатів	"Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України"	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 13 травня 1994р.
1994-2005	14 депутатів	"Регламент Верховної Ради України"	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня 1994р.
2006-2008	21 депутат* (фактичний розмір найменшої партійної фракції за підсумками виборів на основі пропорційної виборчої системи, яка отримала > 3%)***	"Регламент Верховної Ради України"**	Додаток до Постанови Верховної Ради України від 16 березня 2006р.
2008-2010	24 депутати* (фактичний розмір найменшої партійної фракції за підсумками виборів на основі пропорційної виборчої системи, яка отримала > 4%)	"Тимчасовий регламент Верховної Ради України"**	Додаток до Постанови Верховної Ради України "Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України" від 8 квітня 2008р.
2010-2017	Мінімальний склад депутатської групи не може бути меншим, ніж розмір найменшої партійної фракції, сформованої протягом першої сесії (ч.4 ст.59 Регламенту)	"Регламент Верховної Ради України"	Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

Джерела: Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 22 травня 1990р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/6-12/print1453195225059594*; Положення про депутатські групи (фракції) у Верховній Раді України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 13 травня 1994р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/11/94-вр/print1509519571539504*; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня *1994*р. Розділ 1-розділ 4 – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/129a/94-вр/print1453195225059594*; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 27 червня *1994*р. Розділ 5-розділ 11 – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1296/94-вр/print1453195225059594*; Регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 16 березня *2006*р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3547-15/print1453195225059594;* Тимчасовий регламент Верховної Ради України. Додаток до Постанови Верховної Ради України "Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України" від 8 квітня *2008*р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/247-17/print1453195225059594;* Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.– *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1453195225059594.*

* Мінімальне число учасників партійних фракцій Верховної Ради України V і VI скликань відрізняється, тому що змінювалося число виборців, що проголосували за "непрохідні" політичні партії, які не здолали прохідний бар'єр у 3%***. Відповідно, найменша фракція за підсумками парламентських виборів 2006р. налічувала 21 депутата (фракція Комуністичної партії України), а після дочасних виборів 2007р. найменшою була фракція із 24 депутатів (фракція Блоку Литвина).

** Коли в Україні діяла пропорційна система (2006-2010рр.), депутатських груп як таких не існувало. Відповідно, у регламентах 2006р. і 2008р. цього поняття не було.

*** Див.: Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 25 березня 2004р., *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-1665/print*.

[56] У Парламенті поточного скликання на сьогодні є 51 парламентар із позафракційним статусом. Див.: Депутатські фракції і групи VIII скликання. – *http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_fractions*.

[57] Винятком є троє депутатів, які належать до керівництва Верховної Ради, для яких участь у фракційній структурі заборонена статтею 59 парламентського Регламенту.

[58] Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

Цікавим є розгляд окреслених вище вітчизняних норм у порівняльному контексті. Фракційна структура в європейських державах законодавчо закріплена відносно недавно. Для деяких західноєвропейських парламентів історія регламентації процесів створення та діяльності фракцій має близько 100 років (Данія, Франція, Німеччина), в інших же до запровадження таких норм вдалися лише після Другої світової війни (Бельгія, Нідерланди).

Проте, це не означає, що раніше фракційної структури в парламентах цих держав не існувало – письмові норми стали необхідними з причини загострення політичної боротьби між партіями, які домінували до цього, та їх новими конкурентами. Аналогічно, посткомуністичні держави Центральної Європи, такі як Чехія, Угорщина, Словаччина, законодавчо унормували питання фракцій під час переходу від однопартійної монополії комуністичної партії до багатопартійності.

Запровадження фракційної структури та мінімальний склад фракцій у парламентах європейських країн

	Рік запровадження фракційної структури	Мінімально необхідне число депутатів для формування фракції (відсоток усього складу парламенту чи його нижньої палати)	Усього депутатів у парламенті (нижній палаті*)
Австрія	1932	5 депутатів (2,7%)	183
Бельгія	1962	5 депутатів (3,3%)	150
Чехія	1990	10 депутатів (5%)	200
Данія	1898	1 депутат (<1%)	179
Франція	1910	20 депутатів (3,5%)	577
Німеччина	1922	36 депутатів (5%)	709**
Угорщина	1990	15 депутатів (7,5%)	199
Нідерланди	1966	1 депутат (<1%)	150
Словаччина	1990	8 депутатів (4%)	200
Україна	1994	понад 11 депутатів (>2,4%)	450

Джерело: Parliamentary party groups in European democracies: political parties behind closed doors [edited by K.Heidar and R.Koole]. – London: Routledge, 2010, pp.251-250.

* Для країн з двопалатним парламентом вказані дані для нижньої палати.

** 709 депутатів – це чисельність поточного складу Бундестагу після виборів 24 вересня 2017р. – відповідно до німецької виборчої системи, він змінюється залежно від результатів виборів.

Враховуючи нинішній прохідний бар'єр – 5%, теоретично мінімальна за чисельністю фракція Верховної Ради може складатися з 12 депутатів (5% від 225 депутатів у пропорційному сегменті дорівнює 11,25)[59]. На практиці ж така ситуація неможлива і для теперішнього українського Парламенту чисельність найменшої депутатської групи повинна становити 19 і більше осіб, оскільки саме 19 парламентарів налічувала найменша партійна фракція після виборів 2014р. (фракція ВО "Батьківщина").

Ч.2 ст.58 Регламенту[60] забороняє політичним партіям формувати більше, ніж одну фракцію, у той час як депутати-самовисуванці можуть створювати у межах мажоритарного сегмента багато депутатських груп мінімальної чисельності, які матимуть рівні з партіями права.

Особливості фракційно-групової структури нинішнього Парламенту зумовлюються чинним виборчим законодавством. Більшій прозорості представництва сприяло б обрання усіх депутатів за однією виборчою системою, що передбачала б партійно-політичні ідентифікації народних депутатів. За умов такої однорідності, мінімальний склад фракції може визначатися як від складу мінімальної фракції, можливої за умов конкретної виборчої системи, так і виходячи із загальної чисельності депутатів парламенту (наприклад, 7,5% в Угорщині, 5% – у Німеччині і Чехії, 4% в Словаччині, 3,5% – у Франції).

До запровадження змін до виборчого законодавства, існуючий в Україні спосіб визначення мінімальної чисельності депутатської фракції та групи є виправданим.

Імперативний мандат і проблема внутрішньофракційної демократії

Імперативний мандат використовувався в Україні у 2006-2010рр. та діє з кінця лютого 2014р. до сьогодні. Версія імперативного мандата, згідно з чинним Основним Законом (ст.81), містить дві складові:

- "невходження"[61], тобто відмова депутата, обраного за списками, увійти до складу фракції своєї партії на початку парламентської каденції, коли члени Верховної Ради після виборів формують фракції;
- вихід депутата з фракції політичної партії, від якої він був обраний до Верховної Ради, за власною ініціативою.

При цьому, вітчизняний імперативний мандат має деякі особливості.

По-перше, він не поширюється на ситуацію виключення депутата з фракції з ініціативи її керівництва, передбаченої Регламентом у ч.3 ст.59[62].

По-друге, вихід/невходження депутата до фракції не означають автоматичної втрати депутатських

[59] 5%-вий прохідний бар'єр встановлено ч.3 ст.98 чинного виборчого закону. Див.: Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2010р.

[60] Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

[61] Термін "невходження" використовується у ч.6 ст.81 Конституції України.

[62] Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

повноважень. Згідно з ч.6 ст.81, вони припиняються "на підставі закону за рішенням вищого керівного органу відповідної політичної партії (виборчого блоку)". На сьогодні ні Закон "Про політичні партії", ні Регламент, ні інші закони не містять норм щодо імперативного мандата.

По-третє, дія імперативного мандата стосується тільки половини Парламенту, тобто народних депутатів, обраних у загальнонаціональному окрузі. Обмежень на переформатування структури депутатських груп у законодавстві немає. Вступ до депутатської групи і вихід з неї є добровільним. Її розпуск настає через 15 днів після того, як групу залишило необхідне для виконання вимог мінімальної чисельності учасників[63], після чого можна заново формувати депутатські групи в іншому складі.

По-четверте, народним депутатам жодними нормами не забороняється голосувати всупереч позиції фракції.

У своєму рішенні від 25 червня 2008р., яке стосується питання імперативного мандата, Конституційний Суд вказав на те, що Основний Закон закріплює належність народних депутатів до фракцій як їх конституційний обов'язок, а не як право, що "має на меті консолідацію зусиль для досягнення цілей та завдань, визначених виборчими програмами політичних партій (виборчих блоків політичних партій), та об'єктивно приводить до необхідності дотримання депутатами вимог фракційної дисципліни"[64]. Водночас, експерти Венеціанської комісії вважають, що відповідні положення ст.81 української Конституції суперечать принципу вільного мандата[65].

На практиці застосування імперативного мандата сприяло зростанню частки парламентарів, які віддають перевагу позиції фракції, приймаючи рішення щодо голосування. За даними експертних опитувань народних депутатів, проведених у 2006р. і 2009р., після прийняття Закону "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004р., яким (серед іншого) було запроваджено імперативний мандат і пропорційну виборчу систему із закритими списками[66], позиція фракції стає явно найголовнішим фактором, що визначає рішення депутатів щодо голосування.

Однак, після скасування імперативного мандата наприкінці 2010р.[67], спостерігається прямо протилежна тенденція. Вона тривала і протягом 2014-2015рр., коли конституційні норми про імперативний мандат знову набули чинності[68].

Таким чином, імперативний мандат, певною мірою стимулюючи фракційну дисципліну, здійснює позитивний вплив на реалізацію представницької функції, оскільки спонукає депутатів додержуватися позиції партії, яка отримала підтримку виборців. "М'який" український варіант імперативного мандата також дозволяє депутатам голосувати всупереч позиції фракції, коли вони це вважають за потрібне, без загрози втрати мандата. У разі змін виборчого законодавства (переходу до обрання усіх депутатів за однією виборчою системою) втратить актуальність така проблема, як неоднакові вимоги до депутатів, обраних за партійними списками і в одномандатних округах.

Водночас, наявність імперативного мандата має передбачати наявність інституційних запобіжників від

Вплив чинника імперативного мандата на мотивацію прийняття рішень під час голосування

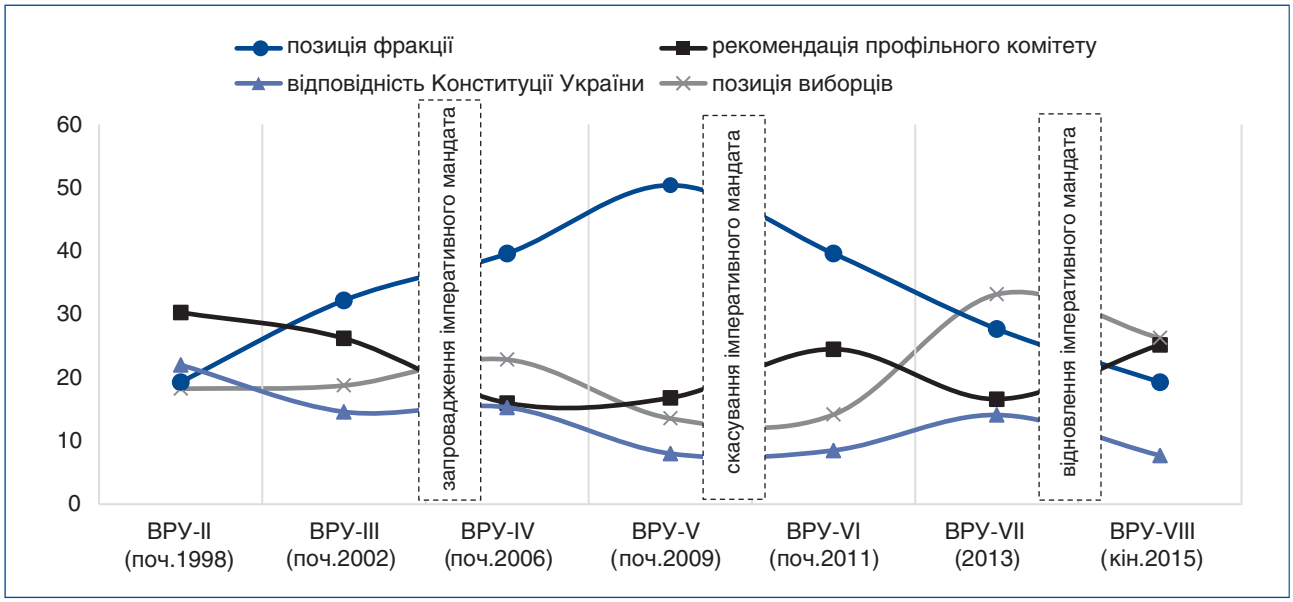

63 Ч.4 ст.60 Регламенту Верховної Ради.

64 Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2008р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08/print1509519571539504*.

65 Вільний мандат віддає пріоритет зв'язку виборців з конкретним парламентарем і надає йому повну свободу щодо входження чи невходження до фракцій. Див.: *Venice Commission Report on the imperative mandate, adopted by the Venice Commission at its 79th Plenary Session* (*Venice, 12-13 June 2009*). – *http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)027-e*.

66 Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004р. – Введення в дію цього Закону передбачалося з 1 січня 2006р., згідно з абз. 2 ч.1 Прикінцевих та перехідних положень.

67 Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004р. було визнано неконституційним. Див.: Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10*.

68 Закон України "Про відновлення дії окремих положень Конституції України" від 21 лютого 2014р.

вибіркового застосування цього інструмента з боку керівництва політичних партій. Ця проблема є особливо гострою, з огляду на відсутність регламентних норм щодо внутрішньофракційної демократії.

Як видно з таблиці "*Регламентація діяльності фракцій у європейських...*", в парламентах деяких країн Європи існує практика внормування внутрішньофракційних правил, у деяких – встановлення таких правил є прерогативою політичних партій. Також існують вимоги до регулярності проведення засідань фракцій та періодичності розгляду питань про обрання голів фракцій.

Водночас, щодо проблеми внутрішньофракційної демократії в українському законодавстві є тільки одне загальне положення Регламенту[69] щодо необхідності демократичних принципів функціонування депутатської фракції та несуперечності вимогам Конституції і Закону України "Про статус народного депутата України". Цим Законом передбачається, що організація роботи депутатських фракцій (груп), а також діяльність народного депутата в депутатській фракції (групі) визначається законами та прийнятим відповідно до них Положенням про депутатську фракцію (групу)[70]. Водночас, на офіційному Інтернет-ресурсі Верховної Ради України VIII скликання такі положення щодо існуючих фракцій і груп не згадуються зовсім, у публічному доступі їх немає також.

Відсутність або недоступність для громадськості внутрішніх правил функціонування парламентських фракцій дозволяють їх керівництву запроваджувати додаткові внутрішньофракційні норми, яким повинні підпорядковуватись парламентарі[71].

Враховуючи низький рівень довіри громадян до Парламенту та інституту політичних партій, збільшення публічності і зрозумілості для громадян процедур та механізмів прийняття рішень партійних фракцій і депутатських груп у Верховній Раді могло б мати позитивний ефект.

Проблема інституалізації опозиції

Конституція України гарантує рівні права, в т.ч. право на участь в управлінні державними справами, всім громадянам держави, незалежно від їх політичних уподобань. Водночас, спосіб прийняття рішень у Верховній Раді більшістю її конституційного складу вимагає забезпечення прав і гарантій парламентської меншості, яка також є представником частини громадян. Тут йдеться, передусім, про право вільно висловлювати опозиційні погляди і переконання, альтернативні бачення урядової політики.

Саме виокремлення в Конституції особливого статусу й повноважень парламентської більшості стали підставою для вимоги спеціального визначення статусу опозиції. Зокрема, зв'язок питань конституційного визначення статусу парламентської більшості з відповідним унормуванням статусу парламентської меншості (опозиції) був визначений ще Висновком Конституційного Суду України від 27 червня 2000р.[72]

Регламентація діяльності фракцій у європейських парламентах

	ЧАСТОТА ЗАСІДАНЬ ФРАКЦІЇ	ЧАСТОТА РОЗГЛЯДУ ПИТАННЯ З ОБРАННЯ ЛІДЕРА ФРАКЦІЇ	НАЯВНІСТЬ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНИХ ПИСАНИХ ПРАВИЛ
Австрія	перед кожним пленарним засіданням	на початку каденції	тільки в деяких політичних партіях (Соціал-демократична партія Австрії, Австрійська партія свободи, Зелені)
Чехія	перед кожною парламентською сесією	на початку каденції	тільки в деяких політичних партіях (Громадянська демократична партія)
Данія	щодня	щороку	тільки в деяких політичних партіях (Соціал-демократична партія Данії, Партія Прогресу, Венстре)
Фінляндія	щотижня	щороку	так
Франція	щотижня	на початку каденції	так
Німеччина	щотижня	на початку каденції	так
Угорщина	щотижня	на початку каденції	так
Нідерланди	щотижня	на початку каденції	тільки в деяких політичних партіях (Партія Праці, Християнсько-демократичний заклик)
Словаччина	перед кожною парламентською сесією	на початку каденції	так
Швеція	щотижня	н.в.*	так
Україна	н.в.*	н.в.*	тільки в деяких політичних партіях ("Батьківщина", "Самопоміч")

Джерело: Parliamentary party groups in European democracies: political parties behind closed doors / edited by K.Heidar and R.Koole. – London: Routledge, 2010, p.254.
*"н.в." – не внормована.

69 Йдеться про ч.3 ст.58 Регламенту. Див.: Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

70 Ч.3 ст.13 Закон України "Про статус народного депутата України" від 17 листопада 1992р.

71 Див. Наприклад: "Самопоміч" спростила умови виключення з фракції і заборонила власну думку". – Українська правда, 30 серпня 2015р.

72 Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою" вимогам ст.157 і ст.158 Конституції України (справа про внесення змін до ст. 76, 80, 90, 106 Конституції України) від 27 червня 2000р.

Згідно з Висновком КСУ, "запровадження поняття парламентської більшості логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями для тієї частини складу Верховної Ради України, яку умовно можна характеризувати як парламентську меншість. Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких грунтується суспільне життя в Україні – політичної та ідеологічної багатоманітності (ст.15 Конституції України), і обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, ст.34 і ст.38 Конституції України".

19 вересня 2008р. Верховна Рада ухвалила Акт "Регламент Верховної Ради України"[73]. Цим Актом до Регламенту було включено главу 12 "Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України" та главу 13 "Парламентська опозиція". Визначений ним обсяг і характер прав парламентської опозиції в цілому відповідав рекомендаціям міжнародних організацій з цих питань[74].

10 лютого 2010р. Верховна Рада прийняла Закон "Про Регламент Верховної Ради України"[75], який наділяв парламентську опозицію досить значним обсягом прав, зокрема доступом до контрольних повноважень Парламенту, можливостями публічного донесення альтернативних позицій щодо напрямів державної політики в різних сферах, актів законодавчої та виконавчої влади.

Однак, після скасування змін до Конституції, з Регламенту були вилучені всі норми, що містили поняття "парламентська опозиція", а також усі положення, що прямо чи опосередковано стосувалися їх. Повністю було вилучено главу 13 "Парламентська опозиція", якою унормовувався статус опозиції та порядок її діяльності. Скасовано також норму ст.81 щодо надання суб'єкту парламентської опозиції першочергового права вибору посад керівників низки парламентських комітетів. Окрім того, було скасовано норми ст.25 щодо врахування письмових пропозицій парламентської опозиції під час формування порядку денного пленарного тижня та надання щосереди у дні проведення пленарних засідань часу для розгляду підготовлених опозицією питань[76].

Після відновлення дії окремих положень Конституції у лютому 2014р., відповідні розділи Регламенту відновлені не були, і зараз у цьому питанні існує правовий вакуум, який пропонується заповнити або прийняттям окремого закону про парламентську опозицію, або відновленням у Регламенті відповідних розділів.

На наш погляд, який би варіант не був обраний, у ньому має бути дотриманий баланс між забезпеченням ефективної реалізації парламентською коаліцією і Урядом політичного курсу, підтриманого більшістю громадян, і гарантіями прав опозиції. За такого підходу дискусійними є питання надання опозиції пріоритетних прав у формуванні порядку денного пленарних засідань, керівних посад у бюджетному комітеті та комітетах, що відповідають за певні напрями державної політики, інституціоналізацію та державне фінансування "опозиційного уряду".

Ідея інституалізації окремого політичного суб'єкта з особливим опозиційним статусом має витоки у вестмінстерській моделі, у межах якої існує опозиційний Уряд. Водночас, у межах вестмінстерської системи діє принцип ефективності у питанні *формування порядку денного з одного центру*, наділеного сильними повноваженнями і який контролюється урядовою більшістю (це стосується як пленарної, так і комітетської роботи).

Крім того, у Великій Британії для опозиції *відводиться лише декілька днів на рік* – у всіх інших випадках саме Уряд визначає, що має обговорюватись у Парламенті і за якими рішеннями має проводитися голосування. Окрім того, британський мажоритарний принцип "перемагає перший" (*first-past-the-post*) на виборах в одномандатних округах, запобігає появі дрібних опозиційних сил, а також несподіваному переформатуванню партійної системи у разі різкої зміни громадської думки, дозволяючи лише поступові темпи зростання нових суб'єктів Парламенту.

Без наявності всього комплексу перерахованих інституційних складових, запровадження конкретних норм з інституалізації опозиції може призвести до сповільнення або навіть блокування процесу здійснення політики.

Проблема втрати представництва у момент формування Уряду парламентською коаліцією

У процесі формування Уряду визначальну роль відіграє парламентський інститут з конституційним статусом – коаліція депутатських фракцій, створення якої є обов'язковою умовою повноважності Верховної Ради[77]. Цей інститут вітчизняного парламентаризму має специфічні риси.

Першою з них є вимога входження до складу коаліції більшості конституційного складу Верховної Ради України.

Другою рисою є конституційний механізм, покликаний запобігти тривалій відсутності коаліції: парламентські політичні сили повинні об'єднатися у коаліцію депутатських фракцій протягом одного місяця після виборів чи офіційного припинення існування попередньої коаліції – інакше, відповідно до Конституції, Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради.

Третя, і найголовніша з точки зору представництва, риса – коаліція депутатських фракцій є суб'єктом формування Уряду. Лише вона має право пропонувати кандидатуру Прем'єр-міністра та весь склад Кабінету Міністрів (крім кандидатур міністрів закордонних справ та оборони).

Водночас, процес формування коаліції та Уряду має низку проблем.

[73] Реєстраційний номер №547.

[74] Див. наприклад, *Guidelines of the rights and duties of the opposition in parliament*. – Інтернет-сайт Міжпарламентського союзу, *http://www.ipu.org/dem-e/opposition.pdf*.

[75] Проект Закону "Про Регламент Верховної Ради України" від 9 лютого 2010р.

[76] Ст. 25 ч.1 Регламенту зазначала: "Порядок денний пленарних засідань Верховної Ради на кожний день пленарного тижня готується Апаратом Верховної Ради на підставі затвердженого розкладу пленарних засідань сесії Верховної Ради з урахуванням передбаченої в ньому черговості та фактичного стану готовності кожного питання до розгляду Верховною Радою, а також з урахуванням письмових пропозицій парламентської опозиції. Письмові пропозиції парламентської опозиції, які мають містити реєстраційні номери та назви законопроектів (у т.ч. й альтернативних) із зазначенням суб'єктів права законодавчої ініціативи, доповідачів і співдоповідачів, а також інформацію про висновки головних комітетів з підготовки і попереднього розгляду таких законопроектів, подаються до Апарату Верховної Ради не пізніше четверга, що передує пленарному тижню, на якому відповідно до частини третьої цієї статті вони будуть розглядатися".

Згідно ч.3 з ст.25 Регламенту, "…У дні проведення пленарних засідань щотижня у середу відводиться час для розгляду питань, підготовлених і запропонованих у визначеному цим Регламентом порядку парламентською опозицією".

[77] Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2008р. – *http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-08/print1509519571539504*.

По-перше, в Україні немає традиції укладення перед виборами міжпартійних угод про принципи формування коаліцій у разі проходження до Парламенту та підходи до розподілу урядових посад. Цю прогалину заповнюють непублічні домовленості.

По-друге, коаліція може пропонувати для призначення на посади в Уряді будь-кого з громадян України, хто відповідає вимогам ст.7 Закону України "Про Кабінет Міністрів", не обов'язково представників політичної партії, за яку проголосували виборці.

По-третє, народний депутат, який продовжує представництво своїх виборців та своєї політичної сили в Уряді, згідно зі ст.3 Закону "Про статус народного депутата України", безповоротно втрачає депутатський мандат, тоді як у низці європейських країн[78] він його зберігає та може повернутися до парламенту після завершення роботи в уряді.

Таке жорстке розмежування мандата "представника Українського народу"[79] із його участю в Уряді перешкоджає продовженню представництва інтересів громадян на урядовому рівні. При цьому, виникає резонне питання, кого ж тоді представляє урядовець? Очевидно, що втрачаючи потенційну можливість повернутися до лав парламентарів, народний депутат "на роботі" в Уряді буде головною мірою залежним від чинної владної команди, а не від мандата виборців.

Так, діючий порядок формування Уряду коаліцією депутатських фракцій містить два суттєвих моменти, що негативно впливають на процес представництва: можливість призначення на урядові посади осіб, не пов'язаних з політичною силою, програмні настанови якої вони мають реалізовувати у своїй діяльності, і безповоротна втрата народними депутатами у разі призначення на посади в Уряді представницького мандата, який забезпечує їх зв'язок з виборцями і політичну відповідальність перед ними.

Більшій зрозумілості для суспільства засад створення майбутньої парламентської коаліції за результатами виборів і процесу формування Уряду сприяло б оприлюднення потенційними коаліційними партнерами свого бачення сфер відповідальності в майбутньому Уряді, політичних підходів та конкретних кандидатур. Така практика використовувалася деякими партіями, зокрема, в період виборчої кампанії 2014р., і була скоріше позитивно сприйнята громадянами[80].

Проблема індивідуальної законодавчої ініціативи

Протягом часу діяльності Верховної Ради України VIII скликання, з кінця 2014р. до середини 2017р., у Парламенті було зареєстровано 4 894 законопроекти. 91,5% з них були подані саме народними депутатами. Кількість урядових законопроектних ініціатив за цей період склала лише 6,3%, а президентських – 2,3%.

З-поміж майже 5 000 проектів, 490 стали законами[81]. Разом з тим, серед них на виконавчу владу припадає лише 23%, тоді як 66,5% прийнятих законів були законопроектами народних депутатів[82].

Значна кількість внесених законопроектів, яких у діючому скликанні в середньому вноситься майже 1 800 на рік, є наслідком активного використання окремими народними депутатами права законодавчої ініціативи, визначеного ст.93 Конституції України. Цей показник дуже контрастує з відповідними середньорічними показниками для інших країн.

Гіперактивне проектування законів народними депутатами значною мірою зумовлюється їх прагненням формально відповісти суспільним очікуванням, сформованим під впливом моніторингових програм інститутів громадянського суспільства та ЗМІ.

Індивідуальні законодавчі ініціативи у європейських парламентах

КРАЇНА І ПЕРІОД	КІЛЬКІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ПАРЛАМЕНТАРІВ ЗА ПЕРІОД	ТРИВАЛІСТЬ ПЕРІОДУ (років)	СЕРЕДНЯ ЩОРІЧНА КІЛЬКІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ПАРЛАМЕНТАРІВ
Норвегія, 1977-1990рр.	83	14	5,9
Швейцарія, 1971-1990рр.	122	20	6,1
Греція, 1977-1990рр.	190	14	13,6
Австрія, 1972-1983рр.	559	12	46,6
Велика Британія, 1971-1990рр.	1 320	20	66,0
Ісландія, 1971-1990рр.	1 428	20	71,4
Данія, 1971-1990рр.	1 499	20	74,9
Португалія, 1971-1990рр.	2 310	20	115,5
Бельгія, 1971-1990рр.	4 548	20	227,4
Фінляндія, 1971-1990рр.	5 153	20	257,6
Франція, 1971-1990рр.	6 759	20	337,9
Італія, 1971-1990рр.	12 887	20	644,3
Україна, кін. 2014р.- І пол. 2017р.	4 476	2,5	1 790,4

Джерело: Mattson I. Private Members' Initiatives and Amendments. – Parliaments and Majority Rule in Western Europe / ed. by H.Döring. – Frankfurt: Campus-Verl., 1995, p.748; Три роки президентства Петра Порошенка: які закони підтримує та які блокує Президент. – Комітет виборців України, *http://doslivno.org/try-roky-prezydentstva-poroshenka/*.

[78] Така практика існує зокрема в Німеччині, Італії, Іспанії, Великій Британії, Данії, Бельгії, Австрії.

[79] Це формулювання ч.1 ст.1 Закону України "Про статус народного депутата України" від 17 листопада 1992р.

[80] Див.: Партійна система після Майдану: наслідки і чинники. – Національна безпека і оборона, 2015, №6-7, с.19.

[81] Три роки президентства Петра Порошенка: які закони підтримує та які блокує Президент. – Комітет виборців України, *http://doslivno.org/try-roky-prezydentstva-poroshenka/*.

[82] Тільки 19% прийнятих законів були запропоновані главою держави і лише 14,5% – Кабінетом Міністрів. Детальніше див.: Три роки президентства Петра Порошенка… – *http://doslivno.org/try-roky-prezydentstva-poroshenka.*

Особливо це стосується депутатів, обраних в одномандатних округах. Кількість поданих законопроектів, запитів і звернень, виступів з трибуни тощо є більш зручним для публічної демонстрації документом, ніж, наприклад, законопроектна робота у комітетах.

Така гіперактивність призводить до перевантаження парламентських комітетів та інших інститутів експертного забезпечення Парламенту. Як наслідок, Верховна Рада не встигає підтримувати більшість ініціатив сформованого нею Уряду, з іншого боку – знімає з нього відповідальність і перекладає її на політичні партії, представлені у Верховній Раді, чи окремих депутатів. Якість законотворчої діяльності при цьому знижується.

У великих за розміром парламентах[83], до яких належить і Верховна Рада, індивідуальна законодавча ініціатива, як правило, обмежується. Наприклад, у німецькому Бундестазі для того, щоб стати суб'єктом законодавчої ініціативи, депутат має заручитися підтримкою понад 5% колег – для поточного складу нижньої палати парламенту Німеччини це не менше 35 парламентарів. Такі обмеження діють також у Франції, Іспанії, Греції, Великій Британії, а з-поміж країн з невеликими парламентами – в Австрії та Ірландії[84].

Таким чином, існує доцільність у запровадженні обмежень для індивідуальних ініціатив у вигляді визначення мінімального числа парламентарів, необхідного для реєстрації законопроекту, що дозволило б оптимізувати роботу Верховної Ради, узгодити зусилля Парламенту та Уряду у здійсненні політики і підсилити відповідальність за кожен пропонований і обговорюваний проект закону.

З іншого боку, є потреба у зміні акцентів в інформуванні суспільства про діяльність Парламенту, зокрема з формально-організаційних та змістовних аспектів.

Удосконалення структури комітетів і проблема контролю за здійсненням політики

Комітети Верховної Ради України є органами, які утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій[85].

З точки зору представництва, найбільш важливими є законопроектна і контрольна їх функції. Щодо першої з них, як зазначалося вище, головною проблемою є перевантаженість комітетів законопроектами внаслідок надмірної активності окремих народних депутатів у використанні права законодавчої ініціативи.

Другим пріоритетом у роботі парламентського комітету встановлене виконання контрольних функцій, до яких входять обов'язки, закріплені у ст.24-33[1] цього ж закону[86].

Реалізація цих функцій передбачає значний обсяг аналітичної роботи з опрацювання підзаконних нормативно-правових актів, що видаються урядовими структурами разом з органами місцевого самоврядування[87]. Адже результатом "контрольної" функції комітетів є переважно підготовка матеріалів рекомендаційного характеру.

З погляду представництва, ключовим недоліком є непомірно великий обсяг "контрольних" завдань комітетів, передбачених Регламентом. Це перешкоджає реалізації найголовнішого виду контролю – контроль за політичним курсом пропонованого Парламентом Уряду. Це інституційно розбалансовує контрольну функцію Верховної Ради, відволікаючи комітетські ресурси від упровадження напрямів політики, які декларувалися політичними силами у ході виборчої кампанії, на продукування рекомендаційних документів.

Контрольні можливості комітетів Верховної Ради України

Права та обов'язки парламентських комітетів	Результати втілення цих прав та обов'язків
1) аналіз узагальнень про надходження і витрати з Державного бюджету та інших відомостей, передбачених ст.7 Закону України "Про Рахункову Палату"	пропозиції щодо удосконалення законодавчих актів (п.2 ч.1 ст.31)
2) аналіз Програми Кабінету Міністрів	висновки і рекомендації комітетів (п.1 ч.1 ст.25)
3) участь у прийнятті рішень щодо позик і економічної допомоги	висновки і рекомендації комітетів (п.3 ч.1 ст.25)
4) заслуховування щорічної доповіді та аналіз інших матеріалів Омбудсмена	висновки і рекомендації комітетів (п.4 ч.1 ст.25, ч.2 ст.32)
5) аналіз підзаконних нормативно-правових актів урядових структур усіх рівнів, а також місцевого самоврядування	рекомендації комітетів зі статусом обов'язкового розгляду та зворотного інформування про вжиті заходи (ч.1 ст.24)
6) проведення парламентських та комітетських слухань	аналітичні матеріали (п.4 ч.1 ст.28)
7) участь у розгляді питань про висловлення недовіри Кабінету Міністрів та Генеральному прокурору	висновки і рекомендації комітету (п.2 і 5 ч.1 ст.25)
8) участь у проведенні Днів Уряду	одержання інформації від Кабінету Міністрів та аналіз поданих документів з питань, що розглядатимуться (п.2 ч.1 і ч.2-3 ст.26)
9) участь у погодженні призначення на посади та звільнення з посад керівників державних органів за предметами відання комітетів	процедура погодження і консультацій визначається спільним рішенням комітету і відповідного державного органу (ч.2 ст.33-1)
10) ініціювання запиту до Президента України	запит направляється тільки якщо його підтримали понад 150 депутатів (абз.2 ч.4 ст.15 Закону України "Про статус народного депутата України"*)
11) участь у бюджетному процесі	пропозиції до Проекту закону про Державний бюджет (лімітовано періодом від 15 вересня до 1 жовтня) та попередній розгляд його виконання за предметами компетенції (п.2 і 4 ч.1 ст.27)

* Якщо не вказано інше, то пункти, частини і статті у дужках із Закону України "Про комітети Верховної Ради України".

[83] Парламент вважається великим за розміром, якщо налічує понад 300 членів.

[84] Mattson I. Private Members' Initiatives and Amendments. – Parliaments and Majority Rule in Western Europe / ed. by H.Döring. – Frankfurt: Campus-Verl., 1995, p.748.

[85] Ст. 1 Закону України "Про комітети Верховної Ради України".

[86] Закон України "Про комітети Верховної Ради України".

[87] Це завдання покладається на секретаріати комітетів відповідно до абз.2 п.13 Положення про секретаріат комітету Верховної Ради України, затвердженого Розпорядженням Голови Верховної Ради України №305 від 22 лютого 2008р.

Позитивного ефекту можна досягнути, якщо в основу внутрішньоінституційної структури Парламенту України буде закладено пріоритет контролю законодавчих ініціатив Уряду. У такому разі представництво інтересів за результатами виборів досягатиме своєї основної цілі – здійснення політики. На проблеми з контролем Парламенту за діяльністю Уряду вказує також порівняльний аналіз української та європейської практик здійснення парламентськими комітетами їх функцій.

Порівняльні показники сили парламентських комітетів у країнах Європи[88]

	Чи відповідає комітетська структура Парламенту міністерській структурі Уряду?	Чи розглядаються комітетами законопроекти до першого читання на пленарному засіданні?	Чи є комітети вільними від рішень пленарного засідання чи керівництва Парламенту щодо термінів виконання роботи по законопроектах та/або можливості розглядати законопроект?[89]	Чи мають комітети право законодавчої ініціативи?	Чи ставиться на голосування комітетська версія законопроекту?[90]	Чи є комітетський етап розгляду законопроекту останньою нагодою для внесення поправок/пропозицій?	Чи зобов'язані міністри бути присутніми на засіданнях комітетів за їх вимогою?	Чи зобов'язані державні службовці бути присутніми на засіданнях комітетів за їх вимогою?	Чи мають право парламентські комітети вимагати від Уряду документи за предметами свого відання?	Чи відокремлена комітетська робота від пленарної роботи у часі?	Чи розподіляється праця всередині парламентських комітетів між підкомітетами?	Чи мають парламентські комітети *de facto* можливість забезпечити власну роботу достатніми інтелектуальними ресурсами?	**ІНДЕКС сили парламентських комітетів (кількість позитивних відповідей*)**
Бельгія	так	так	так	ні	так	ні	так	ні	так	так	так	так	**9**
Естонія	так	так	так	так	так	ні	так	так	так	так	ні	ні	**9**
Фінляндія	так	ні	так	ні	так	ні	так	так	так	так	так	так	**9**
Угорщина	так	так	так	так	ні	так	так	так	так	ні	так	ні	**9**
Литва	так	так	ні	так	так	ні	так	так	так	ні	так	так	**9**
Австрія	так	так	ні	так	так	ні	так	так	ні	так	так	ні	**8**
Чехія	так	ні	ні	ні	так	ні	так	так	так	так	так	так	**8**
Польща	так	так	ні	так	ні	ні	так	так	так	ні	так	так	**8**
Німеччина	так	ні	так	ні	так	ні	так	так	ні	ні	так	так	**7**
Ірландія	так	ні	так	ні	так	ні	так	так	так	ні	так	ні	**7**
Латвія	ні	ні	ні	так	ні	ні	так	так	так	так	так	так	**7**
Словаччина	так	так	ні	так	ні	ні	так	ні	так	так	ні	так	**7**
Україна	ні	так	так	ні	ні	так	ні	ні	так	так	так	ні	**6**
Данія	так	ні	так	ні	так	ні	так	ні	ні	так	ні	так	**6**
Франція	ні	так	так	ні	так	ні	так	так	так	ні	ні	ні	**6**
Ісландія	так	ні	так	так	ні	ні	ні	так	ні	так	ні	так	**6**
Італія	так	так	так	ні	так	ні	ні	ні	так	ні	ні	так	**6**
Люксембург	так	так	так	ні	ні	ні	ні	ні	так	так	так	ні	**6**
Португалія	так	так	ні	ні	ні	ні	так	ні	так	ні	так	так	**6**
Словенія	так	так	ні	ні	так	ні	ні	ні	так	ні	так	так	**6**
Швеція	так	так	ні	так	так	ні	ні	ні	так	ні	ні	так	**6**
Нідерланди	так	так	ні	ні	ні	ні	ні	так	так	ні	ні	так	**5**
Норвегія	так	так	ні	ні	так	ні	так	ні	ні	ні	ні	так	**5**

* Позитивні відповіді вказують на силу комітетів. Тому, кожна відповідь "*так*" означає 1 бал, відповідь "*ні*" – 0 балів.

Наведені дані вказують, що комітети Верховної Ради не вирізняються серед парламентських комітетів країн Європи – значення для України за узагальненим показником сили комітетів становить 6 з 12 балів. При цьому, варто зауважити, що для жодної з країн він не перевищує 9 балів. Водночас, виявлено дисбаланс між негативними відповідями щодо сили комітетів Верховної Ради за базовими індикаторами контролю за Урядом та позитивними відповідями за деякими нетиповими для парламентських демократій параметрами.

[88] Martin S., Depauw S. Coalition Government and the Internal Organization of Legislatures. Paper were presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association. – Toronto, Canada, 2-6 September 2009, *http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.471.2789&rep=rep1&type=pdf*. Дані для України доповнені Центром Разумкова на основі експертного опитування народних депутатів, що проводилося з 5 жовтня по 22 листопада 2017р.

[89] Йдеться про відсутність/наявність прав прийняття рішення про встановлення часових меж на комітетський розгляд чи переміщення того чи іншого законопроекту від одного комітету до іншого (зміна головного, профільного комітету) з боку керівництва Парламенту чи на пленарному засіданні.

[90] Якщо на пленарному засіданні здійснюється голосування за цілісну версію законопроекту, яку пропонують комітети, то це є ознакою сили комітетів. Інакше, якщо на голосування ставляться лише окремі поправки, пропозиції, а не законопроект у комітетській редакції, – це вказує на слабкий статус парламентських комітетів.

З одного боку, нетипово підсилює вітчизняні комітети інститут письмових пропозицій до законопроектів, внесення яких в Україні можливе лише на комітетському етапі розгляду[91]. Комітети Верховної Ради, порівняно з комітетами європейських парламентів, є своєрідними монополістами з прийому депутатських пропозицій, і це помітно контрастує з усталеною європейською практикою – усі парламенти Європи користуються свободою коригувати законопроект під час пленарного обговорення, крім України та Угорщини.

З іншого боку, можливості контролю українських парламентських комітетів за здійсненням урядової політики є досить слабкими, і це підтверджують результати порівняння. З-поміж чотирьох показників сили комітетів з контролю за урядовою роботою, збережене лише право вимагати від Уряду документи. Поруч із цим, рішення парламентських комітетів щодо необхідності присутності міністрів та інших державних службовців на їх засіданнях не мають зобов'язуючої сили. На противагу, у практиці європейських парламентських демократій є загальноприйнятим, що ключові представники виконавчої влади на вимогу комітетів парламенту повинні прибути на їх засідання.

Суперечить загальноєвропейській традиції також невідповідність між собою сфер відповідальності парламентських комітетів зі сферами відповідальності міністерств. У цей час кількість парламентських комітетів (разом зі Спеціальною контрольною комісією з питань приватизації) становить 28, тоді як міністерств – 18. При цьому, деякі міністерства мають "відповідниками" по декілька комітетів (зокрема, МЕРТ), а деякі комітети – прямих відповідників серед міністерств не мають.

Зрозуміло, що повної відповідності в цьому разі очікувати не можна, оскільки низка комітетів мають специфічні функції, не відображені в певному напрямі політики виконавчої влади. Водночас, існує можливість досягнення більш чіткої і зрозумілої відповідності в майбутньому.

2.3. ПРОБЛЕМИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА В ОЦІНКАХ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

З метою забезпечення всебічного погляду на проблеми діяльності сучасного Парламенту, а також з'ясування окремих політико-культурних особливостей депутатського корпусу, Центром Разумкова було проведене експертне опитування народних депутатів України[92].

Під час опитування політикам було запропоновано кілька блоків питань:

- Оцінка ступеня актуальності проблем, що стоять перед країною;
- Питання, що стосуються інституційної спроможності парламентських комітетів як важливих інструментів формування державної політики, в яких народні депутати оцінювали ступінь впливовості комітетів (через вплив на визначення порядку денного своїх засідань), стан відносин комітетів Верховної Ради з Урядом, можливості забезпечення належного рівня експертизи рішень, які готуються в комітетах;
- Оцінка впливу на політичне життя як інститутів держави (Верховна Рада, Президент, Уряд, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування), так і інших соціальних інститутів (політичні партії, профспілки, ЗМІ, громадські організації);
- Оцінка впливу на діяльність Верховної Ради її внутрішніх чинників (парламентські комітети, керівництво Верховної Ради, лідери фракцій і депутатських груп, народні депутати як окремі суб'єкти тощо);
- Погляд народних депутатів на реформу виборчої системи, інституту самовисування;
- Думка народних депутатів стосовно фракційної та партійної дисципліни, свободи депутатського голосування, можливості збереження депутатського мандата в разі призначення депутата до Уряду;
- З'ясування думки народних депутатів стосовно запропонованого пакета інституційних реформ Верховної Ради;
- Ставлення народних депутатів до низки громадських організацій, діяльність яких пов'язана з дослідженнями Верховної Ради (моніторинг різних аспектів діяльності Парламенту, співпраця з підготовки реформаторських рішень, сприяння парламентській діяльності тощо);
- Оцінка народними депутатами об'єктивності інформації про діяльність Верховної Ради;
- Ставлення до поділу політики та економіки країни на сфери впливу між різними групами інтересів.

Оцінка актуальності політичних проблем

Майже половина (47%) опитаних народних депутатів в якості найбільш актуальної для країни проблеми відзначили війну на Донбасі. 18% не змогли визначитися з відповіддю, а дві групи по 11% вважають найактуальнішими проблеми децентралізації та боротьби з корупцією.

Другу за актуальністю проблему не змогли назвати 20% депутатів. Для 18% парламентарів такою є боротьба з корупцією. На думку 16% – це війна на Донбасі, 11% такою проблемою бачать повернення Криму до складу України.

Достатньо важливими, в оцінці народних депутатів, також є такі проблеми, як межі втручання держави в економіку (9% відзначили її як другу за актуальністю), надмірне податкове навантаження, соціальні видатки, децентралізація (їх в якості другої за актуальністю проблеми підтримали по 7%).

16% віддали третє місце за своєю актуальністю проблемі боротьби з корупцією, а 11% – проблемі повернення Криму до складу України. Не змогли назвати третю за актуальністю проблему 22% опитаних депутатів.

[91] Згідно зі ст.89 Регламенту Верховної Ради, внесення змістових змін до законопроекту називається пропозицією і його можна внести лише в письмовій формі профільному комітету. Натомість, поняття "поправка" вживається не відповідно до англомовного терміну "*amendment*" і визначене в цьому матеріалі лише як внесення редакційних виправлень, уточнень, усунення помилок чи суперечностей у тексті. Детальніше див.: Закон України "Про Регламент Верховної Ради України" від 10 лютого 2010р.

[92] Опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 5 жовтня по 22 листопада 2017р., опитано 45 народних депутатів України. Одномірний розподіл результатів відповідей представлений в таблицях на с.106-109 цього видання.

Вказані в анкеті проблеми приватизації, надмірного втручання держави в економічне життя, невпорядкованої системи соціальних видатків, неефективної медицини, екології, гіпотетичного надання права власності на землю іноземцям, на яких часто фокусується увага телевізійних каналів і соціальних мереж, абсолютна більшість народних депутатів не вважають надто актуальними.

Ставлення до поділу економіки та політики на сфери впливу між групами інтересів

Ставлення народних депутатів до поділу національної економіки та політики між групами інтересів у цілому є негативним, але дещо більш поблажливим, ніж оцінка цього явища суспільством. Існування такого поділу визнають 80% опитаних народних депутатів. Але якщо серед громадян таку ситуацію вважають нормальною близько 10%[93], то серед народних обранців – уже 20%. Відповідно, негативним такий поділ на сфери впливу вважають 75% громадян і 60% народних депутатів. 16% парламентарів не знайшли відповіді на це питання.

Серед тих, хто визнав розподіл впливу на економіку і політику між групами інтересів, понад половина (53%) вважають, що вказані вище групи погоджують між собою свої інтереси, 7% – що такого узгодження не відбувається, а 40% не змогли дати відповіді.

Появу в національній політиці та економічному житті нових груп впливу підтверджують 29% народних обранців, а заперечують понад 44%. Не змогли відповісти 27%.

Діяльність парламентських комітетів як однієї з інституційних основ парламентаризму

Народні депутати не піддають сумніву важливість діяльності парламентських комітетів, проте мають значні сумніви в їх свободі від зовнішніх впливів.

Відповіді на питання, чи мають парламентські комітети пріоритетний вплив на формування порядку денного своїх засідань, дещо розійшлися. Якщо більшість (58%) вважають, що комітети мають автономію у визначенні порядку денного своїх засідань, то 42%, що є значною часткою, – стверджують, що на визначення порядку денного засідань комітетів впливають позапарламентські сили.

На думку парламентарів, голови, заступники голів, секретарі, члени парламентських комітетів частіше за інших депутатів виступають в якості суб'єктів законодавчої ініціативи з відповідних питань. Так вважають 87% депутатів.

Абсолютною більшістю (96%) голосів опитані депутати стверджують, що висновки профільних комітетів щодо законопроектів перед їх першим читанням здебільшого враховуються.

Відносини парламентських комітетів з Урядом та іншими органами виконавчої влади

Понад дві третини (69%) опитаних народних депутатів вважають, що сфери відповідальності парламентських комітетів та міністерств між собою не співпадають. Іншої думки дотримуються 29% депутатів.

Депутати також підтверджують, що Верховна Рада має певний вплив на діяльність Уряду: адже міністри відвідують засідання парламентських комітетів здебільшого з ініціативи самих комітетів – так стверджують 87% депутатів. 13% вказують, що таку ініціативу частіше виявляють міністри.

Інші представники органів виконавчої влади також відвідують засідання парламентських комітетів з ініціативи комітетів – так відповіли 93% опитаних депутатів.

У більшості випадків комітети отримують документи, затребувані від Уряду – на це вказують 89% депутатів. Про те, що Уряд переважно відмовляє в наданні необхідних документів, говорять 9% депутатів.

Експертна спроможність комітетів

Більшість опитаних народних депутатів як прямо, так і непрямо визнають необхідність залучення до роботи парламентських комітетів зовнішніх експертів. Так, 62% опитаних депутатів вважають, що експертні групи комітетів мають формуватися з фахових спеціалістів, яких народні депутати добирають в якості своїх помічників. 64% опитаних депутатів скаржаться, що залученню оплачуваних фахівців перешкоджає обмеженість наявних коштів.

Третина (33%) опитаних депутатів натомість вказують, що парламентські комітети реально користуються правом залучати фахівців на контрактній основі. Стільки ж депутатів вважають, що загалом чинна система експертного забезпечення комітетів у вигляді їх секретаріатів працює ефективно і не потребує змін.

У тому ж, що стосується висновків Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради до підготовлених комітетами законопроектів, на думку абсолютної більшості опитаних депутатів – 76%, – такі висновки враховуються під час підготовки до першого читання. Майже чверть з цим не погоджуються. Отже, загалом у парламентських комітетах досить уважно ставляться до питання експертизи законопроектів.

Оцінки існуючого і бажаного розподілу влади

Методика оцінки розподілу влади призначена виявити існуючий і бажаний рівень впливу Верховної Ради серед інших політичних інститутів, а також співвідношення між рівнями впливу внутрішньопарламентських суб'єктів (експертна оцінка за шкалою від 0 до 10 балів).

Під час експертного опитування народним депутатам пропонувалось оцінити, наскільки впливовими є/повинні бути в політичному житті перелічені інститути: "0" означав, що інститут не впливає на політичне життя зовсім, а "10" – інститут є дуже впливовим

За рівнем впливу, виокремлено п'ять груп політичних інститутів/парламентських суб'єктів: з дуже сильним впливом (оцінена опитаними експертами у 8-10 балів), з сильним впливом (оцінена у 6-8 балів), з середнім впливом (оцінена у 4-6 балів), зі слабким впливом (оцінена у 2-4 бали) та з дуже слабким впливом (оцінена у 0-2 бали).

Застосування методики виявило деякі особливості сприйняття народними депутатами України наявного стану розподілу влади та напрямів його збалансування.

Щодо політичної системи загалом, з'ясовано чіткий запит з боку парламентарів на зниження впливу в політичному житті фінансових і бізнесових кіл та засобів масової інформації. За цими двома параметрами спостерігається найбільш різке зниження середніх балів – для мас-медіа (–1,8 бала) і для бізнесу (–3,8 бала). Таким чином, опитані народні депутати вважають, що влада фінансових і бізнесових кіл повинна бути замість сильної – слабкою, влада ж засобів масової інформації також має знизитися, щоправда

[93] Див. результати загальнонаціонального соціологічного опитування, узагальнені в таблицях і діаграмах, с.21-73.

У цьому опитуванні народних депутатів України Центр Разумкова застосував *методику оцінки розподілу влади*, апробовану наприкінці XX ст. для вивчення сприйняття розподілу влади в однопалатному Парламенті Швеції – Ріксдагу[94]. Суттєвим аспектом, закладеним у цій методиці, є політологічний зміст розподілу влади, що не обов'язково збігається з формально закріпленими в законодавстві нормами[95]. Таким чином, дослідження сприйняття експертами того, як реально розподілена влада.

Перелік інститутів, рівень влади яких було запропоновано оцінити, модифіковано відповідно до вітчизняних реалій, а також адаптовано деякі терміни. Зокрема, для уникнення формалістичного підходу у відповідях депутатів Верховної Ради на поставленні їм питання, замість "рівень влади" в опитувальнику вжито поняття "рівень впливу".

Опитані народні депутати оцінювали рівень впливу як зовнішніх, відносно Парламенту, інститутів, так і внутрішньоінституційного середовища самої Верховної Ради.

До першої групи, окрім Парламенту, увійшли Президент, Кабінет Міністрів, центральні органи виконавчої влади, місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські організації, профспілки, політичні партії, фінансові і бізнесові кола та засоби масової інформації.

Другу групу об'єктів оцінки складають парламентські комітети, голова та заступники голови Верховної Ради, керівники політичних партій, які мають представництво в Парламенті, та лідери депутатських фракцій і груп, керівники фракційних і комітетських секретаріатів, а також народні депутати як окремі суб'єкти[96].

Ще одним важливим аспектом методики є розмежування двох вимірів оцінки розподілу влади – існуючого і бажаного. В оригінальному шведському дослідженні, *по-перше*, ставилося питання, кого серед політичних суб'єктів чи які з політичних інститутів парламентарі вважають наділеними більшою владою, а які сприймаються ними як менш впливові, і, *по-друге*, паралельно, з'ясовувалось бачення ідеального стану справ з розподілом влади[97].

Існуючий і бажаний рівень впливу інститутів у політичному житті
(в оцінках народних депутатів, шкала від 0 до 10)

Рівень впливу	ІСНУЮЧИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ		БАЖАНИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ ІНСТИТУТІВ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ	
	Середній бал	Інститути	Середній бал	Інститути
Дуже сильний (8-10 балів)	9,31	Президент України	9,3	Верховна Рада України
	8,48	Кабінет Міністрів України	8,56	Політичні партії
			8,13	Президент України
Сильний (6-8 балів)	7,8	Верховна Рада України	7,73	Кабінет Міністрів України
	7,5	Засоби масової інформації		
	7,22	Фінансові і бізнесові кола	6,73	Органи місцевого самоврядування
	6,65	Політичні партії		
	6,49	Центральні органи виконавчої влади	6,07	Центральні органи виконавчої влади
Середній (4-6 балів)	5,27	Місцеві адміністрації	5,81	Профспілки
	5,18	Органи місцевого самоврядування	5,79	Громадські організації
			5,7	Засоби масової інформації
	4,2	Громадські організації	5,48	Місцеві адміністрації
Слабкий (2-4 бали)	2,43	Профспілки	3,37	Фінансові і бізнесові кола

* Вплив жодного з інститутів не був оцінений як дуже слабкий (0-2 бали).

меншою мірою, ніж влада бізнесу, і перебувати на середньому рівні.

Згідно з поглядами експертів, *status quo* має зберегтися у питанні рівня впливовості Уряду. Для Кабінету Міністрів, центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій показники наявного і бажаного рівня влади майже не відрізняються.

Отримані результати зафіксували також потребу деякого підвищення статусу Верховної Ради України у її зовнішньоінституційному середовищі. Зокрема, опитані вважають, що вплив Парламенту повинен посилитися (+1,5 бала). Тією ж мірою необхідно посилити, на їх думку, вплив громадських організацій та органів місцевого самоврядування. Водночас, спостерігається негативна динаміка для глави держави, влада якого, з точки зору народних депутатів, має трохи знизитися (–1,2 бала).

Дещо несподіваним результатом застосування до вітчизняних реалій методики оцінки розподілу влади, є думка парламентарів про необхідність різкого підвищення впливу профспілок, який повинен бути вище середнього, тоді як у реально існуючій конфігурації вітчизняної політичної системи влада цього інституту визнається експертами вкрай слабкою.

Поруч з наведеним вище результатом щодо необхідності зниження ролі бізнесу в політичному житті, діаметрально протилежний запит на зростання ролі профспілок (різниця між наявним і бажаним показниками розподілу влади для профспілок становить +3,4 бала) вказує на існуючий дисбаланс української моделі соціального партнерства, в якій серед трьох

[94] Esaiasson P., Holmberg S. Power in the Swedish Parliament. – Scandinavian Political Studies, 1993, Volume 16, No. 3, p.227-250.

[95] У англомовній політологічній літературі для позначення реального розподілу влади в суспільстві, Парламенті чи окремій політичній партії використовується поняття "*distribution of power*". Воно вжите і у дослідженні П.Есаіассона і С.Холмберга. Детальніше про політологічне застосування терміну "розподіл влади" див., наприклад, праці: Shapley L., Shubik M. A method for evaluating the distribution of power in a committee system. – American political science review, 1954, September, Volume 48, Issue 3, p.787-792; McKenzie R. British political parties: The distribution of power within the conservative and labour parties. – London: Heinemann, 1955, 623p.

[96] Кожен із запропонованих для оцінки елементів, насправді, може трактуватися і як політичний суб'єкт, і, водночас, як політичний інститут. Тому, задля точності інтерпретації, у постановці питань експертного опитування було проведене розмежування: для першої групи використано термін "інститути", а для другої – "суб'єкти".

[97] Esaiasson P., Holmberg S. Power in the Swedish Parliament. – Scandinavian Political Studies, 1993, Volume 16, No. 3, p.228.

соціальних партнерів – бізнесу, держави і профспілок – третій учасник виглядає явно слабшим.

Окремо варто розглянути бачення експертів щодо співвідношення між поточною і необхідною владою для одного з найважливіших інститутів представницької демократії – політичних партій.

Наявний рівень їх впливовості оцінюється як сильний, однак він повинен бути, з точки зору парламентарів, ще сильнішим. В ієрархії бажаного розподілу влади опитані ставлять політичні партії на другу позицію серед усіх запропонованих для оцінки інститутів, поступаючись лише Верховній Раді.

Такий результат може свідчити про зростання в середовищі вітчизняного політикуму розуміння потреби в побудові партійних структур із розгалуженою мережею місцевих організацій, сталим авторитетом серед громадян України і, відповідно, з дуже сильним впливом – на рівних, з Парламентом та Президентом.

В іншому питанні народним депутатам пропонувалося оцінити за шкалою від 0 до 10 рівень впливу суб'єктів на практичне функціонування Парламенту ("0" означав, що суб'єкт не впливає на роботу Верховної Ради зовсім, а "10" – суб'єкт є дуже впливовим).

Результати експертного опитування за другою складовою методики оцінки розподілу влади є не настільки рельєфними – різниця між середніми балами поточної і бажаної впливовості внутрішньо-парламентських суб'єктів перебуває в межах 0-2 балів.

Найбільш бажаним, з погляду народних депутатів, є збільшення рівня впливу парламентських комітетів. Наявна влада останніх оцінюється як сильна, однак повинна стати сильнішою (+2,05 бала). Дещо меншою мірою опитані бажають також збільшити впливовість керівників комітетських секретаріатів (+0,91 бала). Поруч з цим, вплив керівників фракційних секретаріатів визначається як такий, що є і повинен бути слабким.

Влада лідерів депутатських фракцій і груп та спікера, на думку експертів, незмінно повинна залишатися дуже сильною. Також має посилитися, з погляду опитаних народних депутатів, влада першого заступника та заступника голови Верховної Ради України (+1,09 бала).

Рівень своєї влади українські парламентарі оцінюють як середній, виявляючи, при цьому, бажання збільшити її (+2,05 бала). Водночас, народні депутати України хотіли б дещо послабити вплив партійних лідерів (–0,9 бала), який на сьогодні оцінюється як найбільший серед усіх політичних суб'єктів у Парламенті. Цей результат може бути інтерпретований як такий, що вказує на існування у Верховній Раді VIII скликання запиту на підвищення статусу народного депутата, а також на запровадження конкретних регламентних норм щодо внутрішньофракційної демократії.

Мотивація парламентської участі

Прагнення парламентаря до переобрання є вищим, якщо він цінує отриманий депутатський мандат. При цьому, важливо яка саме мотивація спонукала його балотуватися до Парламенту – влада, потрібна для втілення в життя певних ідей/проектів зі здійснення політики чи виконання морального (наприклад, патріотичного) обов'язку, або ж тільки прагнення отримати привілейований статус.

Існуючий і бажаний рівень впливу суб'єктів на функціонування Парламенту
(в оцінках народних депутатів, шкала від 0 до 10)

Рівень впливу	ІСНУЮЧИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ		БАЖАНИЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ	
	Середній бал	Інститути	Середній бал	Інститути
Дуже сильний (8-10 балів)	8,77 8,65 8,28	Лідери політичних партій, що мають представництво у Верховній Раді Голова Верховної Ради України Керівники парламентських фракцій і груп	8,89 8,21 8,19	Голова Верховної Ради України Комітети Верховної Ради Керівники парламентських фракцій і груп
Сильний (6-8 балів)	6,32 6,14	Заступники Голови Верховної Ради України Комітети Верховної Ради	7,91 7,76 7,41	Лідери політичних партій, що мають представництво у Верховній Раді Народні депутати України як окремі суб'єкти Заступники Голови Верховної Ради України
Середній (4-6 балів)	5,71	Народні депутати України як окремі суб'єкти	4,16	Керівники секретаріатів парламентських комітетів
Слабкий* (2-4 бали)	3,44 3,25	Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп Керівники секретаріатів парламентських комітетів	3,91	Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп

* Під час експертного опитування, вплив жодного з суб'єктів не був оцінений як дуже слабкий (0-2 бали).

У цьому дослідженні застосована типологія Дж.Пейна і О.Вошінскі[98], критерієм якої є мотивація до балотування в депутати. Згідно з зазначеною типологією, спонукати до такого рішення можуть зацікавленість у здійсненні політики за певним напрямом, ідеологічні переконання, відчуття обов'язку перед іншими співгромадянами за ситуацію у країні чи прагнення отримати статус[99].

Відповідно, за результатами експертного опитування Центру Разумкова, до кожного учасника опитування були застосовані критерії одного з цих чотирьох типів:

1) "програмні" – це ті депутати, які хочуть покращити життя людей, наприклад, в освіті, охороні здоров'я, енергетиці, у сфері безпеки і оборони та ін.; ці учасники Верховної Ради інтерпретуються як такі, що зорієнтовані на вирішення конкретних проблем і задоволені від розробки та управління здійсненням політики за певним напрямом;

2) "ідеологічні" – це ті парламентарі, які сфокусовані на певній ідеологічній доктрині і схильні розглядати всі питання політики крізь призму саме цієї ідеології та вважають її поширення справою свого життя;

3) "патріотичні" – це ті народні представники, які вирішили балотуватися в депутати через відчуття морального обов'язку перед собою, власною сім'єю, друзями за ситуацію в суспільстві;

4) "статусошукачі" – це ті обранці, які вирішили балотуватися до Верховної Ради, щоб примножити свій успіх, за допомогою статусу народного депутата; вони орієнтуються на досягнення тих цілей, які принесуть їм престиж і повагу.

Типи народних депутатів за критерієм мотивації парламентської участі

	%
"Програмні"	46,7
"Ідеологічні"	6,7
"Патріотичні"	35,6
"Статусошукачі"	0
Невизначені (обрали варіант "важко відповісти")	11,1

За цими критеріями народні депутати України розділилися головним чином на дві групи: 47% "програмних" і 36% "патріотичних". Вагалися з визначенням того, що найбільшою мірою спонукало їх балотуватися до Верховної Ради, тільки 11%. "Ідеологічних" парламентарів серед опитаних виявилося лише 7%.

Натомість, пошук статусних переваг як мотивацію до участі в Парламенті не визнав щодо себе жоден з депутатів.

Поруч із типологією Дж.Пейна і О.Вошінскі, було використано ще один, більш простий, дослідницький інструмент – класифікацію членів Парламенту на тих, які хочуть бути переобраними, тих, які не мають наміру балотуватися до Верховної Ради наступного скликання, та тих, які ще не вирішили. Серед бажаючих переобрання, крім того, виокремлено групу кар'єрно-зорієнтованих народних представників, які хотіли б отримати у майбутньому складі Верховної Ради вищу позицію, ніж мають зараз (у парламентському керівництві чи комітетах).

Типи народних депутатів за критерієм бажання бути переобраними

Своє прагнення отримати мандат у складі Верховної Ради IX скликання висловили 40% опитаних, з яких 31% – бажали б рухатись угору у своїй парламентській кар'єрі. Не хочуть бути переобраними лише 13%. Натомість, найбільш чисельну групу складають ті українські парламентарі, рішення щодо майбутнього балотування яких ще не прийняте – 47%.

Ставлення до майбутнього переобрання народним депутатом і подальшої кар'єри у Парламенті

	%
Хочуть бути переобраними і отримати у Верховній Раді наступного скликання вищу позицію, ніж мають зараз (у комітеті чи керівництві Парламенту)	31,1
Хочуть бути переобраними і зберегти ту позицію, яку мають зараз	8,9
Не мають наміру балотуватися до Верховної Ради наступного скликання	13,3
Поки що не вирішили, чи будуть балотуватися до Верховної Ради наступного скликання	46,7

Ставлення до питань фракційної дисципліни та збереження мандата на час перебування в Уряді

Народні депутати є більш-менш одностайними щодо прав на невходження до фракції, вільного виходу з неї і права увійти до коаліції більшості, якщо його партія перебуває в опозиції. Необхідність таких можливостей переважна більшість опитаних (понад 60%) – заперечують. 58% також вважають, що депутат не повинен мати право не нести жодних санкцій, якщо фракція виключила його зі свого складу.

Водночас, більшість опитаних обстоюють права депутатів займати власну позицію під час голосування, навіть якщо це суперечить лінії фракції (62%). І тільки 29% висловилися проти свободи парламентарів відхилятися від партійно-фракційної лінії.

Однакові частки підтримують і заперечують право депутата публічно критикувати позицію власної фракції.

Стосовно **можливості збереження за депутатом його мандата на час роботи в Уряді, думки розділилися**: 38% підтримують цю ідею, 33% не підтримують, а 30% не змогли відповісти.

Щодо інституту самовисування погляди депутатів розподілилися так: 40% вважають, що він має застосовуватися і на парламентських, і на місцевих виборах, 36% – лише на місцевих виборах, 7% – висловились за його скасування.

[98] Payne J., Woshinsky O. Incentives for Political Participation. – World Politics, 1972, July, Volume 24, Issue 4, p.518-546.

[99] Дж.Пейн і О.Вошінскі для виокремлення вказаних типів провели об'ємний якісний аналіз матеріалів інтерв'ювання членів парламентів чотирьох країн з різним рівнем розвитку – Домініканської Республіки, Бразилії, Франції і США.

Оцінка деяких положень можливої реформи Верховної Ради (Дорожня карта П.Кокса)

Окремим блоком опитування є оцінка депутатами впливу можливих змін на ефективність роботи Парламенту, в разі запровадження нововведень відповідно до Доповіді та дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради, підготовленої Місією Європейського парламенту з оцінки потреб (під головуванням П.Кокса)[100].

Найбільші позитивні очікування пов'язані з такими пропозиціями, як запровадження Кодексу поведінки народного депутата, врегулювання статусу опозиції, запровадження "білих книг" для кожного урядового законопроекту – ці ініціативи вважають корисними або скоріше корисними понад 70% опитаних[101].

Також чекають позитивних зрушень від інших реформ, спрямованих на оптимізацію взаємодії Парламенту з Урядом: запровадження уніфікованого формату звітування міністерств (69%), співвіднесення сфер їх відповідальності з предметами відання парламентських комітетів (58%), визначення питань порядку денного пропорційно чисельності фракцій/груп (56%).

51% депутатів вважають корисним запровадження голосування за звичайні закони більшістю присутніх у залі депутатів, однак, менша частка – поділ законів на звичайні та особливі (44%).

Відносна більшість (44-46%) вважають корисними процедурні нововведення – відмову від суто комітетських і запровадження змішаних, пленарно-комітетських тижнів, обмеження кількості законопроектів, що розглядаються протягом сесії, формування порядку денного на Погоджувальній раді без присутності ЗМІ.

Найбільші частки скептиків – щодо пропозицій обмежити кількість законопроектів, що розглядається на сесії (27%), закритого формату Погоджувальної ради і запровадження голосування за звичайні закони більшістю присутніх (по 24%).

Оцінка поширюваної ЗМІ інформації про діяльність Парламенту

Засоби масової інформації транслюють про Верховну Раду переважно негативну інформацію (про корумпованість, неефективність, "кнопкодавство" депутатів). Так вважають 84% опитаних депутатів.

Збалансованість інформації в ЗМІ, яка стосується Парламенту, відзначили лише 9% депутатів, а позитивну інформацію ЗМІ про Верховну Раду (про розроблені та ухвалені закони, про діяльність депутатів в округах тощо) помітили лише 4%.

Відносини Парламенту з організаціями громадянського суспільства

Парламентарії помітно краще, ніж суспільство, обізнані з діяльністю громадських організацій, що здійснюють моніторинг різних аспектів діяльності Верховної Ради, або ж мають програми співпраці з Парламентом[102].

Так, добре обізнаними з діяльністю Програми "Рада" *USAID* (Агентства США з міжнародного розвитку) та Комітету виборців України (серед нинішніх депутатів двоє його колишніх керівників) виявилися майже половина (по 49%) опитаних депутатів, а ще, відповідно, 36% та 33% депутатів дещо знають про їх діяльність. З діяльністю руху "Чесно" добре обізнані 47% депутатів, ще 40% – дещо про це знають.

З роботою Реанімаційного пакета реформ та Громадянської мережі "Опора" добре обізнані по 44% депутатів, а ще відповідно, 47% та 38% просто знайомі з їх діяльністю. Менш відомий у депутатському середовищі проект "*Rada4You*" (реалізується Громадянською мережею "Опора") – лише 7% депутатів з ним добре обізнані, а 13% – дещо знають (40% ніколи про цей проект не чули).

Якщо ж звернутися до оцінки депутатами корисності для їх роботи діяльності цих громадських організацій, то з'ясується доволі цікава картина.

Першість депутати однозначно віддають Програмі "Рада" USAID – її допомогу у своїй роботі відзначають 58% опитаних депутатів (22% – "так", ще 36% – "скоріше так"). Не відчули користі від цієї програми для своєї роботи 16% депутатів, ще 18% опитаних депутатів відповіли "скоріше ні".

Допомогу від діяльності Реанімаційного пакета реформ (коаліція з 80 громадських організацій та 22 експертних груп, підтримана західними партнерами) відчувають 53% народних обранців[103]. 22% опитаних депутатів оцінили користь для себе від діяльності РПР негативно, ще 20 % відповіли "скоріше ні".

Позитивний ефект від діяльності КВУ для депутатської роботи оцінено таким чином: 11% – "так", 38% – "скоріше так". 20% депутатів зовсім не відчули позитиву, ще 24% відповіли "скоріше ні".

В оцінці депутатами користі від діяльності інших ГО та проектів переважають негативні тони. Якщо допомогу від діяльності Руху "Чесно" для себе відчули 18% депутатів, а ще 22% сказали "скоріше так", то негативно його діяльність оцінили 29% опитаних депутатів, ще 22% відповіли "скоріше ні".

Користь для себе від діяльності Громадянської мережі "Опора" відзначили 11% депутатів, ще 31% сказали "скоріше так". У той же час 27% депутатів оцінили діяльність "Опори" негативно, а 24% відповіли "скоріше ні" (загальне співвідношення – перевага негативної оцінки, 51% відповідей "ні" та "скоріше ні").

Позитивний ефект від проекту "Rada4You" відзначили лише 2% опитаних депутатів, ще 20% відповіли "скоріше так". Натомість третина депутатів відповіли на питання негативно, ще 16% сказали "скоріше ні".

---

[100] Доповідь та Дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Замовлення Групи з питань підтримки демократії та координації виборів. Упорядник – Т.Таштанов, незалежний український експерт, *http://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf.*

[101] Сума відповідей "*значно покращиться*" і "*дещо покращиться*" у питанні "*Як зміниться ефективність роботи Верховної Ради внаслідок запровадження…?*".

[102] Для порівняння див. результати загальнонаціонального соціологічного опитування, с.21-73.

[103] Сума варіантів відповіді "*так*" – 20% і "*скоріше так*" – 33%.

ВИСНОВКИ

Відновлення дії змін до Конституції у лютому 2014р. відіграло позитивну роль, відвернувши Україну від встановлення авторитарного режиму та відновивши напівпрезидентську модель устрою системи влади з сильним Парламентом. Водночас, попри значний кредит довіри виборців, суттєве оновлення депутатського корпусу за рахунок представників верств населення, які користуються високою довірою, прийняття Верховною Радою значної кількості реформаторських законів, Парламент перебуває у стані кризи суспільної підтримки і довіри.

Серед причин цього явища є такі, що мають системний характер. Зокрема, низка положень Конституції, які регулюють повноваження Верховної Ради в її відносинах з іншими вищими владними інституціями та впливають на реалізацію її основних функцій, уможливлюють конфліктні ситуації між ними і негативно впливають на ефективність реалізації представницької функції.

Вплив Парламенту на діяльність Кабінету Міністрів є обмеженим з низки причин. *По-перше*, питання відповідальності Кабінету Міністрів може розглядатися лише одного разу протягом однієї чергової сесії Парламенту (крім останньої, коли це неможливо зовсім), а також є забороненим протягом року після схвалення Програми діяльності Уряду. *По-друге*, Верховна Рада не може самостійно, за власною ініціативою звільнити окремих міністрів. Таким чином, обмеженою є контрольна функція Парламенту.

По-третє, застосування інституту вотуму недовіри до Уряду є недосконалим, оскільки відповідна резолюція може застосовуватися тільки до всього складу Уряду в цілому (без механізму індивідуальної відповідальності міністрів), не передбачається внесення пропозицій щодо альтернативного складу майбутнього складу Кабінету Міністрів та Програми його діяльності. Це створює інституційні умови для виникнення урядових криз. Своєю чергою, це містить загрозу послаблення ефективності діяльності системи державної влади в цілому.

В Основному Законі України закладено суперечність, суть якої полягає в тому, що Президент, будучи відповідальним за реалізацію політики безпеки і зовнішньої політики, формує весь керівний військовий і дипломатичний корпус, і, водночас, призначення та звільнення міністрів оборони і закордонних справ належить до компетенції Верховної Ради. Незавершений характер розподілу повноважень уможливлює ситуацію, коли ці дві стратегічно важливі сфери державної політики можуть функціонувати без керівників.

У разі виникнення ситуації коабітації, за якої опозиційні до Президента політичні сили володіють більшістю у Верховній Раді, суттєво ускладнюється здійснення єдиної державної політики. Оскільки Президент володіє сильним правом вето, подолати яке Парламент може лише не менше ніж двома третинами конституційного складу, виникає підгрунтя для напруженості і постійних конфліктів у відносинах між державними інститутами, знижується потенціал для плідної законотворчої роботи.

Іншою ключовою проблемою української моделі формування складу Уряду є відсутність чітко визначеного зв'язку між призначенням Кабінету Міністрів і затвердженням Програми його діяльності, а також відсутність детальних вимог до змісту цього документа. У результаті виникає можливість для ухвалення декларативних Програм діяльності Уряду, використання цих Програм в якості засобу досягнення річного імунітету від розгляду питання про довіру Уряду в Парламенті. Це сприяє нехтуванню програмним компонентом і звуженню політичної відповідальності партій і блоків, які сформували Уряд. Необов'язковість окреслення напрямів майбутньої урядової політики негативно впливає на якість представництва, ускладнює або зовсім унеможливлює здійснення ефективного парламентського контролю над діяльністю Кабінету Міністрів.

Верховна Рада України має значну владу в бюджетному процесі, порівняно з парламентами (нижніми палатами) переважної більшості держав Європи. Але в українських умовах бюджетне питання часто є політизованим унаслідок використання бюджетного процесу як засобу політичної боротьби.

Чинна модель українського парламентаризму має низку особливостей і специфічних проблем, зумовлених як недосконалістю законодавства, так і відсутністю сталих традицій (у т.ч. це стосується партійної системи і виборчого законодавства та їх впливу на формування депутатського корпусу).

Однією з характерних особливостей функціонування Верховної Ради є наявність, поруч з фракціями, депутатських груп, які утворюються не за ідеологічним (партійно-політичним) принципом, і не несуть політичної відповідальності перед виборцем, проте мають рівні з фракціями права та можливості. Такий дисбаланс є наслідком недоліків партійної системи та чинного виборчого законодавства.

Нерівність ситуації депутатів, обраних за списками політичних сил та в мажоритарних округах, виявляється через дію імперативного мандата: його дія поширюється лише на частину складу Верховної Ради, обрану за партійними списками. Своєю чергою, дія імперативного мандата має свої особливості: не входження депутата до складу фракції, його голосування всупереч позиції фракції не тягнуть за собою обов'язкову втрату депутатського мандата (без рішення керівництва відповідної партії), вихід депутата з фракції є добровільною справою. Дія імперативного мандата певною мірою, з одного боку, сприяє зміцненню фракційної дисципліни, проте з іншого – суперечить принципу вільного мандата.

Суб'єктом формування складу Кабінету Міністрів є коаліція депутатських фракцій. Між тим, в Україні так і не сформувалась усталена традиція зрозумілого для виборця укладення перед виборами міжпартійних угод про принципи формування коаліцій у разі проходження до Парламенту та підходів до розподілу урядових посад. Практично всі домовленості між політичними силами з цієї тематики мають тимчасовий і непублічний характер.

Кандидатури майбутніх міністрів не обов'язково повинні бути представниками коаліційних партій. Таким чином, вони не зобов'язані реалізовувати програмні засади партій, які утворили коаліцію в Парламенті. Народний депутат, призначений до Уряду, втрачає депутатський мандат, що суперечить європейській практиці формування Уряду Парламентом і перешкоджає продовженню представництва інтересів громадян на урядовому рівні.

Після відновлення дії Конституції у редакції 2004р. виник правовий вакуум у питаннях унормування

функціонування парламентської опозиції, її прав та обов'язків.

Законотворча діяльність Верховної Ради характеризується гіпертрофованою законотворчою діяльністю окремих народних депутатів, що негативно впливає на діяльність парламентських комітетів, науково-експертних установ і не сприяє зміцненню якості ухвалюваного законодавства. Діяльність більшості парламентських комітетів зосереджена на роботі за контрольними завданнями, а не на контролі напрямів політики, які пропонує і реалізує Уряд. Структура парламентських комітетів не збігається з урядовою структурою, що знижує ефективність комунікації між Парламентом та Урядом.

Опитування народних депутатів України виявило як сильні, так і слабкі сторони нинішнього депутатського корпусу. Зокрема, приклад формування народними депутатами ієрархії проблем, які стоять перед країною, змушує ставити питання про відповідність частини депутатського корпусу наявним викликам – навіть війну на Донбасі далеко не всі народні обранці вважають найбільш актуальною проблемою у розвитку країни. Більшість не вважають актуальними проблеми розвитку економіки та соціальні проблеми, а також проблеми європейської інтеграції. З огляду на це, привертає увагу той факт, що практично всі присутні у Верховній Раді політичні сили в період виборів декларували відданість європейському шляху розвитку країни.

У депутатському середовищі відчутною є потреба підвищення статусу Верховної Ради. Разом з тим, можна констатувати наявність у нинішньому скликанні Верховної Ради чіткого запиту на зниження впливу в політичному житті фінансових і бізнесових кіл. Наявний вплив цих груп інтересів на політичне життя країни оцінений як високий, у той час як він мав би стати, з точки зору депутатів, слабшим за інші інститути. Цікаво, що роль ЗМІ депутати також бажали б бачити дещо меншою, ніж зараз.

Що до рівня впливовості, яким володіють Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, парламентарі виступають за збереження *status quo*. Разом з тим, серед парламентарів популярною є думка щодо необхідності певного зниження впливу Президента.

Значне число депутатів підтримують підвищення ролі партій у політичному житті (ставлячи їх на другу позицію після ВРУ), що є, безумовно, позитивним сигналом.

Помітна відмінність зафіксована між оцінками реального і необхідного рівня важливості профспілок: вони, з погляду опитаних, мають здійснювати на політичне життя більш значний вплив, ніж здійснюється зараз. Важливим є визнання народними депутатами необхідності підвищення ролі громадських організацій, а також органів місцевого самоврядування.

У баченні депутатами напрямів розвитку власне Парламенту, природнім є бажання зміцнити вплив парламентських комітетів, а також бачити вагомим вплив лідерів фракцій і груп. Натомість, вплив лідерів, представлених у Парламенті партій, депутати бажали б дещо знизити. Необхідно при цьому враховувати, що нерідко партійні лідери залишаються поза Парламентом, і, таким чином, очевидним є прагнення депутатів знизити рівень залежності Верховної Ради від дії зовнішніх чинників. Це прагнення природно поєднується з прагненням підвищення статусу власне народного депутата як суб'єкта політичного процесу.

Народні депутати здебільшого підтримують право свого вільного голосування, значною є підтримка права не входити до складу фракцій та публічної критики дій фракцій та партій, до яких вони належать. Отже, можна констатувати наявність готовності значної частки депутатського корпусу до опору тиску, ініційованого ззовні або з боку керівництва власної фракції чи партії.

Проблема покращення якості законодавства, яке готується у парламентських комітетах, є, як засвідчило опитування народних депутатів, актуальною і непростою. З одного боку, значна частина народних депутатів цю проблему усвідомлюють, підтримують її вирішення шляхом удосконалення експертизи проектів законів фахівцями ззовні, проте констатують брак коштів на ці цілі. З іншого боку, значна частина (третина) депутатів не бажають нічого змінювати в чинній системі, що може бути певним сигналом стосовно реальної мотивації роботи в Парламенті, як з боку представлених у ньому політичних сил, так і окремих депутатів.

Позитивною ознакою є те, що понад три чверті депутатів підтверджують, що висновки Науково-експертного управління враховуються під час підготовки законопроектів. Очевидно, в комітетах Верховної Ради України така ситуація є неоднаковою.

Інформація, яку можна отримати зі ЗМІ про роботу Верховної Ради, має переважно негативний характер – корумпованість, неефективність роботи, "кнопкодавство" депутатів тощо. І з результатів дослідження громадської думки, і з результатів опитування народних депутатів випливає, що багато іншої затребуваної суспільством інформації, яка стосується діяльності Парламенту, залишається поза увагою ЗМІ. Виникає враження, що незалежно від своїх власників, провідні українські ЗМІ свідомо чи несвідомо дискредитують Верховну Раду в очах суспільства. Своєю чергою, це має наслідком негативне сприйняття суспільством Верховної Ради і недовіру до неї як до важливого інституту держави.

Народні депутати обізнані з ініціативами громадянського суспільства, орієнтованими як на моніторинг парламентської діяльності, так і на різні проекти співпраці з Верховною Радою. Деякі з них сприймаються переважно доброзичливо (проекти в межах Програми "Рада" *USAID*, діяльність РПР, активність КВУ). Разом з тим, значна частина депутатського корпусу таку активність сприймають або байдуже, або ж відверто негативно, що було характерною ознакою і в попередні періоди. Причини такого ставлення можуть бути різними – від несприйняття ідеї відкритості до суспільства і тіснішої співпраці з громадянським суспільством до нерелевантності проектів громадських організацій.

У депутатському середовищі помітна неоднорідна підтримка різних положень майбутньої реформи Парламенту. Найбільше позитивних очікувань пов'язано з підвищенням рівня моральності самих народних депутатів – через прийняття Кодексу поведінки, внормування статусу опозиції. Водночас, найбільше питань, від яких очікують підвищення ефективності Парламенту, стосується оптимізації його взаємодії з Урядом.

Які серед наведених проблем Ви вважаєте найбільш актуальними (в порядку зниження актуальності)?
% опитаних народних депутатів України

	Перша за актуальністю проблема	Друга за актуальністю проблема	Третя за актуальністю проблема
Війна на Донбасі	46,7	15,6	4,4
Боротьба з корупцією	11,1	17,8	15,6
Децентралізація	11,1	6,7	0,0
Неефективна державна система охорони здоров'я	4,4	4,4	4,4
Євроінтеграція	4,4	0,0	6,7
Надмірне податкове навантаження	2,2	6,7	0,0
Люстрація	2,2	0,0	4,4
Надання права власності на землю іноземцям	0,0	0,0	6,7
Повернення Криму до складу України	0,0	11,1	11,1
Приватизація	0,0	2,2	2,2
Межі втручання держави в економіку	0,0	8,9	8,9
Соціальні видатки	0,0	6,7	6,7
Забруднення навколишнього середовища	0,0	0,0	4,4
Переважання представництва у політиці інтересів міста над селом	0,0	0,0	0,0
Надмірна відкритість України до світу	0,0	0,0	2,2
Надмірна зосередженість на внутрішніх проблемах України	0,0	0,0	0,0
Важко відповісти	17,8	20,0	22,2

Чи збігаються сфери відповідальності парламентських комітетів зі сферами відповідальності міністерств?
% опитаних народних депутатів України

Сфери відповідальності парламентських комітетів і міністерств збігаються	28,9
Сфери відповідальності парламентських комітетів і міністерств відрізняються між собою	68,9
Не відповіли	2,2

Чи враховуються висновки профільних комітетів щодо проектів законів перед першим їх читанням?
% опитаних народних депутатів України

Висновки профільних комітетів щодо законопроектів перед першим їх читанням здебільшого враховуються	95,6
Висновки комітетів, визначених головними, переважно не враховуються	4,4

Чи мають парламентські комітети реальну автономію у визначенні питань порядку денного власних засідань і графіку розгляду цих питань?
% опитаних народних депутатів України

Пріоритет у визначенні порядку денного роботи комітетів на практиці належить самим комітетами	57,8
Перелік питань порядку денного засідань комітетів та графік їх розгляду часто визначається за їх межами і контролюється фракціями, чиї представники домінують у комітеті, чи керівництвом Парламенту	42,2

Як часто виступають представники комітетів (чи їх керівництва) з правом законодавчої ініціативи за предметом їх відання, порівняно з іншими суб'єктами законотворчості?
% опитаних народних депутатів України

Голови, заступники голів, секретарі або ж члени комітетів частіше, ніж інші, є суб'єктами законодавчої ініціативи з питань, що відносяться до предмету відання їх комітетів	86,7
Представники комітетів поступаються іншим суб'єктам законодавчої ініціативи за кількістю законопроектів з предмету їх відання	13,3

З чиєї ініціативи, як правило, засідання парламентських комітетів відвідуються міністрами?
% опитаних народних депутатів України

Більшість таких ситуацій ініційована парламентськими комітетами	86,7
Переважно ініціативу відвідати засідання комітету проявляє сам міністр	13,3

А з чиєї ініціативи засідання парламентських комітетів відвідуються іншими представниками виконавчої влади?
% опитаних народних депутатів України

Більшість таких ситуацій ініційовані парламентськими комітетами	93,3
Переважно ініціатива відвідати засідання комітету походить від представників виконавчої влади	6,7

Чи завжди комітети Верховної Ради отримують затребувані документи від Уряду з питань, що належать до предметів їх відання?
% опитаних народних депутатів України

У більшості випадків парламентські комітети отримують затребувані документи	88,9
Переважно Уряд надає відмову в отриманні документів	8,9
Не відповіли	2,2

Чи мають парламентські комітети *de facto* можливість забезпечити власну роботу достатніми інтелектуальними ресурсами?
% опитаних народних депутатів України

Ні, реалізації права комітетів залучати оплачуваних фахівців здебільшого перешкоджає обмеженість коштів, передбачених на здійснення повноважень Верховної Ради	64,4
Так, парламентські комітети реально користуються правом залучати фахівців на контрактній основі	33,3
Не відповіли	2,2

Чи враховують комітети висновки Головного науково-експертного управління?
% опитаних народних депутатів України

Так, його висновки комітети переважно враховують під час підготовки до першого читання	75,6
Ні, висновки Головного науково-експертного управління здебільшого ігноруються під час підготовки до першого читання	24,4

Чи доцільно формувати експертні групи комітетів з числа помічників народних депутатів, які є членами відповідних комітетів?
% опитаних народних депутатів України

Експертні групи комітетів повинні формуватися фаховими спеціалістами з комітетської спеціалізації, яких добирають народні депутати в якості своїх помічників	62,2
Теперішня система експертного забезпечення у вигляді секретаріатів комітетів працює ефективно і не потребує змін	33,3
Не відповіли	4,4

Чи доцільно передбачити можливість збереження за народним депутатом його мандата в разі призначення до складу Кабінету Міністрів (без збереження зарплати депутата на час роботи в Уряді) та можливість його повернення до Парламенту після припинення?
% опитаних народних депутатів України

Доцільно	37,8
Не доцільно	33,3
Важко відповісти	28,9

Існують різні точки зору щодо реформування системи виборів народних депутатів. Де б Ви розмістили власну позицію з цього питання на шкалі від 0 до 10, де “0” означає мажоритарну з можливістю самовисування, а “10” – пропорційну систему з жорстким імперативним мандатом?
середній бал

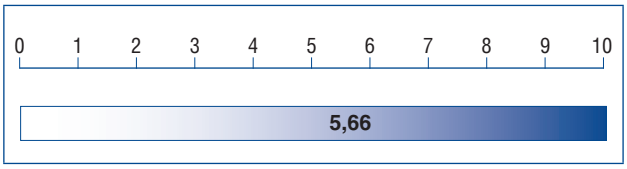

Наскільки Є ВПЛИВОВИМИ в політичному житті кожна з наведених інституцій?*
середній бал

Президент України	9,31
Кабінет Міністрів України	8,48
Верховна Рада України	7,80
Засоби масової інформації	7,50
Фінансові і бізнесові кола	7,22
Політичні партії	6,65
Центральні органи виконавчої влади	6,49
Місцеві адміністрації	5,27
Органи місцевого самоврядування	5,18
Громадські організації	4,20
Профспілки	2,43

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає, що інституція зовсім не впливає на політичне життя, а “10” – інституція є дуже впливовою.

А наскільки ПОВИННІ БУТИ ВПЛИВОВИМИ в політичному житті кожна з наведених інституцій?*
середній бал

Верховна Рада України	9,30
Політичні партії	8,56
Президент України	8,13
Кабінет Міністрів України	7,73
Органи місцевого самоврядування	6,73
Центральні органи виконавчої влади	6,07
Профспілки	5,81
Громадські організації	5,79
Засоби масової інформації	5,70
Місцеві адміністрації	5,48
Фінансові і бізнесові кола	3,37

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де “0” означає, що інституція зовсім не повинна впливати на політичне життя, а “10” – повинна мати дуже сильний вплив.

Наскільки ВПЛИВАЄ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ кожен з наведених суб'єктів?*
середній бал

Лідери політичних партій, які мають представництво у Верховній Раді	8,77
Голова Верховної Ради України	8,65
Керівники парламентських фракцій і груп	8,28
Заступники Голови Верховної Ради України	6,32
Комітети Верховної Ради	6,14
Народні депутати України як окремі суб'єкти	5,71
Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп	3,44
Керівники секретаріатів парламентських комітетів	3,25

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що суб'єкт зовсім не впливає на роботу Парламенту, а "10" – суб'єкт є дуже впливовим.

А наскільки ПОВИНЕН ВПЛИВАТИ НА РОБОТУ ПАРЛАМЕНТУ кожен з наведених суб'єктів?*
середній бал

Голова Верховної Ради України	8,89
Комітети Верховної Ради	8,21
Керівники парламентських фракцій і груп	8,19
Лідери політичних партій, які мають представництво у Верховній Раді	7,91
Народні депутати України як окремі суб'єкти	7,76
Заступники Голови Верховної Ради України	7,41
Керівники секретаріатів парламентських комітетів	4,16
Керівники секретаріатів парламентських фракцій і груп	3,91

* За 11-бальною шкалою від 0 до 10, де "0" означає, що суб'єкт зовсім не повинен впливати на роботу Парламенту, а "10" – суб'єкт повинен мати дуже сильний вплив.

Чи повинні депутати, обрані за партійним списком, мати можливість…?
% опитаних народних депутатів України

	Так	Ні	Важко відповісти
Голосувати всупереч позиції своєї фракції	62,2	28,9	8,9
Публічно критикувати позицію своєї фракції	42,2	40,0	17,8
Вільно виходити з фракції за власною ініціативою	24,4	60,0	15,5
Будучи виключеним зі складу фракції, не нести за це жодних санкцій	24,4	57,8	17,7
Входити до складу коаліції депутатських фракцій, якщо його партія чи блок перебуває в опозиції	17,8	77,8	4,4
Не входити до складу фракції партії (блоку), за списком якої вони були обрані	6,7	88,9	4,4

Як Ви ставитеся до інституту самовисування у виборчому законодавстві України?
% опитаних народних депутатів України

Він повинен діяти як на виборах до Парламенту, так і на місцевих виборах	40,0
Він повинен діяти тільки на місцевих виборах	35,6
Він повинен бути скасований	6,7
Він повинен діяти лише на виборах до Парламенту	0,0
Важко відповісти	17,8

Чи знайомі Ви з діяльністю наведених громадських організацій, рухів, проектів?
% опитаних народних депутатів України

	Добре обізнаний	Дещо знаю	Лише чув про неї	Зовсім не знайомий	Важко відповісти
Програма "Рада" *USAID*	48,9	35,6	6,7	6,7	2,2
Комітет виборців України	48,9	33,3	13,3	2,2	2,2
Рух "Чесно"	46,7	40,0	11,1	0,0	2,2
Реанімаційний пакет реформ	44,4	46,7	4,4	4,4	0,0
Громадянська мережа "Опора"	44,4	37,8	15,6	0,0	2,2
Проект "*Rada4you*"	6,7	13,3	33,3	40,0	6,6

Чи допомагає Вам діяльність цих громадських організацій, рухів, проектів у Вашій роботі в Парламенті?
% опитаних народних депутатів України

	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні	Важко відповісти
Програма "Рада" *USAID*	22,2	35,6	17,8	15,6	8,9
Комітет виборців України	11,1	37,8	24,4	20,0	6,6
Рух "Чесно"	17,8	22,2	22,2	28,9	8,9
Реанімаційний пакет реформ	20,0	33,3	20,0	22,2	4,4
Громадянська мережа "Опора"	11,1	31,1	24,4	26,7	6,6
Проект "*Rada4you*"	2,2	20,0	15,6	33,3	28,9

Як зміниться ефективність роботи Верховної Ради внаслідок запровадження кожного з таких нововведень відповідно до доповіді та дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовленої Місією Європейського парламенту з оцінки потреб (під головуванням П.Кокса)?
% опитаних народних депутатів України

	Значно покращиться	Дещо покращиться	Залишиться незмінною	Дещо погіршиться	Значно погіршиться	Важко відповісти
Запровадження Кодексу поведінки народного депутата України	51,1	24,4	13,3	4,4	0,0	6,6
Врегулювання статусу опозиції	46,7	33,3	6,7	2,2	0,0	11,1
Запровадження щорічного звітування міністерств за уніфікованим форматом	42,2	26,7	20,0	0,0	0,0	11,1
Запровадження практики подання документів, що пояснюють політичні цілі кожного урядового законопроекту (т.зв. “білих книг”)	40,0	33,3	13,3	2,2	0,0	11,1
Запровадження системи голосування за ***звичайні*** закони більшістю від присутніх у залі депутатів	37,8	13,3	11,1	2,2	22,2	13,3
Зменшення кількості комітетів, яка повинна чітко співвідноситися зі сферами відповідальності міністерств	35,6	22,2	20,0	8,9	8,9	4,4
Визначення питань порядків денних пленарних засідань за пропорційним принципом, відповідно до чисельного складу парламентських фракцій/груп	28,9	26,7	17,8	8,9	8,9	8,8
Відмова від тижнів, цілком присвячених роботі в комітетах, та запровадження пленарно-комітетських тижнів (об’єднаних)	28,9	17,8	15,6	13,3	8,9	15,5
Обмеження розгляду законопроектів, ініційованих народними депутатами, числом 20 на одну сесію	26,7	17,8	15,6	6,7	20,0	13,2
Формування порядку денного на Погоджувальній Раді винятково в закритому режимі (без участі ЗМІ)	22,2	24,4	24,4	4,4	20,0	4,4
Запровадження класифікації законів на ***звичайні*** та ***особливі***	15,6	28,9	22,2	4,4	17,8	11,1

Який тип інформації Ви переважно отримуєте про Верховну Раду України із засобів масової інформації?
% опитаних народних депутатів України

Негативну інформацію (наприклад, про корумпованість, неефективність, “кнопкодавство” народних депутатів і т.ін.)	84,4
Позитивну інформацію (наприклад, про розроблені і прийняті Верховною Радою закони, про діяльність парламентарів у виборчих округах	4,4
Інформація про Верховну Раду у ЗМІ є збалансованою	8,9
Важко відповісти	2,2

Часто стверджують, що українська економіка та політика поділені за сферами впливу між групами інтересів, яких у ЗМІ називають олігархічними. Яке Ваше ставлення до цієї точки зору?
% опитаних народних депутатів України

Розподіл сфер впливу між групами інтересів насправді існує в Україні, і це є негативним явищем	60,0
Розподіл сфер впливу між групами інтересів існує, і це є нормальним явищем	20,0
Такого явища, як розподіл сфер впливу в економіці і політиці між групами інтересів, в Україні не існує	4,4
Важко відповісти	15,6

Чи з’явилися протягом 2015-2017рр. нові групи інтересів, яких до того не існувало?
% опитаних народних депутатів України

Ні, не з’явилися	44,4
Так, з’явилися	28,9
Не відповіли	26,7

Чи погоджують інтереси між собою ці групи?
% опитаних народних депутатів України

Так	53,3
Ні	6,7
Важко відповісти	40,0

3. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Загальний стан політичної культури, базових знань і компетенцій українських громадян щодо політичної системи, прав і свобод людини є незадовільним. Це сприяє зростанню недовіри до держави та її ключових інститутів, відчуженню громадян від політики і громадського життя, формує пасивну поведінку в суспільно-політичних процесах.

Ураховуючи особливості політичної культури громадян України та її домінуючі типи, **головним завданням у цій сфері є поступове збільшення частки громадян – носіїв громадянської культури**, які поєднують інтерес до політики з довірою до політичних інститутів і готові до компетентної політичної участі.

Процес розвитку може виглядати таким чином: "***через виникнення інтересу до політичної системи – до знань про неї, через інтерес і знання – до підвищення довіри, через інтерес, знання і довіру – до політичної участі***". Особливо важливим є підвищення цих показників серед молоді, для якої рівень політичного інтересу є, наприклад, нижчим, ніж для інших вікових груп.

Політична освіта

Завдання з формування громадянського типу політичної культури, передусім, потребує системного підходу до політичної освіти. На сьогодні такого підходу немає, як з погляду змісту навчальних програм, так і з погляду системи інститутів, необхідних для їх реалізації.

Як наслідок, різні елементи та інститути, через які здійснюється політична освіта (державна система освіти, політичні партії, неурядові організації, ЗМІ та ін.) функціонують окремо один від одного, тому їх вплив є різновекторним та іноді призводить до протилежних цілей – відчуження громадян від політики замість формування усвідомленого інтересу до неї.

Тому в сучасних умовах існує нагальна потреба у:

а) виробленні концептуального документа, який би визначав основні цілі, завдання, принципи, шляхи і механізми політичної освіти в Україні;

б) формуванні системи державних і недержавних інститутів, необхідних для здійснення політичної освіти громадян різних вікових груп в усіх регіонах держави.

В якості основи для вироблення такого документа може бути використаний проект Концепції політичної освіти, розроблений у 2005р. Інститутом громадянської освіти НАУКМА за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні.

На інституційному рівні доцільним є утворення координаційного центру для організації і координації діяльності здійснення політичної освіти. Серед можливих варіантів – утворення окремого державного органу, який би діяв на загальнонаціональному рівні (як зразок – Федеральний центр політичної освіти у ФРН), координаційного державно-громадського органу при Кабінеті Міністрів України або при профільному міністерстві (зокрема, як пропонувалося розробниками Концепції 2005р.).

Водночас, деякі практичні кроки у сфері політичної освіти можуть бути здійснені в цьому напрямі вже зараз. Передусім, це стосується сфери середньої і вищої освіти.

Сприяння кращому розумінню парламентаризму та інститутів представництва

З метою підвищення розуміння громадянами центральної ролі Парламенту в політичній системі як вищого представницького та єдиного законодавчого органу, виглядає доцільним:

- підвищення обізнаності громадян про Верховну Раду та її основні функції;
- інформування громадян про бачення парламентськими партіями пріоритетів державної політики в різних сферах, спільного та відмінного між їх поглядами;
- поширення аналітичних матеріалів (у доступному для сприйняття форматі) про цілі, прийняття та основні положення найбільш суспільно важливих законопроектів у різних сферах;
- збір порівняльних даних, що ілюструють діяльність українського Парламенту у світовому та європейському контексті, тобто серед парламентів інших демократичних країн світу;
- популяризація парламентськими партіями їх програм, інформування про власну діяльність у Парламенті, як через медіа, так і безпосередньо – через діяльність місцевих осередків, громадських приймалень тощо;
- поширення інформації про діяльність народних депутатів в одномандатних округах;
- інформування громадян щодо існуючих можливостей захисту своїх прав та інтересів через звернення до народних депутатів (особисто та через приймальні депутатів та політичних партій), звернення до місцевих органів влади. Роз'яснення механізмів реалізації цього права.

Для розуміння громадянами бюджетної функції Верховної Ради необхідним є своєчасне подання інформації (у популярному, доступному вигляді) Про проект Державного бюджету на наступний рік, зокрема: про основні макроекономічні та соціальні показники; основні статті доходів і витрат; обсяги витрат на соціальні цілі; про основні зміни в Державному бюджеті, порівняно з попереднім роком та ін.

В інформаційній політиці принципово важливими є:

- переорієнтація характеру інформування ЗМІ про діяльність Парламенту з "викривальної" на "пізнавальну" інформацію;
- започаткування циклу науково-популярних передач про політичні інститути світу і України (Парламент, Уряд, Президент та ін.) на Першому національному телеканалі;
- визначення зарубіжними донорами, які підтримують проекти НУО, пов'язані з Парламентом, пріоритету формування в українському суспільстві поваги до інституту парламентаризму,

його розуміння, ствердження позитивного іміджу Верховної Ради, підвищення суспільної довіри до неї.

З метою розвитку і популяризації інших інститутів представництва:

- рекомендувати партіям, профспілкам, громадським організаціям активніше інформувати громадян про свою діяльність на місцях, поширювати контакти місцевих осередків та ін.;
- реформуючи виборчу систему передбачити наявність запиту громадян на персоніфікований вибір;
- використовувати засоби та ресурси політичних партій, профспілок для інформування громадян про можливості ефективного захисту прав та інтересів через їх участь у згаданих об'єднаннях, доведення контактної інформації про осередки в регіонах;
- донорським організаціям визначити пріоритетним напрямом проектів НУО, яким надається фінансова підтримка, політичну освіту громадян у регіонах та активізацію їх громадської участі.

Підвищення ефективності реалізації Парламентом представницької функції

З метою підвищення ефективності реалізації Парламентом представницької функції, удосконалення механізму розподілу повноважень між вищими владними інститутами, підвищення стабільності їх функціонування, пропонується:

- запровадити практику оприлюднення політичними партіями під час кампаній з виборів до Верховної Ради їх бачень майбутніх напрямів державної політики в різних сферах, потенційних коаліційних партнерів, кандидатур на посади в Кабінеті Міністрів та інших органах влади, у формуванні яких бере участь Парламент;
- визначити подання Програми діяльності Кабінету обов'язковим елементом процесу формування Уряду, без якого його склад не може бути затвердженим;
- передбачити необхідність завчасного подання проекту Програми діяльності до Парламенту напередодні розгляду питання формування Кабінету Міністрів, а також сформулювати законодавчі вимоги до структури і змісту урядового документа, з метою ознайомлення народних депутатів і громадськості з основними напрямами майбутньої урядової політики;
- закріпити принцип партійності (членства в політичній партії або публічної декларації про підтримку програмно-ідеологічних настанов певної партії) – як обов'язковий для потенційних кандидатів на міністерські посади, а також публічну відповідальність партій за їх номінантів до складу Уряду;
- запровадити інститут конструктивного вотуму недовіри Кабінету Міністрів;
- запровадити індивідуальну відповідальність міністрів перед Парламентом – можливість звільнення Верховною Радою окремих міністрів (крім міністрів оборони і закордонних справ) за власною ініціативою;
- передбачити пріоритетне дискреційне право глави держави звільняти міністрів оборони і закордонних справ (у разі незмінності положень ст.ст. 102 та 106 Конституції щодо повноважень Глави держави у відповідних сферах);
- передбачити збереження за депутатом його мандата на час призначення до складу Кабінету Міністрів (без збереження заробітної плати народного депутата) і поновлення депутатських повноважень після закінчення роботи в Уряді (протягом однієї парламентської каденції);
- запровадити планування Державного бюджету на середньострокову перспективу. Передбачити відповідальність керівників відповідних підрозділів Держстату за надані ними дані, керівників відповідних підрозділів МЕРТ – за проведений ними аналіз на початковій стадії проектування Державного бюджету. Запровадити конкретні санкції за неякісне виконання аналітично-дослідницької, організаційної та ін. роботи з планування Державного бюджету;
- заборонити внесення народними депутатами України поправок до Проекту Закону про Державний бюджет, які збільшують сукупні витрати та/або дефіцит бюджету;
- у разі прийняття виборчого законодавства, за яким увесь Парламент обиратиметься за однією виборчою системою, запровадити принцип мінімальної чисельності для формування депутатських фракцій/груп відповідно до чисельності найменшої фракції або відповідно до певного встановленого відсотка загального числа депутатів Парламенту;
- передбачити пріоритетність прав партійних фракцій над депутатськими об'єднаннями, створеними депутатами, виключеними зі своїх фракцій;
- деталізувати в Регламенті вимоги щодо необхідної наявності у депутатських фракцій і груп внутрішніх правил функціонування, демократичності принципів їх побудови та механізмів прийняття рішень. Передбачити відкритість відповідних правил для громадськості;
- обираючи варіант правового внормування прав парламентської меншості виходити з необхідності пошуку балансу між забезпеченням ефективної реалізації парламентською коаліцією і Урядом політичного курсу, підтриманого більшістю громадян, і гарантіями прав меншості.

  За такого підходу дискусійними є питання надання опозиції пріоритетних прав у формуванні порядку денного пленарних засідань, керівних посад у бюджетному комітеті та комітетах, відповідальних за певні напрями державної політики, інституціоналізацію та державне фінансування "опозиційного уряду";
- запровадити обмеження індивідуальної законодавчої ініціативи народних депутатів, передбачивши необхідність заручитися для внесення законопроекту підтримкою інших народних депутатів числом, що відповідає розміру найменшої фракції (групи) станом на початок першої парламентської сесії (або мінімального відсотка депутатів загальної чисельності парламенту, необхідного для створення фракції);
- привести структуру комітетів Верховної Ради у максимально можливу відповідність до структури Кабінету Міністрів. Прийняти законодавчі норми про обов'язковість представництва від міністерств і відомств на засіданнях парламентських комітетів на вимогу останніх, передбачивши ситуації, за яких явка міністра чи керівника центрального органу виконавчої влади є обов'язковою. Передбачити серед повноважень парламентських комітетів пріоритетність розгляду законодавчих ініціатив Кабінету Міністрів та контролю над реалізацією Урядом відповідних напрямів політики. ■

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ РОЗВИТКУ: ПОЗИЦІЇ ФАХІВЦІВ

Заочний круглий стіл Центру Разумкова "Особливості політичної культури громадян України та напрями її розвитку" проводився з 1 листопада по 1 грудня 2017р.

На обговорення були винесені такі питання:

1. Які характерні риси і тенденції найбільше притаманні політичній культурі громадян України на сучасному етапі? Які з них є ключовими для розвитку парламентаризму?

2. Які з цих тенденцій, імовірно, отримають розвиток протягом наступних 10-15 років і тому вже сьогодні потребують особливої уваги держави, громадянського суспільства, експертної та дослідницької спільноти?

3. Які заходи з боку держави, мас-медіа, громадянського суспільства могли б сприяти покращенню обізнаності громадян у політичних процесах, підвищенню рівня громадянської участі й тим самим – підвищенню ефективності представницької демократії в Україні?

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,
заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу соціальної філософії Інституту філософії ім.Г.Сковороди НАН України

1. Громадянам України ще бракує політичної культури, що проявляється в недостатній обізнаності, незадовільному розвитку самостійного мислення, отже, здатності до критичного сприйняття маніпулятивних дій *mass media*, фейкової інформації тощо, посилених цифровими технологіями.

Слабка комунікативна та аргументативна компетенції, недорозвиненість комунікативних практик та аргументативних дискурсів породжують брак "мужності публічного застосування розуму" як важливого складника і чинника сучасної демократичної культури. Адже учасники цих практик розглядаються не як рівноправні *суб'єкти* досягнення порозуміння, а як об'єкти, засоби, ресурси в руках політичних технологів, які хизуються своєю роботою.

За граничну основу таких політичних практик править парадигма "друг-ворог", висунута свого часу німецьким політичним філософом К.Шмітом[1]. Таке становище проявляється не тільки на вищому рівні законодавчої влади, але й у багатьох практиках обговорення громадськістю певних проектів реформування державних інституцій, просування економічних проектів тощо.

Часто у проекті реформ громадськість зовсім не бере участі, а знайомиться з ними *post factum*, у ліпшому випадку вони "доводяться" до відома громадськості, в гіршому – громадськість дізнається про них, так би мовити, "з газет", після того, як вони вже ухвалені Парламентом. Так діє принцип "комунікації влади ***з*** громадськістю", тоді, як має діяти принцип "комунікації влади ***і*** громадськості".

Таке становище проявляється і у т.зв. громадських обговореннях, наприклад, під час ухвалення проектів забудови міста, його окремих ділянок тощо, коли порушуються процедурні вимоги, купуються голоси учасників обговорень, фальсифікуються результати.

Також варто зауважити постійне (пряме або латентне) порушення принципу поділу влад, що є спадком і спотвореним реліктом радянської влади, проявляючись у вигляді "телефонного права", ухвалення підзаконних актів певними державними установами всупереч законам, застосування адміністративного

[1] Карл Шмітт (*Carl Schmitt-Dorotic*, 1888-1985) – німецький юрист, політичний філософ, дослідник державного (конституційного) права, представник т.зв. Консервативної революці. Мав неоднозначну репутацію. Праці К.Шмітта вплинули на розвиток теорії політики, права, європейської філософії, особливо ультраправої та неокосервативної.

ресурсу або просто корупційних дій. Украй високий рівень аномійності[2] українського суспільства відбивається і на Парламенті, коли замість аргументів застосовується сила, такий собі "силовий позитивізм".

Усі ці чинники породжують викривлене сприйняття представницьких інституцій влади, парламентаризму як такого, коли Парламент, порівняно з іншими політичними інституціями українського суспільства, користується мало не найменшою довірою серед громадян[3].

І це доволі небезпечно. Згадаймо, недорозвинутість парламентаризму і слабкість Тимчасового уряду спричинили жовтневий переворот 1917р. у Росії, а криза парламентської демократії Веймарської республіки 1930-х років призвела до націонал-соціалістичної диктатури в Німеччині. Певну кризу представницької демократії переживають розвинуті країни й сьогодні, що дістає свого прояву в діагнозуванні "кінця демократії", "симулятивної демократії" тощо, спонукаючи до пошуків нових форм демократії, засвідчених у таких концептах, як "демократія обговорення", "дорадча демократія", "деліберативна демократія" тощо.

2. Останнім часом в українському суспільстві з'являються тенденції, спрямовані на розвиток нових демократичних форм, інституцій громадянського суспільства, забезпечуваних комунікативно-дискурсивними практиками, формуванням соціальних, політичних і правових компетентностей громадян.

У тому, що стосується політичної культури, відбувається зростання "зрілості громадян", здатності виявлення хибних комунікацій, спотворених маніпулятивними засобами політичних технологій.

Протягом наступних 10-15 років, на мій погляд, розвиватимуться тенденції, спрямовані на становлення і розвиток нових форм прямої демократії, що проявлятиметься у вигляді інституціалізації деліберативної демократії як суспільної метаінституції і важливого чинника громадянського суспільства.

Основою такої деліберативної демократії, якщо звернутися до дослідження сучасного німецького філософа Д. Бьолера[4], є громадський дискурс, тобто діалог аргументів як ретельний, самокритичний і партнерський пошук істини.

Головні вимоги дискурсу: аргументативний дискурс вимагає ретельного пошуку фактів, даних, що утворюють емпіричний базис думки, твердження, отже, пошуку істини. Тобто, ***перша настанова*** така: шукай вагомішого аргументу!; ***друга вимога*** дискурсу уточнює першу: утримуйся від емоцій, від умовиводів, зроблених швидкоруч, від примусу цифрових технологій і некритичних своїх або партійних тверджень в Інтернеті; з цього випливає ***третя***, соціальна, ***вимога*** дискурсу: завжди поважай людську гідність усіх тих, про кого ти говориш або пишеш[5]. Ці вимоги дискурсу є й морально-етичними вимогами. На жаль, як у парламентських дебатах, так і в різноманітних громадських обговореннях на ці вимоги в нашому суспільстві ще не надто зважають.

Звісно, становлення деліберативної демократії аж ніяк не означатиме, що інституції традиційної представницької демократії, насамперед у вигляді парламентаризму, відіграватимуть меншу роль. Навпаки, державна влада отримуватиме дедалі більший контроль і мотиваційний імпульс та аргументативну легітимацію з боку громадянського суспільства.

Так, після Революції Гідності та особливо під час війни з Росією утворюються нові прояви і форми громадянського суспільства, зокрема волонтерські рухи та громадські організації, які взяли на себе відповідальність і в забезпеченні тих функцій, на які в кризових умовах була неспроможна держава.

Це нові громадські рухи, що розвиваються, так би мовити, із середини суспільства, на противагу т.зв. неурядовим і неприбутковим громадським організаціям 1990-2000-х років, що формувалися "ззовні", існуючи насамперед за рахунок грантів іноземних фондів. Звісно, тоді ці організації (екологічні, гендерні тощо) виконували і сьогодні виконують важливу соціальну функцію. Гадаю, що протягом наступних десятиліть суспільство шукатиме механізми і процедури інституціалізації "суспільного розуму" своїх громадян шляхом ефективного впливу на прийняття рішень державної влади, зокрема ухвалення законів, постанов представницьких органів місцевого самоврядування тощо.

3. Для розвитку представницької демократії, парламентаризму потрібне подальше зміцнення громадянського суспільства, зокрема розбудова інституцій деліберативної демократії.

По-перше, треба розвивати просвітництво в найширшому розумінні цього слова, що за визначенням є проясненням смислів, формуванням самостійного критичного мислення, політичної компетенції та демократичних компетентностей громадян, їх здатності до розрізнення істинного консенсусу справжніх комунікацій від хибного, спотвореного маніпулятивними технологіями.

Насамперед, це політичне та соціологічне просвітництво як перманентний, незавершуваний процес творення механізмів суспільної саморефлексії (зворотнього зв'язку). Цей процес пов'язаний із розвитком форм прямої демократії, що полягає в участі в нових демократичних рухах громадянського суспільства на основі формування компетентності громадян.

По-друге, важливим чинником ствердження представницької демократії є укріплення і послідовне дотримання принципу поділу влад. Для цього потрібна

[2] Аномійний стан (від "аномія") – неврегульованість, дезорганізація традиційних цінностей, інституцій, зв'язків у період соціальних потрясінь. Французький соціолог Е.Дюркгейм, який запровадив цей термін у науковий обіг, визначав аномію як посилення відчуженості у суспільстві зі слабким консенсусом, кризу системи цінностей, втрату ефективних соціальних і моральних норм, що регулюють колективне та індивідуальне життя.

[3] Див.: Основні засади та шляхи формування національної ідентичності громадян України. – Національна безпека і оборона, 2017, №1-2, с.4.

[4] Дітріх Бьолер (*Dietrich Böhler*, нар. 1942) – німецький філософ, представник "Берлінської дискурсивної прагматики".

[5] Див.: Бьолер Д. Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз (пер. з нім. А.Єрмоленка). – Філософська думка, 2017, №2, с.55.

точніша ідентифікація гілок державної влади стосовно їх компетеностей і повноважень, що потребує також і вдосконалення конституційних норм. Зафіксована в Конституції України парламентсько-президентська форма правління містить у собі пастки й небезпеки двовладдя.

По-третє, для удосконалення парламентаризму в Україні слід внести зміни до виборчого законодавства, зокрема запровадити норму про вибори за відкритими партійними списками. Це становитиме основу ідентифікації відповідальності народного обранця, коли депутат відчуватиме свою відповідальність не тільки перед своїми виборцями або партією, але й (насамперед) перед громадянами України загалом.

По-четверте, принцип поділу влад не має бути обмежений сферою державних інституцій, його варто поширювати на сферу соціально-політичного життя загалом, що передбачає також активну участь "четвертої влади" (мас-медіа). У процесі творення нових засобів представницької демократії можуть стати у пригоді й цифрові технології т.зв. "п'ятої влади" (соціальні мережі). Проте, в цьому разі ми маємо пам'ятати про ті вимоги дискурсу, про які йшлося вище.

Отже, підвищення ефективності представницької демократії безпосередньо пов'язане з розвитком механізмів і процедур прямої демократії, форм самоорганізації і самоврядування, підвищення активності громадянського суспільства і кожного громадянина. Це й проявляється в суспільній метаінституції деліберативної демократії. Таким чином, розвиток деліберативних практик має стати основою і неодмінною умовою подальшого розвитку і представницької демократії в Україні. ■

Олександр МАЙБОРОДА,
заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Кураса НАН України

1. Загальний стан культури, в т.ч. політичної, сучасного українського суспільства є повним віддзеркаленням нинішнього етапу розвитку останнього. У політичній науці поширеним визначенням цього етапу є термін "неофеодалізм". "Нео-" часто розуміється як повернення до досоціалістичного суспільно-політичного ладу. В цьому криється певна парадигмальна похибка. Річ у тім, що сам соціалістичний лад у Радянському Союзі теж був "неофеодалізмом".

Лютнева революція 1917р. була спробою покінчити з тим феодалізмом, який мав тривалу історію на європейській частині Російської імперії. Той феодалізм нагадував європейський – з родовою власністю на землю, з успадкуванням титулів і станових привілеїв і т.ін. Більшовики замість цього квазі-європейського феодалізму встановили фактично азійський тип феодалізму – із спільною власністю правлячого класу на національні ресурси, з правлінням намісників, з необмеженою владою автократа і т.ін.

Верства, яка не юридично, але по факту донедавна правила в Україні (що дало їй можливість прибрати до своїх рук фінанси і засоби виробництва), намагалася відродити феодалізм європейського зразка – з осібним правлінням у землях, із запровадженням у систему правління спадкового передавання синекурних посад, з клановою організацією, протиставленням регіональними правителями себе центральній владі тощо.

У той же час, здійснюються кроки в напрямі подолання цього "неофеодалізму" і переходу до справжньої демократії. Боротьба цих двох непоєднуваних моделей і визначає стан суспільства.

Політична культура значної частини правлячого класу виразно феодальна – зневага до народу, до закону, ідейна і духовна безпринципність, суспільна безвідповідальність, егоїстичне використання владних механізмів для особистого збагачення. Зрозуміло, що цей сегмент зацікавлений у політичній байдужості основної маси населення.

Як у такій ситуації можна оцінити політичну культуру цієї маси? Одночасної оцінки не може бути. З одного боку, умоглядно можна стверджувати про ще невикорінену інерцію підданської культури, породженої попередніми феодалізмами.

З іншого боку, боротьба, яку на верхніх щаблях влади розпочали "модернізатори" проти "неофеодалів", стимулює активістську політичну культуру, яку можна називати також "громадським сумлінням".

Звісно, інерція підданства не може бути подолана швидко і поки що вона визначає характер політичної культури як "верхів", так і "низів". Остання ілюстрація на цю тему – ситуація у відносинах між Верховним головнокомандувачем (Президентом України) і командувачем Національної гвардії (Міністром внутрішніх справ).

Усім очевидна ознака напруженості в цих відносинах – "рюкзачна справа" щодо сина міністра. У суспільстві з обов'язковими для всіх неписаними нормами політичної культури напруженість між Верховним головнокомандувачем (він же глава держави) і керівниками силових відомств не повинно бути за замовчанням. Ті, кому довірена зброя (міністри оборони, внутрішніх справ та керівник СБУ), у разі незгоди з Президентом мають негайно добровільно подавати у відставку. Причина проста – суспільство не повинно бути заручником їх взаємовідносин і розгублено розмірковувати на тему подальших дій розпорядників збройної сили. У таких відставках має проявлятися суспільна відповідальність – обов'язковий атрибут політичної культури.

Брак політичної культури "низів" ілюструється їх пасивним спостереженням за тим, що відбувається "там", у "панських покоях". Більшість і не розуміють, і не відчувають, що перебувають у становищі заручників, ніби їм байдуже, чиїми підданими доведеться стати.

Активний натовп є небезпечним, але і в пасивному стані він також є небезпечним, оскільки може мовчазно погоджуватися з будь-яким розвитком подій, замість того, щоб впливати на формування національного порядку денного.

2. Політична культура проявляється діями, а останні мотивуються як усталеними принципами й цінностями, так і сьогоденними настроями. Тому передбачити довготривалі тенденції у розвитку політичної культури не те що складно, а майже неможливо.

Політична культура, аналогічно загальній культурі, формується на народній основі, але на верхніх щаблях суспільства, серед правлячого істеблішменту, вона має набувати завершеності, а потім своїми вищими зразками повертатися у маси, насамперед, прикладами поведінки верхів. Громадський актив, експерти, ЗМІ можуть бути постійними спостерігачами та коментаторами цієї поведінки. Все залежатиме від характеру та змісту їх коментарів – наскільки вони є незалежними та неупередженими.

3. Коментаторство, критика політичної поведінки верхів має бути лише одним з напрямів формування політичної культури. Обмежившись тільки критикою, можна ще більше стимулювати пасивність, яка живитиметься масовим нарцисизмом (мовляв, політики аморальні, а ми є уособленням чеснот).

Суспільство має бути самокритичним у цілому, без цього воно не зможе самовдосконалюватися. "Дзеркалом" для суспільства мають бути постійні публічні діалоги між різними його верствами в тих форматах, що їх дають сучасні засоби телекомунікацій.

Загалом, існує безліч засобів впливу на масову свідомість і справа, насамперед, у спонсорах цього впливу – наскільки вони готові за власні гроші слухати про себе правду, яка гірша за брехню. Якщо не готові – значить, не мають почуття самозбереження. ■

Ігор ПОЛІЩУК,
професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету ім.Я.Мудрого

1. Стратегічно важливим компонентом традиційної української політичної культури виступає *громадоцентризм* як схильність до різноманітних форм самоорганізації та самоврядування.

Ця риса відзначає й історичну традицію, й сучасну політичну ментальність українства. Самоврядні потенції української ментальності – невід'ємна частка історичного "образу" українського народу. Вони належать до базових рис українського народу. І, певна річ, знаходять своє віддзеркалення в ментальності сучасного українця, в суспільно-політичних реаліях українського сьогодення.

Йдеться про здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання, що є формою боротьби за виживання; про бажання свободи, вільної самодіяльності особистості (не хотіння "знати ні царя, ні пана", М.Костомаров[6]); про досить високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу (починаючи з вічових часів й до сьогодні).

Сьогодні громадоцентризм виступає необхідною ментальною основою *процесу децентралізації*, який набирає обертів у сучасній Україні та має цілковиту підтримку з боку переважної більшості населення.

Це той випадок, коли українці виступають типовими європейцями, для яких дієва система місцевого самоврядування є основою режиму політичної поліархії. До речі, саме громадоцентризм може й має виступити ефективною альтернативою гаслу псевдофедералізму та державній аномії українства на сучасному етапі державотворення.

За ідеологічною орієнтацією для політичної ментальності сучасної України характерний амбівалентний розподіл соціуму на прихильників лівих цінностей (їх дотримуються переважно люди передпенсійного та пенсійного віку), з одного боку, та правоцентристських консервативно-ліберальних – з іншого (сповідують люди молодого та середнього віку).

Теперішній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, але помітними є риси ментальності та культури східних народів, зокрема етатистський патерналізм, орієнтація на харизматичних лідерів.

Сучасна політична культура українського народу має фрагментарний характер, вона не є монолітною, адже бракує усталених компонентів, а багато з тих, що утворилися, до кінця ще не сформувалися. Треба підкреслити, що значна частина політико-культурних елементів сучасних українців не відповідають традиціям української нації та нашому національному характеру.

Політична ментальність теперішньої української нації відзначається, на думку багатьох дослідників, постколоніальним, пострадянським, постсоціалістичним характером. Щоправда, ця ментальність натепер втратила монополію та функціонує здебільшого за інерцією. Поступово народжується новий, прозахідний *активістський тип ментальності*. Цей тип нового менталітету багато в чому репродукує пасіонарні форми політичної активності, притаманні козацькій верстві.

Воля та свобода стали екзистенційними імперативами для життя багатьох генерацій українського народу, тому в разі авторитарної загрози цілком імовірною є перспектива нового Майдану.

[6] В оригіналі – "…істий Українець хоч будь він простого, хоч панського роду тепер, повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятовати одного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею". М.Костомаров "Книги битія українського народу".

2. Поки що зберігається, але поступово втрачає колишню жорсткість регіональний культурний поділ на наддніпрянців і галичан та соціальний поділ на селянську та козацьку ментальність українства. Разом з тим, зовнішній фактор у вигляді анексії Криму та військової агресії Російської Федерації на Сході України виступає каталізатором формування єдиної, консолідованої української нації.

Помаранчева революція 2004р. та Революція Гідності 2014р. засвідчили повне неприйняття диктаторських та авторитарно-волюнтаристських практик сучасною українською ментальністю.

Радянська політична культура зберігає помітні позиції в українському суспільстві (переважно, серед людей похилого віку, які проявляють велику електоральну активність), але з часом такий спосіб мислення втрачатиме свої позиції через об'єктивний фактор часу.

Подальша доля незалежної Української держави як історичної Батьківщини багатомільйонного українського етносу та масштабного демократичного проекту на пострадянському просторі набуватиме всесвітнього значення.

3. За умов несформованості української політичної нації, низької електоральної культури та політичної аномії серед молоді, перше, що слід зробити, це відновити статус обов'язкової дисципліни для політології та соціології, історії України, впровадити курси "Історія Української державності", "Основи демократії" у всіх вузах України. До речі, ця ідея підтримується більшістю студентів.

Україна в освітній політиці не може сліпо копіювати стандарти деяких європейських країн, в яких національна держава існує понад 500 років, та громадянська культура передається від генерації до генерації, в нас вона не є сформованою, тому ми і отримали "ЛНР-ДНР" з гаслом "Путін прийди!" За такої освітньої політики, як сьогодні, коли особливо в технічних вузах домінує корпоративний волюнтаризм і повне нищення соціальних дисциплін, у перспективі ми можемо отримати фейкові республіки по всій країні.

Слід впровадити пропорційну систему з відкритими списками з регіональними преференціями на загальнонаціональних виборах до Парламенту та обласних рад, щоб "місце під сонцем" кожного кандидата в депутати визначали не партійні лідери та керівні органи партії, а виборці – єдине джерело державної влади в демократичній системі.

Така виборча система має нейтралізувати вади мажоритарної системи (домінування адміністративного ресурсу, тотальний підкуп електорату, нестійка партійна належність кандидатів у депутати) та недоліки пропорційної системи закритих списків (втрата зв'язку та елементу особистої відповідальності між виборцями та депутатами від партій, непрозоре формування виборчих списків без участі електорату, перетворення партій на корпорації комерційних інтересів, ослаблення внутрішньої партійної демократії, посилення ролі лідерів парламентських фракцій та одночасне знецінення "пересічного" депутатського мандата, харизматично-вождистське голосування, катастрофічне зниження професійного рівня депутатського корпусу та якості законотворчості).

Привабливим є варіант пропорційної системи, який сьогодні діє в Болгарії. Там парламентарі обираються за пропорційною системою у 31 багатомандатному виборчому окрузі. Кількість депутатських мандатів у кожному з цих округів, залежно від числа виборців в окрузі, коливається від 4 до 13.

З метою прискорення формування *інтегративної демократичної електоральної культури українського народу* необхідне вжиття наступних заходів:

- створення спеціальних *PR*-програм для дітей з формування позитивного іміджу реформованої політичної системи України;
- широке впровадження з боку держави через різноманітні ЗМІ просвітницьких програм з роз'яснення виборцям їх прав, електоральних процедур, системи виборів тощо;
- створення багаторічної широкомасштабної *PR*-програми "Ми – українці!" з поєднанням елементів комерційної та соціальної реклами з метою формування патріотичного світогляду з залученням відомих спортивних та естрадних зірок, лідерів громадської думки;
- сприяння політичній соціалізації громадян через їх залучення до участі в політичному житті держави (членство в політичних партіях, громадсько-політичних об'єднаннях, участь у виборах, референдумах, зборах тощо);
- широке використання в політичних *PR*-проектах національних демократичних традицій, ідеалів та цінностей;
- реанімування вітчизняного кіновиробництва та створення циклу фільмів про історичних і сучасних героїв України;
- розширення випуску фахових політологів як кадрової основи професіоналізації вітчизняного політичного процесу, створення у провідних університетах факультетів політичних наук.

Розглядаючи проблеми *формування демократичної культури*, треба мати на увазі, що необхідна наполеглива робота, яка повинна передбачати таке:

- утвердження новітньої української національної ідеї (сенс якої полягає в масштабному реформуванні суверенної держави з метою її демократизації та гуманізації: "Україна – народна держава, яка діє не лише для олігархів, а для всіх її громадян!");
- обгрунтування національних інтересів України, чітке визначення стратегії демократичного державотворення;
- утвердження у суспільстві, в політичній діяльності настанови на повагу до людини як найвищої цінності, підвищення дієвості державних інститутів, що забезпечують реалізацію цієї цінності. ■

Валерій БОРТНІКОВ,
завідувач кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету ім.Л.Українки

1. Хотілося б виділити як мінімум три аспекти, що характеризують стан політичної культури громадян України. *По-перше*, очевидно, що після Євромайдану, російської агресії і втрати частини території, відбулися помітні зміни в якості політичної свідомості й культури. Насамперед, це ***зростання рівня патріотизму, державницьких настроїв і загального падіння прихильності українців до т.зв. "русского мира"***.

По-друге, це існування в суспільній свідомості "розколу" або контраверсійних суджень щодо низки питань (мови, історичної пам'яті, зовнішньополітичної орієнтації тощо), які корелюють з регіональним поділом і значно впливають на політичні орієнтації населення. Відповідно, ***говорити про єдину політичну культуру громадян України не доводиться***.

По-третє, це важливість існування пріоритетності проблем життя українського соціуму, які визначають свідомість громадян. За спостереженнями соціологів, питання, що розділяють українців – мовно-культурні та геополітичні, – опинялися наприкінці довгого списку як найменш значимі (за винятком Криму, де питання статусу російської мови входило в десятку найбільш важливих проблем). Безумовну ж першість, причому в усіх регіонах, посідали економічні та соціальні проблеми.

Отже, політична культура громадян перебуває під "тиском" соціальних та економічних негараздів або значною мірою ними детермінована. Відповідно, без кардинальних змін в економіці та соціальному житті населення всі спроби здійснення ефективних політичних реформ будуть марними.

За висновками фахівців Інституту соціології НАН України, які дослідили зміни ціннісних пріоритетів українського соціуму (Безпека. Соціальний комфорт. Самореалізація. Демократія), досвід демократизації України засвідчує непрості та нестійкі ціннісні трансформації в напрямі культури справжнього народовладдя.

Найсуттєвішими факторами, які визначили характер ціннісної динаміки в пострадянський період, залишаються "глибоко вкорінений патерналізм, міцність холістичних зв'язків, сформованих у рамках тісно пов'язаних груп, найчастіше родинних, …утримання державою контролю за публічною сферою, … недостатня розвинутість інститутів громадянського суспільства і, як наслідок, громадянських цінностей"[7]. У той же час частка патерналістські налаштованих громадян дещо зменшилася: із третини населення в 2006р. до чверті – у 2016р.[8] Значний відсоток голосів, що отримують відверто популістські лідери і партії, засвідчує ефективність впливу їх риторики на суспільну свідомість, ***популізм же став невід'ємним атрибутом сучасної політики***.

Визначити ключові тенденції, притаманні політичній культурі, які сприяють розвитку парламентаризму, надзвичайно важко, оскільки вплив політичної культури на інституційні зміни є опосередкованим і таким, що залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників.

У цьому контексті показовим є такий приклад. Останніми роками в Україні спостерігається тенденція збільшення кількості громадських об'єднань. Однак, виникає питання щодо їх відповідності цінностям демократії і справжнього громадянського суспільства. Основними замовниками, які стимулювали появу нових ГО, були і окремі політики, і політичні сили. Так само, як громадянам потрібні різноманітні організації у якості помічників у реалізації їх суверенних прав, подібні організації необхідні й політикам, щоб забезпечити свої особисті потреби.

Таким чином, складні соціальні структури, притаманні розвинутій демократії, обслуговують подвійну мету: допомагають громадянам у реалізації їх політичної активності і політикам у розвитку їх кар'єри[9]. Іншій аспект подвійної природи громадських об'єднань на початку XXI ст. полягає в тому, що самі владні структури майже завжди створюють нові механізми участі, оскільки правлячим структурам "теж потрібно організовувати більш розвинуті мережі збирання інформації для забезпечення прийняття рішень в обстановці, де збільшуються можливості блокування"[10].

2. Політична культура є похідною від процесів, що відбуваються у суспільстві, тому для перехідних суспільств є характерним "проміжний" тип культури: він акумулює в собі як рудименти минулих суспільних відносин, так і паростки нових.

Серед причин, які зумовлюють низький рівень громадянської активності в Україні, можна назвати такі: наявність соціально-психологічних стереотипів, пов'язаних з патерналістськими настроями, що залишилися від радянських часів, які частково відтворюються в

[7] Злобіна О., Костенко Н., Шульга М. та ін. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. – Ін-т соціології НАН України, 2017, с.72-82, 86.

[8] Там само.

[9] Ордешук П. Уроки для громадян нових демократій (пер. з англ. і наук. ред. В.Пасісниченко). – Центр освітніх ініціатив, 2005, с.28-29.

[10] Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлективність, наближеність (пер. з фр. Є.Марічева). – Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009, с.244, 245.

умовах несправедливої та недосконалої системи розподілу ресурсів на всіх рівнях; низький рівень матеріальної забезпеченості, що корелює з мінімальними показниками громадської активності; брак політичних ідеалів, які б стимулювали громадську активність; втрата громадянами довіри до інститутів державної влади та можливості впливу на них, а також відсутність ефективних механізмів зворотного зв'язку між владою і громадою; нерозвинутість інституційної структури громадянського суспільства тощо.

Найбільш небезпечними для розвитку представницької демократії є патрон-клієнтські відносини та явища непотизму, приватизація сфери суспільно-політичних відносин бізнес-структурами, здатними вирішальним чином впливати на електоральні процеси будь-якого рівня: наймати професійних політиків, політтехнологів, фахівців сфери засобів масової інформації і комунікації тощо, які, своєю чергою, формуватимуть масову політичну свідомість у визначеному напрямі.

Головні зусилля держави і суспільства мають бути спрямовані на подолання монополії у сфері економіки, суспільно-політичних відносин, соціальної сфери тощо; творення ефективної системи державного контролю з одночасним переданням функцій контролю над діяльністю окремих органів державної влади парламентській опозиції та інститутам громадянського суспільства.

3. Як відомо, депутати різних рівнів – це переважно люди з вищою освітою. Відповідно стан її розвитку позначається на свідомості та рівні політичної культури депутатського корпусу, а відтак – широкого загалу громадян. Ні для кого не секрет, що вища освіта і наука в Україні фінансуються вкрай незадовільно, що має своїм наслідком зниження їх престижу та якості, а окремі новації у сфері вищої освіти викликають глибоке занепокоєння.

Так, одним з хибних кроків колишнього керівництва МОН України стало переведення низки фундаментальних, світоглядних дисциплін, зокрема, політології, соціології, економічної теорії тощо до категорії "вибіркових", а фактично вилучених з навчального процесу. Останнє катастрофічно позначається на рівні знань студентів, їх обізнаності та розумінні змісту базових категорій і понять, сутності процесів, що відбуваються у сфері суспільно-політичних відносин. Зазначені дисципліни неодмінно мають бути повернуті в "лоно" нормативних, тобто обов'язкових для вивчення, як мінімум в університетах – "храмах науки і культури".

Важливим напрямом діяльності мас-медіа має бути демонстрація позитивних результатів роботи суб'єктів політики: критики більш ніж достатньо – ***бракує системного висвітлення успішного досвіду реалізації державних і місцевих проектів, висвітлення громадських ініціатив тощо*** за участю депутатів, активістів, волонтерів, органів місцевого самоврядування та ін. З одного боку, це надає впевненості тим, хто щось робить для країни, з іншого – пропагується позитивний досвід і справи людей, здатних креативно мислити і діяти, а, відповідно, й представляти громаду в органах влади різного рівня.

Не позбавлена сенсу й просвітницька робота громадських організацій щодо висвітлення роботи українського парламенту і контролю над діяльністю народних депутатів. У цьому контексті хочу відзначити позитивний досвід роботи активістів громадської мережі "ОПОРА" в середовищі молоді та студентів Волинської області в межах Програми *USAID* "РАДА: підзвітність, відповідальність, демократичне парламентське представництво". ■

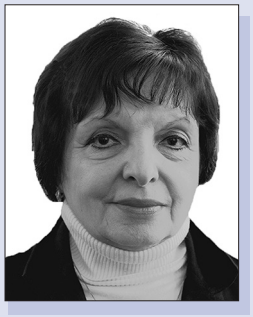

Ірина КРЕСІНА,
завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім.В.Корецького НАН України, член-кореспондент НАПрН України

1. Для сучасного українського суспільства характерний активістський тип політичної культури. Його ще прийнято називати громадянським. Саме цей тип політичної культури визначає процес становлення активного громадянського суспільства в перехідному (транзитивному) суспільстві.

Для нього характерні:

- підвищення рівня політичної свідомості;
- діалогічність;
- мобілізаційність;
- ліберально-демократичний характер;
- учасницький характер;
- ціннісний характер настанов у політичній свідомості та наративі політичної поведінки;
- домінування не матеріальних, а переважно ціннісних, правових цілей і настанов (соціальна справедливість, рівність усіх перед законом, дотримання прав людини, людиноцентричний розвиток політичної, правової, економічної систем, несприйняття будь-яких видів корупції);
- активна включеність в інформаційне, правове поле держави;
- утвердження цінностей національної ідеї, консолідації суспільства, соборності, суверенності держави, захисту національних інтересів;
- вимоги інституційної спроможності Української держави;
- зміщення акцентів у політичній свідомості з патерналістських до індивідуалістично-самодостатніх;

- посттоталітарна загостреність і чутливість щодо антидемократичних, дискримінаційних політичних рішень і політики.

Для розвитку парламентаризму в Україні ключовими вважаю такі риси політичної культури громадян України, як діалогічність, утвердження цінностей національної ідеї, консолідації суспільства, соборності, суверенності держави, захисту національних інтересів; вимоги інституційної спроможності Української держави.

2. Особливої уваги в сенсі підтримки і стимулювання потребують тенденції до підвищення рівня політичної свідомості, зміщення акцентів у політичній свідомості з патерналістських до індивідуалістично-самодостатніх; посттоталітарна загостреність та чутливість щодо антидемократичних, дискримінаційних політичних рішень і політики та інші.

3. Цілеспрямована, патріотична інформаційна політика держави. Створення відповідного контенту в мас-медіа, орієнтація на висвітлення позитиву, а не лише на "гарячому криміналі". Державна підтримка і фінансування просвітницьких програм (щодо виховання толерантності, поваги до історії, культурної спадщини тощо). ■

Анатолій РОМАНЮК,
професор кафедри політології Львівського національного університету ім.І.Франка

1. Важко визначити універсальні риси і тенденції, властиві всім громадянам, незалежно від регіону, протягом всього періоду незалежності, спільні для всіх вікових і етнічних груп. Означені маркери детермінують відчутні відмінності. Тому окремі тенденції можуть бути одночасними. Досить часто ці тенденції можуть бути спрямованими і в різних напрямах.

Моя оцінка скоріше буде стосуватися Західної України. Позитивні тенденції:

(*а*) готовність значної частини населення жертвувати власним часом, грішми і життям заради повалення авторитарного правління та захисту держави;

(*б*) здатність до волонтерства щодо суспільно важливих цілей;

(*в*) критичне ставлення до/сприйняття подій у країні та окремих політичних лідерів;

(*г*) недовіра до владних інститутів на національному рівні і до політичних національних інститутів (партії, міжпартійні блоки тощо). Недовіра до регіональних і місцевих органів (представницьких та виконавчих/адміністративних) є, але вона є меншою і вже конкретизована, внаслідок чого є вибірковою;

(*д*) розчарування у здатності діючого політичного класу/політиків працювати для країни і проводити реформи в інтересах більшості населення.

Проблемні тенденції:

(*а*) недостатній рівень знань з ключових питань функціонування демократичних інститутів та процесів, відповідно – переважання емоційного підходу у сприйнятті подій;

(*б*) залежність від маніпулятивного впливу ЗМІ, особливо телебачення та першого джерела інформації;

(*в*) посилення розчарування щодо діяльності політичних інститутів та політиків (спостерігаємо протягом останнього року) веде до поширення настроїв, що політика слід оцінювати за його конкретними справами в регіоні, здатністю принести гроші для ремонту/будови тощо. Це можна трактувати, як готовність підтримувати не певні цінності, а "господарника" і "купівлю округу/виборців";

(*г*) збереження парадигми етнічного націоналізму та відповідна низька терпимість щодо "російськомовних українців", конструкції політичної української нації;

(*д*) не критичне сприйняття/оцінка ситуації "у себе" в конструкції порівняння з іншими країнами, тобто присутність дихотомії "свій – чужий".

2. Варіантів розвитку ситуації існує багато: від входження до структур ЄС внаслідок успішних реформ до збереження патрімоніальної системи сьогодення.

Що потрібно:

(*а*) робота держави щодо інтеграції регіонів між собою і формування української політичної нації;

(*б*) здешевлення виборчого процесу і надання шансів попадання у владу авторитетних осіб, а не лише заможних людей, готових оплатити вибори;

(*в*) запровадження "червоних ліній" у політичному житті як для політиків, так і громадянського суспільства;

(*г*) відмова від моделі подачі ЗМІ численних негативних прикладів, для формування у громадянина думки "що в мене і в моїй родині ще не все так погано", перехід до збалансованої подачі інформації і до наголосу на позитиві.

Решта завдань представлені в численних моделях/програмах реформування країни.

3. Участь громадян у політиці буде зростати, коли вони побачать шанс на покращення ситуації в країні. Ця візія залежить не від повідомлень влади та ЗМІ, а від реальних процесів змін та усвідомлення/відчуття громадянами перспективи на краще. ■

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: ЕКСПЕРТНІ ІНТЕРВ'Ю

Ірина КАРМЕЛЮК,
керівник Прес-служби Апарату Верховної Ради України

— Чи можливо однозначно стверджувати, що інформація провідних ЗМІ про роботу Верховної Ради надає громадянам можливість зрозуміти основні функції і завдання Парламенту, його роль у політичній системі? Наскільки висвітлення діяльності Верховної Ради загальнонаціональними телеканалами може вважатися об'єктивним?

Верховна Рада України – Український Парламент – вищий законодавчий орган країни, є яскравим прикладом діючої представницької демократії. Основними функціями парламенту є законотворча, представницька, контролююча, установча і функція гласності. Отже, слід детально розглянути, як через функцію гласності громадяни України можуть отримати інформацію про виконання Парламентом інших своїх завдань.

Здійснюючи законотворчий процес, Парламент використовує всі наявні ресурси взаємодії з громадськістю – як через безпосередню взаємодію з громадськістю на виборчих округах, так і шляхом використання засобів масової інформації.

Ресурси, що використовує Верховна Рада, досить різноманітні. Перш за все, всі пленарні засідання транслюються онлайн парламентським телеканалом "РАДА", ухвалені законодавчі акти набувають чинності після опублікування у парламентській газеті "Голос України", на Інтернет-порталі Парламенту розміщується офіційна інформація про події за участю народних депутатів, про перебіг законодавчого процесу, про засідання комітетів, публікуються усі законодавчі акти, постанови, виставляються головні повідомлення з зустрічей, брифінгів за участю керівництва Верховної Ради, їх заяви, вітання, звернення тощо. Таким чином, офіційна частина висвітлення відбувається на високому професійному рівні.

Проблема офіційного висвітлення та донесення важливої інформації полягає у низьких рейтингах таких джерел інформації серед основної частини виборців. Водночас, важливим критерієм розуміння того, що відбувається за стінами Парламенту, є адаптування складної законотворчої інформації для різних категорій громадян.

Це завдання мали б виконувати провідні засоби масової інформації: 11-12 телеканалів загальнодержавного охоплення, сім основних інформаційних агентств, популярні Інтернет-видання, газети.

Парламент здійснює акредитацію засобів масової інформації як на постійній основі, так і разову – для відвідування засідань комітетів та круглих столів. Хотілося б зауважити, що обмежень в акредитації не існує – так визначено Законом "Про інформацію", але такий широкий доступ ЗМІ безпосередньо до джерел інформації в самому Парламенті (акредитовано 4 260 осіб, серед акредитованих представлено: 233 газети, 92 журнали, 83 інформагентства, 79 Інтернет-видань, 87 телеканалів, 70 журналістів з 20 країн світу, 168 незалежних журналістів за фахом) не дає можливості стверджувати про ефективність донесення до громадян справжньої картини законотворення. Такою ж сумною є ситуація і з розумінням ролі, місця і функцій Парламенту як державної інституції, його місії в парламентсько-президентській республіці.

Розглядаючи кожен із засобів масової інформації крізь призму належності тому чи іншому власнику, установчого капіталу, основних тез, що продукуються на його екрані-сторінках-сайті, можна зазначити, що висвітлення законодавчої діяльності здійснюється однобоко, подекуди упереджено, з розставленням акцентів на вигідних для того чи іншого ЗМІ моментах.

Таким чином, для отримання більш-менш цілісної картини навіть стосовно одного закону чи реформи громадянину необхідно переглянути кілька різних джерел, у т.ч. офіційних, звернутися до незалежних експертів, вивчити самому величезний спектр наукових

праць, які б допомогли зрозуміти сутність документа чи важливого рішення. Більшість виборців не спроможні зробити таку складну роботу, тим паче – висновки, покладаючись на інформацію у провідних ЗМІ, все залежить від того, якому джерелу буде надано перевагу.

Окремо слід зазначити, що кожен з провідних телеканалів прагне здобути більш високий рейтинг для збереження конкурентоспроможності на ринку реклами – від того залежить прибуток і авторитетність. Це викликає спотворення висвітлення діяльності Парламенту, його ролі як інституції через безмежну кількість замовних матеріалів на популістські теми – "чи є коханка у депутата", "чим він снідає", "заспівайте пісню в кулуарах", "продемонструйте віджимання від підлоги", продемонструвати бійки-лайки-переписку-на-мобілках тощо.

– Чи можуть громадяни з цієї інформації скласти свою позицію з того, які питання державної політики є на сьогодні найбільш актуальними, як ухвалені Верховною Радою закони сприяють їх вирішенню, якими є очікувані результати, хто несе відповідальність за виконання ухвалених законів?

Спостереження за питаннями під час інтерв'ю сучасними журналістами доводить, що вони здебільшого стосуються зовсім не суті законопроектів, ефекту від ухвалених реформ чи історії розвитку тих чи інших процесів. Не кажучи вже про обізнаність з Конституцією України чи Регламентом Верховної Ради України, більшості представників ЗМІ також не вистачає знань у сфері економіки, фінансів, міжнародної діяльності, зокрема щодо міжнародних організацій.

Важливим і не популістським, на наш погляд, є надання можливості ЗМІ отримати інформацію про роботу апарату, управління справами, окремих відділів Парламенту, оскільки державний апарат утримується на гроші платників податків, тому має звітувати і пояснювати справедливість витрат та належної організації роботи. Такий досвід запроваджено, що в цілому дає позитивний результат.

Хотілося б відзначити достатньо високий професійний рівень журналістів, які представляють інформаційні агентства, такі як Інтерфакс, Уніан, Укрінформ, ЛігаБізнесІнформ, РБК, УНН, Українські новини – інформацію вони дають виважену, достовірну. Біда в тому, що споживач напряму здебільшого не читає новини з цих джерел – ці новини можуть бути використані телеканалами, опопуляризовані різними Інтернет-виданнями з різнобарвним трактуванням.

Досвід спілкування зі студентами, в т.ч. фаху "журналістика", дає зрозуміти, що основним джерелом новин для молоді є соціальні мережі та такі концентратори новин, як *ukr.net*, *Google*. Телебачення і газети також не є для них джерелом інформації про Парламент та його діяльність. Люди середнього та похилого віку, корінням з минулого століття, звикли отримувати новини з телевізійних програм та інколи з газет (переважно, чоловіки).

Для отримання зворотнього зв'язку про діяльність того чи іншого народного депутата, про його спроможність управляти державою та для прийняття рішень щодо можливого подальшого переобрання його до Парламенту на наступних виборах інформації із загальнонаціональних ЗМІ зовсім недостатньо.

Світ стрімко розвивається, з'являються нові технології – і це спонукає швидко реагувати у плані їх використання для донесення важливої інформації про роль, місце і функції вищого представницького органу держави.

Одним з таких напрямів парламентського інформування є використання соціальних мереж, таких як *Facebook*, *Twitter*, *googlechat* тощо. Ознакою усвідомлення такої необхідності є зростання реєстрації і системного ведення соціальних сторінок майже всіма державними структурами, в т.ч. Верховною Радою. Крім того, найбільш активно користуються попитом сторінки *Facebook* окремих народних депутатів не лише у громадян, але й у загальнодержавних ЗМІ. Серед них – сторінки народних депутатів Ірини Геращенко, Борислава Берези, Ганни Гопко, Марії Іонової, Віктора Галасюка, Світлани Войцеховської, Сергія Лещенка, Антона Геращенка та ін. Крім того, *Messenger* дає можливість ЗМІ отримати відповідь безпосередньо від народного депутата, а не з його офісу.

Чому сучасний споживач дедалі частіше звертається до таких "мовчазних" джерел, а не до загальнодержавних ЗМІ? Перш за все, телебачення не дає часу на роздуми – швидкий темп повідомлень, часта зміна інформації, переривання рекламою, крім того, емоційна перевтома від негативу: сварки на ток-шоу, неавторитетність окремих "псевдо-експертів" на екранах, молодість та подекуди дуже відвертий одяг ведучих. "Мовчазні джерела" ж дають мозку можливість перетравити інформацію, перевірити її, порівняти з іншими джерелами.

Стислий аналіз споживання парламентської інформації громадянами доводить, що інформація про Парламент не є системною, не працює на випередження, не формує сталого уявлення про сутність законодавчої роботи, не підвищує повагу до державної установи, не роз'яснює принципи демократичного суспільства. Мозаїчна подача з різних джерел створює викривлений простір, не стаючи підгрунтям для підвищення статусності вищого демократичного органу та рейтингу довіри до нього.

Видатний політичний оглядач, журналіст, письменник У.Ліппман, автор концепції Громадської думки, вважав, що "демократія – надто важлива річ, аби доручати її громадській думці"[1]. Пізнавальні можливості людини обмежені – вона не може знати абсолютно все, бути поінформованою у всіх сферах життя. Кожен з нас формує своє уявлення про світ, у т.ч. про законодавчу діяльність, виходячи зі своїх усталених принципів, міркувань, стереотипів, вірувань, уподобань, оточуючого середовища – т.зв. соціальної реальності.

На запити щодо суспільної діяльності громадяни отримують відповіді від експертів, носіїв інформації та лідерів суспільної думки, серед яких – загальнонаціональні ЗМІ. Тому вкрай важливо змінити акценти в найбільш популярних новинних передачах з "кліпового" формату на роз'яснювальний. Це, насамперед, задовольнить потреби у стабільності, розумності рішень, що приймаються, розумінні законодавчих актів, важливій ролі представницького органу.

[1] Оригінальна цитата: Democracy is much too important to be left to public opinion. Walter Lipmann, цит. за *http://www.azquotes.com/quote/917808*.

— Чи є необхідність у впровадженні загальнонаціональної інформаційної політики, частиною якої було б поширення в суспільстві базових знань щодо принципів демократичного розподілу влади в демократичному суспільстві, функцій і завдань кожної з гілок влади, відповідальності влади перед громадянами?

Оскільки не кожен громадянин спроможний бути компетентним у державотворенні та ухваленні законодавчих рішень, представницька форма управління дає можливість висунути найбільш компетентних із суспільного середовища, забезпечуючи їм імунітет та підтримку.

Однак зворотній зв'язок з виборцем має містити в собі повну інформацію щодо діяльності Верховної Ради в цілому, кожного народного депутата окремо та щодо сутності законодавчих актів. Тобто інформація про Парламент як про виразника інтересів і волі народу, щодо його значення як джерела національного чи народного представництва має бути роз'яснена та широко представлена.

Задача донесення, роз'яснення та акцентування інформації лежить не лише у площині діяльності ЗМІ. Актуальною і важливою стає функція інформаційної політики держави загалом. Французький філософ Ш.Монтеск'є зазначав, що "велика перевага обраних представників полягає в тому, що вони здатні обговорювати справи, а народ до цього не підготовлений – це одна з найслабших сторін демократії"[2]. Тому впровадження загальнонаціональної інформаційної політики, частиною якої мало б стати поширення базових знань щодо принципів демократичного розподілу влади в демократичному суспільстві, функцій і завдань кожної з гілок влади, відповідальності влади перед громадянами набуває дедалі більшої актуальності.

Усвідомлення громадянами своєї відповідальності під час чергових чи позачергових виборів має базуватися саме на цих знаннях, а не на "гречці". Роль і місце загальнонаціональних ЗМІ у цьому процесі повинні визначатись відповідно до соціологічних досліджень щодо обсягу користування громадянами різними джерелами інформації. Інформація має бути актуалізованою під важливі законодавчі процеси та адаптованою під споживача – чи пенсіонерів, чи студентів, чи дітей.

Головними мають залишатися принципи доступності до інформації (завдання вирішене), правдивості (часто не діють норми етики журналістів) та дотримання прав людини.

Так, нещодавно в Парламенті була затверджена Стратегія комунікації на 2017-2021рр., спрямована на підвищення рівня довіри до Верховної Ради України та сприйняття її як ефективної інституції серед громадян України, організацій громадянського суспільства, ЗМІ та міжнародних аудиторій. Цю стратегію можна вважати складовою, цеглинкою загальної інформаційної політики держави.

Стратегія передбачає вирішення шести основних завдань: 1) покращення іміджу Парламенту шляхом запровадження системних комунікацій за допомогою єдиного комунікаційного центру всередині Парламенту, запровадження кодексу етики та правил брендингу Верховної Ради України; 2) підвищення обізнаності громадян щодо парламентських процесів; 3) забезпечення активної участі громадськості в процесі прийняття рішень та налагодження зворотного зв'язку; 4) удосконалення співпраці з парламентськими та незалежними медіа і журналістами, в т.ч. міжнародними ЗМІ; 5) посилення присутності Парламенту на міжнародному рівні; 6) оптимізація внутрішніх комунікацій та обміну інформацією всередині Парламенту.

Підходи до реалізації стратегії потребуватимуть суттєвих структурних змін і перерозподілу комунікаційних потоків, перегляду процедур обміну інформацією всередині Парламенту, застосування новітніх технологій та способів поширення інформації, осучаснення технічного оснащення, потужного багатоступеневого навчання та консультування для працівників комунікаційних напрямів, злагодженої співпраці підрозділів Апарату Верховної Ради України, послідовної роз'яснювальної роботи з парламентаріями щодо здійснення ними зовнішніх комунікацій від імені Парламенту як інституції, а також відповідних змін до нормативної бази, що регулює діяльність Апарату Верховної Ради України.

Важливою складовою комунікаційної стратегії є забезпечення зворотного зв'язку з громадянами, громадськими об'єднаннями, ЗМІ та міжнародними аудиторіями, а саме: підзвітність громадськості, створення можливості брати участь у законодавчих процесах та служити надійними вторинними каналами інформування про парламентські процеси. ■

Віктор МУСІЯКА,
народний депутат України II та IV скликань, заступник Голови Верховної Ради України II скликання, науковий консультант Центру Разумкова

— Як би Ви оцінили процес розвитку парламентаризму в Україні від моменту прийняття Конституції України 1996р. і до теперішнього часу, з точки зору повноважень Верховної Ради, її місця у політичній системі, відносин з іншими гілками влади та вищими інститутами?

Український парламентаризм сучасної доби характеризується нерівномірним поступом і не набув необхідних ознак сталого розвитку. Причини цьому – як "родові" травми, так і супутні процесу становлення суб'єктивні фактори.

Керівництво нової Української держави, виховане у традиціях тоталітарно-авторитарного режиму, не сприймало ідеї парламентаризму, закріпленої в Основному законі. Конституційно визначену систему влади вони прагнули підігнати під звичну їм схему: Президент (Генеральний/перший секретар) – Політбюро (верхівка влади) – Уряд, який виконує волю Президента – Верховна Рада (уособлюючи формальний вияв демократії, представництво народу у владі, приймає необхідні закони).

[2] Монтеск'є Ш. Про дух законів.

Це проявилося негайно після прийняття Конституції в 1996р. шляхом організації референдуму в 2000р. про внесення відповідних змін до неї. На жаль, авторитарний, антипарламентарний характер мислення притаманний усім президентам України, які відверто виявляють відсутність політичної і правової культури, цинічне ігнорування приписів Основного закону, будучи при цьому гарантом його додержання.

Попри це, саме Верховна Рада II скликання, яка прийняла Конституцію України, набула реальних ознак Парламенту – органу народного представництва і законодавця – за несприятливих умов президентсько-парламентської форми правління. Відпрацьовувалися стандарти законодавчого процесу, налагоджувалася співпраця з Урядом з питань правового забезпечення функціонування виконавчої влади.

Була створена Рахункова палата, яка контролювала використання бюджетних коштів, утворено інститут Уповноваженого з прав людини. Парламент прийняв десятки законів, які передбачали механізми реалізації положень Конституції. Разом з цим, було втрачено час для створення механізмів відповідальності суб'єктів влади за недотримання конституційних приписів.

У той час Парламент достатньо ефективно протистояв посяганням на його статус представника народу. Політичні мотиви спонукали Президента Л.Кучму під завершення другої каденції запропонувати внести зміни до Конституції, які мали забезпечити перехід до парламентсько-президентського режиму влади. Примітно, що цьому різко опиралися представники т.зв. демократичного політичного спектра в Парламенті: вони хотіли мати "свого" наступного президента з максимально авторитарними повноваженнями.

Перехід з 2006р. до режиму парламентсько-президентської республіки мало змінив ситуацію у відносинах суб'єктів влади, навіть зі зміненим їх статусом. Уже новий Президент[3] не змирився з втратою низки повноважень, які дозволяли йому безпосередньо впливати на фінансово-економічну сферу держави. З іншого боку – парламентська опозиція[4] вкупі з Прем'єр-міністром[5], готові були змінити Конституцію з метою запровадження винятково парламентської моделі організації влади з обранням Президента Парламентом за обмежених, практично представницьких його повноважень.

Здавалося б, перехід від змішаної моделі організації державного правління до більш демократичної, європейської, був би кроком уперед у розвитку парламентаризму. Але механізм формування Парламенту, депутатського корпусу, по суті, волею вождів двох партій – бенефіціаріїв процесу, був далеким від демократичного.

Дострокове антиконституційне припинення повноважень Верховної Ради у 2007р. унаслідок міжусобної боротьби потенційних учасників майбутніх президентських виборів призвело до нівелювання ролі Парламенту, збільшення ролі і впливів суб'єктивних чинників на його функціонування. Дедалі більш очевидним ставало перетворення Верховної Ради на орган політичного представництва інтересів олігархічного бізнесу.

Глибокий розбрат в умовно демократичному політичному спектрі привів до влади В.Януковича, який остаточно перетворив Парламент на слухняне знаряддя прийняття необхідних законів. Влада вибудовувала карикатурну копію російської "управляємої демократії" з українською специфікою. Парламент був "перетрушений", до вертикалі влади була пристосована зневажена Конституція. Опозиція була позбавлена політичного впливу, а харизматичних лідерів ізолювали від суспільства[6]. Парламент, як і Уряд, суди та інші органи державної влади разом з місцевим самоврядуванням був підкорений авторитарній владі.

Лише події 2013-2014рр. позбавили Україну наслідків відвертої узурпації влади. Було прийнято правильне рішення про дострокове припинення повноважень Парламенту-знаряддя узурпатора.

— Які особливості характеризують Верховну Раду нинішнього, VIII скликання, порівняно з парламентами попередніх скликань? Які з цих особливостей можна віднести до позитивних, а які – до негативних?

Я надзвичайно розчарований багатьма аспектами діяльності нинішнього Парламенту. Можливо саме тому, що у мене є можливість порівнювати. І не в контексті "…в наш час"… Усім, хто переймається станом розвитку українського парламентаризму, абсолютно ясно, що кожне наступне скликання Верховної Ради не переймається збереженням і примноженням набутків парламентів попередніх скликань: усе, ніби "з чистої сторінки". Більше того, кожне нове скликання все далі відходить від дотримання головного постулату парламентської діяльності: все, що робиться у стінах Верховної Ради, має демонструвати зразок поваги до Конституції, закону, до прав і свобод людини і громадянина. Важко знайти пояснення, наприклад, тому, як могла Верховна Рада прийняти новий Закон "Про судоустрій і статус суддів" до внесення змін до Конституції.

Регламент Верховної Ради встановив імперативне правило, згідно з яким за негативних висновків Науково-експертного чи/та Юридичного управління законопроект не може прийматися "в цілому". До проекту закону "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" Науково-експертне управління зробило низку зауважень, у т.ч. назвало більше 90 положень законопроекту, які суперечать положенням Конституції. Але 3 жовтня 2017р. законопроект було проголосовано в цілому, потім він був підписаний Президентом, і набуває чинності 15 грудня. І це не поодинокі випадки в практиці парламентського законотворення вкупі з Президентом.

Вважається досягненням, що в Парламенті чотири рази на місяць голосуються десятки законів. Можна було б вітати плідну співпрацю Уряду з Верховною Радою. Але не завадило б ретельно вивчати рівень якості законопроектів, щодо чого є серйозні сумніви. Свідченням цього є перші читання законопроектів у напівпорожній залі, друге читання в його первинному змісті практично відсутнє. Знову повернулося т.зв. "кнопкодавство".

[3] В.Ющенко.

[4] Такою опозиційною силою на той момент була Партія регіонів.

[5] Тут – Ю.Тимошенко.

[6] До термінів ув'язнення були засуджені опозиційні політики Ю.Тимошенко (2011р.) та Ю.Луценко (2012р.).

– Чи існує потреба в удосконаленні конституційно-правового статусу Верховної Ради, парламентських комітетів, народних депутатів України? Якими є основні напрями та конкретні засоби такого удосконалення?

У комітетах такий само "вал" законопроектів, що і у пленарній залі засідань. Неможливо усвідомити, професійно вивчити їх зміст і призначення. Очевидно, що гонитва за рейтингами активності депутатів є джерелом законопроектного "спаму". Доречно встановити Регламентом раціональний фільтр для депутатських індивідуальних законодавчих ініціатив: кожен законопроект народного депутата повинен мати підтримку фракції або групи. Для позафракційних депутатів достатньо підписів на підтримку законопроекту числа депутатів не менше найменшої фракції.

Значна роль у забезпеченні ефективної діяльності Верховної Ради належить Голові Верховної Ради і його заступникам. Очільникам Парламенту, особливо Голові, не слід забувати, що в умовах парламентсько-президентської форми правління вони не керують Парламентом, а є організаторами і своєрідними "регулювальниками процесу". Хочеться бачити в їх діях постійний прояв поваги до Конституції, Регламенту, такт у відносинах з колегами.

Очевидна необхідність закріплення в Регламенті статусу парламентської коаліції і парламентської опозиції.

Парламент практично не контролює виконання Урядом законів, немислиму кількість яких за його ініціативи він прийняв. Неприйнятним є довга відсутність легітимної Рахункової палати, яка має здійснювати постійний контроль від імені Верховної Ради за надходженням коштів до Державного бюджету (в т.ч. іноземних запозичень) та їх використанням.

Організація функціонування парламенту має здійснюватися так, щоб він сприймався суспільством, незалежно від співвідношення політичних сегментів у ньому (парламентської коаліції і опозиції), єдиним органом, орієнтованим на інтереси народу і держави. ■

Павло ПИНЗЕНИК,
перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України

– Чи існують проблеми з унормуванням правового статусу народного депутата України та діяльності Верховної Ради України в цілому? Які з них потребують першочергового вирішення?

Правовий статус народного депутата України, відповідно до п.21 ч.1 ст.92 Конституції України, визначається винятково законами України. Таким спеціальним Законом, що визначає статус (права, обов'язки і відповідальність) народного депутата України у Верховній Раді України та за її межами, встановлює правові та соціальні гарантії здійснення народним депутатом України його депутатських повноважень, є Закон "Про статус народного депутата України".

Вказаний Закон діє в редакції від 22 березня 2001р. З моменту прийняття у 2001р. нової редакції Закону "Про статус народного депутата України" зміни до нього вносилися неодноразово, але вони не носили концептуального характеру, стосувалися окремих неузгоджених питань або ж були зумовлені прийняттям нових законів чи внесенням змін до чинних законодавчих актів, реалізація яких тією чи іншою мірою стосувалася питань статусу народного депутата України.

Загальні засади Закону, положення, що визначають права народного депутата України у Верховній Раді України, є такими, що відповідають Конституції України.

Водночас, часто звучать нарікання щодо неврегульованості, зокрема, в Законі "Про статус народного депутата України", питання етичної поведінки народного депутата України. У ст.8 зазначеного Закону в загальних рисах окреслено обов'язок народного депутата України дотримуватися загальновизнаних норм моралі. Однак, разом з такими наріканнями, не пропонуються зміни, які б передбачали відповідальність народного депутата України за порушення етичної поведінки чи порядок урегулювання спірних питань щодо неетичної поведінки.

Положеннями ст.51 Регламенту Верховної Ради України визначено питання дотримання народним депутатом України дисципліни та норм етики на пленарному засіданні Верховної Ради України та порядок дій у випадках порушення таких вимог: розгляду вказаного питання комітетом, до предмета якого належать питання регламенту, та прийняття відповідного рішення Верховною Радою України.

Разом з тим, нормами Закону "Про статус народного депутата України" та Регламенту Верховної Ради України визначено лише норми етичної поведінки на засіданнях парламенту і не врегульовано поведінку депутатів поза його межами.

Крім цього, нормативно не визначено межі порушення народними депутатами етики професійної діяльності і вчинення ними правопорушень, що потребує законодавчого та процедурного забезпечення.

Окремого внормування потребує питання запобігання конфлікту інтересів. Так, згідно з ч.1 ст.35 Закону "Про запобігання корупції", правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності, зокрема, народних депутатів України визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

Разом з тим, під час прийняття Закону "Про запобігання корупції" не було внесено змін до законів України "Про статус народного депутата України", "Про комітети Верховної Ради України", якими керуються народні депутати під час виконання своїх повноважень, крім змін до Регламенту Верховної Ради, де передбачається врегулювання конфлікту інтересів лише у випадках, зазначених у ст.311, 85, 87, 173 щодо участі в обговоренні питань на пленарному засіданні Верховної Ради та під час створення тимчасових комісій.

При цьому не встановлено порядок врегулювання наявного конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України поза межами пленарного засідання Верховної Ради, зокрема в комітетах, комісіях тощо, та не внесено з цього приводу жодних змін.

У контексті необхідності прийняття змін до Регламенту Верховної Ради України варто зазначити, що немає нагальних потреб реформування парламенту шляхом внесення змін до Регламенту Верховної Ради України.

Наразі, на наш погляд, проблематика необхідності внормування діяльності Верховної Ради полягає лише у приведенні норм Регламенту Верховної Ради до положень Конституції. Так, з моменту відновлення дії окремих положень Конституції, згідно з Законом від 21 лютого 2014р., минув не один рік, однак дотепер зміни до Регламенту Верховної Ради, які б відповідали конституційним нормам, не прийнято.

Такий законопроект (реєстр. №5522) внесено на розгляд Верховної Ради України, а його положення передбачають зміни порядку діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді, процедури формування Уряду, участі Верховної Ради у призначенні окремих політичних посад.

Регламент Верховної Ради України посідає визначальне місце в регулюванні внутрішньої діяльності Парламенту та регламентує процедурні питання, тому ефективність його положень має обумовлюватися дотриманням існуючих норм, а реформування Парламенту, незважаючи на численні рекомендації місій, які відвідали Україну, не повинні здійснюватися через кардинальні зміни до Регламенту Верховної Ради, його просто потрібно дотримуватися.

– Якими Ви бачите найбільші проблеми організації законотворчого процесу у Верховній Раді України VIII скликання та засоби підвищення її ефективності?

Підготовка законопроекту до внесення до Верховної Ради України є однією з найбільших проблем.

Комітет неодноразово звертав увагу суб'єктів права законодавчої ініціативи, зокрема народних депутатів, які в переважній більшості є авторами законопроектів, проектів інших актів, що до Верховної Ради вноситься досить велика кількість законодавчих ініціатив, підготовлених без дотримання вимог Регламенту Верховної Ради, без урахування ризиків для держави в разі їх прийняття, без пропозицій щодо реалізації відповідних законів, без якісного дослідження українського законодавства на предмет виникнення колізій, без відповідного фінансово-економічного обгрунтування тощо.

Як наслідок, великий масив законопроектів повертається суб'єктам права законодавчої ініціативи без розгляду, або після їх розгляду головними комітетами пропонується Верховній Раді до відхилення.

– Як Ви оцінюєте існуючу в Україні практику втрати народним депутатом свого мандата під час призначення на посади в Уряді? Яке Ваше ставлення до можливості відновлення депутатського мандату після завершення роботи депутата в Уряді та його повернення до Парламенту?

Практика втрати народним депутатом України свого мандата та можливості його відновлення чинним законодавством України не передбачена, оскільки Конституцією України (ст.78, 81), законами України "Про статус народного депутата України" (ст.1, 3), "Про запобігання корупції" (ст.25) встановлено, що народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі.

Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Натомість, вважаю, що можливість суміщення посад народного депутата України та члена Кабінету Міністрів України могла б бути ефективною, як це передбачено в парламентах зарубіжних країн, зокрема Великої Британії. Але це потребує внесення змін до Конституції України. Така законодавча ініціатива зареєстрована в Парламенті – проект закону України "Про внесення змін до статті 78 Конституції України щодо створення політичних передумов для стабільної та ефективної роботи Кабінету Міністрів України" (від 1 квітня 2016р.), в якому передбачається, що народні депутати можуть суміщати представницький мандат з діяльністю на посаді Прем'єр-міністра, членів Кабінету Міністрів України.

– Якою мірою народний депутат України сьогодні забезпечений якісним експертним аналізом за предметом відання комітету, в роботі якого він бере участь? Якими Ви бачите шляхи вдосконалення науково-експертного забезпечення діяльності народних депутатів України?

У питанні реалізації народним депутатом України права законодавчої ініціативи та виконання Верховною Радою України однієї з основних функцій – законодавчої – неабияке значення має експертний аналіз, який має виступати своєрідним помічником і фільтром до внесених законопроектів.

На сьогодні експертиза законопроектів, які вносяться на розгляд Парламенту, здійснюється широким колом суб'єктів: на етапі попереднього опрацювання на предмет доцільності внесення законопроекту до порядку денного сесії Верховної Ради України – головними комітетами, до першого читання – головними комітетами та комітетами Верховної Ради, до предмета відання яких належать питання бюджету, питання боротьби з корупцією, оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням та Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради, до другого читання – Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради.

Так само однією з підстав для повернення законопроекту, проекту іншого акта без його внесення до порядку денного та розгляду на пленарному засіданні є висновок комітету, до предмета відання якого належать питання конституційного права, про те, що законопроект суперечить положенням Конституції України.

Шляхами удосконалення науково-експертного забезпечення діяльності народних депутатів України можуть виступати створення консультативно-дорадчих рад при комітетах Верховної Ради, адже саме на комітети покладено головну роботу з розгляду внесених законопроектів. ■

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І СТАН ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ, ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

14 грудня 2017р. відбулася Фахова дискусія “Політична культура українського суспільства і стан парламентаризму на сучасному етапі: проблеми і тенденції розвитку, шляхи удосконалення”, організована Центром Разумкова спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні.

У рамках дискусії учасникам було презентовано матеріали дослідження, здійсненого Центром Разумкова, а також відбулось обговорення актуальних проблем розвитку політичної культури в українському суспільстві, можливостей для покращення виконання Верховною Радою її представницької функції.

Нижче наводяться виступи учасників у тому порядку, в якому вони були представлені під час дискусії. Тексти підготовлені за стенограмою дискусії та подаються у дещо скороченому вигляді. Деякі виступи супроводжуються посиланнями, зробленими редакцією.

▶ ПРЕЗЕНТАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ◀

Юрій ЯКИМЕНКО,
заступник генерального директора з аналітичної роботи – директор політико-правових програм Центру Разумкова

Презентований проект є, з одного боку, багатоскладовим, а з іншого – всі ці складові органічно поєднані. Це – політична культура, парламентаризм і представницька демократія.

Передусім, актуальною є сучасна роль Парламенту і його оцінка суспільством. Сьогодні ці оцінки значною мірою не відповідають тій ролі і змісту того, що робить Верховна Рада. Якщо подивитися, наприклад, на кількість прийнятих законопроектів, їх зміст, пригадати умови, за яких обирався цей склад Верховної Ради, і врахувати, що він оновився на 60%, то зможемо сказати, що Верховна Рада уособила в собі очікування громадян, їх уявлення про те, якою вона має бути. І з точки зору законотворчості, і за кількісними, і за якісними показниками, вона працювала досить ефективно.

Але повністю підтримують діяльність Верховної Ради сьогодні менше 2% громадян, і це при тому, що Парламент здійснює реформи, приймає реформаторські закони. У цьому випадку треба, зрозуміло, ставити питання до Парламенту, але питання також є і до суспільства.

На якомусь етапі виникають проблеми в ланцюзі представництва – від виборців, через інститути виборів і партій, і далі до Парламенту, де й відбувається трансформація політичної волі громадян у нормативні акти та рішення.

Тому представлене дослідження має кілька складових. Початковим етапом є аналіз стану політичної культури та її особливостей, здійснений через проведення соціологічного дослідження, що дає можливість для порівняння з ситуацією в інших країнах.

Другою складовою є опитування народних депутатів України, де вони оцінювали різні аспекти діяльності Парламенту та своєї ролі в ньому, як бажаної, так і реальної. Третя складова – це аналіз інституційної спроможності Верховної Ради в системі влади і проблемних моментів, з точки зору реалізації представницької функції, від політичної волі громадян до законодавчих актів. Для цього, крім власного дослідження, ми зібрали думки експертів, науковців, політиків.

Щодо результатів опитування громадян: впадає в очі досить низький інтерес до політики – 60% опитаних кажуть, що вони не цікавляться політикою зовсім, або не дуже цікавляться нею. Тоді як у Німеччині та Нідерландах частка осіб, які цікавляться політикою, складає 62% та 64%, відповідно.

Тривогу також викликає те, що найменше цікавиться політикою в Україні молодь. Від слабкого інтересу і походить слабке розуміння того, що відбувається в політиці. Значна частина громадян відповідають, що їм часто або час від часу здається, що вони не можуть зрозуміти, що відбувається в політиці (65% опитаних). Водночас, серед громадян є розуміння потреби в інтересі до політики.

Громадяни дещо обізнані з базовими параметрами функціонування політичної системи, її устрою, деякими своїми конституційними правами і т.п. Наприклад, з текстом Конституції знайомі 10%, а частково знайомі – половина. Понад половина громадян ніколи не читали програми політичних партій. Більшість громадян також вважають, що школи не дають адекватних знань про політику та про те, що в ній відбувається.

Більшість громадян розуміють, що Верховна Рада України – це орган, який у першу чергу виконує законодавчі функції, але якщо подивитися детальніше, то обізнаність про інші її функції, зокрема, бюджетну – слабша.

Понад половина громадян не можуть оцінити діяльність депутата від свого округу, при цьому третина – зі своїм депутатом не знайомі зовсім. Разом з тим, для понад половини громадян інформація про Парламент є цікавою, але нею переважно цікавляться старші за віком виборці.

Значна частка людей хочуть знати про бюджет, третина – про діяльність депутатів в округах, 30% цікавлять аналітичні дані про підходи в політиці різних політичних сил. Разом з тим, понад половина громадян вважають прихованою інформацію про міжфракційні домовленості, значні частки опитаних також вважають прихованою інформацію про персональні дані депутатів, їх доходи, особливості кар'єри, третина – про реальних ініціаторів тих законопроектів, які приймаються в Парламенті.

Показовим є те, що 56% громадян визнають, що отримують про Верховну Раду передусім негативну інформацію: про "кнопкодавство", корупційні схеми, скандали і т.п. Тільки 26% визнають інформацію про Парламент збалансованою, і 8% вважають її переважно позитивною.

При цьому, переважна більшість громадян не користуються офіційними джерелами інформації про Верховну Раду, а саме, не читають офіційні парламентські та урядові газети, не дивляться канал "Рада", і лише іноді дивляться Перший національний канал, де може бути інформація про Парламент офіційного характеру, з першоджерел. Знову ж, головна проблема полягає в тому, що саме молодь не користується жодним з цих джерел.

Фахова дискусія, 14 грудня 2017р.

Від 74% до 91% громадян ніколи не чули і не знають про діяльність тих організацій громадянського суспільства, які зосереджені на Парламенті. Дещо краще громадяни обізнані з діяльністю Комітету виборців України та "Опори", але щодо інших проектів рівень обізнаності є дуже низьким.

Більшість громадян не можуть назвати жодного інституту представництва, через який реалізуються їх політичні інтереси. У партіях бачать такі якості 21% громадян, у громадянських об'єднаннях – 19%, у профспілках – 13%.

Похідним від цього є низький рівень довіри та оцінок практичної діяльності Парламенту і політичних партій. За шкалою від 0 до 10 його оцінили у проміжку 1-1,9 бала.

Разом з тим, демократію вважають найкращим устроєм 56% громадян, що більше, ніж у Чехії, Угорщині чи Польщі. Але якщо питати громадян про те, чи задоволені вони тим, як працює демократія в Україні, то за шкалою від 0 до 10 оцінка становить 4 бали.

Якщо говорити про політичну участь, то тут ситуація є ще гіршою. Усвідомлюють потребу власної участі в тому, щоб ситуація у країні змінювалася, лише 33% громадян, тоді як 47% – такої потреби не відчувають, а 20% – не можуть визначитися. Тобто, лише третина громадян визнають, що їх політична участь може щось значити. Але лише 8% людей залучені до громадянської активності. При цьому, з 2003р. цей показник є стабільним. Тобто збільшується кількість організацій громадянського суспільства, зростає їх активність, кількість коштів, що виділяються на їх діяльність, і не зважаючи на це, рівень активності громадян не росте. Користь об'єднання визнають 46% громадян, але самі об'єднуватися вони не готові.

92% громадян ніколи не зверталися до депутата, 90% ніколи не брали участь у громадських слуханнях чи радах. Тобто переважна більшість громадян не залучені до жодного механізму політичної участі і, відповідно, вони формують свої уявлення про цю участь переважно через ЗМІ.

У пропонованому дослідженні ми спробували типологізувати політичну культуру за методикою

Т.Денка та Х.Крістенсена. Це модифікована типологія Г.Алмонда і С.Верби. Вона виділяє чотири типи політичної культури: громадянська, прихована, критична та розчарована. Вони відрізняються за двома вимірами. Перша шкала – це наявність знань й інтересу, друга – наявність довіри та власне участь. У громадянській культурі поєднуються "знаю", "цікавлюся" і довіра до інститутів. Розчарована культура – це два "мінуси", критична – це наявність інтересу та розуміння, але відсутність довіри, прихована культура – це коли люди довіряють владі, але не мають інтересу до політики.

В Україні до розчарованої культури належить 40% населення, а до критичної – 21%. Тобто в Україні понад 60% громадян не довіряють політиці, представництву, тотальна недовіра породжує всі інші негативні явища. Дві основні риси політичної культури українців – це недовіра і відсутність знань та інтересу.

Щодо опитування депутатів. Варто зазначити, що народні обранці хотіли б підвищення ролі в політичному житті Верховної Ради, партій, профспілок, громадських організацій, органів самоврядування і місцевих адміністрацій, і, водночас, – зниження ролі фінансових і бізнесових кіл, Президента і ЗМІ.

На парламентському рівні депутати хотіли б підвищення ролі голови Верховної Ради та його заступників, комітетів, самих народних депутатів, секретаріату, і зменшення ролі політичного керівництва, лідерів партій та фракцій чи груп.

Депутати визнають, що парламентські комітети мають відносно сильну позицію як стосовно Уряду, так і в Парламенті. Водночас, є брак експертизи, яку депутати могли б залучати ззовні: 64% опитаних скаржаться, що бракує коштів на те, щоб можна було залучати зовнішніх експертів для аналізу законопроектів та іншої роботи.

Народні депутати також висловилися з приводу пропозицій парламентської реформи від Місії Європейського парламенту під головуванням П.Кокса. Понад 70% депутатів підтримують пропозиції стосовно прийняття кодексу етичної поведінки депутата, внормування статусу опозиції та необхідності підготовки "білих книг" з урядової політики, які б подавалися під час прийняття концептуальних законопроектів.

Понад 60% депутатів підтримують пропозиції щодо уніфікації формату звітів міністерств та необхідності приведення структури комітетів Верховної Ради до структури Кабінету Міністрів, щодо формування порядку денного фракціями на пропорційній основі. Але водночас виникають питання щодо закриття формату діяльності погоджувальної ради і запровадження голосування більшістю присутніх у залі.

Щодо громадських організацій, які досліджують роботу Парламенту, то депутати до них ставляться позитивно. Проте не все так однозначно: діяльність Програми "Рада", Реанімаційного пакета реформ, Комітету виборців України вони оцінюють позитивно, але такі проекти як "Чесно", "Rada4you" або менше відомі, отримують негативні оцінки.

Також нами було проаналізовано певні інституційні проблеми діяльності Парламенту, починаючи з його формування[1].

Висновки з цього дослідження можна поділити на два блоки.

Перший – проблеми формування політичної культури, де ключовою є політична освіта. Ця проблема широко обговорювалася у 2005р. Тоді була розроблена концепція політичної освіти в Україні. Таку роботу варто перезапустити.

Другий блок – організаційний. Тобто необхідність надання інститутам і процесам системності. Тут необхідне поєднання зусиль держави, політичних партій, громадських організацій та інших інститутів. Основні ініціативи мали б йти від держави. Наприклад, у Німеччині є певний федеральний орган, який займається питаннями політичної освіти. Також необхідно сприяти підвищенню довіри до Парламенту, а звідси і до системи влади в цілому. ■

▶ ВІТАЛЬНА ПРОМОВА ◀

Якоб ВЕЛЛЕНШТАЙН,
референт з питань країн Північної та Східної Європи Фонду Конрада Аденауера

Сьогодні Німеччина переживає ситуацію історичного масштабу[2]. Британський тижневик "*The Economist*" нещодавно назвав нашу країну "сплячою красунею", з посиланням на казкову принцесу, оточену дворянами, які намагаються розбудити її від сторічного сну.

Бездіяльність німецької політики перебільшена – наприклад, два дні тому Парламент погодився продовжити деякі спірні військові місії Німеччини за кордоном[3]. Проте, правда, що в сучасній історії так довго уряд після загальних виборів ще не формувався. Зазвичай переговори про коаліцію в Німеччині

[1] Аналіз і рекомендації викладені в цьому виданні.

[2] Текст виступу відображає ситуацію, яка склалася у політичній системі Німеччини, станом на 14 грудня 2017р.

[3] 12 грудня 2017р. Бундестаг подовжив мандат кількох миротворчих та антитерористичних місій, зокрема в Афганістані, Іраку, Малі та Сирії, а також участь німецьких військових в операції Sea Guardian у Середземному морі. Див.: Немецкий парламент проголосовал за продление пяти зарубежных миссий Бундесвера. – Интерфакс, 12 декабря 2017г., *http://www.interfax.ru/world/591569*.

тривають близько двох місяців. Найдовший період досі був 86 днів – це було у 2013р. під час переговорів з формування великої коаліції (*Große Koalition* – "*GroKo*") між партіями Християнсько-демократичного союзу (ХДС), Християнсько-соціального союзу (ХСС) та Соціал-демократичною партією Німеччини (СДП). Цей поріг буде перевищено до наступного понеділка.

Як ми потрапили в таке становище? Парламентські вибори 24 вересня принесли деякі помітні зміни для політичного ландшафту Німеччини. Крім повернення Вільної демократичної партії (ВДП) до Парламенту, партія, яку часто називають "правопопулістською", т.зв. "Альтернатива для Німеччини" (АдН), увійшла до Бундестагу як третя потужна сила після непроходження до Парламенту у 2013р.

Великі партії – ХДС/ХСС та СДП зазнали суттєвих втрат. Проте, разом ХДС та ХСС зуміли досягти своїх стратегічних цілей: (1) бути єдиною потужною політичною силою (на майбутнє!); (2) порушити арифметичну парламентську більшість лівих партій і (3) бути настільки впливовими, щоб без них не могло бути сформовано уряд. Водночас, результати виборів виявилися ударом як по християнах, так і по соціал-демократах, які, відповідно, досягли найслабшого результату з 1949р. Це було широко інтерпретовано як голосування проти великої коаліції – незважаючи на їх досить успішне представництво в уряді. Після виборів 56% виборців підтримали А.Меркель, яка залишилася канцлером – ці виборці переважно були прихильниками християнських демократів і партії "зелених". Усі прихильники інших партій виступили проти продовження канцлерства Меркель – їх було до 90% прихильників і приблизно 62% виборців СДП.

Що стосується коаліційних сценаріїв, то, очевидно, явна перевага німцями не надавалася жодному з них. Перша спроба сформувати уряд пройшла під назвою Альянс "Ямайка", виходячи з кольорів залучених сторін – християнських демократів (чорних), лібералів (жовті) і "зелених", що разом утворюють прапор цієї карибської держави. "Розвідувальні" переговори, на яких було протестовано підгрунтя для коаліції, тривали близько місяця. За цей час громадська підтримка цієї концепції коаліції зросла до 57%, і німці були начебто впевнені в успішності переговорів – особливо прихильники Вільної демократичної партії. За іронією долі, саме ВДП завдала вирішального удару по переговорах, коли лідер партії К.Лінднер заявив, що жодного прийнятного компромісу не було знайдено. У результаті його персональний рейтинг знизився з 45% до 28%. Переважна більшість німців згодом заявили, що шкодують про провал "Ямайки".

Наразі можливими є три варіанти:

1. *Нові вибори*. Незважаючи на те, що прихильники ВДП та АдН підтримали б нові вибори, а деякі провідні політики цих партій уже продемонстрували свою готовність це зробити, така ідея зараз не постає, оскільки великі партії її відкинули. Більше того, новий виборчий бюлетень суттєво не змінить ситуацію, оскільки, згідно з останніми опитуваннями, підтримка партій з дня виборів у вересні змінилася незначно.

2. *Знову Велика коаліція*. Повторення сценарію Великої коаліції не викликає спалахів ентузіазму серед німців. Хоча не більше 16% явно проти цього, лише 45% електорату виразно підтримують цей сценарій. Переважно це пов'язано зі схваленням цього варіанту прихильниками християнських демократів. Серед прихильників ХДС/ХСС – союз цих двох партій із соціал-демократами позитивно оцінюють приблизно 69%. Серед прихильників усіх інших партій його не підтримують переважна більшість (до 69% лібералів, 72% "лівих" та 84% АдН).

Основна частина СДП, а також деякі відомі її представники вищого рівня, такі як лідер молодіжної організації партії, скептично ставляться до цього. Голова СДП М.Шульц двічі чітко виключив ще одну велику коаліцію, заявивши, що його партія прагнутиме "поновлення" в опозиції. Деякі спостерігачі пов'язують це рішення з перемогою СДП на виборчих дільницях Нижньої Саксонії через кілька тижнів після загальних виборів. У відповідь А.Меркель відкрито заперечила здатність СДП керувати.

Так чи інакше, 60% прихильників СДП заявили, що їх партія не повинна категорично відмовлятися від переговорів з християнськими демократами. Відповідно, 7 грудня партійна конвенція проголосувала за проведення коаліційних переговорів з ХДС та ХСС на підставі позиційного документа, в якому вказуються позиції соціал-демократів на основні теми, починаючи від реформи системи охорони здоров'я, і до програм з'єднання сімей біженців, податків для багатих, солідарної пенсійної системи та реформи Європейського Союзу.

13 грудня розпочалися перші переговори, і в п'ятницю того тижня Комітет СДП проголосував за початок переговорів у січні. У термінах, на які вони погодились, чітко зазначено, що у випадку успішних переговорів між вищими представниками сторін спеціальному партійному з'їзду СДП буде запропоновано дати зелене світло для початку офіційних переговорів про коаліцію. Документ, який буде узгоджений як остаточний результат цих переговорів, потім буде представлений учасникам СДП для ратифікації на внутрішньому референдумі.

Ця процедура створює деякі серйозні перепони для створення великої коаліції. Скептичне ставлення доведеться долати, і існує багато можливостей для суперечок між сторонами. Починаючи з концепції СДП, де в питаннях реформи державної та приватної системи охорони здоров'я, політики щодо біженців або бачення майбутнього Європи, багато чого ще не обговорювалося, тоді як поле для маневру та компромісу між партійними лідерами обмежене.

3. *Уряд меншості*. Уряд меншості буде чимось новим для федерального рівня німецької політики. Досвіду небагато, він стосується періодів до 1966р.

та 1983р., коли тимчасовий уряд прийшов на зміну після того, як міністри Ліберальної партії залишили коаліційні уряди. Найчастіше цитований виняток з цього правила є регіональним: у землях Саксонії-Ангальт уряд меншості керував у період 1994-2002рр. Оскільки деякі експерти вказували на те, що інші європейські країни успішно реалізовували союзи урядів меншості, особливо на Півночі, критики заявляли, що ці приклади не можуть бути переведені в німецький сценарій через соціальні та правові відмінності.

Теоретично існує кілька можливих варіантів для союзу уряду меншості: ХДС та ХСС можуть керувати самостійно, однак кожен раз з будь-якого питання потрібно буде створювати більшості. Сторони також можуть утворити коаліцію меншості з "зеленими" або лібералами. Крім того, були висунуті ще кілька нетрадиційних концепцій, таких як "GroKo +" або "KoKo" – модель, в якій ХДС/ХСС та СДП будуть погоджуватись у певних ключових питаннях, таких як бюджет чи зовнішня політика, тоді як соціал-демократи діятимуть як опозиційна партія в інших областях. Прихильники моделі уряду меншості стверджують, що це може пожвавити парламентські дебати і бути сильною ознакою змін та "свіжого повітря" у федеральній політиці Німеччини.

Так чи інакше, всі ці поняття були відкинуті провідними представниками християнських демократів, включаючи канцлера, які сумнівалися, що ця модель може забезпечити країні необхідну стабільність.

Маючи таку складну та заплутану ситуацію, навряд чи можливо зробити чіткий прогноз, який курс на розвиток федеральної політики візьме Німеччина. Союзні партії переважно прагнуть сформувати стабільний уряд; Президент Штайнмайер закликав усі сторони брати на себе відповідальність, яку передбачає мандат у Бундестазі, проте багато членів СПД вважають, що їм, можливо, доведеться вибирати між відповідальністю перед своєю партією (щоб скористатися перебуванням в опозиції для відновлення ролі молодшого партнера великої коаліції) або перед країною, щоб знову приєднатися до великої коаліції.

У той же час, терпіння міжнародних партнерів і громадян до політичного "глухого кута" не може бути безмежним – люди хочуть, щоб їх країна знову мала належний уряд. ■

Фахова дискусія, 14 грудня 2017р.

▶ ДИСКУСІЯ ◀

Микола КНЯЖИЦЬКИЙ,
голова Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності

Очевидно, що в Росії парламентаризму як такого не існує, в Білорусі Парламент – це декоративний орган. Коли в Україні ми бачимо низьку довіру до Парламенту, то треба проаналізувати, чому так сталося і коли.

У час проголошення незалежності України, коли ще існувала відома "група 239", роль Парламенту була надзвичайно високою, тут писалися основні закони, які дозволили проголосити незалежність. Тобто, за Президента Л.Кравчука Україна була, по суті, парламентсько-президентською республікою.

З приходом Л.Кучми до влади почалося будівництво одноосібного авторитарного керівництва. Роль Парламенту була керованою. Коли в Україні почала формуватися багатопартійна система, в часи Кучми альтернативою їй стала багатовекторна олігархічна система. В Росії тоді була схожа ситуація. Вплив олігархічних сімей на політику був і залишається надзвичайно високим. Коли між цими групами чи сім'ями виникали конфлікти, робилося все для того, щоб зменшити роль конкуруючих парламентських партій і Парламенту як такого. Отже, традиція применшувати авторитет Парламенту започаткована ще з часів Кучми.

Авторитет Парламенту применшували і авторитарний лідер, і Росія, яка намагалася знищити елементи демократичної побудови країни. А побудувати демократичну країну без ефективного Парламенту неможливо.

Оцінювати парламентаризм за кількістю натискань на ті чи інші кнопки, як роблять деякі громадські організації, є абсолютно примітивним підходом до парламентаризму, який не пояснює суспільству ролі Парламенту і завдань, які перед ним стоять.

Парламент має формувати та контролювати Уряд і фактично управляти країною. У демократичних країнах закони переважно готує коаліційний уряд, а парламент їх обговорює і затверджує. Так, він теж має законодавчу ініціативу, і якщо є стала більшість і уряд, який співпрацює з парламентом, то по суті законодавча ініціатива уряду і парламенту є одним і тим самим.

Але в Україні головна роль Парламенту – це тиснути на кнопки. Політичні рішення приймаються

поза межами Парламенту. Саме тому так повільно відбувається його реформування. Хоча й працювала місія Кокса, яка дала рекомендації. Серед них – голосування більшістю присутніх, що є неконституційним. А роль парламентських комітетів, зокрема, має бути більшою.

На Майдані люди вимагали дві речі: відстояти незалежність країни і повернутися до парламентської держави, щоб від одного диктатора не залежала доля країни. Повернення до старої Конституції було основною вимогою Майдану, і вона не була втілена, бо зараз ми отримали сильного Президента, олігархічні групи, які впливають на політичні сили, слабкі політичні партії лідерського типу і повну дискредитацію Парламенту з боку олігархічних мас-медіа, проросійських мас-медіа і, як це не дивно визнавати, громадських організацій.

Єдиною альтернативою для такого деструктивного розвитку країни і фактичного її знищення є усвідомлення українською елітою необхідності посилення ролі парламентаризму, розробка стратегічних напрямів розвитку країни. Потрібне створення ефективної групи відповідальних політиків і громадян, які дійсно б думали над стратегією розвитку країни.

Якщо сьогодні подивитися на закони, то приблизно 60% з них – це лобістські документи, 30% – документи, які є позитивними для країни і приймаються під тиском ЄС і партнерів, що допомагає нам отримувати кошти, і 10% – це популістські закони, які задовольняють амбіції депутатів. Навіть урядові законопроекти пройти через Парламент не можуть, і тому Уряд через депутатів подає законопроект для спрощення його проходження. Це говорить про відірваність Уряду від Парламенту.

Є необхідність побудови ефективної парламентсько-президентської республіки. І ця модель має стати ефективною моделлю співпраці політичних партій у Парламенті. ■

Роман БЕЗСМЕРТНИЙ,
Надзвичайний і Повноважний Посол України

Очевидно, що нинішня конституційна модель Української держави себе вичерпала, ще на рубежі 2005р. 2006 – це був рік шансу, коли міняючи конституційну модель держави, потрібно було міняти і парламентську, тим самим кардинально змінюючи роль інститутів держави та Парламенту, змінювати роль, функції і місце депутата в українській політичній системі.

Фахова дискусія, 14 грудня 2017р.

Треба було визначитися з виборчою моделлю. Ця безкінечна зміна виборчого законодавства від однієї крайності до іншої і прихід до найнедосконалішої системи – змішаної, все це породило неповагу до українського парламентаризму і до суб'єктів чи об'єктів, які наповнили цей Парламент.

Це призвело до того, що Парламент дуже повільно реагує на кон'юнктуру. Перший проект закону щодо можливих варіантів розв'язання ситуації на Донбасі з'явився через 2,5 роки після початку війни. Раніше реакція на події була миттєва.

Очевидно, що Україні треба переходити на двопалатний парламент. Є дві проблеми, які зобов'язують це зробити. Наявність конфлікту інтересів між центральною елітою та регіональними. Представники окремих регіональних еліт набули такої потужності, що сьогодні складають колосальну конкуренцію Києву. Невипадково ми мали похід на Київ донецький, дніпропетровський і сьогодні маємо вінницький, завтра буде львівський. Це відбувається тому, що Парламент не каналізує ці вектори сил.

Тема відповідальності за кадри – це тема партій. Німеччина на рівні конституції це зафіксувала. Кадри готують партії. Коли ми шарахаємося від пропорційної до мажоритарної системи виборів, зрозуміло, що партійної школи кадрів в Україні немає.

Проблема також криється і в контрольній функції Парламенту – починаючи від днів Уряду і закінчуючи роботою комітетів. НАЗК, НАБУ, САП і всім іншим не вдається впоратися з притягненням до відповідальності політичних фігур. На рівні верхньої палати необхідна організація, яка б судила політичні фігури. Має існувати інститут, який слідкує за регламентом діяльності і місцевого самоврядування, урядовців. Знаєте, як багатьом європейським прем'єрам неприємно чути фразу "пане такий то, до вас прийшла уповноважена особа і ви зобов'язані її прийняти"? Цю річ має забезпечувати верхня палата Парламенту.

Очевидно, що тема домінування в політичному середовищі політичних партій багатьма не сприймається, бо ми ще не забули про КПРС з провладними партіями і т.п. Тема вимог до внутрішньопартійної організації, контроль її статутної діяльності, тема відходу від побудови партій за типом КПРС… Є закон про політичні партії і кілька окремих законів,

а насправді, якщо їх співставити з законодавством, наприклад, Німеччини стосовно параметрів діяльності політичних партій, то можна побачити, що наші закони нас заганяють в умови відсутності внутрішньопартійної демократії. Законодавство в питанні правового забезпечення політичних партій має бути наступним кроком.

Проблема є в інституційних речах, як-от розподіл повноважень між гілками влади.

Фахова підготовка депутатів та їх навчання є дуже важливими. Моє покоління українських політиків має завдячувати всьому світу. Тільки ми ставали депутатами, нас брали під руки і 1,5 роки, як студентів, учили, організовували стажування. Нас намагалися вирвати з пострадянської системи і дати ази діяльності.

Український парламентаризм на сьогодні складається з розсипаного бісеру з французькими, американськими, польськими, пострадянськими елементами. Треба з цього скласти українську мозаїку. Ми втратили українську традицію парламентаризму, пов'язану з його історією. Наприклад, представлення в Парламенті конфесій, національних груп і т.п. Періодами ці елементи були. ■

Віктор МУСІЯКА,
науковий консультант з правових питань Центру Разумкова, заступник голови Верховної Ради України (1995-1998рр.)

Я надзвичайно розчарований тим, до якого стану доведено Парламент. Проблеми у функціонуванні Верховної Ради очевидні, до того ж – не лише організаційні. Парламент не представляє інтереси всього народу, інакше він негайно відреагував би на зміст Мінських домовленостей від імені України, зокрема, щодо зобов'язання прийняти нову Конституцію.

Сформувався єдиний владний центр, який взяв на себе всі функції з управління справами держави, не переймаючись відповідністю Конституції своїх дій.

Щодо останнього Закону про низку змін до процесуальних кодексів[4] головними науково-експертним та юридичним управліннями були надані зауваження, в яких йшлося про понад 90 положень, які суперечать Конституції. Але Закон прийнятий без урахування цих зауважень.

Так само і в Законі "Про судоустрій і статус суддів". Його прийняли до внесення змін до Конституції, змін, на основі яких було розроблено закон. Цей факт поставив під сумнів легітимність усіх імплементаційних процесів у судовій владі.

Я неодноразово чув, що потрібно змінювати конституційну модель влади. Вважаю, що спочатку фахівцям потрібно відпрацювати теоретичну базу такої моделі, а не бентежити суспільство недоопрацьованими ідеями.

Якщо говорити про двопалатний парламент, то я розумію, що щось нове може народитись у регіонах у процесі децентралізації, що зробить прийнятною цю ідею. Але в нинішніх умовах, надання більших повноважень регіонам ставить під загрозу єдність країни. Треба бути дуже обережним, пам'ятати про небезпеки реалізації ідей, пов'язаних з особливим статусом окремих районів Донбасу.

Попереду величезна робота, зумовлена необхідністю реформування всієї системи влади, але на підставі грунтовних, зрозумілих проектів. У цьому контексті найближчим часом параметри реформи Парламенту можуть стати більш очевидними.

Хотілося б, щоб Верховна Рада у своїй діяльності постійно демонструвала прагнення бути органом, який представляє інтереси всього народу, а не окремих політичних чи економічних сил. Саме Парламент має явити суспільству не лише ідеї, але й цілісний проект трансформацій державно-правового устрою, в якому буде чітко визначена ціль функціонування держави за вирішальної ролі громадянського суспільства. ■

Віталій ШИБКО,
народний депутат України II, IV та V скликань

На власному досвіді переконався, що Парламент не є Храмом. І не тільки в Україні. Це є доволі прагматичне утворення, з жорсткими правилами гри. Гри, де кожен сам за себе, не залежно від того, ведеться та гра від особи чи від політичного угруповання, представленого в законодавчому органі будь-якої країни.

І виборець це розуміє. Результати соціологічного дослідження, презентовані Центром, є підтвердженням сказаному. Зверніть увагу: "Рівень довіри до таких інститутів представництва інтересів громадян (!), як Верховна Рада, політичні партії та окремі політики, є вкрай низьким і оцінюється у 2 бали за шкалою від 0 до 10". Зазначене є і відповіддю на

[4] Ідеться про Закон України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів", прийнятий 3 жовтня 2017р.

"просте питання", яким опікується В.Духневич у своїй публікації, розміщеній у матеріалах Центру Разумкова[5].

Низьку довіру і навіть негативне ставлення до Верховної Ради та до політичних партій виказують і представники покоління міленіалів – молодь до 35 років. Фонд європейських прогресивних досліджень (*FEPS*) та Фонд Макса ван дер Стула (*FMS*) у партнерстві з Інститутом демократії та соціального прогресу України під моїм керівництвом у 2017р. намагалися проаналізувати та зрозуміти мотивації зазначених настроїв серед молоді України, Грузії та Молдови.

Здійснена робота дала зрозуміти, що твердження про абсентичні настрої молоді може буди справедливим тільки і саме щодо виборчих кампаній, провідних партій та членства в них, діяльності законодавчих органів. Молодь не бачить, що представницькі органи влади, керівництво політичних партій сприймають її представників у якості рівних партнерів та відбивають її інтереси. Тому вона, як свідчить і сучасна історія України, більш схильна до т.зв. вуличної демократії, виступає там рушійною силою і має здобутки. Але чи відповідає це уставленим уявленням щодо поняття "політична культура"?

І хто є на вістрі?

І тут я хочу привернути увагу, що в наукових дослідженнях, політичних дискусіях дедалі частіше лунає термін "прекаріат", яким визначається прошарок суспільства з числа "нових неспокійних", "неприкаяних". Саме їх ми бачимо на вістрі проявів парламентаризму з вулиці.

На останок, озвучу думку, яка може виглядати абсурдною з погляду перспектив парламентаризму та розвитку політичної культури. Або враховуємо сталу тенденцію, що з вулиці будуть тиснути на кнопки в сесійній залі Ради. Або настав час відмовлятися від існуючої форми парламентаризму та переходити до представницьких зборів як законодавчої гілки влади. ■

Ірина КАРМЕЛЮК,
керівник
Прес-служби Апарату
Верховної Ради України

На початку хотіла б підняти тему парламентських кореспондентів. Демократія нам надала найбільш широке представництво, але вона також вимагає і високої відповідальності кожного громадянина, якої зовсім немає. Якщо подивитися на ті питання, що їх порушують журналісти, і ті теми, на яких вони зосереджуються, то виявляється, що журналісти переважно не обізнані з перебігом законодавчого процесу.

У сучасній Україні не вистачає єдиної державної інформаційної політики, яка складається не лише з вироблення національної ідеї. До неї мають бути залучені всі гілки влади, і тоді на виході може бути результат.

До нас приїжджали делегації з парламентів Ірландії і Шотландії. І коли ми їх запитували, чи проводять вони соціологічні дослідження стосовно того, на якому рівні довіри знаходяться їх парламенти, вони сказали, що не проводять таких досліджень, оскільки це небезпечно.

Проте і без цього їх парламенти успішно працюють. У них число парламентських кореспондентів не перевищує 120 осіб. У нашому Парламенті акредитовано 4 260 журналістів. Останнім Законом про інформацію, ухваленим у 2010р., було дозволено акредитовувати всі ЗМІ, зареєстровані в Україні. Міністерство юстиції реєструє фактично всі подані заявки, не залежно, чи публікують ці видання якусь інформацію. І це дуже небезпечно.

Нещодавно було зареєстроване видання "Журналісти проти корупції". У нас зараз усі займаються викривальною діяльністю, а не роз'яснювальною. Це видання небезпечне тим, що вони перетягли на себе функцію Національної спілки журналістів України. За 500 грн. можна отримати посвідчення журналіста, за додаткових 100 грн. на місяць можна отримати юридичний супровід, допомогу в розміщенні публікацій, акредитації в Парламенті. Таким чином, подібних журналістів може стати кілька десятків тисяч, і невідомо, що з ними робити. В умовах російської агресії це велика небезпека.

Немає також політичної культури, якій треба надавати велике значення. 90% студентів не володіють політичною культурою зовсім. Вони не розуміють, що таке гілки влади, як працює Парламент, хто його голова і які його функції. Політичну культуру необхідно запроваджувати окремим предметом, як у школі, починаючи з 9 класу, так і у вишах, для того, щоб на виході ми отримували відповідальних виборців.

Сьогодні на виборчі дільниці ходять виборці, які не розуміють, за що вони голосують, і що роблять народні депутати України. Це є величезною проблемою. Крім того, треба проводити навчання не лише журналістів і студентів, але й народних депутатів, які часто не володіють політичною культурою. Вони не можуть дати роз'яснення журналістам на належному рівні. Потрібно сідати з суб'єктами інформаційної системи за стіл і домовлятися про те, що має бути в інформаційному просторі, запроваджувати туди елементи освіти.

У Парламенті немає прес-центру. Він би міг стати майданчиком для того, щоб там проводити не брифінги, а професійну роз'яснювальну роботу. ■

[5] Доповідач посилається на статтю В.Духневича "*Змінити мотивацію протесту на мотивацію причетності*", вміщену в цьому виданні.

Олексій АНТИПОВИЧ,
директор соціологічної групи "Рейтинг"

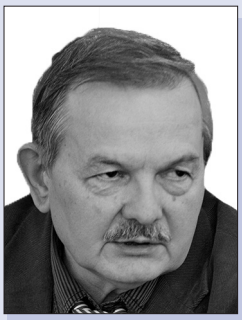

Володимир КІПЕНЬ,
доцент кафедри політології та державного управління історичного факультету Донецького національного університету

Нам необхідно спробувати подивитися на Парламент не зсередини, а ззовні. Цілком зрозуміло, чому народні депутати в опитуванні сказали, що їм замало повноважень і вони хочуть зменшення впливу парламентських лідерів і натомість збільшення впливу голови Верховної Ради, самої Верховної Ради, її комітетів і т.п. Ставлення до Верховної Ради після проголошення незалежності і до приходу Кучми, за результатами фокус-групових досліджень, було таким: казнокради і дармоїди. Це був період становлення держави, коли як мінімум 80% українців покладали відповідальність за ситуацію в державі на Президента.

Зараз, на відміну від точки зору депутатів про те, що зменшується вплив і т.ін., українці, навпаки, покращують ставлення до Парламенту як інституту. Прохання не плутати це з довірою.

На фокус-групах сьогодні депутати вже не казнокради і дармоїди, вони просто корупціонери і відстоюють власні інтереси. Це дещо пом'якшена позиція. Лише 60% українців вважають, що Президент впливає на всю ситуацію в державі, а Парламент з 5-10% раніше почав зростати до 20%. Визнання Прем'єр-міністра як того, хто визначає ситуацію в державі, зросло до близько 20%. Проте тут є залежність. Якщо виявляє активність Прем'єр-міністр – його вплив зростає. Президент завжди за впливом йде на першому місці (понад половина людей так думають).

Щодо Парламенту, то якщо брати вересень-листопад 2017р., коли він ухвалював зокрема медичну реформу, то українці почали привертати на нього увагу й говорити, що Парламент визначає державну політику. Тобто, останні 20 років чітка тенденція до збільшення ролі Парламенту у здійснені влади в очах громадян.

Коли українець називає парламентаря дармоїдом чи корупціонером, то цей самий українець, прийшовши до Парламенту, буде таким самим. Іншими словами, громадяни ненавидять депутатів, але тут превалює, передусім, заздрість.

Як приклад розвитку політичної культури, можна навести зростання рейтингів політиків співаків, шоуменів. Якщо є запит на шоу, то й політика стає шоу. Треба бути відвертим: сьогодні політичні лідери є шоуменами. І насправді, українець споживає дуже багато політичної інформації в новинах, але у вигляді шоу. І це не сприяє розвитку політичної культури. ■

Я спостерігав хвилю походу на Київ "донецьких". Коли в силу конфлікту Університет, в якому я працюю, переїхав до Вінниці, то тепер маю можливість спостерігати іншу хвилю. Є зв'язок між політичною культурою українського суспільства і станом українського парламентаризму.

Соціологія певною мірою дає можливість визначити базові тенденції стану політичної культури та її змін. Загальні ціннісні установки для абсолютної більшості населення на рівні підтримки 60% демократичних цінностей є великим плюсом. Але інша частина політичної культури, яка характеризує те, яким є ставлення до політичних інститутів та парламентаризму, навпаки, підкреслює повну делегітимізацію основних інститутів, зокрема Парламенту.

Характеристика участі значною мірою коливається. Це, звичайно, залежить від політичного стану суспільства, політичного часу, яке переживає суспільство – мобілізаційний період Революції Гідності з сплеском масової активності людей і високою участю у політичних процесах, з безпосереднім тиском на Парламент.

І, разом з тим, ми можемо говорити про депресивний стан, який переживає суспільство. Це чітко підтверджує соціологія. Поза сумнівом, необхідність політичної освіти, яка б підвищувала знання про Парламент, давала б аргументи на користь важливості цього політичного інституту. Але хотів би застерегти від думки, що люди поводяться погано тому, що не знають як добре поводитися. Абсолютно ні. За необхідності якісного покращення політичної комунікації Парламенту з суспільством ефект буде не надто високий, і він, у першу чергу, пов'язаний з тим, якої якості є сам Парламент, і якою є його політична культура.

Вважаю, що політичний клас України, представники Парламенту великою мірою продемонстрували погану здатність забезпечити адекватну політику, яка б дала можливість українському суспільству і державі стати успішними. Причин тому багато. Це і те, що стосується "візантійства" в політиці, коли в Парламенті домінують торги, "кулуарні" домовленості, де процвітає клієнтизм, і те, що великою мірою політичні сили, які туди прийшли, вважаються суспільством представниками різних олігархічних кланів.

Маю великий сумнів стосовно того, що покращення лише висвітлення діяльності Парламенту зможе змінити ставлення суспільства до нього. Це ставлення може змінити лише одне – оновлення

політичного класу країни. Нові політичні сили та проекти, які з'явилися в останні 2-3 роки, зараз дискредитовані разом з частиною нових політиків, які прийшли до Парламенту.

Останніми роками ми є свідками того, що дуже важливі закони були ухвалені лише під зовнішнім тиском. Тому оновлення політичної системи назріло.

Характеристика політичної культури, за якої 40% суспільства негативно ставляться до політичних інститутів, а 26% – займають патріархальну позицію, є дуже негативною. Оновлення Парламенту, механізмів його роботи, оновлення політичної конструкції разом з політичною просвітою є довгим шляхом, який ми маємо пройти, якщо хочемо бачити Україну демократичною і успішною країною. ■

Ірина КРЕСІНА,
член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім.В.Корецького НАН України

У нас у країні низький рівень політичної включеності та негативне ставлення громадян до представницьких інститутів влади. У представленому досліджені вказано, що ставлення громадян до інститутів, покликаних представляти їх інтереси, здебільшого є негативним. Рівень довіри до політичних партій та оцінки їх діяльності є дуже низькими.

Якщо ставлення громадян негативне, то треба задуматися, чому. І другий висновок: "проглядається прагнення до персоніфікації вибору, тобто підтримання безпосереднього зв'язку між виборцем і депутатом".

На мій погляд, це дві ключові позиції, з яких ми сьогодні маємо вибудовувати подальшу стратегію формування політичної культури і діяльності представницьких органів влади, і не тільки Парламенту, але й місцевих органів влади, які є також представницькими органами влади на місцях.

Водночас, громадяни покладають сподівання на ці органи влади. Сьогодні можна зробити проекцію на ту виборчу систему, яку пропонується запровадити. Якщо сьогодні таке негативне ставлення до політичних партій, то хіба можна просувати ідею пропорційної системи виборів з відкритими списками? Де тут виборець, його вплив, ставлення до конкретного депутата, який буде представляти його інтереси? А якщо він не бачить перспективи свого реального впливу на представницький орган через реального депутата, то він не ходитиме на вибори. Особливо пасивною є молодь, бо вони думають, що результати виборів все одно сфальсифікують, і їх голос нічого не вирішує. Тобто молодь не вірить, що політичні партії здатні висловлювати інтереси громадян.

Виборці прагнуть бачити безпосередній зв'язок з депутатом. Якщо б він був, то виборець міг би активно співпрацювати, відвідувати, сперечатися, дискутувати з цим депутатом, і вимагати від нього виконання передвиборчих зобов'язань та тих необхідних завдань, які стоять перед суспільством. Перед партією виборець не ставить ніяких питань. Це є гострою проблемою.

Сьогодні треба повністю реабілітувати сам принцип виборності. Він має бути запроваджений для обрання всіх органів влади. Судова влада – це також гілка державної влади, і вона стоїть окремо у плані впливу громадян на неї. Ми маємо повернутися до принципу виборності суддів. Усі ті конкурсні і кваліфікаційні комісії, які ми бачимо, демонструють результат абсолютно протилежний тому, чого очікує суспільство.

Беззаконня твориться на місцях у судах, немає жодної відповідальності судді за прийняті рішення. Якщо ми повернемо принцип виборності і відкличного мандата в усіх виборних органах, коли можна буде відкликати і суддю, і депутатів різних рівнів, тоді громада буде реально на них впливати. У США і деяких західних країнах принцип виборності суддів дотримується. Також там можливо відкликання судді.

Треба зробити вплив конкретного виборця на формування представницьких органів влади відповідальним, тоді людина буде розуміти, що поганий суддя – це його особиста відповідальність, народний депутат – це також його відповідальність. Не треба відмовлятися від мажоритарної складової у виборчій системі, не треба її ганьбити через підкупи виборців. Треба посилювати кримінальну та політичну відповідальності за підкуп і зловживання.

Сьогодні можна констатувати, що вірогідність прийняття нового виборчого закону є низькою. Політичні партії ще не дозріли, щоб повністю перебрати на себе відповідальність за свою діяльність, за долю суспільства і держави. У демократичному суспільстві громадянин має бути не лише учасником політичних дій, але й відповідальним суб'єктом. Тільки така протестантська етика буде убезпечувати нас від абсентеїзму, байдужості громадян. Це буде вести до включеності до політичного процесу, до відповідальності і формування високої політичної культури, яка, насамперед, є проявом відповідальності громадянина за суспільні справи. ■

Фахова дискусія, 14 грудня 2017р.

Юрій КЛЮЧКОВСЬКИЙ,
директор Інституту виборчого права

Варто подивитися на проблему з самого верху.

Проблема Конституції. Мене завжди захоплювала в цьому аспекті Німеччина. У них немає Конституції, а є Основний закон. Він називається так тому, що коли він приймався, то сприймався як тимчасовий. Однак німці навчилися за ним жити, у них немає сумнівів у ньому.

У нас у 1996р. прийнято Конституцію, і перші розмови про її зміну пішли в 1999р., через три роки після її прийняття. Предметом проведеного у 2000р. референдуму була, в т.ч. дискредитація конституційного ладу, і зокрема Парламенту. При цьому, вся кампанія, яка тоді велася, йшла під гаслом, що тих дармоїдів 450, і давайте їх зробимо хоча б 300, а взагалі краще їх розігнати.

З того часу і почався занепад авторитету Парламенту. У чому тільки його не звинувачували, як заслужено, так і ні. У мене дуже багато претензій до сьогоднішнього складу Парламенту. Адже коли Парламент приймає відверто неконституційні закони, знаючи, що вони такими є, то це означає велику дискредитацію і Парламенту, і Конституції.

Однак, коли я прийшов у 40 років до Парламенту, то для депутатів, які не мають юридичної освіти, було організовано безоплатне навчання в юридичних вузах України. А коли сьогодні жоден юридичний аргумент для депутата не відіграє ролі, він каже, що реалізує політичну волю партії.

Багато нарікань на Парламент є абсолютно несправедливими. Як приклад можна навести кампанію з відвідування засідань Верховної Ради. Не може депутат бути присутнім на всіх пленарних засіданнях, він тоді не виконає інших своїх функцій. За це переслідувати не треба. За "кнопкодавство" – обов'язково, але через пропуски – ні.

Хочу звернути увагу на те, що чотири рази в новітній історії України саме Парламент приймав доленосні рішення, які визначили можливість існування держави. Це 1991р. – прийняття Акта незалежності, 1996р. – прийняття Конституції, 2004р. – прийняття Постанови Верховної Ради, що дало можливість позитивного розвитку Помаранчевої революції[6], і 2014р., коли півроку єдиним хребтом, на якому трималася держава, був Парламент, який би він не був поганий.

Тобто публічна дискредитація інститутів влади в державі, по суті, означає дискредитацію самої держави. А той, хто не хоче годувати власну державу, буде годувати чужу. У цьому велику роль відіграє інститут політичних партій. Говорю так, оскільки явище політичних партій сьогодні зникло. Можливо, останньою партією, яка намагалася бути саме політичною партією, був Народний союз "Наша Україна", проте потім лідерство її знищило. Після того політичних партій в Україні немає. Те, що є – політичні проекти. Більше того, сьогоднішні партії побудовані не за моделлю КПРС, вони побудовані як підприємницькі фінансово-економічні товариства. Власник партії, який платить, є її хазяїном. Це переносить до політичної сфери всі негативні риси, характерні для українського бізнесу. Поки це не буде подолано, доти не буде в нас і політики, і політичних партій, а будуть політичні домовленості олігархів і їх сателітів.

Є три ключові проблеми, пов'язані з неможливістю відродження справжніх політичних партій в Україні.

По-перше, це проблема легальних фінансів для партій. Навіть запровадження публічного фінансування набуло репресивних форм. Це діє проти розвитку справжніх, незалежних від бізнесу політичних партій.

По-друге, це проблема відсутності внутрішньопартійної демократії. Ми не можемо сподіватися, що політична організація, побудована на жорстко авторитарних засадах, буде виховувати своїх членів у демократичному дусі, і, прийшовши до влади, буде реалізувати демократичні методи управління. Ці речі просто несумісні. У Німеччині вимога внутрішньої демократії є конституційною. Тобто Конституційний суд Німеччини може визнати партію неконституційною і її розпустити, якщо в партії відсутня демократія. Без цього говорити про підвищення політичної та правової культури в суспільстві неможливо.

По-третє, це імперативний мандат, який є рудиментом Конституції 2004р., відродженим у Конституції 2014р., і який сьогодні просто руйнує демократію у країні і робить депутатів "кнопкодавами".

Коли ми говоримо про настрої в суспільстві та оцінку ним різних інститутів влади, ми розуміємо, що суспільство сприймає цю критику і нігілізм, який переходить у нігілізм щодо держави. Висвітлення цих проблем журналістами абсолютно далеке від проблем підвищення рівня політичної правової культури в суспільстві.

Рівень неграмотності журналістів, які коментують політичні події, є надзвичайно високим. А політичні

[6] 27 листопада 2004р. відбулося позачергове засідання Верховної Ради, на якому було прийнято Постанову "Про політичну кризу у державі, що виникла у зв'язку з виборами Президента України" №2214. Відповідно до цієї Постанови, результати повторного голосування з виборів Президента України 21 листопада 2004р. визнані недійсними, висловлено недовіру Центральній виборчій комісії та запропоновано Президенту України до 1 грудня 2004р. внести на розгляд Верховної Ради України подання щодо дострокового припинення повноважень її членів.

ток-шоу є формою остаточної дискредитації усіх без винятку політиків, оскільки побудовані за сценарієм пошуку скандалів, а не пошуку розумного результату дискусії. Це шкідливо для політичної культури суспільства.

Інституційно неможливо запровадити політичну культуру в суспільстві, її треба вирощувати. Західні суспільства не завжди були такі політично культурні як сьогодні. Якщо читати Діккенса, то він висміював вибори в Англії в середині XIX ст.[7] Пройшло 200 років, і в Англії все змінилося. Ми не можемо собі дозволити 200 років чекати не лише тому, що ми зовсім відстали, але й тому, що суспільна ситуація у світі зовсім інша. Тому єдиний вихід для України – це цілеспрямована програма підвищення політичної культури. Починати треба з тих категорій, які потім будуть працювати: з політиків, журналістів, університетів, шкіл.

Але якщо ми тільки це будемо обговорювати, а нічого не буде робитися, то нічого не зміниться. Хочу процитувати Фейєрбаха: "треба перейти від описування ситуації до спроб її змінити". ■

Олександр МАЙБОРОДА,
заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І. Кураса НАН України

Коли ми говоримо, що президенти тиснули на парламенти і намагалися парламентаризм придушити, то треба пам'ятати, що вони виходили з того суспільства, де їм довелося стати президентами. Якщо подивитися на соціологічні дані всіх років незалежності, то можна побачити, що завжди більшість людей вважали, що кілька сильних лідерів можуть зробити для країни більше, ніж усі дискусії.

У населення патерналістська психологія, яка породжує підданську політичну культуру. Президенти це розуміли і відповідно діяли. Зараз більшість людей продовжують бути такими самими. Достатньо просто бути популярною людиною, щоб тебе одразу зробили політичним діячем.

У будь-якій країні, навіть у найдемократичнішій, насправді керують ті, в чиїх руках засоби виробництва і фінанси. З цим треба змиритися. Якщо говорити про політичні партії, то суспільство повинно знати, хто стоїть за кожною з них, якими є інтереси корпоративних груп, що стоять за партіями, чи йде діяльність цих груп на розвиток країни чи ні.

За останні 25 років олігархи формували політичні партії, давали гроші на вибори, формували лобістські групи в органах влади і зараз, щоб уникнути відповідальності за все, що ними зроблено, каналізують невдоволення проти влади і держави. В якій ще країні, де більша частина виробництва перебуває у приватних руках, населення вимагає від уряду підвищення зарплати? Чи багато говорять ЗМІ про протести, які інколи виникають на виробництві, що спрямовані проти олігархату?

Ключовим питанням зараз є те, чи зможе суспільство примусити олігархат діяти в його інтересах. Від цього залежатиме обличчя Уряду, Парламенту і Президента. Для того, щоб це здійснити, потрібні кошти, які знаходяться в олігархів, потрібно примусити їх діяти відповідально перед суспільством, тобто відповідально навіть перед ненародженим поколінням.

Я вважаю, що імперативний мандат бути повинен. Адже партія – це не дискусійний клуб, це солідарна, згуртована група однодумців, яка діє в одному руслі відповідно до поставленої мети, і хто не згоден – склади мандат. ■

Оксана КЛИМЕНКО,
завідувач відділу Інституту законодавства Верховної Ради України

За останній час нами підготовлено кілька наукових проектів і видань, що стосувалися різних аспектів парламентської реформи. Головні підходи зорієнтовані на те, що будь-які аспекти роботи Парламенту і здійснення політики, а політику ми розглядаємо як інструмент, як мистецтво та технологію досягнення відповідних цілей загальносуспільного розвитку, мають вкладатися у відповідний законодавчий формат.

Ми виходимо з того, що основні орієнтири прописані в Конституції України. Соціальні цінності мають бути в центрі всієї діяльності. Тобто виключно правовий формат має бути передбачений для роботи Парламенту і будь-яких суб'єктів законодавчого процесу. Засадами мають виступати демократичні процеси. Всі ці три принципи мають стояти в основі організації роботи законодавчого органу. Саме такі підходи до концепції було покладено в основні розробки Інституту законодавства.

Від початку до кінця основною концепцією є оптимізація роботи законодавчого органу. Тут ми орієнтувалися на ті конструктивні та інноваційні рекомендації місії Кокса, і в т.ч. на ті рекомендації,

7 Очевидно, йдеться про роман "Посмертні записки Піквікського клубу", опублікований в 1836р.

які було сформовано в форматі діалогу Жана Моне[8]. Це дослідження в червні 2017р. було презентовано у Верховній Раді. Деякі наші розробки було розвинуто далі, зокрема вони були втілені в певних законодавчих ідеях та ініціативах.

Процеси стихійності, невпорядкованості законотворчого процесу зумовлюють проблему кадрової підготовки не лише парламентського складу, але й апарату, який обслуговує і забезпечує процес проходження законодавчих ініціатив.

Ми бачимо відповідний рівень підготовки та правової обізнаності на прикладі тих слухачів, які проходять підвищення кваліфікації в українській школі законотворчості. Є дуже великий попит на підготовку в Інституті, але його наявні потужності не дають можливість забезпечити його в повному обсязі.

У нас є певні напрацювання стосовно підвищення інституційної спроможності Верховної Ради. Наш підхід полягає в тому, що винятково законодавчим шляхом з чіткого впорядкування і вдосконалення певних інститутів, інституцій, процедур законодавчого процесу можливо підвищити загальну політичну і правову культуру. Наші ініціативи стосувалися як загальних підходів і вимог до формування законодавчих ідей та ініціатив, так і проведення їх через певні фахові обговорення, зокрема на рівні формату "Білої книги". Винятково закон та його виконання є шляхом підвищення і формування належної політичної культури як у парламенті, так і у суспільстві. ■

Анатолій РОМАНЮК,
завідувач кафедри політології Львівського державного університету ім.І.Франка

Сьогодні ми є свідками того, що визначення регіонального зрізу вже є недостатнім. Адже якщо до 2014р. ми спостерігали більш-менш консолідовану позицію населення та виборців певного регіону, то вибори 2014р. показали, що немає вже однозначності в межах одного регіону, а вже у 2014-2015рр. виявилося, що населення в різних областях Західного регіону по-різному реагує, і відмінність є досить помітною.

Коли ми говоримо про політичну обізнаність, то варто звернутися до середнього медіанного виборця[9],

Фахова дискусія, 14 грудня 2017р.

але розглянути медіанного виборця та політичний клас як окремі категорії. Можна подивитися на характеристику цього виборця крізь соціологію та фокус-групи.

Наведу два приклади, які характеризують сьогоднішнього виборця. Це є певна умовність, міфологізованість і уявність тих політичних категорій, за допомогою яких ми хочемо їх оцінити.

Коли ми намагаємося зрозуміти ставлення виборця до таких систем цінностей як лібералізм, демократія, республіканізм, консерватизм, то виявляється, що крім націоналізму, решта опиняються в категорії "якесь погане слово". Тобто, це в межах не більше 5%. Коли потім через фокус-групу намагаємося зрозуміти, що людина вкладає в ці ціннісні характеристики, то бачимо, що в них вкладається все підряд.

Тобто є дуже широкий діапазон уявлень того, що таке демократія. Тут виходить, що в умовах, коли наша школа не займається політичною освітою, то єдиним джерелом і інструментом отримання політичних знань є першоджерело, тобто та інформація, яку людина частково отримує з телебачення чи радіо, від сусіда на базарі тощо, і так формується його світогляд.

Якщо брати політичний клас від членів політичних партій і вище (крім депутатів – їх ми не перевіряли, а брали лише рівень членів партій, керівників обласних, районних, міських організацій), то рівень такий самий, що і у простого виборця. Вони навіть програми своєї політичної партії не знають. Коли їм давали на вибір кілька варіантів, вони обирали навмання.

Тобто ми маємо ситуацію, коли рівень політичної культури є дуже низьким. Починати треба з політичних партій. У наших політичних партіях присутні КПРС і ВЛКСМ. Якщо подивитися статути парламентських партій, то всюди присутній демократичний централізм. Ми здійснювали дослідження на предмет наявності внутрішньопартійної демократії, та за жодним пунктом її не виявили. Ми знаходимо елементи демократії, коли говоримо про партійну фракцію. Там депутати дискутують. Але елементи демократії, що є в партійній фракції, не

[8] "Діалог Жана Моне" (названий так на честь засновника ЄС, у будинку якого відбуваються зустрічі) – парламентська платформа, створена для прийняття народними депутатами рішень шляхом консенсусу та реалізується Верховної Радою України у співпраці з Європарламентом, Агентством США з міжнародного розвитку в Україні (USAID), Національним демократичним інститутом (NDI) та ін. Кілька разів на рік зустрічі організовуються на "нейтральній території" за участю голови Верховної Ради та керівників депутатських фракцій та груп. Учасники обговорення беруть на себе зобов'язання спільно імплементувати прийняті рішення. Перша зустріч у рамках діалогу відбулася у жовтні 2016р. у Будинку Жана Моне у Франції, друга в Ірпіні (квітень 2017р.), третя у Будинку Жана Моне (листопад 2017р.).

[9] "Медіанний виборець" розуміється як виборець-центрист, "виборець, інтереси якого позиціонуються в центрі лінійної шкали суспільних інтересів". Докладніше див.: Романюк А. Основні етапи розвитку політичної думки у XX ст., *http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk01/articles/romanyuk.pdf*.

переносяться на політичну партію. Тобто, політична партія не є інститутом демократії. Вона в нас є універсальною політичною партією, яка не орієнтована на представлення суспільних інтересів.

Вивчаючи політичні партії країн Центральної і Східної Європи, ми можемо говорити, що до початку XXI ст. вони так само були універсальними партіями одного дня, з орієнтацією на лідера. Проте вони поступово змінилися. І сьогодні ми можемо виокремити цілий спектр політичних партій, які відповідають конструкції соціополітичного поділу. Це дійде і до нас.

Якщо говорити про зміни до Конституції, то вони мають стосуватися не лише Парламенту, Уряду і Президента, вони також мають стосуватися політичних партій.

Можна наводити багато різних аргументів, говорячи про ту чи іншу виборчу систему, але варто ознайомитися з доповіддю лорда Дженкінкса в 1998р. у Парламенті Сполученого Королівства, де він вивчав виборчі системи Європи. Питання полягало в тому, що виборча система відносної більшості, яка існує у Великій Британії, є складною та поганою. Він говорив, наскільки вона є поганою, а також про те, яка система є доброю. Він дійшов висновку, що доброю є змішана система. Загалом він зробив висновок, що всі системи є добрими. Проблема полягає в тому, які наслідки ми хочемо отримати.

Цей висновок можна накласти на наші реалії. У нас скоріше паралельна, а не змішана система. Коли ми говоримо про виборчу систему, то знаємо плюси і мінуси кожної. Треба думати, що ми хочемо отримати на виході, а не просто апелювати до переваг однієї або іншої. ■

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,
заступник директора з наукової роботи Інституту філософії ім.Г.Сковороди НАН України

Політична культура і парламентаризм великою мірою взаємодіють. Відомий класик[10] говорив про те, що кожен народ має той уряд, на який заслуговує. Але ми можемо це говорити лише тоді, коли є певні форми верифікації і певні процедури дії і взаємодії народу та влади загалом. Представлені дослідження є досить невтішними. І участь громадян, і політична культура, і дія її на владу залишають бажати кращого.

Позитивом може бути те, що певна криза демократичних інституцій спостерігається не лише у нас,

Фахова дискусія, 14 грудня 2017р.

але й у розвинутих демократіях. Соціолог Блюдорн[11] говорить про симулятивну демократію і про кінець демократії. Часто-густо це метафори, особливо для розвинутих країн, проте тут криється і певний смисл.

Ми можемо говорити про те, що громадяни можуть впливати на інституції влади лише тоді, коли є певні механізми і процедури. Якщо взяти політичну культуру, то варто сказати, що у складному суспільстві це досить важко. Культура – це не тільки знання про певні політичні дії та інституції. Кант свого часу казав про те, що гаслом просвітництва було “май мужність керувати своїм власним розумом”.

Недовіра до політичних інституцій існує не лише тому, що громадяни не надто володіють інформацією, але й тому, що вони не вірять у те, що можуть вплинути на ситуацію і владу. А не можуть вони вплинути на владу тому, що ті ЗМІ, які існують, часто подають неправдиву інформацію.

Влада сприймає громадян у парадигмі суб’єкт-об’єкт. Часто про реформи та їх стратегію люди дізнаються з “газет”. Немає дискурсивного обговорення реформ і дій влади.

Якщо порівнювати Україну та Німеччину, то треба мати на увазі, що в останній чітко працює принцип поділу влад. Там влада належить Уряду, який формується на основі партійної або коаліційної більшості. У нас же принцип поділу влад, зафіксований у Конституції, на практиці не діє.

Є певні вади різних форм правління, але треба бачити небезпеки в кожній з них. Ми це бачили за часів президенства Ющенка, коли були постійні конфлікти між Урядом і Адміністрацією Президента. Таке становище треба змінювати, бо і зараз ми спостерігаємо схожі процеси. Я схиляюся до парламентської республіки, як у Німеччині. Там немає такого, що певні силові міністерства підпорядковані Президенту, а за інші – відповідає Уряд. Канцлер також є і верховним головнокомандувачем, тобто там немає двовладдя.

Не буду стверджувати, що зараз у нас дуже невтішний стан, і лише в майбутньому щось може змінитися. Треба мати на увазі, що народ зараз проходить процес навчання. Кант казав, що публіка сама себе просвітить, якщо надати їй свободу. ■

[10] Жозеф де Местр, посланець королівства Сардинія при дворі російського імператора Олександра I.
[11] Інгольфур Блюдорн (*Ingolfur Blühdorn*), професор, Інститут соціальних змін та стійкості Економічного університету у Відні.

Василь ТКАЧЕНКО,
член-кореспондент НАПН України

Україна перебуває зараз в умовах військової агресії з боку РФ. В умовах інформаційної агресії перебуває увесь світ. ЄС виділяє гроші, щоб якось з нею боротися. В Україні ж немає єдиної інформаційної політики. Немає якогось координаційного органу чи структури, відповідальної за політичну культуру.

Проте й на Заході все теж не так добре. Можна згадати 53 Мюнхенську конференцію, головна доповідь Ішингера називалася "Постправда, постзахід і постпорядок"[12]. У цій доповіді вказується, що в політиці бере гору постпорядок, спровокований не в останню чергу поширенням фейкових новин. Україна цьому ніяк не протистоїть.

Лейбніц говорив, що істину ми можемо знайти у двох сферах – істина розуму (наука) та істина факту[13]. Задача, що стоїть перед Україною, полягає в тому, щоб відбувся синтез науки і ЗМІ, фактів. Треба створювати координуючий орган, який би займався політичною культурою. Має бути науково систематизоване знання. ■

Ігор КОГУТ,
директор програми USAID "Рада"

Ще два роки назад ми не могли говорити про кодекс парламентської етики, "білі книги". Дуже багато залежить від внутрішньопарламентського інституційного розвитку. Наша програма займається питаннями відкритості, прозорості та підзвітності Парламенту.

Це є ключовими речами для довіри людей до Парламенту. Парламент повинен бути передбачуваним, чітко дотримуватися процедур, регламенту, планувати законодавчий процес. Тобто важлива культура дотримання власних інституційних правил та норм. ■

Олена БОЙКО,
народний депутат України (фракція Політичної партії "Народний фронт")

Питання політичної культури чи не вперше порушується в контексті роботи Парламенту, тому ми спробуємо врахувати в діяльності представлене дослідження і думки, висловлені під час дискусії. Цю роботу варто продовжувати.

Дійсно, політична культура – це не стільки питання правової концепції, а в першу чергу – питання ментальності і виховання. Тому організація комплексної освітньої аналітичної культури є надзвичайно важливою, і це має бути одним з напрямів реформи державного управління.

Важливим є розуміння парламентаризму та інститутів влади в цілому. Викривальна політика ЗМІ є неприйнятною в розумінні роботи самого Парламенту. У цьому контексті важливим є вироблення правильного моніторингу роботи Парламенту. Оцінка якості парламентаря за принципом "хороший-поганий" не є правильною і не сприяє якісній оцінці його роботи. Тому оцінка моніторингів ефективності за багатьма параметрами, не лише за кількістю поданих законопроектів чи натисканнями кнопки і відсутністю прогулів. Це питання набагато ширше. Необхідно враховувати ефективність законодавчої роботи, роботи парламентаря поза межами Парламенту і т.ін.

Звичайно, підвищення ефективності самого Парламенту дуже важливе. Не погоджуюся з тим, що зміна концепції виборчої системи вирішить усі проблеми. Немає ідеальних виборчих систем, і кожна виборча система має переваги і недоліки. Проте зміна ментальності всіх суб'єктів політичної культури є дуже важливою. Саме питання суб'єкт-суб'єкт у політичній культурі я підтримую. Також підтримує розвиток партисипативної демократії[14]. ■

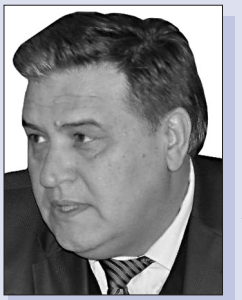

Юрій ШАЙГОРОДСЬКИЙ,
головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Кураса НАН України

Якщо говорити про політичну культуру, то основним тут є сукупність знань, цінностей, уявлень про політику як основу для політичної поведінки. Хочу

[12] Йдеться про головну доповідь Мюнхенської конференції з безпеки 2017р. (Munich Security Report 2017: "Post-Truth, Post-West, Post-Order?"). Посол Вольфганг Ішингер є Головою Мюнхенської конференції з безпеки.

[13] Готфрід Лейбніц вважається засновником концепції двох істин – істини розуму та істини факту.

[14] Т.зв. демократія участі – вид демократії, який передбачає безпосередню участь членів територіальної громади в управлінні громадою, у процесах підготовки та ухвалення управлінських рішень і контролю за їх реалізацією.

акцентувати увагу, що в школі не вчать розумінню політики, розвитку уявлень про державу і право.

У нашому дослідженні ми взяли загальний обсяг навчальних годин і вирахували, скільки годин присвячено основам політики, держави і права. За дев'ять перших років базової школи із 9 000 годин цим проблемам присвячено 120. Це 1,3%. Лише завдяки 10 і 11 класам ми вийшли на показник 2% загального навантаження. Це дозволяє стверджувати, що наша загальноосвітня школа, Міністерство освіти і науки проблемами передачі політичних знань дітям не займається. ■

Віталій ДУХНЕВИЧ,
завідувач лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Очевидно, найголовніше, про що хотів би сказати і що мене приємно вразило – це те, що значна частина понять, які звучали під час Фахової дискусії, є психологічними за своєю суттю. Я не відкидаю ту обставину, що проблематика мультидисциплінарна і розглядається різними галузями знання, проте хотів би як представник своєї наукової царини додати наступне.

Колеги говорили про "недовіру до Парламенту" та інститутів влади, "відсутність довіри до Парламенту", "низький інтерес до політики", зокрема молоді, "негативне ставлення до…" тощо. Фактично, "довіра" та "ставлення" – це психологічні категорії, через які було описано особливості політичної культури українського суспільства.

Що стоїть за словом "ставлення"? У психології ставлення – це образ найближчого перспективного майбутнього. Людина звертається на вулиці по допомогу до того, хто викликає в неї довіру: не до кожного. Людина "сканує" оточення і обирає того, хто може, як їй здається, допомогти; вона формує образ – до кого можна звернутися по допомогу і як.

Так само й з політичною реальністю: негативне ставлення до Парламенту виникає не на порожньому місці. Які очікування у простого громадянина від Верховної Ради України? А у парламентарів від громадян? Як ці очікування реалізуються? Як співвідносяться? Важливо пам'ятати, що за ставленням (образом найближчого перспективного майбутнього) можуть розгоратися і розгортаються різноманітні сценарії дій в політичній площині. Так, на жаль, власні політичні уподобання чи мотивації не завжди рефлексуються людиною, проте саме ставлення людей врешті-решт визначає зміст політичної культури суспільства та стратегії політичної участі та конкретні дії у політичній площині.

Колеги говорили про необхідність інформування про діяльність Парламенту. Інформування – це добре, однак, чи дасть це бажаний результат? Якщо я не хочу, якщо мені не цікаво – яке в мене буде формуватися ставлення за такого інформаційного впливу? І яке ставлення формується зараз, інформування про діяльність Верховної Ради відбувається через ті ж ЗМІ? Очевидно, тут все не так однозначно, як видається на перший погляд. Дійсно, назріла необхідність політичної освіти, як про це вже говорилося. Проте може не лише політичної, але й політико-правової освіти? І мені видається, що така освіта має бути зорієнтована на набуття навичок політичної участі, навичок розв'язання різноманітних проблемних питань у політико-правовій площині. Лише інформування залишиться зовнішнім, незатребуваним знанням, а от можливість вплинути на кінцевий результат, навіть незначний, є більш значущим для залучення людини до політичної дійсності.

Очевидно, що такий процес не швидкий, проте мені видається, що молода людина, яка має досвід розв'язання проблемної політико-правової ситуації, буде більше включена до інтеграційних процесів у суспільстві, а відтак – буде більше цікавитися діяльністю інституції, що встановлює та визначає норми та правила життєдіяльності суспільства – Верховної Ради. Крім того, такий шлях (через набуття навичок) однозначно збагатить палітру уявлень про можливі сценарії дій та стратегії взаємодії з представниками влади, зокрема з парламентарями, яких поки що ми обираємо не лише за партійними списками.

Крім того, зросте відповідальність молодої людини за ті політичні вибори, які вона робить чи власні дії в політико-правовій площині. Відповідальність, до речі, також психологічна категорія. Це міра зобов'язань, що бере на себе особистість у тій чи іншій ситуації чи під час вирішення питання. Якою наразі є відповідальність тієї ж молоді? А проблемне політико-правове навчання сприятиме формуванню відповідального ставлення молодої людини до участі в суспільно-перетворюючих процесах, різноманітних політичних акціях тощо.

І останнє, що хотілося б відзначити. Це повернення до моделі "суб'єкт-суб'єктних стосунків" на противагу моделі "суб'єкт-об'єктні стосунки". Можливо в основі недовіри знаходиться саме ця обставина: інша сторона сприймається як інструмент або "дещо", що може задовольнити мої інтереси чи дати те, що потрібно лише мені?

Розрив між простим громадянином і політиком, який "представляє його інтереси в Парламенті", є досить значним. І це факт. Можна припустити, якщо інший буде суб'єктом, тобто можливим партнером вирішення нагальних питань чи пошуку спільного взаємоприйнятного рішення – будуть зміни й у ставленні, й у питаннях побудови довірчих відносин у системі "громадянин – Верховна Рада". Ще раз наголошу на тій обставині, що розвиток політичної культури повинен йти через набуття навичок дій у проблемних політико-правових ситуаціях. ■

ЗМІНИТИ МОТИВАЦІЮ ПРОТЕСТУ НА МОТИВАЦІЮ ПРИЧЕТНОСТІ

Віталій ДУХНЕВИЧ,
завідувач лабораторії психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Перш, ніж говорити про політичну культуру громадян України, важливо, на мою думку, окреслити ті соціально-політичні умови, в яких відбувається становлення та трансформація цієї культури. Сьогодні визначальний вплив на життя як простих громадян, так і держави в цілому мають Революція Гідності, втрата частини території (анексія Криму), бойові дії на нашій землі (Донбас та Луганськ).

З історії відомо, що жодна з революцій досі не принесла швидкого покращення добробуту громадянам. Більше того, будь-який революційний шлях розвитку суспільства за рахунок психологічного розриву часу та руйнування принципів наступності-спадковості призводить до економічних негараздів, які зачіпають насамперед простих громадян. У нашому випадку ці негаразди посилюються подіями на Сході країни.

Унаслідок дії цих чинників в українському соціумі актуалізуються дві потужних мотиваційних тенденції: з одного боку, це **актуалізація громадянської активності**, а з іншого – психологія виживання. Саме ці дві мотиваційні тенденції і визначають характер політичної культури громадян України на сучасному етапі.

З одного боку, ми можемо бачити значне піднесення, поширення волонтерського руху, орієнтованого на допомогу нашим Збройним Силам (чого ще не було, наприклад, п’ять років тому). Не на папері, а в реальному житті виникла ціла формація людей, орієнтованих на зміни, причому такі зміни, в які вони готові вкладати власні сили та ресурси.

Це можна назвати визначним кроком у становленні громадянського суспільства: адже чи не вперше спостерігається формування інститутів громадянського суспільства “знизу”, коли небайдужі громадяни вкладають власні сили і кошти в загальний добробут як волонтери чи активісти, або ж долучаються до суспільних обговорень тих чи інших проблемних питань (наприклад, через Інтернет-голосування за фінансування того чи іншого громадського проекту з державних коштів).

З іншого боку, очевидною є тенденція до погіршення рівня життя громадян, насамперед, пенсіонерів та соціально незахищених категорій громадян, за рахунок подальшого зубожіння, підвищення тарифів, цін на продовольчі та непродовольчі товари. А якщо до цього додати вимушених переселенців, які втратили на окупованих територіях

житло, бізнес чи просто залишили рідних і близьких, то чисельність вразливих категорій громадян зростає ще більше. У таких людей на перший план виходять питання виживання, а значить, формується мотивація, так би мовити, "отримати тут і зараз, оскільки завтра може не бути". Причому і для цих людей, і для активних громадян політики виступають "річчю в собі", яким не цікаві інтереси простих людей. Свідчення цьому – просто шалені показники недовіри до різноманітних політиків і державних інституцій.

Щодо власне парламентаризму. Історично парламент, як політичний інститут, виконує роль посередника між суспільством та органами виконавчої влади. За такою логікою, парламент – це вираження волі громадян через представництво структурованих груп інтересів на державному рівні.

В українських умовах парламенту більше властива роль законодавчого механізму, або ж механізму з ухвалення потрібних законів, аніж "посередник" "виразника інтересів народу". Виникає просте питання: ***який відсоток громадян може розділити думку: "Парламент опікується інтересами простих громадян та виражає їх волю"***? Те ж саме стосовно твердження: "депутат, обраний у моєму виборчому округзі, відстоює інтереси нашого округу"?

Здебільшого, ситуація виглядає зворотною: волонтери та активісти беруть на себе відповідальність, займають активну громадянську позицію і виконують те, до чого в парламентарів не доходять руки. Хто, а головне, як у парламенті представляє інтереси лікарів чи людей з інвалідністю, вчителів чи науковців, профспілок чи спортсменів, незалежних професійних спільнот (асоціацій) і т.ін?

Так, у Верховній Раді приймаються чи пропонуються окремі закони чи державні програми, однак питання, якою мірою ці документи представляють інтереси окремих професійних чи соціальних груп, залишається відкритим.

Таким чином, у наших реаліях Парламент як державна інституція, що мала б репрезентувати інтереси громадян і громад, – це одна реальність, а громадяни – це інша. Ці реальності досить мало між собою пов'язані. Тож, напевно, формування мотивації причетності та належності має відбуватися з обох боків: як від парламентарів до громадян, так і з боку виборців до тих, кого вони обирають.

У суспільстві наразі переважає мотивація протесту: рівень життя, економічного та психологічного благополуччя громадян, відсутність бачення перспектив розвитку, зневіра до політичних гасел та закликів політиків і т.ін створюють підвалини для розвитку негативних психологічних явищ, які можна узагальнити через вислів: "*нічого не змінилося. Влада не піклується про інтереси народу і лишилася такою ж корумпованою, як і була. Якщо нічого не зміниться – потрібно виходити на Майдан…*".

На тлі того, що за останні 10 років Україна пережила Помаранчеву революцію (2004р.) та Революцію Гідності (2014р.), наявність таких уявлень серед громадян є важливим індикатором незадоволення владою.

Так, становлення інституцій громадянського суспільства через волонтерський рух і громадські організації триває, проте, порівняно з загальним числом громадян – їх все ще мало.

Так, інтеграційні процеси отримали поштовх, проте якщо їх не підтримати, якщо розрив між парламентарями та простими людьми зберігатиметься – на нас може чекати новий вибух громадянської непокори.

Без сумніву, те, що громади отримали можливість впливати на перебіг подій через т.зв. "Громадський бюджет" або бюджет участі – це серйозний та важливий крок. І саме тому потрібно створювати нові можливості для залучення громадян до суспільно-політичних процесів. Це має стосуватися не лише активних, небайдужих громадян, але й пенсіонерів, які навряд чи через Інтернет будуть віддавати свої голоси за ту чи іншу ініціативу. Адже вони не мають відповідного досвіду, а якщо й отримають такий досвід один раз – то чи зможуть його повторити?

Тому вже сьогодні слід продумувати механізм залучення громадян до конструктивно-перетворювальних процесів, можливо за рахунок обговорення тих чи інших проблемних питань на рівні окремих територіальних громад. Очевидно, необхідно вже сьогодні не просто продумувати, але й запускати механізми, які дозволять громадам висловити недовіру своєму депутатові чи відкликати його, позбавити депутатського мандата. Але ж питання обмеження депутатської недоторканності досі залишається невирішеним.

Так, навряд чи людина, здатна мислити критично, повірить у покращення "тут і зараз". Проте, необхідно створювати можливості, аби прості громадяни могли впливати на перебіг подій та дії політиків. І якщо громадські організації стали потужним інструментом, то що робити, коли виявляється, що деякі з них перебувають під патронатом окремих політичних сил? Не готовий давати рекомендації, проте це та проблемна точка, яка однозначно потребує уваги.

Як один з можливих варіантів для змін у цьому питанні – відновлення державного замовлення (та відповідно, фінансування) соціально-психологічних, соціологічних досліджень проблематики взаємин державних інституцій (у т.ч. і Парламенту) та громадян, розробка програм з відновлення довіри людей до владних структур (не політиків, а саме державних інституцій).

Актуальними вбачаються різноманітні прикладні дослідження та розробки щодо залучення громадян до інтеграційних процесів, створення механізмів залучення до обговорення фінансування громадських проектів не лише активних Інтернет-користувачів, але й тих, хто не має такої можливості чи потрібних навичок.

Не хочу вдаватися до гасел, проте політикам з метою запобігання можливим протестним проявам варто звернути увагу на питання економічного добробуту громадян. Коли розрив у заробітній платі чиновника (десятки, а то й сотні тисяч гривень, а ще є різноманітні надбавки) та пенсії простого громадянина (мінімальна – 1 452 грн.) є, м'яко кажучи, суттєвим – тут є над чим замислитися. Такі розриви в рівні життя, очевидно, можуть призводити до соціальних вибухів. Я не фахівець з економічних питань. Проте мені важко осягнути, якими принципами керуються наші законотворці та держслужбовці, створюючи такі прецеденти.

Можливо, **саме з визначення принципів, які будуть зрозумілі кожному та унеможливлять двоїсті трактування, необхідно починати розробку будь-якого проблемного питання**. Та на основі цих же принципів потім оцінювати прийняті рішення. За кордоном давно відомі т.зв. "принципові переговори", проте в наших умовах чомусь легше від них відхреститися, ніж прийняти та спробувати застосувати під час обговорення проблемних питань.

На мою ж думку, **саме переговорні технології на базі принципів можуть бути покладені в основу налагодження діалогу між парламентарями та громадянами. Їх слід застосовувати і під час розробок тих чи інших політичних чи економічних питань та залучати до таких розробок представників громадського сектору**.

Залучення представників громад до різноманітних розробок чи ініціатив, проведення консультацій та переговорів між представниками влади та громад на основі використання схем "принципових переговорів" зробить прийняття рішень більш прозорим і зрозумілим, зменшить можливість для махінацій, за рахунок розробок простих зрозумілих критеріїв, за якими буде оцінюватися прийняте рішення.

Я вже говорив про необхідність формування мотивації причетності та належності. Це можливо лише тоді, коли людина може вплинути на перебіг подій, коли вона щось пропонує та готова нести за це відповідальність. Важливо не лише запропонувати та задекларувати готовність нести відповідальність (декларацію до суду не притягнеш), але й створити умови, за яких діалог є прозорим, а критерії оцінки не викликають сумнівів.

Можливо, варто створити переговорну чи іншу платформу, де на основі "принципових переговорів" відбуватимуться розробки та перевірки важливих соціально-економічних чи суспільних питань на відповідність загально прийнятим цінностям і критеріям оцінки. **На цій же платформі може і повинно досконало проброблятися питання про наслідки прийняття того чи іншого рішення.**

Зважаючи на актуальність питання про добробут громадян та враховуючи значний потенціал мотиваційної тенденції, пов'язаної з питаннями виживання, не виключено, що на перший план найближчим часом виходитимуть питання про різницю в зарплатах і пенсіях простих громадян та можновладців.

Очевидно, якщо не запрацюють механізми забезпечення справедливості (зокрема, щодо дотримання принципу "закони єдині для всіх без винятку"), якщо поглиблюватиметься розрив у зарплатах і пенсіях (рівень зарплат і пенсій щонайменше не повинен формувати у людини мотивацію виживання), якщо не будуть здійснені кроки з відновлення довіри до інститутів влади, якщо не буде організовано діалог на основі "принципових переговорів" – на нас можуть чекати не дуже приємні сценарії розвитку подій. ■

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ІНДИКАТОР РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: СПЕЦИФІКА УКРАЇНИ

Галина ЗЕЛЕНЬКО,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім.І.Кураса НАН України

Україна є поліетнічною, поліконфесійною державою зі складною структурою інтересів. З огляду на це, найбільш оптимальною для нашої країни є консоціальна демократія[1], реалізовувати яку можливо в умовах саме парламентської форми державного правління. Привабливість парламентаризму – у широкому залученні груп інтересів до ухвалення політичних рішень. Такий принцип забезпечує високу легітимність політичних рішень і знижує рівень конфліктності в соціумі.

Однак парламентаризм як система організації влади передбачає наявність певних атрибутів – інститутів та інституцій, які забезпечують якість парламентаризму. Ключовим серед них є парламентський принцип формування уряду і широкі установчі повноваження парламенту.

Крім того, умовою розвитку повноцінного парламентаризму є спосіб формування парламенту – виборча система, яка б забезпечувала адекватне представництво груп інтересів у парламенті; наявність повноцінної партійної системи, структурованого громадянського суспільства, які відображають структуру політичних та громадських інтересів. Відповідно, характер участі громадян у виборах, діяльності політичних партій та громадських організацій конвертується у якість парламентаризму.

В Україні якість парламентаризму обумовлена як історично, так і типом політичного режиму, який сформувався після здобуття незалежності. Тривале існування у складі інших держав спричинило формування політичного відчуження, коли брати політичну участь у різних формах не було підстав, оскільки від окремого громадянина мало що залежало. А філософією існування у складі інших держав була мінімізація негативного впливу з боку метрополій, що характеризує відоме українське прислів'я "моя хата скраю…".

Тривале перебування у складі СРСР в умовах "соціалістичної зрівнялівки" і державних гарантій ще й виробило у свідомості українців патерналістські

[1] У теорії політології консоціальна держава – це держава, яка має внутрішні розбіжності за етнічними, релігійними або мовними ознаками за відсутності сформованої більшості за якимось із цих поділів. Дослідником консоціалізму виступив А.Лейпхарт, на думку якого, запорукою стабільності консоціальної держави є згода і взаємодія між елітами кожної з соціальних груп.

уявлення про державу. Тому запровадження інструментів демократії після здобуття незалежності у 1991р. мало змінило традиції політичної участі. Суспільство здебільшого лишилося пасивним і амбівалентним. Цим успішно скористалися фінансово-промислові групи (ФПГ), які досить швидко "захопили" державу.

Особливість політичного транзиту України полягає в тому, що країна не відкотилася у попередній, авторитарний стан, як це трапилося з частиною пострадянських країн, а набула рис гібридного політичного (неопатрімоніального) політичного режиму.

Суть його полягає в монополізації влади ФПГ і конструюванні ними політичних інститутів у такі конфігурації, які б уможливлювали їх відтворення у владі. Наслідком такої політичної інженерії стало формальне збереження нібито демократичних структур та інститутів, але вихолощення їх змісту.

Відповідно, і згадані вище атрибути парламентаризму зазнали істотних деформацій. Зокрема, дистрофією соціальних ліфтів пояснюється потрапляння до влади осіб, які часто жодним чином не проявили себе, але завдяки власній належності до ФПГ набули владного статусу.

Результатом негативної селекції стала дистрофія політичних інститутів, які відтворюють нові й нові вкрай неефективні політичні практики, і послаблення держави загалом[2]. Держава набула ознак "парадержави", коли частково, за залишковим принципом виконуються функції, притаманні класичній державі. Натомість, "парадержава", через тісне зростання інтересів влади і бізнесу, стала обслуговувати насамперед інтереси ФПГ та інших груп (зокрема, "старої", радянської, та "нової", пострадянської номенклатури) і, відповідно, підлаштовувати під їх потреби основні державні інституції.

До 2010р. суть політичного життя у країні визначалася, у першу чергу, конкуренцією між різними групами інтересів за вплив на прийняття рішень, яка була рушієм утворення політичних сил, їх боротьби за перемогу на виборах і розвитку відносин між владою та опозицією. Потім політична система країни пережила спробу монополізації влади з боку однієї групи, представленої в політиці Партією регіонів та КПУ, до того ж контрольованою ззовні, що загалом спричинило ситуацію гострої суспільно-політичної кризи.

Після подій Революції Гідності, що стала кульмінацією цієї кризи, разом з відновленням державної конструкції намітилися й кроки з відновлення функціонування парламентаризму як її ключового елемента.

Зокрема, відновленням дії Конституції України у редакції 2004р. після прийняття Верховною Радою Закону "Про відновлення дії окремих положень Конституції України" було розширено установчу функцію парламенту. Парламенту повернуто функції формування уряду, його відставки і поточного коригування його складу, чим посилено роль парламенту у тріаді влади. Цим, своєю чергою, було обмежено вплив президента у структурі центральних органів державної влади і створено умови для посилення політичної конкуренції в державі загалом.

Однак, для розвитку повноцінного парламентаризму потрібен симетричний розвиток інших його атрибутів – політичних партій та інститутів громадянського суспільства – та механізмів представництва цих інтересів.

Розвиток активності громадянського суспільства, радикальне (на 61%) оновлення депутатського складу Верховної Ради після виборів 2014р. не призвели до суттєвих інституційних змін. Нереформована виборча система залишилась інструментом відтворення впливу на владу з боку груп інтересів (у т.ч. ФПГ), а Парламент, як і раніше, функціонує у форматі акціонерного товариства.

Мажоритарна складова виборчої системи залишилась інструментом, який давав можливість масової скупки голосів виборців, а потім уже під час роботи Верховної Ради сприяв досягненню потрібних владі результатів голосувань. Крім того, діюча виборча система уможливила формування системи "превентивних заходів", які дозволяли ще на етапі виборчої кампанії з високою ймовірністю отримати бажаний результат. Це досягалося за рахунок "витискання" потенційних опонентів бажаних кандидатів з формальних причин (неправильно складена декларація, оформлені документи), відсутність адекватної реакції територіальних виборчих комісій на скарги, відхилення судами позовних заяв на порушення прав потенційних опонентів "потрібних кандидатів", або ж затягування розгляду цих справ, ігнорування компетентними органами масових порушень виборчого процесу, формування "правильних" складів виборчих комісій і т.ін.

[2] Докладніше див.: Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку. – Наукова доповідь за ред. Г.Зеленько, К. : ІПіЕНД ім.І.Кураса НАН України, 2014, с.94-104.

Ці "переваги" виборчої системи активно експлуатуються й постмайданними політичними силами, які так само влаштовують політичні торги з тих чи інших питань, мобілізуючи голоси фракцій і окремих депутатів, які декларують свою опозиційність.

Кількість політичних партій зовсім не адекватна числу членів політичних партій. За зареєстрованих в Україні 354 політичних партіях лише 2% громадян заявляють про своє членство в них. Подібна невідповідність проявляється на виборах. Партії, які нібито заявляють, що їх членами є мільйони осіб, на парламентських виборах не долають виборчий бар'єр. Тобто вибори оголюють проблему фіктивного членства в партіях, що повністю розмиває політичну структуру суспільства.

Інший бік проблеми – в тому, що партії створюються як бізнес-проекти, і є частиною описаної вище "превентивної системи заходів" для відтворення впливу на владу з боку груп інтересів. Тим самим, партії перетворюються на товар, який можливо орендувати або купити за відповідну плату під час виборів.

Звісно, наявність партій - бізнес-проектів не виключає наявності повноцінних ідеологічних партій. Однак, такі партії змушені включатися у політику на умовах, створених без їх участі.

На місцевому рівні ідеологічні партії можуть бути відносно успішними. Однак, для виходу на загальнонаціональний рівень вони змушені вдаватися до додаткових витрат на популяризацію своїх ідей через ЗМІ, зважати на адмінресурс і домовлятися з негласними "господарями" регіонів. Будучи змушеними грати за правилами (тобто в межах закону), вони програють силам, які мають можливість обійти закон і використати адмінресурс за відсутності реакції з боку компетентних органів (територіальні виборчі комісії, прокуратура).

Тим самим стартові позиції позаідеологічних партій, орієнтованих на владу, апріорі сильніші, ніж ті, які дійсно хочуть скласти конкуренцію владі. Партія, яка була успішною в досягненні певних домовленостей, стає зобов'язаною діючій владі (формальній чи неформальній), а не виборцю, який за неї проголосував. Якщо ж вона не погоджується на такі умови, то це означатиме її фактичну відмову від політичних амбіцій.

Інша проблема – в тому, що громадяни здебільшого не виявляють активності в діяльності чи хоча б фінансуванні політичних партій. Зокрема, прийнятий Парламентом дуже ефективний з точки зору стимулювання розвитку партійної системи механізм державного фінансування політичних партій підтримують тільки 14% громадян України, що вкрай ускладнює формування повноцінних політичних партій.

Революція Гідності також надала потужний імпульс для суспільно-політичної трансформації "знизу".

Останніми роками істотно зросла кількість громадських організацій (ГО): якщо станом на 2014р., в Україні їх зареєстровано 74 260, на 2015р. – 67 866, на 2016р. – 74 102, то на 2017р. – вже 77 129[3]. ГО є одними з основних лідерів суспільної довіри. За даними Центру Разумкова, волонтерським організаціям довіряють майже 66% громадян, а загалом громадським організаціям – майже 52%[4].

Разом з тим, за даними Інституту соціології НАН України, 80% українців не є і ніколи не були членами жодної ГО. Таким чином, зростання кількості громадських організацій не обов'язково означає зростання рівня громадянської активності.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні без перебільшень можна назвати процесом "відвойовування" суспільством сфер компетенції у держави. Причому держава охоче ділиться власними компетенціями у сферах, які є найбільш обтяжливими для неї і найменш привабливими з точки зору прибутків, але дуже неохоче "допускає" ГО у сфери, де формуються правила гри або у фінансово привабливі сфери.

При всіх органах державної влади і державних установах функціонують громадські ради. Однак, їх функціональність часто залежить від доброї волі керівництва цих органів. Тим самим будь-яка діяльність конкретного органу влади (законна, незаконна, з ознаками корупції, порушень чинного законодавства тощо) "освячена громадськістю". Зрозуміло, що голова громадської ради та члени її правління, незалежно від того, працює вона чи ні, мають можливість вирішувати й власні питання, контролюючи, принаймні на папері, роботу органу виконавчої влади, але фактично будучи "не його контролером, а партнером"[5]. Таким чином, створення громадських рад часто є формою самолегітимації політичного режиму, коли за рахунок імітації залучення створюється видимість урахування думки громадськості.

Одним з компонентів нинішньої ситуації в Україні стала боротьба між, з одного боку, різними групами, що впливають на владу та зацікавлені в саботажі реформ, а з іншого – громадянським суспільством, яке й надалі відвойовує сфери компетенції. У цій боротьбі застосовується розгалужена система методів, спрямованих на нівелювання (дискредитацію) змін, необхідних для подальшого розвитку країни. Зокрема, провладними критиками громадянського суспільства взяті на озброєння запозичені з минулого кліше стосовно "грантоїдів".

---

3 Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання. – Державна служба статистики України, *http://www.ukrstat.gov.ua*.

4 Яблонський В., Балакірєва О. та ін. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доповідь (за заг. ред. О.Корнієвського). – К.: НІСД, 2017, 56с.

5 Там само.

Водночас, і деякі громадські організації дають підстави для критики, що призводить до дискредитації самої ідеї зміцнення громадянського суспільства. Йдеться, зокрема, про існуючу практику нецільового використання грантів іноземних донорських організацій чи статутних коштів громадських організацій.

Потужний тиск на ситуацію чинить деформований з точки зору нормативних правових уявлень інституціональний корупційний клімат самого суспільства і держави[6].

Усередині громадянського суспільства наявна істотна диференціація ролей: одні з організацій активно включилися у розвиток громадських ініціатив, інші ж часто виступають у ролі інструмента, який залучається або для громадянської підтримки влади або якоїсь з груп, зацікавлених у лобіюванні своїх інтересів і позиції, або ж для дискредитації опонентів. Нерідко під виглядом громадських організацій ховається бізнес.

Доволі поширеним явищем є створення "кишенькових" благодійних фондів при державних структурах, правоохоронних органах тощо для реалізації корупційних схем. Наприклад, громадські антикорупційні організації м.Києва в рамках проекту "Приховані інтереси" знайшли близько 600 структур, які належать 120 депутатам Київради та 45 найвищим посадовцям міської та районних держадміністрацій. До числа цих 600 структур увійшли 96 громадських організацій і 34 благодійні. Такі організації дозволяють також виявити зв'язки між депутатами, які можуть надавати один одному корупційні послуги"[7].

Варто зауважити, що в Україні наслідки громадських обговорень і публічних консультацій мало впливають на діяльність органів влади різних рівнів. Зокрема, зареєстровані у Верховній Раді законопроекти якщо й змінюються змістовно, то здебільшого в результаті різних міжвідомчих, міжпартійних і внутрішньоапаратних узгоджень, а не за наслідками публічного обговорення.

Громадяни та експерти мають право висловитися з того чи іншого законопроекту, однак їх думку ніхто не зобов'язаний враховувати. Таким чином, інститут громадських обговорень перетворюється на декоративний, завданням якого є швидше надання легітимності прийнятим рішенням.

Таким чином, у нинішній українській ситуації йдеться про спроби обмеження впливу громадянського суспільства на процеси трансформації і прийняття рішень у державі, і, водночас, про спроби штучного конструювання певних замінників дії базових демократичних інструментів. Адже у здоровій демократичній системі процес зворотнього зв'язку між суспільством і владою здійснюється під час регулярних вільних виборів різних рівнів, а якість законопроектів забезпечується завдяки багатоступінчастому, відкритому, регламентованому обговоренню в експертному середовищі.

Отже, незважаючи на істотне пожвавлення суспільної активності, зростання рівня громадської участі після Революції Гідності, в Україні зберігаються "сурогати парламентаризму" – структури, які, по суті, імітують зворотній зв'язок з суспільством, украй неефективна з точки зору загальнонаціонального представництва виборча система, вкрай слабка партійна система, що нівелює роль конвенційних форм політичної участі.

Слід мати на увазі, що дефіцит конвенційної політичної участі конвертується у неконвенційну участь, адже суспільне незадоволення і суспільні потреби нікуди не зникають. Своєю чергою, це створює істотні загрози і ризики як для парламентаризму, так і для демократичного розвитку взагалі.

Підсумовуючи, зауважу, що в Україні відбулося істотне посилення ролі суспільства в політичних процесах, однак природа політичного режиму зводить до мінімуму ефективність передбачених законодавством форм і політичної, і громадської участі і, відповідно, стримує розвиток парламентаризму. За аналогією з фізикою, діючі групи інтересів, які претендують на визначальну роль у прийнятті рішень, є своєрідною перешкодою, від якої відбивається промінь світла, внаслідок чого відбувається заломлення і спотворюється зображення.

Тому найбільшою проблемою, яка гальмує розвиток парламентаризму в Україні, й надалі залишається проблема інституційна. Аргументи про суспільну пасивність, як причину неефективності держави, є не надто обгрунтованими. Як свідчить практика останніх років, сфери, у яких суспільство відчуває свою ефективність, зазвичай швидко заповнюються громадськими ініціативами. Найяскравішим прикладом слугує створення і активна діяльність волонтерських організацій у час, коли Збройні Сили довелося практично створювати заново в 2014-2015рр.

Тому перед Україною, як і раніше, стоїть завдання інституційного забезпечення конвенційних форм політичної участі, демонополізація влади та бізнесу і тим самим нівелювання "олігархічного фактора" у вітчизняній політиці. ■

6 Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. – К.: Інститут соціології НАН України, 2015, с.250.

7 Докладно див.: Голуб А. Від prozorrocті до контролю. – Тиждень, 13 лютого 2017р., *http://tyzhden. ua/Economics/185040*.